

RASULO

Nikola Milovanović

slovo ljubve

Biblioteka
DIJAGONALE

Urednik
Dušan Kalić

Nikola Milovanović

RASULO

SLOVO LJUBVE
BEOGRAD

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

RASULO

BY THE UNIVERSITY OF CHICAGO
PRESS

RASULO MIHAILOVIĆEVIH ODREDA U CRNOJ GORI

Još dok se Draža Mihailović nalazio u selu Brekovu, do njega je 24. maja 1943. doprla vest da su nemački okupatori u Kolašinu razoružali jedinice Pavla Đurišića, a njega uhapsili. Sutra dan je ova vest bila potvrđena. Ali usled dužeg prekida veze sa četničkim komandantima u Crnoj Gori, o detaljima ovog događaja Mihailović je bio upoznat tek sredinom juna, u selu Vrnčanima, nedaleko od Čačka, u kome se, u to vreme, nalazio sa svojim štabom. Tih dana, Mihailović je primio kurire iz Crne Gore koji su mu predali izveštaj kapetana Mirka Kuklića u kome je, pored ostalog pisalo:

»Nemački udar na štab Limsko-Sandžačkih četničkih odreda desio se 14. maja...

Pretpostavljao se udar Nemaca, razoružanje i internacija, ali nikako za 14. maj, pa pogotovu što su Nemci (pri svom prvom upadu na našu teritoriju) prvu pohvatanu i povedenu partiju četnika (oko njih 120) vratili natrag iz Peći i Mitrovice, vrativši i oružje i što su našeg Načelnika štaba koji je otišao za Andrijevicu (pošto je Pavle izvrdao poziv) radi studije plana za akciju protiv komunista, dočekali, primili i ispratili neverovatno »džentlenski« (kako reče Rajo). A sve ovo pod unapred davanjem garancijom Italijana kojima se mnogo vere poklanjalo...

Sada počinjem sa izlaganjem događaja...

14. maja ujutru oko 7 i po časova... me je vojnik izvestio da su došli u Kolašin i oko njega Nemci sa motorizacijom.

U Pavlovom stanu zatekao sam samo pola pratnje... i kada sam hteo i ja poslednji da izađem začuo se signalni pucanj u varoši, i odmah zaklaparale nemačke čizme na stepenicama stana... skočio sam sa sprata stana u baštu, ugledao u susednoj bašti Nemce, jurnuo kroz hodnik zgrade pored drugog... i na ulici najašem na trećeg koji me mitraljetom natera u prizemlje kod pratnje Pavlove koja je već slagala oružje na gomilu i odvođena. Držao sam se ugla sobe slažući oružje sa poslednjim preostalim četnikom... sprovodnik je i nas poveo.

Za svo to vreme »blic« racija davala je rezultate: Pavle (koji je iz stana pošao preko i sklonio se u italijansku delegaciju...) sa načelnikom štaba i oficirom (Rajo i Bukumir), već je bio smešten u limuzinu i povezen ka Andrijevići; na poljani kod štaba rasla je gomila pohvatanih; po varoši trka, pucnji, panika... ne brojeći nas i ne popisujući imena, povelu nas peške za Mateševo. Kolona je brojala oko 2.000 računajući tu i građane, pokupljene sa rada...

Do Mateševa su uspeali da pobjegnu samo poručnik Tomo Radovanović i dva četnika iz pratnje Pavlove... bili su na začelju sa vojnicima, a mi oficiri na čelu, opkoljeni motorciklima i malim tenkovima.

U Kolašinu su ostale samo žene i retko koji muškarac. Panična strava toliko je obuzela masu pa i naše rezervne i jurišne jedinice da su pojedinci prosto hipnotisani, ulazili sa položaja na Blok (gradski prostor ograđen bodljikavom žicom — nap. autora) slagali oružje na gomilu i uvećavali kolonu roblja. Ovde krivicu bacam... pored paničara vojnika i na oficire od kojih se dosta njih pokazalo nedostojnim da se zovu i ljudi, a ne oficiri...

Sva tri komandanta jurišnih brigada već su bili u koloni za Mateševo...

U Mateševu je kolona privremeno bila smeštena kod pilane Đurovića. Prilikom racije u Kolašinu Nemci su otvorili i zatvor gde smo držali komuniste osuđenike, pritvorene i taoce i povelu ih zajedno sa nama. Odmah po datom odmoru kod pilane komunistički osuđenici (oko 25 najtežih) pokušali su skupno bekstvo... u pravcu reke Drcke. Nemci su otvorili vatru i pobili za tren oka njih 16 dok je 9 umaklo. Za ovih 9 streljano je uveće 9 preostalih partizana...

Posle dvočasovnog čekanja i ponovnog pretresa (oko podne) povedena je kolona u samo Mateševo i zatvorena u logor opasan žicom i samo sa jednom kapijom. Nemci su nas uveravali da ćemo svi biti pušteni i naoružani, da Pavle pregovara sa njihovim komandantom u Andrijevići i tsl...

U vezi izloženog, dajem sledeću situaciju... Nemci u svom naletu na teritoriju Limsko-Sandžackih četničkih odreda (mislim prvenstveno na užu: srez beranski, bjelopoljski, andrijevački i kolašinski) Nemci su trenutno razbili, rassterali i u ljudstvu i naoružanju) ne baš mnogo okrnjili naše formacije. Odvedeno je pored Pavla, Rajo Popović (načelnik štaba) i potporučnik Bukomir, još oko 40 oficira i oko 1.500 četnika (od toga je mislim oko 2/3 pravih boraca). Zaplenjeno je oko 1.500 municija, oko 30 automatskih oruđa i veoma mnogo municije tj. skoro sve... Zatim organizacijski novac, sprema, hrana itd. ukoliko sami naši nisu to učinili.

Raciju na našem terenu Nemci su uglavnom završili do 1. juna i produžili svojim snagama ka moru... U naletu južno od linije Mateševo—Kolašin—Mojkovac imali su (otprilike do 1. juna) borbu sa komunističkim formacijama i to u većoj meri u Morači, na Sinjajevini i u Piperima gde su sve komunističke snage potpuno razbili... Može se slobodno reći da komunistički front u Crnoj Gori više ne postoji...¹

Međutim, razoružavanje četnika u Crnoj Gori je izvršeno prema direktivi Vrhovne komande Vermahta, koje se komandant snaga Jugoistoka general-pukovnik Aleksandar Ler strogo pridržavao. Prema ovoj direktivi trebalo je razoružati sve one četničke jedinice koje bi nemačke okupacione trupe srele na putu, prilikom izvođenja koncentracije za otpočinjanje operacije »Švarc«, pete po redu neprijateljske ofanzive protiv oružanih formacija NOP i njihovog Vrhovnog štaba. U duhu ove direktive, Prva brdska nemačka divizija je 14. maja izdala zapovest u kojoj, pored ostalog, piše:

»U sadejstvu s italijanskim okupacionim trupama (komanda mesta: Berane, Andrijeva, Mateševo, Kolašin), sve naoružane jedinice, koje se budu zatekle na dotičnoj prostoru, a koje ne pripadaju regularnim italijanskim ili hrvatskim oružanim snagama, razoružati i zarobiti, odnosno uništiti. Važno je da se odmah nakon nastupanja, u toku samog napredovanja, zahvate i razbiju sve naoružane bande (misli se na partizane — prim. autora) i četnici. Izvršenje zadataka po ovom naređenju odnosi se i na sve četnike koji su dosad bili u savezništvu s Italijanima, odnosno koji su pod njihovom komandom. Njih se ima razoružati, ako se ukaže potreba, i silom.

S četnicima koji upotrebe oružje protiv nemačkih trupa postupati kao s neprijateljem. Inače, njih treba razoružati i otpremiti kao ratne zarobljenike. Da bi se izbegli nepoželjni prizori, četnicima koji nose italijanske uniforme iste oduzeti prilikom razoružanja... Naročito je važno da se štab Draže

Mihailovića uhvati zajedno s pomoćnicima i oficirima za vezu i uništi...

Ako bi neko s italijanske strane prigovorio zbog bezobzirnog sprovođenja razoružavanja četnika, svi komandanti treba da se pozovu na Dućeovo naređenje o razoružavanju četnika, poznato nemačkim trupama. Nesprovođenje ovog naređenja treba okarakterisati kao izdaju. S ovim treba odmah upoznati sve oficire.²

Tako su prednji delovi Prve brdske divizije pod komandom generala Štetnera, čiji se štab u to vreme nalazio u Beogradu, ušli u jutarnjim časovima 14. maja u Kolašin i počeli da razoružavaju četnike.

Bez ikakve sumnje, ovaj potez nemačkih okupatora u Crnoj Gori bio je sračunat na sprečavanje četničke pomoći zapadnim saveznicima u slučaju njihovog eventualnog iskrcavanja na jadranskoj obali. S obzirom na odnose koji su, u to vreme, vladali između Mihailovića i zapadnih saveznika, okupatori su s pravom računali da bi Mihailovićeve oružane formacije prišle savezničkim desantnim trupama i zajedno sa njima vodile borbu protiv okupatorskih snaga. Zbog toga je i Musolini naredio da se četnici razoružaju, ali tek onda kada partizani postanu bezopasni.

Uz promenu stava italijanskih okupatora prema četnicima usledice su i personalne promene u italijanskom okupacionom aparatu u Crnoj Gori. Za komandanta italijanskih trupa naimenovan je 10. maja general Erkole Ronkalja, a nešto kasnije za guvernera, umesto generala Pircija Birolija, postavljen je Kurio Barbazeti. Simpatije nove vlasti bile su više na strani separatista sa Krstom Popovićem na čelu.

Ali, i pored toga italijanski okupatori nisu zaboravili usluge koje im je Pavle Đurišić učinio u borbi protiv NOP. Zbog toga je, istoga dana kada je uhapšen Đurišić, održana konferencija u štabu Prve brdske divizije na kojoj su, pored njenog komandanta generala Štetnera, prisustvovali i komandant italijanske divizije »Venecija« general Silvio Bonini i novoimenovani komandant italijanskog Četnaestog korpusa general Ronkalja.

Na ovoj konferenciji su vođene i stenografske beleške u kojima je, pored ostalog, zabeleženo i sledeće:

»Štetner: Prvi cilj naše akcije je razbistravanje situacije (misli se na područje Šahovića, gde su se borile jedini-

ce glavne operativne grupe Vrhovnog štaba NOV i POJ — nap. autora).

Ronkalja: Ponavljam da za područje Kolašina ne treba da brinete. Bez naređenja guvernera Crne Gore ne sme nijedan četnik da bude razoružan.

Stetner: Koliko sam ja upoznat, postoji naređenje Dučea o razoružanju četničkih odreda.

Ronkalja: U toku je već telefonski razgovor s Rimom o tom pitanju. Razoružanje se, dakle, može sprovesti tek nakon pristizanja naređenja iz Rima. Prema tome, treba ga smesta obustaviti.

Stetner: Zar nemate veze s višim nemačkim instancama?

Ronkalja: Ne. Od koga Vi primate naređenja?

Stetner: Od komandanta nemačkih trupa u Hrvatskoj (generala Rudolfa Litera — prim. autora) u Sarajevu. Šta vam je poznato o jačini crvenih (misli se na NOVJ — nap. autora)?

Ronkalja: U području Šahovića ima navodno 2.000—3.000 ljudi. Pošto su ove jedinice veoma pokretne, nije moguće ustanoviti tačno njihovu jačinu. Smatram da su jedan nemački puk i dva italijanska bataljona suviše slabi za akciju...

Stetner: Ja imam izričito naređenje mojih pretpostavljenih službenih instanci da četnike smesta razoružam.

Ronkalja: Guverner Crne Gore neće to bez svog odobrenja ni pod kojim uslovima odobriti. Ako uprkos tome, naređenje bude i dalje izvršavano, akcija će predstavljati povredu italijanskih suverenih prava.

Stetner: Molim još jednom da guverner Crne Gore stupi u vezu sa Sarajevom...

Ronkalja: Upravo sam primio izveštaj da se četnici i dalje razoružavaju (Ekselencija R. se veoma uzrujao).

Stetner: Postupam samo u skladu s naređenjem svojih pretpostavljenih službenih instanci.

Ronkalja: (Veoma žučno). Ja komandujem u području Crne Gore. Ako se razoružavanje smesta ne obustavi, znaću da vas silom oružja sprečim. (Telefonski poziv za ekselenciju R.) Guverner Crne Gore je naredio da Đurišić, koji je već u nemačkim rukama, smesta bude oslobođen i da se četnici opet naoružaju. (Ekselencija R. vodi telefonski razgovor koji, izgleda, ima za posledicu kasnije premeštanje sedišta štaba u Andrijevicu.) Još jednom ponavljam zahtev da se pusti major Đurišić, a da se već razoružani četnici ponovo naoružaju. Vaša akcija mora smesta prestati, čak i u slučaju da primite suprotno naređenje iz Sarajeva... Činjenicu da mi ne

predajete Đurišića shvatam kao izraz Vašeg nepoverenja i kao ličnu uvredu, jer se Vi uopšte ne obazirete na moju ličnu želju.

Stetner: Nisam u stanju da se obazirem na lične želje, jer imam svoja naređenja, koja kao vojnik moram ispunjavati... Akcija je ipak bila potrebna, jer i Vi sigurno znate da Mihailović stoji u vezi s Engleskom.

Ronkalja: U redu! Ali trebalo je smesta uspostaviti veze.³

Zahtevi generala Ronkalje i neke vojne mere koje je preduzeo komandant divizije »Venecija« za Đurišićevo oslobođenje ostali su bez željenog rezultata sve dotle dok nemački okupatori nisu došli do zaključka da su hapšenjem Đurišića učinili grešku.

Posle Đurišićevog hapšenja nemački okupatori su legalizovali nekoliko slabijih četničkih odreda u Crnoj Gori, ali su i njih ubrzo razoružali. Od razoružanog ljudstva manji broj je pobjegao, dok su od većine formirani radni i nosački bataljoni koji su okupatorima, u toku borbi protiv glavne operativne grupe divizija i Vrhovnog štaba NOV i POJ služili za dotur municije.

Sutradan po Đurišićevom hapšenju, 15. maja 1943, otpočela je peta neprijateljska ofanziva, u kojoj su učestvovali četiri nemačke i tri italijanske divizije sa više jedinica drugog ešalona. Bila je to snaga od ukupno 127.000 nemačkih, italijanskih, bugarskih i domobransko-ustaških vojnika, koja se iznenada sručila na glavnu operativnu grupu divizija NOVJ jačine četiri divizije i tri samostalne brigade, sa oko 16.000 boraca i oko 3.500 ranjenika i bolesnika. Međutim i ova neprijateljska operacija nazvana »Svarc« nije postigla željeni cilj. Glavna operativna grupa divizija, uz velike gubitke, najzad je uspjela da probije neprijateljski obruč i krene u novu ofanzivu na području istočne Bosne. Bila je to nova pobjeda narodnooslobodilačke revolucionarne vojske.

TAJNE VEZE

Sve veze sa zemljom, koje je emigrantska vlada uspostavila krajem leta i početkom jeseni 1941. godine, bile su pod kontrolom britanske komande. Međutim, s obzirom na stav emigrantske vlade u odnosu na borbu protiv okupatora, koji se znatno razlikovao od zvaničnog stava britanske vlade, jugoslovenskoj emigrantskoj vladi se nametala potreba stvaranja sopstvenih veza sa zemljom, bez znanja i kontrole britanskih organa. Tako je došlo do stvaranja ovakvog obaveštajnog centra u Carigradu koje je vlada poverila svome delegatu na Srednjem istoku Jovanu Donoviću.

U septembru 1941. godine iz okupirane zemlje na Srednji istok je došao major razbijene vojske Kraljevine Jugoslavije Vladimir Perić. Zarobljen od Nemaca, on je uspeo da u Rumuniji pobegne iz zarobljeničkog transporta i da se prebaci do Beograda. Tu se zadržao izvesno vreme, održavajući kontakte sa kvislinzima Aćimovićem, Nedićem i svojim kolegama oficirima koji su se izjasnili za kvislinšku vladu i stupili u njene odrede, formirane pod okriljem okupatora za borbu protiv NOP. Kratko vreme posle obrazovanja Nedićeve vlade u Srbiji, on je uspeo da se prebaci na Srednji istok i da se stavi na raspo-

laganje organima emigrantske vlade. Na zahtev i na intervenciju Đonovića, Perić je postavljen za šefa obaveštajnog centra u Carigradu. Ovaj centar je, zvanično, bio organ obaveštajnog odeljenja Vrhovne komande jugoslovenske vojske u Kairu, a Perićeva funkcija bila je: »obaveštajni oficir u Turskoj«.

Kao simpatizer kvislinške vlade Srbije, Perić je veze sa zemljom održavao uglavnom preko Nedićevih agenata koji su, radi uspostavljanja veze sa emigrantskom vladom, snabdeveni izveštajima sastavljenim od raznih dezinformacija, laži i kleveta, naročito u odnosu na NOP, po sugestijama Nedića i Ljotića, bilo »legalno«, bilo »ilegalno«, dolazili u Carigrad.

Perić je u svoju mrežu uvlačio i profesionalne špijune. Jedan od njih bio je turski novinar Šakir Cecena, agent registrovan kod Perića pod šifrom »99«, koga je on 10. januara 1942. godine uputio u zemlju, a zatim mesec dana posle njegovog povratka, o njemu i njegovom radu obavestio »zastupnika vrhovnog komandanta«:

»Poverenik '99' je bivši naš podoficir, pa je zbog žene pobegao iz Jugoslavije. Godine 1932. došao je ovde, završio gimnaziju, naučio ruski, nemački, francuski i italijanski, a sada završava tehnički fakultet. On je rezervni turski oficir.

Okolo njegovog odlaska bilo je dosta teškoća, zato što je rezervni oficir i sve su te teškoće savladane podmićivanjem.«¹

Prema Perićevom izveštaju, povereniku »99« postavljani su sledeći zadaci:

»1. — Da ode u Zagreb i kao 'Hrvat' uđe u ustaške organizacije i hrvatska ministarstva.

2. — Da u Zagrebu obrazuje obaveštajnu centralu, eventualno nađe neki radio-emisioni aparat, ili nekog ko ga može konstruisati.

3. — Da uhvati vezu sa dr Džaferom Kulenovićem, potpredsedikom Pavelićeve vlade, ili sa nekim ministrima i čuje njihovo mišljenje o situaciji.

4. — Da vidi stanje Srba u Hrvatskoj.

5. — Da ode u Bosnu, vidi stanje i eventualno uhvati kontakt sa generalom Mihailovićem i uspostavi tajnu vezu.

6. — Da u Beogradu ustanovi vezu i vidi mogućnost radioveze.

7. — Da se svuda u Hrvatskoj pokaže kao veliki Hrvat i stekne njihovo poverenje za hrvatske poslove ovde.«²

Perić je u izveštaju naveo: da je poverenik stigao u Zagreb preko Beograda i da se tamo sastao sa dr Džafetom Kulenovićem, dr Vilkom Rigerom, direktorom ustaške propagande i dr Hinom, »nastojnikom ureda za inozemstvo i propagandu« pri predsedništvu Pavelićeve vlade. Dr Kulenović je u razgovoru sa poverenikom izrazio sumnju u dobar svršetak ustaške stvari, a takođe i bojazan da će u slučaju rata između Turske i Nemačke doći do sukoba između bosanskih Muslimana i Nemaca. Kulenović je preporučio povereniku da poradi na što boljim vezama bosanskih Muslimana sa Turskom i da ga izveštava preko bugarskog konzulata u Carigradu, i to telegramima koji će se tamo šifrovati. Dr Riger je tražio da »99« bude njegov poverenik u Carigradu, a kasnije bi mogao biti postavljen i za hrvatskog počasnog konzula u Carigradu. Dr Riger mu je postavio ove zadatke:

»1. — Da se turskom narodu i našim muslimanima Hrvati predstave što bolje; u tome će cilju dobiti sve časopise i brošure.

2. — Da razvije trgovačke odnose sa Turskom.

3. — Da ustanovi političke veze.

4. — Da obaveštava o svim događajima u Turskoj, u kome cilju da lično piše dr. Rigeru i to preko bugarskog konzulata u Carigradu.

5. — Da stupi u vezu sa hrvatskim poslanikom u Sofiji dr Židovcem, preko koga će dobijati sve podatke, novine, brošure, itd.«³

Poverenik »99« prihvatio je sve ovo. Po dolasku u Carigrad izvestio je o tome majora Perića. Ovaj se složio da dobivene zadatke izvršava samo po njegovim uputstvima.

Na sastanku sa dr Hinom, poverenik »99« je dobio zadatak da u Turskoj širi »hrvatsku kulturu«. Hino mu je predao 15 raznih knjiga i publikacija sa molbom »da ih preda znancima, hrvatskim muslimanima iz Bosne i Hercegovine, te sa radnicima u Turskoj kao dar oslobođene Hrvatske« — kako stoji u pismu⁴ koje mu je uputio.

Poverenik »99« u Zagrebu razgovarao je i sa ustaškim ministrom prometa i javnih radova Hilmiom Bešlićem, koji je takođe od poverenika tražio da ga obaveštava o stanju u Turskoj i da se poveže sa vlasnikom jed-

nog hotela u Ankari. Za Bešlagića Perić kaže da je »dobar čovek«, a za vlasnika hotela — da će s njime uspostaviti vezu.

Pored toga, poverenik je u Zagrebu razgovarao sa zamenikom državnog tužioca u Sarajevu, zatim sa ustaškim stožernikom iz Tuzle, spikerom zagrebačke radio-stanice i drugima.

Najvažnija njegova veza u Zagrebu bila je udova njegovog brata, kod koje je ostavio šifru i adrese, sa zahtovom da majora Perića preko pošte obaveštava o svim događajima u Hrvatskoj.

Na povratku iz Zagreba poverenik »99« je proveo izvesno vreme i u Beogradu. O tome se dalje u izveštaju kaže:

»U Beogradu je g. Alikadić našao svoju bivšu ženu... Ona je pristala da bude u vezi sa mnom i da mi o svemu dostavlja izveštaje.«⁵

Vraćajući se preko Bugarske, poverenik je svratio u hrvatsko poslanstvo u Sofiji, gde je ustaškom poslaniku Židovecu obećao da će raditi »na propagandi za pridobijanje Turske za hrvatsku državu, obratiti pažnju na političke događaje, pratiti naše kretanje itd«.

»Pored dr. Židoveca u poslanstvu su još: savetnik Celebrin, generalni konzul Fover, zatim ataše za propagandu i špijunažu Mozer, koji se najviše interesuje za naš konzulat i nas ovamo uopšte...«

U hrvatskom poslanstvu u Sofiji upoznao se sa Fran Šarekom, direktorom Vukovarske kudeljare i predione D. D. — Vukovar... On je došao da preuzme 6.000 tona kudelnog semena, koje je već nabavljeno u Turskoj. Šarek mu je rekao, da mu je naređeno od strane Nemaca da to seme mora izvući do konca februara...

Na granici tursko-bugarskoj nalazi se kao šef Gestapoa poručnik Ferster, rođen u Mostaru, čiji je otac bio bivši austrijski oficir.«⁶

Na kraju izveštaja Perić daje ocenu poverenikovog rada:

»Kako se iz prednjeg vidi, poverenik je svoj zadatak izvršio vrlo dobro i to:

— Stekao je poverenje hrvatske vlade i dr. Kulenovića.

— Organizovao je dopisivanje sa Zagrebom i Beogradom.

— Stvorio je mogućnost za eventualnu radio-vezu sa Beogradom.

— Stekao poverenje bugarskog generalnog konzula u Carigradu.

— Omogućio je dobijanje hrvatskih novina, časopisa i ostalog propagandističkog materijala.⁷

Prema izveštaju Perića, upućenom emigrantskoj vladi 3. juna 1942. godine, poverenik »99« je 8. aprila 1942. godine, ponovo otišao u zemlju. Pravac puta je bio Sofija — Beograd — Zemun — Brčko — Tuzla — Zagreb — Sarajevo, a zadaci:

»1. Da uhvati vezu sa potpukovnikom Dangićem;

2. Da vidi dr. Kulenovića i utiče na njega da dođe u dodir sa Jugoslovenskom vladom.

3. Da stupi u vezu i razgovara sa viđenijim muslimanima.

4. Da preda šifru i uputstva za rad nekim našim ljudima.

5. Da uopšte vidi situaciju u Bosni i Hrvatskoj.«⁸

Pisma i drugo poverenik je preneo kao mikrofoto.

U Sofiju je, iznosi Perić dalje, poverenik stigao 10. aprila 1942. godine, gde je od poslanika Židoveca dobio vizu za Hrvatsku. Putujući kroz Bugarsku, on je prikupio zapažanja o Nemcima i Bugarima, kakva je mogao steći na prvi pogled. Po dolasku u zemlju najpre se uputio za Bijeljину, gde je stupio u kontakt sa dr Vojom Kecmanovićem. Njemu je poverio dobiveni zadatak i tražio »da ga dovede u vezu sa potpukovnikom Dangićem«. Ovaj ga je obavestio da je Dangić zarobljen i uputio ga na »Dušana Kajmakovića iz s. Modrani, koji ima vezu sa četnicima«.

Pošto se povezao sa Kajmakovićem, poverenik je od njega dobio obaveštenje da je komandant četnika na Majevici kapetan Steva Damjanović. Kajmaković je, navodno, molio poverenika da javi u London »da su u Majevici četnici i partizani jedno, partizane sačinjavaju muslimani i srpska inteligencija, a četnike većinom seljaci, svi pod komandom aktivnih oficira«.

Dalje se u izveštaju kaže:

»Pri polasku iz Bijeljine za Tursku, Dušan Kajmaković je rekao našem licu, da je bio kod četnika i da im je kazao da je stigao kurir. Oni su mu odgovorili da javi Londonu: da su svi četnici za sreću Jugoslavije pod dinastijom

Karađorđevića, samo da oni sami ne mogu mnogo da urade, traže da ih vlada pomogne i da im pošalje oružje. Oružje mogu baciti gde bilo na Majevici, ono će pasti u njihove ruke — četnika.«

Preko Zemuna poverenik se, kako stoji u Perićevom izveštaju, uputio u Zagreb, gde je stigao 14. maja 1942. godine. Odmah se povezao sa dr Džafferom Kulenovićem, s kojim je imao nekoliko sastanaka. U razgovorima s njim utvrdio je da se ovaj koleba, da je ubeđen u savezničku pobedu, ali da od straha radi ono što mu ustaše narede.

Zatim je, 20. maja, poverenik otputovao za Sarajevo. Tamo je bio priveden ustaškoj policiji, ali je na intervenciju šefa policije Viktora Tomića ponovo na slobodi. Iz Sarajeva je doneo podatke o stalnom puškaranju u okolini Sarajeva, o ekonomskom stanju i raspoloženju Muslimana.

Na povratku u Tursku poverenik se u Beogradu zadržao svega jedan dan, jer navodno nije mogao dobiti vizu za duži boravak.

Prilikom izlaska iz zemlje razgovarao je sa komesarom Nedićeve policije u Beloj Palanci. Ovaj mu je izjavio da »ni on nije uz Nedića«. A, zatim ga je upitao u kakvoj je misiji bio u Hrvatskoj. Poverenik mu »ipak nije sve rekao, ali je kazao da je išao da vidi kakvo je stanje u Bosni«. Na to mu je komesar rekao »da poruči našima ovamo da su svi oni uz nas i vladu u Londonu kao i uz generala Mihailovića i kada ovaj naredi, svi će u šumu«. Ovome razgovoru prisustvovao je i jedan policijski činovnik u Beloj Palanci, »koji je takođe protiv Nedićevog režima«.

Na kraju izveštaja Perić konstatuje da je poverenik »99« uglavnom izvršio svoj zadatak, »sada ostaje mesec dva ovde, pa se ponovo šalje natrag... Sa svoje strane, preduzeo sam potrebne mere za akciju, o kojima ću naknadno zasebnim aktom izvestiti«.⁹

U saradnji sa jednim od istaknutijih predstavnika HSS, koji je neko vreme boravio u Carigradu, Perić je održavao veze i sa HSS u zemlji.

Preko kurira koji je nosio nadimak »Ljubljanski«, Perić je u decembru 1942. godine poslao dr Vlatku Mačeku pismo, na koje je kao odgovor dobio dve foto-kopije pisama poslatih od rukovodstva HSS. U njima se zahtevalo:

»Da Radio London ublaži propagandu za generala Mihailovića u Hrvatskim krajevima, jer on zastupa srpske interese i u vezi je sa Italijanima kao i da je mnogo Hrvata stradalo istočno od Neretve od četnika generala Mihailovića. Da general Mihailović radi u srpskim krajevima, a za hrvatske će oni sami spremići što treba.«¹⁰

Pored pokušaja hvatanja direktne veze sa Mihailovićem, kao i stvaranje obaveštajne mreže u zemlji, Perić je prihvatio i razne, redovno sumnjive »izbeglice« koje su iz zemlje stizale u Carigrad, i od njih prikupljao podatke ili uzimao izveštaje koje je dostavljao emigrantskoj vladi ili Komandi — jugoslovenske vojske u Kairu.

Jedan od takvih »izbeglica« bio je Milan Dojčinović, industrijalac iz Beograda, koji je u Carigrad stigao 13. januara 1942. godine. Prema Dojčinovićevom izveštaju¹¹ predatom Periću, pasoš za izlazak iz zemlje Dojčinović je izdejstvovao preko jednog advokata, poreklom Rusa, koji je živeo u Beogradu. Advokat je legalnim putem preko Uprave Beograda i nemačke Feldkomandature u Beogradu uspeo da »za nagradu od 120.000 dinara« izvadi Dojčinoviću putne isprave.

U izveštaju Dojčinović iznosi svoja površna zapažanja na putu do Turske, a zatim daje »podatke« o Nediću i njegovoj vladi, o raspoloženju naroda prema dinastiji i na kraju daje vrlo kratak opis borbi protiv okupatora u Srbiji tokom 1941. godine, koje pripisuje Mihailoviću i njegovim četnicima.

Prema Perićevom izveštaju upućenom emigrantskoj vladi 22. jula 1942. godine,¹² u Carigrad je doputovao i penzionisani savetnik Ministarstva spoljnih poslova Kraljevine Jugoslavije Anton Novaček, za koga Perić kaže da je još u februaru održavao veze sa jednim njegovim poverenikom u Beogradu. Novaček je predao Periću izveštaj o svojim zapažanjima u Srbiji i Sloveniji. On se najpohvalnije izražavao o Mihailovićevom četničkom pokretu. Isto tako on je predao Periću apel četrdeset i pet učenica iz Ljubljane koje su italijanski okupatori nasilno strpali u njihove javne kuće. U apelu se govori o patnjama ovih devojaka i upućuje poziv supruzi predsednika SAD Ruzvelta da osudi ovakav postupak italijanskih okupatora.

Međutim, 3. oktobra 1942. godine Mihailović je telegramom obavestio emigrantsku vladu da je Novaček otputovao u Carigrad kao nemački špijun.¹³

Ovakve i slične podatke Mihailović je povremeno slao emigrantskoj vladi i to isključivo preko veze koja je bila pod kontrolom britanske komande. On je računao da će, pored ostalog, i ovo doprineti što boljem prikrivanju četničke saradnje sa okupatorima i kvislinzima.

Pored Perićevog, u Carigradu je bio i obaveštajni centar kojim je rukovodio Miloš Tupanjanin.

Za održavanje veze sa svojim stranačkim prijateljima u zemlji, a preko njih i sa Mihailovićem, Tupanjanin se koristio agentom Gestapoa čehoslovačkim državljaninom Antonom Križekom, koji je, po raznim zadacima i čehoslovačke emigracije, odlazio često u Prag.

Po Tupanjaninovu nalogu Križek je decembra 1941. godine došao u Beograd i uspostavio vezu sa profesorom Ikonijom Jevtić, kojoj je predao Tupanjaninovu poruku i dvadeset zlatnika.

Kada je, mesec i po dana kasnije, februara 1942. godine, ponovo došao u Beograd, Križek je ovoj profesorki, pored Tupanjaninovog pisma, predao i nekoliko brilijanata. Ova pošiljka bila je namenjena za istaknutog pripadnika Zemljoradničke stranke Jovu Popovića. Međutim, o njoj je bila obavještena i nekolicina Popovićevih stranačkih kolega, te su brilijanti prodati, a novac iskorišćen u »organizacione svrhe«. U pismu, Tupanjanin je, pored ostalog, poslao i neke poruke za Mihailovića.

Pošto je stekao njegovo poverenje, Križek je od Tupanjanina dobijao i znatno važnije i ozbiljnije zadatke. Aprila 1942. godine on se ponovo, po Tupanjaninovu nalogu našao u Beogradu. Tada je već dobro upoznao i sve najistaknutije ličnosti Zemljoradničke stranke koje su, preko njega, održavale vezu sa Tupanjaninom. Njima je predao jedno šifrovano pismo¹⁴ u kome Tupanjanin zahteva od njih da se što više založe za četnički pokret Draže Mihailovića jer je to nalog šefa stranke Milana Gavrilovića. Po Križeku Tupanjanin im je poslao i novac u iznosu od milion dinara, tri hiljade dolara i oko sto četrdeset zlatnika. Križek je ovaj novac, na putu iz Carigrada, ostavio u Sofiji, ali ga je posle nekoliko dana prebacio u Beograd, i u hotelu »Kasina«, predao Popoviću. Pri Križekovom povratku u Carigrad Popović je, zajedno sa Lazarom Trkljom jednim od sekretara Zemljoradničke stranke, uputio Tupanjaninu pismo u kome ga obaveštava o terenu Hrvata nad Srbima u NDH i da se narodnooslobo-

«dilački pokret sve više razvija i postaje sve veći i ozbiljniji konkurent četnicima Draže Mihailovića.

Za vezu sa Tupanjaninom, posredstvom Križeka, Mihailović je bio i te kako zainteresovan. O Križekovom dolasku u Beograd, u aprilu 1942. godine, Mihailovića je telegramom obavestio četnički komandant Srbije Miroslav Trifunović. Međutim, Mihailović je sa ljudima u Beogradu, koji su održavali kontakt sa Križekom, imao brzu i sigurniju vezu. U telegramu upućenom četničkom komandantu Beograda 21. aprila on kaže:

»Podite u Savez zemljoradničkih zadruga i pitajte Savu Delića da li ima pošte za 1001 (za Mihailovića — nap. autora) i izvestite.«¹⁵

Očigledno, tadašnja Mihailovićeva veza sa Zemljoradničkom strankom u Beogradu bio je u to vreme Savo Delić, zaposlen u Savezu nabavljачkih zadruga u Beogradu.

O uspostavljenoj vezi sa Gavrilovićem, odnosno Tupanjaninom, 19. juna 1942. godine obavestio je Mihailovića, i Lazar Trklja sledećim telegramom:

»Dobio sam fizičku vezu sa Gavrilovićem. Ovih dana imam mogućnost da ga opširno obavestim o situaciji ovde. To će biti kroz nedelju dana. Prethodno mi je bio potreban razgovor sa vama. Dobio sam izvesne programske stvari potrebne za krajnji cilj, o čemu sam vam ranije nagoveštavao. Žalim da su prepreke dolasku nepremostive.«¹⁶

Na ovo mu je Mihailović istog dana odgovorio:

»Pazite na vezu sa Gavrilovićem, otkriveno se ne sme ništa pisati. Ako je veza preko Vatikana, opasno je. Fratri će sve pročitati i zloupotребiti. Javite preko koga je veza.«¹⁷

Ova »fizička« veza Trklje sa Gavrilovićem bio je u stvari, Križek, za koga Trklja zna da je gestapovac i o čemu depešom obaveštava Mihailovića:

»Čovek Anton (odnosi se na Križeka — nap. autora) u službi Nemaca. Već jednom nosio poštu, veza prema Carigradu. Da li važe naša stara gledišta. Javite do sutra na Beograd gde će biti.«¹⁸

Da se kod Mihailovića ne bi eventualno razvila sumnja u ovu vezu, jedan iz grupe zemljoradnika u Beogradu, koji je imao šifru »505«, inženjer Dragomir To-

mašević, preporučio je Mihailoviću, u telegramu upućenom 1. jula 1942. godine, potpuno oslanjanje na ovu vezu:

»Stalna najavljena kurirska veza sa Carigradom uspostavljena od strane zvaničnih u našem poslanstvu. Želi se u ime vlade kurirska veza sa Vama. Treba javiti vladi u Londonu, da potvrdi konzulu Đorđeviću u Carigradu i poslaniku Šumenkoviću u Ankari da su u Beogradu: Jovo Popović, inž. Tomašević i Lazo Trklja sigurni ljudi, preko kojih za vas mogu dostavljati sve. Ova imena poslata su po kuriru pod šifrom koje su u Carigradu već od ranije poznate.«¹⁹

U početku, Mihailović je imao puno poverenje u ocene pripadnika Zemljoradničke stranke koje su se odnosile na Križeka. Zato je, na pitanje Žarka Todorovića o sigurnosti veze sa Carigradom, 9. septembra 1942. godine odgovorio da se za proveru ove veze obrati Trklji. A zatim se u telegramu kaže:

»Ako se utvrdi da je onaj Čeh, trgovac (Križek — nap. autora) naš, a on je već jedan elaborat doneo, to onima u Carigradu poručite sledeće: 'Dobio sam iz Carigrada uput za nevidljivo mastilo i šifru, ali je šifra vrlo prosta i nesigurna. Javite pukovniku Rakiću u Kairo da sam do sada primio sve njegove šifre. Neka mi Rakić i Đonović preko Carigrada po tim šiframa pošalju obaveštenja.'«²⁰

Međutim, kasnije, u strahu da ga veza sa emigrantskom vladom preko gestapovca Križeka ne kompromituje, Mihailović je počeo da izražava sumnju u njega. Naime, četnički komandant Srbije Trifunović obavestio je Mihailovića, sredinom decembra 1942. godine, da je od jednog svog obaveštajnog organa saznao da Nemci znaju: da je Križek došao u vezu sa ambasadorom Kraljevine Jugoslavije u Ankari Šumenkovićem, da ima radio-stanicu i da ga Šumenković uputio Mihailoviću preko nekog građevinara zvanog »pop Laza« (odnosi se na Trklju — nap. autora) i neke profesorke. Pored ovih, Mihailović je dobio i još nekoliko podataka sa drugih strana koji su potvrdili Križekovu vezu sa ambasadorom u Ankari. Zato je požurio da se što pre od njega ogradi. Sredinom decembra 1942. godine on je uputio emigrantskoj vladi sledeći telegram:

»Molim hitno da me izvestite da li je Marković u Carigradu imao veze sa nekim Križekom, po narodnosti Slovakom i da li ga je uputio na vezu sa našim ljudima u Beogradu? Imamo podataka da je Križek gestapovac.«²¹

Na osnovu ovog obaveštenja, predsednik vlade Slobodan Jovanović naredio je tadašnjem ministru spoljnih poslova Ninčiću da se ovaj Marković, činovnik ambasade u Ankari, odmah premesti kao štetan, jer je poslao gestapovca Križeka da hvata vezu sa Mihailovićevim ljudima u Beogradu, čime ih je izložio opasnosti. Time je Križek bio onemogućen za dalji rad.

Uvidevši da su sve dalje kombinacije i akcije sa Križekom uzaludne, gestapovci su doneli odluku da pohapse sve one koji su im bili pod okom, a koji su, preko Križeka, održavali vezu sa obaveštajnim organima emigrantske vlade u Carigradu. Kasnije, gestapovci su većinu njih, sa motivacijom da su engleski špijuni, početkom 1943. godine streljali.

Sudbinu ovih svojih stranačkih kolega izbegao je, na vreme, istaknuti pripadnik Zemljoradničke stranke Mate Rusković koji je od samog početka bio u vezi sa Križekom i koga je Križek, 17. oktobra 1942. godine, prebacio u Carigrad.

Odmah po dolasku u Carigrad Ruskovića i Križeka je prihvatio Tupanjanin. Nekoliko dana kasnije, posle obavljenih razgovora, Tupanjanin je sa Ruskovićem otputovao u Ankaru. Tu se, preko ambasadora Šumenkovića, Rusković snabdeo potrebnim dokumentima za put u London, a zatim su se obojica vratili u Carigrad. Sutradan Rusković je otputovao za Kairo, gde se prijavio Britanskoj komandi. Posle prvog razgovora Britanci su ga pritvorili, a zatim detaljnije saslušavali o situaciji u Jugoslaviji, a naročito o načinu njegovog bekstva iz zemlje. Tridesetog novembra 1942. godine Rusković je avionom otputovao u London. Posle jednog meseca boravka u logoru, u neposrednoj blizini Londona, on se najзад našao na slobodi.

Tek tada on je podneo šefu svoje stranke Milanu Gavriloviću iscrpan izveštaj o situaciji u zemlji, koji je ovaj kasnije dostavio emigrantskoj vladi.

U izveštaju Rusković govori o razvoju NOP, o četničkom pokretu i o borbi između partizana i četnika. Pored toga on je izneo i rad istaknutijih pripadnika Zemljoradničke stranke i njihove sudbine.

Govoreći o Mihailovićevoj četničkoj organizaciji i odnosu članova Glavnog odbora Zemljoradničke stranke prema njoj, Rusković u tom izveštaju, pored ostalog, kaže:

»Još odmah u početku sporazumeli smo se sa Čičom da se stvori vojno-četnička organizacija na čelu sa njim za borbu protiv okupatora, i za čišćenje srpskog prostora od svih nersrpskih elemenata. Komunisti nisu hteli da pristupe ovoj akciji, jer su organizovali svoju pod imenom 'partizani'. Čiča se sa njima u početku sporazumeo za zajedničku borbu protiv okupatora. Početkom novembra 1941. godine došlo je između njih do svađe oko vlasti na zauzetoj teritoriji i zbog nelojalnosti na frontovima prema Nemcima. Krajem novembra prošle godine Nemci su ovu međusobnu borbu iskoristili, udarili na jedne i druge i likvidirali frontove. Čičine snage delom su se rasformirale, delom pridružile vladinim odredima koji su išli u borbu protiv komunista sa Nemcima.«

O saradnji četnika sa Italijanima u Crnoj Gori u izveštaju piše:

»Četničke akcije u Crnoj Gori vode general Blažo Đukanović, Bajo Stanišić, kapetan Pavle Đurišić i neki Krsta Popović. Oni su sa Italijanima napravili sporazum po kome priznaju stvoreno stanje (okupaciju), a da se definitivno rešenje Crne Gore ostavi do kraja rata. Garantuju da će četnici ostati lojalni prema okupatoru sve do kraja rata. Osnovali su odbor koji će sa guvernerom Italijanskim rukovoditi upravom, naročito civilnom. Na čelu je ovog Blažo Đukanović. Obećali su da će od domorodaca 4.000 žandara zaposliti u cilju održavanja reda. Sem toga do sada, a dokle ne znamo, daju hranu za još 4.500 četnika koji održavaju red, odnosno bore se protiv komunista. Daju nešto hrane i narodu. Među ovim četnicima ima ih orijentisanih zelenaški i srpsko-jugoslovensko. Đukanovića, Stanišića, Đurišića smatraju srpsko-jugoslovenskom orijentacijom, a Krstu Popovića zelenašem, čiji su teren rada srezovi cetinjski i barski. Najbolje se drži i ima najviše snage kapetan Đurišić, koji radi na terenu Vasojevića i ima ukupno oko 15.000 do 18.000 naoružanih boraca. Đukanović i Stanišić zauzimaju isuviše servilan stav prema Italijanima tako da se u narodu mogu vrlo lako kompromitovati.«

U Ruskovićevom izveštaju, poglavlju »Hercegovina«, kaže se:

»Dobra Jevđević, Ilija Trifunović Birčanin napravili su jednu vrstu ugovora sa Italijanima za okupacionu zonu italijansku, sem Crne Gore, koja se proteže od Hrvatskog Karlovca preko Bosanskog Petrovca i cele Hercegovine, a za borbu protiv komunista. U ime četnika kao i za održavanje reda sa obećanjem da će Srbi pomagati italijansku tezu ako dobiju rat. Italijani daju i nešto hrane za četnike, tako da je opasnost od klanja sada van opasnosti. Računa se da Srbi

u Hercegovini bez Foče imaju oko osam hiljada naoružanih boraca. Najveći problem Hercegovine predstavlja glad odnosno hleb...²²

Izdržavajući se od materijalne pomoći koju je dobijao od emigrantske vlade, Rusković se aktivno bavio politikom među pripadnicima emigrantskih krugova. U prvoj polovini 1944. godine on je, zajedno sa Brankom Čubrilovićem, uputio poziv pristalicama Zemljoradničke stranke da priđu narodnooslobodilačkom pokretu. A, zatim, nepunu godinu dana kasnije, 18. februara 1945. godine, vratio se u već gotovo oslobođenu zemlju.

Obaveštajni centar, po nalogu emigrantske vlade, obrazovao je i generalni konzul u Carigradu Ljubomir Hadži-Đorđević. Mada je ovaj centar često sarađivao sa obaveštajnim centrom majora Perića, ipak je on obavljao mnogobrojne samostalne obaveštajne poslove, a naročito oko prihvatanja lica koja su iz okupirane Jugoslavije stizala u Carigrad. Na osnovu njihovih iskaza, Hadži-Đorđević je sastavljao izveštaje o situaciji u zemlji i upućivao ih emigrantskoj vladi. Pored ovih, emigrantska vlada je, preko Hadži-Đorđevića primila i nekoliko izveštaja od lica koja za prebacivanje u Carigrad nisu koristila pomoć okupatorskih ili kvislinških vlasti. Izveštaji ovih lica prikazivali su prilično realnu sliku situacije u zemlji, a naročito o raspoloženju narodnih masa.

Među ovima bio je i izveštaj akademskog slikara i karikaturiste Sabahadina Hodžića, koji je uspeo da se decembra 1941. godine iz Beograda prebaci u Carigrad i da se tako poveže sa Hadži-Đorđevićem.

U izveštaju upućenom emigrantskoj vladi, Hodžić, pored ostalog, kaže:

»Narod je vrlo ozlojeđen što londonski radio partizanske borbe pripisuje Draži Mihailoviću i što poziva narod da se umiri, što se uglavnom poklapa sa programom generala Nedića. U tom običan svet vidi neku vezu sa Nedićem, koga strahovito mrze. Ovo iskorišćavaju i nedićevci u svojoj propagandi.«

Pod naslovom »Stanje u Bosni«, Hodžić dalje u izveštaju piše:

»U Bosni su velike akcije četničkih i partizanskih odreda. U tim odredima ima znatan deo Srba i muslimana, naročito u partizanskim četama. Čete rade zajedno protiv ustaša i Nemaca... Četnici i partizani su u savršenoj harmoniji i

vrlo dobro organizovani.«²³ (Ovo se odnosi na period pre dolaska Mihailovičevih emisara u Bosnu, čiji je osnovni zadatak bio stvaranje razdora u ustaničkim redovima — nap. autora).

U izveštaju Veljka Bačića, upućenom emigrantskoj vladi krajem novembra 1941. godine, takođe preko Hadži-Đorđevića, nailazimo i na sledeće redove:

»Što se tiče pregovora pukovnika Draže sa Nemcima, čuo sam da su pregovori de fakto vođeni...«²⁴

Ovakvim i sličnim izveštajima emigrantska vlada nije bila voljna da posvećuje pažnju. Njihove autore ona je proglašavala sumnjivim licima i komunističkim agentima.

Međutim, za nju je mnogo značajniji bio izveštaj pripadnika ljotićevog Zbora Mihaila Jelisavčića, činovnika Komesarijata za izbeglice pri kvislinškoj vladi Milana Nedića.

Jelisavčić je 2. novembra 1942. godine sa legalnim putnim ispravama izdatim od okupatorskih vlasti napustio Beograd i doputovao u Sofiju. Posle petnaestak dana on je uspeo da od bugarskih vlasti izdejstvuje vizu za Tursku i 20. novembra stigao je u Carigrad. Odmah po dolasku stupio je u kontakt sa Hadži-Đorđevićem, a zatim je, po nalogu emigrantske vlade, upućen u Kairo. Pošto je emigrantskoj vladi podneo iscrpan izveštaj o situaciji i razvoju događaja u zemlji »od početka rada do 1. novembra 1942. godine«, predsednik emigrantske vlade Slobodan Jovanović je telegrafskim putem naredio 28. januara 1943. godine komandi Jugoslovenskih trupa u Kairu da se Jelisavčić kao rezervni oficir uključi u vojne jedinice.

U Jelisavčićevom izveštaju, koji obuhvata 95 stranica napisanih u duhu četničko-kvislinške propagande, pored ostalog piše:

»Jasno je da je i general Mihailović bio uveren da još nije došao momenat za napad i čišćenje Nemaca iz zemlje. Prvi napad partizana na odrede generala Mihailovića izvršen je u Požegi Užičkoj, sa motivacijom da žele da preduhitre generala Mihailovića koji se, prema njihovim tvrdjenjima, sprema da napadne na njih. Iz partizanskih krugova tvrdilo se da je uhvaćen jedan kurir generala Mihailovića, koji je nosio njegovo naređenje odredima u Ivanjici, Požegi i na Zlatiboru, da svi složno napadnu partizane, kako bi oslobodili ove oblasti od njih. Stvarno se desilo to, jer je slabo vero-

vati u ovu njihovu tvrdnju, da su partizani iznenadili i napali odrede generala Mihailovića u ovim mestima, a i u Čačku i posle borbe prisilili ih da se povuku u okolne planine. Naravno, oštra borba bila u Požegi... Jer ga (Mihailovića — nap. autora) je napadalo preko 500 partizana. Posle ovoga napada njihovi odnosi imaju izrazito neprijateljski karakter. Ova pobjeda partizana nad generalom Mihailovićem još više pojačava njihovu snagu. Naskoro osnivaju i svoju republiku sa sedištem u Užicu... Na ovaj način partizani su uspeali da u Zapadnoj Srbiji budu skoro jedini gospodari. Pojedini njihovi odredi vrše stalne napade na nemačke transporte, ruše pruge i mostove... Slučaj sa prugom Valjevo—Lajkovac—Beograd, koja je najmanje deset puta rušena i popravljana...»

U nastavku izveštaja Jelisavčić govori da zbog ovih akcija strada narod i da se zbog toga one ne isplate. Navodeći primere okupatorskih zločina, on nastavlja:

»U toku ovih pokolja i zverstava od strane Nemaca, odredi Nedića i Ljotića već su organizovani i ojačani brojnim ljudstvom. U to vreme još uvek je cela Zapadna Srbija pod vlašću partizana. Da bi se izbegla slična sudbina i pokolji u ovim krajevima od strane Nemaca, odredi Nedićevi, uz podršku jednog dela odreda generala Mihailovića, krenuli su protiv partizana i po svojoj ličnoj odluci napadali koncentrično na Čačak, zatim, Požegu, Užice, Ivanjicu, Arilje, Bajinu Baštu i posle kratke trodnevne borbe očistili ove krajeve od partizana, od kojih dobar deo uspeva da se prebaci u Sandžak i Bosnu.«

U poglavlju izveštaja u kome daje portrete »istaknutijih ličnosti u okupiranoj Srbiji i emigraciji«, Jelisavčić, pored ostalog, kaže:

»Milan Nedić... u narodu retko ko veruje da su mu govori preko radija rezultat njegovog uverenja, a ima dosta ljudi koji veruju da između njega i generala Mihalovića postoji sporazum o radu...

Dimitrije Ljotić... u pogledu držanja prema generalu Mihailoviću reklo bi se, da se dosta razilaze... Do sukoba oružanih sa odredima generala Mihailovića sumnjam da je dolazilo...

Za Simovića bi se retko ko našao ko bi ga uzeo u zaštitu. Ovo u nešto blažoj formi važi i za ostale ministre i partijske ličnosti.

Jedina ličnost u koju narod veruje i koja ima dobrim delom i simpatije jeste Slobodan Jovanović...

Dražić Mihailović... Svi oni koji nisu na strani partizana sa velikim simpatijama gledaju na generala Mihailovića... Slobodno mogu da tvrdim da i u najbližoj okolini Nedićevoj ima dosta ljudi generala Mihailovića. Po mom mišljenju, i 90 procenata oficira Srpske državne straže u stvari pripadaju samo generalu Mihailoviću, a ne Nediću... Zato na Dražinu organizaciju i treba gledati kao na srpsku organizaciju, a ne jugoslovensku, tim pre što u njoj i nema Hrvata... generala Mihailovića treba hvaliti, ali više u inostranstvu nego u zemlji. Nasuprot ovome, ogorčeni napad na ljude koji sarađuju sa Nedićem ne bi smeo da bude tako oštar...»

Govoreći o odnosima ministra vojske u emigrantskoj vladi i kvislinga Nedića, Jelisavčić piše:

»O vezi i nekoj saradnji između generala Mihailovića i Nedića u narodu uglavnom postoji mišljenje da ona postoji. Svima je poznato, dok su još postojali pod oružjem odredi generala Mihailovića u Srbiji, da između njih i Nedićevih nije nikada dolazilo do sukoba, već da je jedan deo njegovih odreda učestvovao i u borbi sa partizanima... Zatim Dangić koji je prošle zime bio sa svojim odredima u Bosni i čija je borba nekoliko puta podvlačena preko Radio-Londona, dobio je oružje od Nedića. Posle odstupanja iz Bosne u Srbiju, Dangić je bio kod Nedića u Beogradu, a zatim i u Valjevu... Ne bi smelo iz inostranstva, specijalno Londona, naročito naglašavati neko razlikovanje između generala Mihailovića i ljudi koji su danas telom za Nedića, a srcem uz Mihailovića.«²⁵

Očigledno, Jelisavčićev izveštaj bio je na već ocrtanoj političkoj liniji vlade Kraljevine Jugoslavije u emigraciji.

Takvi su bili i ostali mnogobrojni izveštaji koje je emigrantska vlada preko svojih obaveštajnih centara primala od svojih jednomišljenika iz zemlje i kojima je pokušavala da, pred vladajućim savezničkim krugovima i pred demokratskom svetskom javnošću, prikriva svoju zavereničku politiku prema narodnooslobodilačkom pokretu Jugoslavije.

U toku drugog svetskog rata poslanik emigrantske vlade Kraljevine Jugoslavije u Švajcarskoj bio je Momčilo Jurišić Sturm. Njegovo sedište bilo je u Bernu. Kao i mnogi drugi diplomatski predstavnici, i Jurišić je

u jesen 1941. godine dobio instrukcije od emigrantske vlade da se, zajedno sa nekoliko odabranih činovnika poslanstva u Bernu, angažuje na prikupljanju podataka o situaciji u okupiranoj Jugoslaviji i pružanju pomoći četničkom vođi Draži Mihailoviću i njegovoj organizaciji.

Tako se postepeno, od novembra 1941. godine, poslanstvo Kraljevine Jugoslavije u Bernu počelo pretvarati u obaveštajni centar emigrantske vlade. Preko njega stizali su u London i Kairo mnogobrojni izveštaji iz zemlje u kojima je napadan, klevetan i lažno prikazivan narodnooslobodilački pokret Jugoslavije, dok su o Mihailoviću i njegovim četnicima pisane slavopojke.

Nešto kasnije preko ovoga centra emigrantska vlada je slala i znatne sume novca Mihailoviću i njegovim komandantima.

Krajem aprila 1942. godine iz Splita je u ŠvajcarSKU stigao dr Lukač. Odmah po dolasku u Bern on se povezo sa Jurišićem i predao mu Mihailovićeve poruke namenjene emigrantskoj vladi. Poruke od Mihailovića Lukač je primao preko istaknutih četničkih funkcionera u Hercegovini Vidaka Kovačevića i Desimira Petkovića, a s njima je bio upoznat i četnički vojvoda u Splitu Ilija Trifunović Birčanin.

Primljene poruke Jurišić je 24. aprila 1942. dostavio emigrantskoj vladi.

U izveštaju je, pored ostalog, pisalo:

»General Mihailović javlja da zbog strašnih represalija nad civilnim stanovništvom ofanzivna akcija njegovih odreda zasad nije moguća, ali živo radi na organizaciji i održavanju veza sa svim četničkim odredima koji postoje u svim srpskim krajevima... Međutim, postoji teško razmimoilaženje sa partizanskim odredima... Radi spasavanja srpskog življa od ustaša i partizana došlo je do saradnje između srpskih četničkih odreda i italijanske vojske u krajevima koje drže Italijani. Veze održavaju u Splitu Dobrosav Jevđević, a u Mostaru Veselin Šola i Radmilo Grđić... U Crnoj Gori narod je podeljen u tri grupe: prvo, zelenaši, koji su javno u službi Italije i za povratak dinastije Petrovića, izdaju list »Glas Crnogoraca«; drugo, jugoslovenski orijentisani Crnogorci koje vodi pukovnik Blažo Đukanović, i treće, komunisti, koje vodi Moša Pijade. Zbog toga razmimoilaženja, kao i nepotrebnih međusobnih krvavih sukoba, moli kraljevsku vladu da utiče preko radija i na drugi način, da se partizanski odredi pokore jedino naređenjima generala Mihailovića i da prestanu sa napadima na srpske četničke odrede...«²⁰

Očigledno, Mihailović je već početkom 1942. godine želeo da za četničku saradnju sa okupatorima obezbedi i podršku emigrantske vlade.

Svi ovi izveštaji bili su rezultat Mihailovićeve akcije da se, putem stavljanja narodnooslobodilačkog pokreta pod četničku komandu, likvidira narodnooslobodilačka borba u zemlji.

Među Jurišićevim izveštajima upućenim emigrantskoj vladi nalazi se i izveštaj Milana Popovića od 20. septembra 1942. godine. Popović je za vreme mađarske okupacije Vojvodine, kao »predsednik Srba u Vojvodini«, bio poslanik u Hortijevom parlamentu.

Na početku izveštaja Popović sa prilično objektivnosti opisuje odnose između partizanskih i četničkih odreda tokom 1941. godine, ističući da su četnici prvi izvršili napad na partizanske odrede.

Popović brani kvislinga Milana Nedića, nazivajući ga »braniteljem srpstva«, navodeći da će Nedić u slučaju nemačke pobede »spasti srpski narod«. Isto tako tvrdi da će se narod u slučaju nemačkog poraza okupiti oko Mihailovića.

Kao otvoreni sluga okupatora, Popović u izveštaju brani postupke fašistički porobljivača prema sopstvenom narodu. A zatim, iznoseći svoj rad, on ubeđuje emigrantsku vladu da ostaje veran kralju i dinastiji.

Preko svog obaveštajnog centra u Bernu, emigrantska vlada je primala i izveštaje iz kojih se jasno moglo videti i pravo stanje u okupiranoj Jugoslaviji.

Sredinom 1942. godine iz Splita se prebacio u Rim Menegelo Dinčić. Posle kraćeg zadržavanja u Rimu, njemu je pošlo za rukom da se prebaci u Švajcarsku. Dinčić je pre rata bio politički jednomišljenik Grge Anđelinovića, koji je, kasnije, bio i ministar u emigrantskoj vladi.

Saznavši za Dinčićev odlazak iz Splita, Mihailović je lično obavestio predsednika emigrantske vlade Jovanovića da je Dinčić u zemlji sarađivao sa partizanima, te ukoliko pruži neke podatke o situaciji u Jugoslaviji da mu ne treba verovati.

Ne znajući za ovo Mihailovićovo obaveštenje, Dinčić se u Bernu povezao sa Jurišićem i predao mu izveštaj za emigrantsku vladu, koji je 9. novembra 1942. godine upućen u London.

Dinčićev izveštaj glasi:

»Borbu sa Italijanima vode danas isključivo partizanski odredi u planinskim delovima Dalmacije. Ti odredi u kojima podjednako učestvuju i Hrvati i Srbi beskompromisno istupaju protiv Italijana i protiv ustaša. Stanovništvo njih podjednako pomaže u energičnom stavu prema Italiji i prema Nezavisnoj Državi Hrvatskoj. S druge strane, četnici u Dalmaciji i Hercegovini — isključivo Srbi sarađuju sa Italijanima u borbi protiv partizana i ne istupaju više protiv ustaša. Italijani im pomažu oružjem, municijom i novcem. Njihovu akciju u Hercegovini vodi Jevđević, a u Dalmaciji pop-Đujić i Niko Novaković. Oni stalno i javno govore da rade isključivo po naređenju generala Mihailovića. Koristeći na taj način autoritet ministra vojnog kraljevske vlade, oni vrše presiju na oficire koji su se sklonili u Dalmaciju da im se pridruže. Istu presiju vrše na te oficire Italijani pozivajući ih u borbu protiv boljševizma po primeru generala Nedića i Mihailovića, a kao prijatelje Italijana. Ovo je vrlo štetno i može imati teške posledice. Neophodno je potrebno da kraljevska vlada u ovom pitanju zauzme energičan stav, da spreči bratoubilački rascep koji uzima sve više maha.«²⁷

Međutim, ovakvim i sličnim izveštajima koji su prikazivali istinsko stanje u zemlji, emigrantska vlada nije poklanjala pažnju. Pored ostalog i zbog toga što oni nisu bili u duhu njene politike i borbe sračunate na očuvanje buržoaskih pozicija u zemlji.

Pored izvršavanja raznih zadataka mahom obaveštajne prirode, centar u Bernu se bavio i finansiranjem Mihailovićeve četničke organizacije u okupiranoj Jugoslaviji.

Početkom januara 1943. godine, četnički komandant Srbije Miroslav Trifunović predložio je svome šefu Mihailoviću da u Švajcarsku uputi Ranka Brašića »Rudolfa«, advokata iz Beograda sa zadatkom da radi uspešnijeg finansiranja četničkog pokreta od strane emigrantske vlade organizuje i obezbedi prebacivanje švajcarskih frana ka iz Berna u okupiranu Srbiju.

Mihailović se potpuno složio sa ovim predlogom i 20. januara 1943. godine uputio predsedniku emigrantske vlade sledeći telegram:

»Oko 25. januara doći će u Bern, kod našeg poslanika, jedan čovek pod nadimkom Rudolf. Molimo ovlastite našeg poslanika u Bernu da se sporazume s njim da možemo koristiti kredit do 80.000 funti koje ste nam stavili na raspo-

laganje u Londonu. Naš je uslov da nam uzastopno na moj zahtev u Srbiji stavljaju na raspolaganje sume od pet do deset miliona dinara i kad tražena suma u dinarima bude primljena u Srbiji, izvestićemo da se odgovarajuća suma u stranoj moneti prenese na finansijera. Molim da nam se odmah stavi u Srbiji na raspolaganje suma od deset miliona dinara, a za docnije ćemo javiti. Pravo ime Rudolfa dostavićemo naknadno.«²⁸

Na ovo je Jovanović odgovorio Mihailoviću 4. februara 1943. godine:

»Stavićemo preko poslanika celu sumu na vaše raspolaganje.«²⁹

Predsednik vlade Jovanović je 30. januara 1943. godine upoznao poslanika Jurišića da će mu se oko 25. januara javiti Ranko Brašić i razgovarati s njim o dostavljanju novca Mihailoviću, s čim su upoznati i Britanci, te će od njih dobiti instrukcije »zbog sigurnosti šifre«.

Iz telegrama koji je Jovanović uputio Mihailoviću 17. marta 1943. godine vidi se da je Brašić bio pet nedelja u Bernu i da se javio Jurišiću 8. marta i to »preko trećeg lica«, a već sutradan otputovao, zbog čega »ništa nije svršeno«. Jovanović je u telegramu rekao da je »držanje Rudolfovo više nego čudno«.³⁰

Sutradan Jovanović je javio Mihailoviću:

»Rudolf preko drugog rekao je Jurišiću da za kupovinu naoružanja treba dati 85.000 funti sterlinga jednom Švajcarcu, čije je ime ostavio poslaniku. Javite možemo li dati ovu sumu tome licu i u kojoj moneti.«³¹

Na ovo je Mihailović 7. aprila dogovorio:

»Ranije sam javio da se cela suma od 85.000 funti ne daje odjednom Rudolfu, već da se u ratama daje u odgovarajućoj vrednosti po deset miliona dinara, ponavljam deset miliona dinara. Kad se od naše strane potvrdi prijem u zemlji, onda se da druga rata od deset miliona dinara, i tako dalje. Ovo je potrebno zbog sigurnosti. Molim da svršite ovo što pre i javite.«³²

Prvog maja 1943. godine Mihailović je obavestio Jovanovića da je primio izveštaj o tome da je Brašić pri povratku iz Švajcarske uhapšen u Sloveniji i da se obustavi svako dalje slanje novca preko ovoga kanala, jer postoji mogućnost da je Brašić pod pritiskom odao svoj zadatak.

Iz Jovanovićevog telegrama Mihailoviću upućenog 26. maja 1943. godine vidi se da kombinacija sa Brašićem nije uspjela, jer se ovaj »javio u posljednjem času«. ³³

Prema izveštaju načelnika generalštabnog odeljenja Ministarstva vojske — odeljka u Kairu generala Velimira Ranosovića upućenom novom predsedniku emigrantske vlade Božidaru Puriću, 14. avgusta 1943. godine Brašić se vratio u Beograd i javio »da je metresa poslanika u Bernu g. Jurišića poreklom Nemica i nemačka špijun-ka« i da »izdaje pojedine stvari iz poslanstva«. ³⁴

To je bio samo Brašićev izgovor za neobavljeni posao. Pravi razlozi bili su isključivo špekulantskog karaktera.

Tako se ovaj prvi pokušaj finansiranja četničke organizacije Draže Mihailovića preko Berna završio neuspehom.

Posredstvom svog obaveštajnog centra u Bernu emigrantska vlada je održavala vezu sa četničkim pokretom Draže Mihailovića u zemlji preko diplomatskog predstavnika Kraljevine Jugoslavije pri Vatikanu.

Vezu između Mihailovića i poslanstva pri Vatikanu uspostavio je dr Berislav, sin Grge Anđelinovića, ministra u emigrantskoj vladi.

Decembra 1941. godine Berislavu Anđelinoviću je pošlo za rukom da se iz zemlje prebaci u Italiju. U Rimu je stupio u kontakt sa diplomatskim predstavnicima Kraljevine Jugoslavije pri Vatikanu.

Zahvaljujući »predusretljivosti« savetnika poslanstva dr Nikole Meskatela i njegovim nastojanjima da se izbegne bilo kakva eventualna kompromitovanja, Anđelinoviću je obezbeđen i ilegalan boravak u zgradi poslanstva, sve do sredine avgusta 1942. godine.

Kako je poslanstvo pri Vatikanu održavalo vezu sa emigrantskom vladom i preko njenog obaveštajnog centra u Bernu, to je i Anđelinović svoje izveštaje o situaciji u zemlji, namenjene emigrantskoj vladi, upućivao njenom poslaniku u Svajcarskoj Momčilu Jurišiću Sturmju.

Prvi izveštaj koji je Anđelinović uputio emigrantskoj vladi sredinom decembra 1941. godine bio je kratak. Ali, samo nekoliko dana kasnije, 23. decembra, on je poslao opširnu informaciju o kapitulaciji jugoslovenske vojske u Hrvatskoj i Dalmaciji, o dolasku ustaša na vlast u

NDH i o držanju političkih grupa, a naročito pojedinaca, njegovih dotadašnjih političkih jednomišljenika i prijatelja. Njegova informacija o NOP bila je kratka, dok za četnički pokret Draže Mihailovića kaže da će »komunistima pomrsiti račune«. Pošto je izneo i podatke o »zločinima ustaša«, Berislav zahteva od emigrantske vlade da mu stavi na raspolaganje potrebna materijalna sredstva za uspostavljanje veze sa zemljom navodeći, pored ostalog, da bi se veza sa Slovenijom mogla održavati preko dr Vrhuneca i bivšeg ministra dr Kramera, koji su u to vreme boravili u Ljubljani.

Ovaj izveštaj,³⁵ kao i sve ostale upućivane preko Jurišića emigrantskoj vladi, Berislav Anđelinović je potpisivao pseudonimom »Janko«.

U proleće 1942. godine Anđelinović je iz Rima uspostavio vezu sa četničkim pokretom Draže Mihailovića. U pismu upućenom Jurišiću 15. marta 1942. godine on navodi da je u februaru razgovarao sa jednim Mihailovićevim kurirom — oficirom, koji je stigao u Italiju, i predlaže da se preko njega uputi Mihaloviću potrebna suma novca.

Na kraju pisma on kaže:

»Valjalo bi stoga brzo ugrabiti ovaj put, dok je još otvoren«.³⁶

Posle razgovora sa Mihailovićevim kurirom, Anđelinović je neko vreme bio posrednik Mihailovićevih veza sa emigrantskom vladom na relaciji Rim—Bern—London. Ovim putem emigrantska vlada je poslala Mihailoviću i znatna finansijska sredstva.

U vezi s finansiranjem Mihailovićevog četničkog pokreta preko Berna i Rima Jurišić je 20. aprila 1942. godine obavestio emigrantsku vladu:

»Berislav javlja da je potrebno poslati kraljevskom poslanstvu pri Svetoj Stolici još 50.000 švajcarskih franaaka od toga poslati Draži 30.000.«³⁷

Za vreme boravka u kraljevskom poslanstvu pri Svetoj Stolici Berislav je uspostavio vezu sa Konstantinom Hadži-Ilićem koji se, kao rezervni poručnik vojske Kraljevine Jugoslavije, nalazio u italjanskom zarobljeništvu i kome je pošlo za rukom da u proleće 1942. godine pobjegne iz zarobljeničkog logora. Hadži-Ilićeva želja je bila da se prebaci u zemlju u štab Draže Mihailovića. Ovo

njegovoj želji Berislav Anđelinović je izašao u susret. Pošto ga je snabdeo porukom za Mihailovića, on ga je maja 1942. godine uputio u Ljubljanu, s tim da odmah uspostavi kontakt i sa dr Albertom Kramerom.

Anđelinovićeva poruka za Mihailovića je glasila:

»Da g. M. V. M. i V. (gospodin ministar vojske, mornarice i vazduhoplovstva — nap. autora) traži preko Vatikana sve što mu je potrebno i da će mu oni u svemu izaći u susret; da g. M. V. M. i V. ne prekida sa Rusima, već naprotiv, da se stara da s njima sarađuje; da moli da se unapredi u čin rezervnog pešadijskog majora, jer misli da je to zaslužio svojim držanjem i radom u Dinarskoj diviziji (bivše Jugoslovenske vojske — nap. autora), gde je sprečio pobunu, kao i svojim daljim radom.«³⁸

Stigavši u Ljubljanu, Hadži-Ilić se povezao sa Kramerom, a zatim produžio za Beograd. Preko četničkog komandanta »severnih pokrajina« Žarka Todorovića, on je poruku prenetu iz Rima dostavio 17. juna Mihailoviću. Na kraju poruke Hadži-Ilić je dodao:

»Anđelinović (Berislav — n. a.) obaveštava Mihailovića da mu je poslao što je tražio i da samo i dalje traži.«³⁹

Nekoliko meseci kasnije, 16. novembra 1942. godine, Hadži-Ilić je stigao i u Mihailovićev štab, koji se u to vreme nalazio u selu Lipovu, u blizini Kolašina i doneo poruku saopštio lično četničkom vođi. Međutim, Mihailovićeva veza sa B. Anđelinovićem, koja je išla i preko nekolicine osoba iz Splita, bila je u međuvremenu prekinuta.

Posle upućivanja Hadži-Ilića u zemlju, Anđelinović je doneo odluku da se iz Rima prebaci u Švajcarsku. Da bi i posle njegovog odlaska veza emigrantske vlade preko Berna i Rima sa Mihailovićem funkcionisala, on je Jurišiću predložio za svoga zamenika Milana Marjanovića koji se u maju 1942. godine takođe »ilegalno« prebacio iz Jugoslavije u Rim.

Marjanovićevom bekstvu iz zemlje znatno je doprineo i bivši ban dr Viktor Ružić, koji je za vreme okupacije živeo u Sušaku.

Napuštajući zemlju, Marjanović je od Ružića dobio zadatak da iz Rima održava stalnu vezu između emigrantske vlade i njenih jednomišljenika iz Zagreba, Splita i Sušaka. Po dolasku u Rim, uz Anđelinovićevu pomoć

Marjanović je 22. maja 1942. godine uputio pismo Jurišiću u kome mu savetuje publikovanje raznih informacija iz zemlje, koje bi on preko svojih kanala prikupljao i dostavljao emigrantskoj vladi. U pismu kaže da je direktnu vezu sa Splitom već uspostavio i da je organizacija drugih obaveštajnih kanala u toku.

Na kraju pisma Marjanović prenosi poruke svojih političkih prijatelja upućene emigrantskoj vladi. U njima se, pored ostalog, kaže:

»Jedna od tih poruka odnosi se na održavanje izvesnih veza između četnika, u nekim krajevima, sa italijanskim vojnim silama. Ove veze su uspostavljene ranije dok su vladali ustaški pokolji. Međutim, pošto sada italijanske snage nemilice pale sela, gone narod i sarađuju sa ustašama, to daje povoda partizanima za agitaciju protiv četnika i Draže, pa je mišljenje prijatelja u Dalmaciji da to treba da prestane, ukoliko još toga ima, i da se izda parola: Ništa sa okupatorom.«⁴⁰

Ovo pismo Jurišić je 12. juna 1942. godine uputio ministru spoljnih poslova emigrantske vlade Momčilu Ninčiću.

Po svemu sudeći, Marjanović je uspešno izvršavao povereni mu zadatak. Zbog toga su Jurišić i Ninčić glatko prihvatili predlog Berislava Anđelinovića.

Marjanović je ostao u Rimu da pod Anđelinovićevim pseudonimom »Janko« upućuje emigrantskoj vladi izveštaje koji su pristizali iz zemlje, dok se sam Anđelinović, po Ninčićevom nalogu, uputio za Bern. Na putu za Švajcarsku njega su, u avgustu 1942. godine, uhapsile italijanske vlasti. On je u italijanskom zatvoru ostao sve do kapitulacije Italije, a odmah po izlasku na slobodu prebacio se u Kairo. Nekoliko dana kasnije predsednik emigrantske vlade Božidar Purić naimenovao ga je za ministra u svojoj vladi. Ali, Berislavljevo ministროvanje bilo je kratkog veka, već decembra 1943. godine njemu je bio oduzet ministarski položaj. Nezadovoljan postupkom emigrantske vlade i njenog šefa Purića, Berislav Anđelinović je kasnije na Srednjem istoku aktivno radio na razvijanju propagande u korist NOP.

Neposredno posle Anđelinovićevog hapšenja italijanske vlasti su uhapsile i Marjanovića na putu za Peruđu kuda je krenuo radi posećivanja »letnjeg kursa za strance«.

Međutim, saznajući da Ružić preko Marjanovića, održava vezu sa emigrantskom vladom, Mihailović je još 28. decembra 1942. godine uputio telegram tadašnjem predsjedniku emigrantske vlade Slobodanu Jovanoviću, u kojem ga obaveštava da je Ružić neprijateljski raspoložen prema četničkom pokretu. Ovo je obaveštenje usledilo tek posle Ružićevog hapšenja. Njega su u Sušaku sredinom 1942. godine zatvorile italijanske vlasti pod sumnjom da je u vezi s NOP.

Posle hapšenja Berislava Anđelinovića i Milana Marjanovića, održavanje veze između emigrantske vlade i Mihailovića nastavio je Nikola Moskatelo. I preko njega emigrantska vlada je slala četničkom vođi Mihailoviću znatna finansijska sredstva. To se vidi i iz telegrama koji Jurišić 20. novembra 1942. godine upućuje emigrantskoj vladi:

»Moskatelo moli više ne stavljati u telegramima: za Moskatela. Takođe moli hitno dostaviti mu 2,000.000 švajcarskih franaka za sve moguće potrebe, s tim da ih može upotrebiti u patriotske, dobrotvorne svrhe koje ste mu stavili u zadatak (finansiranje četničkog pokreta Draže Mihailovića — nap. autora). Ovo zato jer zbog sadašnjih prilika sve je teže dostavljati novac na određene adrese i za određene svrhe.«⁴¹

U drugoj polovini 1942. godine u Rim su stigli četnički kuriri iz Crne Gore Deklić i Perunčić. Njih je u kraljevsko poslanstvo pri Vatikanu uputio brat Boška Jeftića, ministra u emigrantskoj vladi, Borivoje Jeftić, koji se u to vreme, u svojstvu jednog od šefova četničke propagande, nalazio pri Mihailovićevoj Vrhovnoj komandi. Pomoću lozinke dobijene od Borivoja Jeftića, njih dvojica su se u Rimu povezali sa činovnicima poslanstva pri Vatikanu Kostom Cukićem i Ćirilom Kotnikom i predali im četnički izveštaj o situaciji u Crnoj Gori, Bosni i Hercegovini, Dalmaciji i Sloveniji.

Pored toga, Deklić i Perunčić su, u duhu primljenih instrukcija od svojih šefova u zemlji, tražili od Cukića da kod emigrantske vlade izdejstvuje što je moguće veću materijalnu pomoć za četnički pokret Draže Mihailovića.

Sve primljene izveštaje i zahteve ove dvojice Cukić je oktobra 1942. godine preneo emigrantskoj vladi.

Po završenom poslu četnički kuriri su se iz Rima neometano vratili u zemlju i preko jednog od četničkih

obaveštajnih organa na Cetinju pod pseudonimom »808«, poslali sledeći izveštaj Mihailoviću:

»Naše poslanstvo pri Vatikanu voljno je da stavi na raspolaganje novčana sredstva:

a) za organizovanje naših intelektualaca;

b) za akciju na terenu;

v) za pomoć interniranim, kao i njihovim porodicama.

Želi samo da mu se naznači put i način na koji bi se mogla dostavljati ta novčana sredstva (predložen je kanal preko bosanskih franjevaca). Za pomoć interniranim i postradalim ponudio se biskup barski Debrečić prilikom poslednjeg svog boravka u Rimu. Preko njega mogao bi se novac slati nesmetano, ali ne znamo koliko je to oportuno. Želimo odgovor o tome kao i označavanje mogućnosti nekog drugog kanala preko nekog trgovca ili tome slično.«⁴²

Deklić je od Cukića doneo za Boru Jeftića i 10.000 italijanskih lira. Preko poslanstva u Bernu i Vatikanu, potpredsednik emigrantske vlade dr Miho Krek organizovao je posebnu vezu između emigrantske vlade u Londonu i njenih jednomišljenika u Sloveniji.

O primljenim izveštajima Krek je povremeno obaveštavao i predsednika Jovanovića.

U jednom od tih izveštaja, u kojem obaveštava svog šefa o situaciji u zemlji do 1. juna 1942. godine Krek pored ostalog piše:

»Komunisti utvrđuju svoju moralnu situaciju i time što tvrde da postupaju 'prema željama Rusije'. Neku izjavu Moskve datu u prilog Mihailovića protumačili su kao gest učtivosti prema Englezima i ujedno tvrde da Rusi smatraju Mihailovića diskvalifikovanim. Bilo bi od najvećeg značaja ako bi se postiglo da i Moskva pozove sve naoružane snage u Jugoslaviji da se složno potčine disciplini vojske Draže Mihailovića.«

U nastavku izveštaja Krek je dodao:

»Skupio sam ovaj materijal po kojem se vidi razorna politika partizana protiv Jugoslavije i šaljem ga za vašu ličnu informaciju.«⁴³

Izveštaju su priključeni posebno izdanje lista Osoboditelne fronte Slovenije »Slovenski poručevalec« od 20. maja 1942. godine i izjave Izvršnog odbora OF i Glavnog štaba slovenačkih partizanskih odreda, u kojima se poziva emigrantska vlada da osudi i iz svojih redova

izbaci Dražu Mihailovića kao izdajnika jugoslovenskih naroda.

Sve do prodora nacističko-fašističkih snaga na Balkan, vlada SAD nije pokazivala neko naročito interesovanje za ovaj deo sveta. Zbog toga i diplomatski odnosi između Kraljevine Jugoslavije i SAD nisu imali neki naročiti značaj. Tek početkom 1941. godine, kada su Hitlerove i Musolinijeve namere u odnosu na balkanske zemlje postajale sve jasnije, pojačalo se interesovanje Vašingtona za razvoj događaja i u ovom delu sveta.

Ovo interesovanje bilo je naročito izraženo posetama specijalnog Ruzveltovog izaslanika pukovnika Vilijama Donovana Bliskom istoku i Balkanu u januaru 1941. godine. Posle posete Bugarskoj Donovan je stigao u Beograd, gde je vodio razgovore sa vodećim ličnostima. Cilj poseta bio je ispitivanje mogućnosti suzbijanja Hitlerovog uticaja i agresije i eventualnog jačanja američkog prestiža na Srednjem istoku i na Balkanu.

Posle Donovanove posete, a naročito posle događaja 27. marta 1941. godine, razvoj diplomatskih odnosa između vlada Kraljevine Jugoslavije i SAD ulazi u novu fazu.

Odmah posle prve vesti o napadu Nemačke i Italije na Jugoslaviju 6. aprila 1941. godine, predsednik Ruzvelt i sekretar inostranih poslova SAD Kordel Hal osudili su agresiju sila Osovine i odlučili da se jugoslovenskim narodima pruži moralna i materijalna pomoć. Dva dana kasnije, 8. aprila, predsednik Ruzvelt je uputio telegram vladi Kraljevine Jugoslavije, u kome se, pored ostalog, kaže da vlada SAD i američki narod sa divljenjem prate junачku borbu jugoslovenskih naroda, a 11. aprila Stejt department je doneo uredbu kojom se odobrava prikupljanje pomoći u SAD za Jugoslaviju. Nekoliko dana kasnije Ruzvelt je osudio i agresiju Hortijeve vlade na Jugoslaviju, a 25. aprila vlada SAD je donela odluku o priznavanju jugoslovenske vlade u inostranstvu (emigrantske vlade) kao legitimnog predstavnika države.

Na zahtev emigrantske vlade, upućen preko poslanika Kraljevine Jugoslavije u SAD Konstantina Fotića, državni podsekretar inostranih poslova SAD Vels Samerdao je 4. juna 1941. godine izjavu u kojoj SAD najenergičnije protestuju protiv nezakonitog čina sila Osovine i stvaranja Nezavisne Države Hrvatske, ističući da vlada

SAD smatra nevažecim sva akta u vezi s njenim osnivanjem.

Ocenjujući ovaj akt SAD kao veoma povoljan, emigrantska vlada je naredila Fotiću da po svaku cenu nastoji da od predsednika Ruzvelta izdejstvuje i izjavu kojom se osuđuje aneksija i okupacija jugoslovenskih teritorija od strane Mađarske, Rumunije i Bugarske.

Izlazeći u susret zahtevu emigrantske vlade, Ruzvelt je 5. avgusta 1941. godine, zvaničnom izjavom osudio bugarsku aneksiju delova jugoslovenske teritorije.

Ruzveltova izjava znatno je podigla ugled jugoslovenske emigrantske vlade, koja je nije koristila za organizovanje i pružanje pomoći jugoslovenskim narodima, već za postizanje svojih sopstvenih ciljeva.

Iznenadni napad japanske flote i avijacije na Pearl Harbor 7. decembra 1941. godine naterao je SAD i Veliku Britaniju da objave rat Japanu. Nekoliko dana kasnije, 11. decembra, Nemačka i Italija objavile su rat Sjedinjenim Američkim Državama. Tako su se na strani saveznika, u ratu protiv sila Osovine, našle i SAD.

Da bi stekla oslonac za realizaciju svojih političkih koncepcija o nacionalnom oslobođenju i posleratnom uređenju zemlje, emigrantska vlada Kraljevine Jugoslavije po dolasku na Srednji istok, od maja 1941. godine, preduzima niz mera da od izbeglog ljudstva iz zemlje (vojnika, podoficira i oficira), dobrovoljaca iz savezničkih zemalja i oslobođenih zarobljenika jugoslovenskog porekla formira svoje trupe u inostranstvu, koje bi joj, pored ostaloga, odlično poslužile da, posle poraza snaga okupatora, uguše eventualne »prevrate i pobune« uperene protiv monarhije i vladajuće buržoaske klase koju je ona predstavljala.

Međutim, iz više razloga, sa formiranjem te vojske išlo je veoma teško. Zbog toga je emigrantska vlada oboručke prihvatila Dražu Mihailovića i njegovu četničku organizaciju u zemlji i odlučila da ih pretvori u glavni oslonac svoje političke koncepcije.

Uz potrebne direktive i instrukcije za rad, ona je ovu odluku saopštila i svome poslaniku u SAD Fotiću.

Od toga momenta Fotić je postao jedan od najvećih pobornika za pružanje pomoći četničkom pokretu Draže Mihailovića od strane SAD. Istovremeno, on je i jedan od glavnih aktera klevetničke kampanje protiv narodno-oslobodilačkog pokreta.

Zadovoljan Fotićevim radom, predsednik emigrantske vlade Slobodan Jovanović uputio mu je 12. februara 1942. godine sledeći telegram:

»Odobravam i pohvaljujem vaš rad. U herojskoj i neravnoj borbi aprila 1941. godine zbog kratkog trajanja nije nam upućena nikakva pomoć. General Mihailović devet meseci vodi borbu bez ičije pomoći. Telegrami primljeni od generala Mihailovića krajem novembra dramatični su. Jedan telegram počinje: 'Boga radi pošaljite najhitnije pomoć.' Srpski narod propada u masi kao taoci i pod kaznenim ekspedicijama. Sve će u šumu sproleća. Pomoć niotkuda. Tražite bar četiri velika bombardera za naše vazduhoplovce u Egiptu. Izložite lično g. Ruzveltu očajno stanje naših gerilaca. I preko štampe uputite potrebne apele za pomoć srpskim gerilcima, ako smatrate za korisno. Podvucite i hitnost ove pomoći.«⁴⁴

Sadržaj ovog telegrama Fotić je preneo generalu Donovanu, a zatim su vojni predstavnici Kraljevine Jugoslavije u SAD pukovnik Dragutin Savić i potpukovnik Živojin Radojčić, po Fotićevom nalogu, napisali memorandum sa naslovom »Značaj akcije generala Draže Mihailovića« i uputili ga početkom marta 1942. godine nadležnim vojnim ustanovama SAD. Pored toga, oni su se 9. marta obratili i Ministarstvu vojske SAD s molbom da se emigrantskoj vladi Kraljevine Jugoslavije, za doturanje pomoći četnicima Draže Mihailovića, stave na raspolaganje četiri aviona-bombardera. Sličan zahtev uputio je Ministarstvu inostranih poslova SAD i poslanik Fotić.

Na osnovu ovih zahteva general Donovan je uputio u Kairo pukovnika Frenka Morenda da u dogovoru sa Britanskom komandom na Srednjem istoku i Vrhovnom komandom vojske Kraljevine Jugoslavije u Kairu reši pitanje slanja pomoći Mihailoviću i njegovim četnicima.

Na predlog pukovnika Morenda general Borivoje Mirković je u ime Vrhovne komande jugoslovenske vojske u Kairu potpisao 11. marta 1942. godine sporazum o slanju pomoći četničkom pokretu Draže Mihailovića. Sporazumom je bilo predviđeno:

— da vlada SAD stavi na raspolaganje emigrantskoj vladi četiri bombardera, s tim da se koriste za pružanje pomoći Mihailovićevim četnicima u zemlji;

— da će SAD pružiti pomoć jugoslovenskim oružanim snagama u prebacivanju oficira i podoficira iz inostranstva u četničke redove u zemlji;

— da SAD pošalju svoje posmatrače u štab Draže Mihailovića.

Pored ovaga, vlada SAD stavila je 16. maja 1942. godine na raspolaganje jugoslovenskoj emigrantskoj vladi i četiri stotine tona konzervisane hrane namenjene za pomoć Mihailoviću i njegovim četnicima.

O upućivanju konzervisane hrane i radio-stanica na Srednji istok, namenjenih Mihailoviću, Fotić je maja 1942. godine obavestio predsednika emigrantske vlade Jovanovića, s napomenom da će uskoro biti upućena i četiri bombardera.

Ova četiri bombardera ušla su u sastav britanske vazduhoplovne grupe koja je, pored ostalog, imala i zadatak doturanja pomoći Mihailoviću i njegovim četnicima.

Međutim, konzervisana hrana iz SAD nije nikada stigla u četničke ruke. Njeno prebacivanje u Jugoslaviju omelo je Romelovo napredovanje kroz pustinju ka Aleksandriji i nedostatak vazduhoplovnih transportnih sredstava.

Da bi svome eksponentu u okupiranoj zemlji Draži Mihailoviću obezbedila što efikasniju moralnu i materijalnu pomoć SAD, emigrantska vlada je, preko Fotića, organizovala 1942. godine i zvaničnu posetu kralja Petra Sjedinjenim Američkim Državama.

O ovoj poseti Fotić je u knjizi »Rat koji smo izgubili« zapisao:

»Kralj Petar stigao je vozom 24. juna u Vašington, gde je zvanično dočekan od funkcionera na čelu sa ministrom inostranih poslova gospodinom Kordelom Halom, koji je kralja odmah dopratio do Bele kuće. Predsednik, okružen članovima svoje vlade i Vrhovnog suda, vojnim i pomorskim dostojanstvenicima, primio je kralja u južnom vrtu Bele kuće. Gospodin Ruzvelt je kralja pozdravio na veoma srdačan i očinski način, skoro bez ikakve ceremonije koja se obično viđa pri susretima poglavara dveju država. Kralj je očevidno bio zadovoljan prijatnim ponašanjem gospodina Ruzvelta.

Prijatna atmosfera još je više došla do izražaja istoga dana na zvaničnoj večeri koju je predsednik priredio u kraljevu čast. Predsednik je bio odlično raspoložen, šaleći se sa svojim gostom na veoma prirodan način. Ostavljajući po strani protokolarni način oslovljavanja sa 'vaše veličanstvo', predsednik se obraćao kralju sa 'Petre'. Umesto prethodno pripremljenog govora, kao što je to običaj u ovakvim slučajevima, predsednik je spontano govorio veličajući drža-

nje Jugoslavije i njenu odluku da se suprotstavi Osovini, završavajući svoju zdravicu izražavanjem iskrenog poštovanja generalu Mihailoviću. Gospodin Ruzvelt je zatim obećao da će saveznici odašiljanjem najnužnijih potreba ispuniti svoje obaveze prema četnicima.

Posle večere kralj se kretao od grupe do grupe zvanica razgovarajući sa mnogim državicima i vojnim prvacima, da, kada je večera završena, sa svojim ministrom inostranih poslova ostane preko noći kao gost u Beloj kući. Oni su ostali do jednog časa po ponoći sa predsednikom, kada im se priključio ministar predsednik Čerčil, koji se takođe nalazio u Beloj kući. Gospodin Čerčil bio je zabrinut lošim vestima iz Severne Afrike, gde je maršal Romel skoro bez otpora napredovao prema Aleksandriji i gde je Tobruk baš pao u ruke nacistima. Ministar predsednik se nije trudio da sakrije svoju zabrinutost, dok predsednik nije popuštao u svome optimizmu.

Predsednik je ponovio na večeri kralju dato obećanje, da generalu Mihailoviću neodložno pošalje pomoć — što je predstavljalo jednu preku obavezu. On je kralja zamolio da razgovara sa odgovarajućim američkim službama, naročito sa generalom Donovanom i njegovim uredom, o tehničkim vidovima odašiljanja i ustanovljavanja tešnih veza između Mihailovića i saveznika. Gospodin Ruzvelt je kralja uveravao, da će zatim on lično obratiti pažnju na ove probleme i pružiti svaku moguću pomoć. On je takođe preporučio, da ministar inostranih poslova sa svojim američkim kolegom preduzme potpisivanje Ugovora o zajmu i najmu za Jugoslaviju, čime bi ukrcavanje potreba za generala Mihailovića bilo osigurano. Ministar inostranih poslova stvarno je potpisao Ugovor o zajmu i najmu na dan 23. jula.

U toku svoga boravka u Vašingtonu i Njujorku kralj se više puta sastao sa generalom Donovanom i predstavnicima njegove službe, pretresajući sa njima pitanja pomoći Mihailoviću i direktne veze između izbegličke vlade i Mihailovića bez upotrebe britanskih kanala, kao što je dotle činjeno. Predsednik je već bio dao svoju principijelnu saglasnost sa ovim projektom.

Prilikom oproštajne posete kralj je podneo predsedniku Ruzveltu memorandum koji je sadržavao glavne tačke njegovog razgovora sa službenicima američke vlade. To su bile:

- a) stvaranje direktnih veza između izbegličke vlade generala Mihailovića, uz pomoć američkih službi;
- b) određivanje prirode i količine materijala za snabdevanje Mihailovića;
- c) obuka jugoslovenskih avijatičara, koji se imaju dovesti sa Srednjeg istoka, za aktivno učešće u savezničkim operacijama.

Pročitavši memorandum predsednik je izrazio svoju potpunu saglasnost u pogledu važnosti ovih pitanja.

Po kraljevom odlasku Bela kuća je 14. jula objavila jednu izjavu koja je sadržavala razgovore između predsednika i kralja.

Shodno tome, ministar inostranih poslova Jugoslavije i ministar inostranih poslova SAD potpisali su u ime svojih vlada ugovor na temeljima primene uzajamne pomoći u vođenju rata, ulažući svoja materijalna i duhovna sredstva za zajedničku pobedu Ujedinjenih nacija!⁴⁵

Sve se ovo odigravalo u periodu kada istine o narodnooslobodilačkom pokretu i pravom stanju u Jugoslaviji nisu bile poznate svetskoj, a naročito demokratskoj javnosti SAD.

Međutim, 26. jula 1942. godine, »Dejli vorker« preneo je jedan izveštaj »specijalnog dopisnika« u kome se govori o Mihailovićevoj saradnji sa okupatorima i nje-govoj borbi za povratak reakcionarnih snaga na vlast u Jugoslaviji.

Bio je to prvi izveštaj, objavljen u SAD, koji je kratko ali realno prikazivao situaciju u Jugoslaviji. Kasnije, usledili su i drugi ovakvi i slični izveštaji. Istina o narodnooslobodilačkom pokretu sve više je prodirala u svetsku javnost, dok su dokumenti o saradnji četnika i njihovog vođe Mihailovića sa okupatorima iz dana u dan postajali sve češći.

KRAH JEDNE POLITIKE

Jačanjem NOP Jugoslavije i sve efikasnijom njegovom borbom protiv nacističko-fašističkih osvajača i nastalom promenom odnosa snaga u zemlji i u svetu, emigrantska vlada Slobodana Jovanovića bila je suočena s činjenicama koje su od nje zahtevale da menja kurs svoje unutrašnje i spoljne politike.

Da bi i dalje mogla da sprovodi osnovu svoje dotadašnje politike na unutrašnjem planu — borbu protiv NOP — vladi nije ostajalo ništa drugo nego da hegemoniju velikosrpske reakcije zameni ravnopravnim odnosima svih buržoaskih grupa zastupljenih u njoj. Zbog toga je Jovanović na sednici ministarskog saveta 21. juna 1943. godine objavio na brzinu sastavljenu novu deklaraciju vlade o budućem uređenju Kraljevine Jugoslavije sa principima trijalističkog federalizma, ističući demagoški da će ta državna zajednica počivati na principima prava i slobode svakog građanina, stranke i naroda.

Svi prisutni složili su se s Jovanovićevom deklaracijom i glasali su za nju, ali su se isto tako složno izjasnili da Jovanovićev kabinet nema te kvalitete i sposobnosti koje bi im garantovale sprovođenje deklaracije u delo.

Očigledno, deklaracija je predstavljala dokument sračunat da se proklamovanjem tobožnjih demokratskih načela spase monarhija i staro društveno uređenje u zemlji. Pored toga, isticanje demokratskih načela u njoj vladu je bilo potrebno zbog svetske javnosti, razočarane njenom politikom.

Politička kriza jugoslovenske emigracije izazvana, pored ostalog, i razvojem i uspesima NOP, naterala je Slobodana Jovanovića da krajem juna 1943. godine podnese ostavku.

Dva dana kasnije, 24. juna, ukazom kralja Petra za novog predsednika vlade i ministra unutrašnjih poslova postavljen je Miloš Trifunović. Po svom sastavu nova vlada je predstavljala koaliciju buržoaskih grupa u emigraciji, a njen program nije se nimalo razlikovao od programa prethodnih vlada.

Mada u zategnutim odnosima sa Mihailovićem, čim je saznao za krizu emigrantske vlade sa Slobodanom Jovanovićem na čelu, Dragiša Vasić je uputio svom komandantu opširno pismo:

»Poštovani gospodine generale,

Ostavka vlade Slobodana Jovanovića dala mi je povoda da Vam pišem. Ni u jednoj prilici ranije nisam tako osećao potrebu i dužnost da Vam saopštim neke misli.

Kriza Vlade biće verovatno svršena kada Vi budete primili ovo pismo; ali bez obzira na njeno rešenje i ma kakvo ono bilo, ova razmišljanja, smatram, neće za vas biti bez interesa.

Dve su pretpostavke moguće o uzrocima krize Jovanovićeve vlade. Prva je: da su je izazvali oni cinični i besprimerni zahtevi našeg bezbrižnog engleskog saveznika, sa kojim ste me zahtevima, koje ste s pravom nazvali učenom, upoznali prilikom našeg skorašnjeg sastanka. Ne može se ni zamisliti da bi Slobodan Jovanović ove zahteve, koji nas ponižavaju više od ispunjenja uslova austrijskog ultimatumu 1914. godine, pa čak i onoga što je sama Nemačka od nas tražila 1941., a koji se kose sa našim osnovnim zakonom, mogao da primi.

Druga je pretpostavka: da je ostavka rezultat planske i neobično dobro smišljene taktike crvenih i njihovih simpatizera, isto tako sračunata na potpomaganje tih Hrvata. Sa njima su zajedno i sve ostale podzemne i mračne sile kojima nije išlo u račun svesrdno podržavanje i najbolje razumevanje Jovanovićevo, ili našeg pokreta koji je, po njima, izraz reakcionarne struje u zemlji.

To, da je naš pokret izraz reakcionarne struje u zemlji, jeste platforma i smisao one borbe koja je protiv nas vođena sa besprimernom upornošću i kojoj je cilj svodenje značaja našeg pokreta na najmanju meru, ciničnim tvrđenjima da on kao borbena snaga ili vrednost postoji samo na jednoj vrlo ograničenoj teritoriji naše države, o čemu ste se uverili s druge strane.

Zato su, i ne od skora, crveni činili sve, pa su i u tome imali uspeha, da predstave našim saveznicima i da ih čak ubede: kako se mi protivimo uspostavljanju posle rata demokratskog sistema u zemlji. Ovo nam je jasno potvrdio i Donović (delegat emigrantske vlade na Srednjem istoku — nap. autora) u pismu od 27. II. o. g. moleći nas da o tome energično razuverimo naše Saveznike. Ne bi smeli da se zavaravamo: da se ova fama o fašističkim tendencijama našeg pokreta, pod uticajem vešte propagande, već dobro upila u osećanja naših Saveznika, da se ako ne i više, a ono u tome na nas sumnja.

Karakteristično je da je Kongres jugoslovenskih novinara u Londonu (a to su sve crveni ili njihovi simpatizeri), o kome smo Kongresu čuli u jednoj skorašnjoj londonskoj emisiji, otvoreno izjasnio protiv Jovanovićeve vlade, koja, po njemu, ne pruža garanciju da će buduća država zadovoljiti demokratske težnje širokih narodnih slojeva i biti uređena na demokratskoj osnovi.

Sva ova borba koja se tamo vodila bila je upravo protiv nas i Sl. Jovanovića, najveće srpske vrednosti na ovoj strani, i uopšte, protiv ličnosti čije je levičarstvo nesumnjivo i dobro poznato, ali za koga se, isto tako, zna da podržava našu borbu po najboljem znanju i osećanju i da se jedini zauzima za prestiž koji smo zaslužili i koji zaslužujemo, razbijajući famu o našem fašizmu. Donović je vrlo dobro osetio kada je rekao i preporučio: da se naročito morate starati da ne učinite ništa što bi Vam se moglo prebaciti kao izraz vašeg antidemokratskog, ili kako on reče — fašističkog odnosno diktatorskog raspoloženja, i da je to od kapitalne važnosti.

Ovde se neminovno nameće pitanje kraljeve ženidbe i Vašeg stava prema njoj, i ja Vas molim, gospodine generale, da me o tome, i bez obzira što je od Vaše strane odluka već pala, ipak mirnije saslušate. Ja sam osetio da Vi, prilikom našeg skorašnjeg susreta, niste imali volje da sa mnom o ovom pitanju razgovarate, ali moram reći da se ono kobno pojavljuje baš u vezi ovog gornjeg i da je ono od neograničene važnosti za naš pokret, kao i po Vas lično, zbog opasnosti koju na sebe navlačimo.

Gospodine generale, pomislite, molim Vas, kakav bih ja izgledao u svojim očima, pa i u Vašim, kad Vam ne bih rekao sve što mi na srcu leži. Vama, sa kojim sam skoro dve

godine nerazdvojno delio samo patnje i neprijatnosti, odnosno nečuvane duševne muke, koje su samo nama poznate, koga sam voleo kao svoga brata i čije me pogreške pogađaju više nego ikog. Uпитao sam se ko Vam je za ove dve godine bio odaniji od mene? U pitanju kraljeve ženidbe mi znamo stav Jovanovićeve vlade. Taj stav je njegov stav, pre svega. Vlada je protivna kraljevom venčanju u ovo vreme 'i dok se situacija u zemlji i u izgledu na dobar ishod rata ne promeni.'

Eto, u ovome se Vi otvoreno niste složili sa Vladom ni sa Sl. Jovanovićem.

Kad uzrok ostavke njegove i ne bi bio iz onih dveju iznetih pretpostavki, ja sam duboko uveren da bi Sl. Jovanović nju podneo i na ovom pitanju (kraljeve ženidbe — nap. autora). Slobodan Jovanović nikad ne bi primio istorijsku odgovornost da kao predsednik Vlade pristane na brak deteta na prestolu, u ovo vreme. U to ja ni časa ne smem da sumnjam. U tom slučaju: ko bi prouzrokovao njegovu ostavku nego Vi, ko bi ga oborio nego Vi, onoga koga znam koliko pošujete, koji je najbolje razumevao i potpomagao Vas i naš pokret, čoveka za nas dragocena i nezamenljiva, a čije će uklanjanje imati nedoglednih, pa i fatalnih posledica na koje čovek samo sa jezom sme i da pomišlja.

U ovom pitanju Vi se dobro sećate kako je tekla stvar između nas. Događalo se tako da je Izvršni odbor C. Komiteta upoznat o stvari samo forme radi, jer iako smo se složili sa odgovorom na kraljev telegram, koji je imao za cilj da stvar odloži, sledovao je raspis u jednoj imperativnoj formi.

Tako se desilo, i to ostaje istorijski fakat, da se po ovom pitanju, sudbonosnom za narod i za dinastiju, niste složili ni sa stavom i mišljenjem Sl. Jovanovića i kraljeve vlade, kao ni Centralnog komiteta, ako izuzmemo dr. Moljevića, čoveka sa mentalitetom austrijskog roba i sa ambicijama vrlo mizernim, jer teško boluje od ministarskog položaja. Sa njima zajedno Vi niste podelili istorijsku odgovornost po jednom 'krupnom i sudbonosnom državnom aktu, koji, uveravam Vas, ni sam narod, u svojoj visokoj razboritosti, u duši ne odobrava, i kako ste Vi mogli imati drugi utisak. Istorijska je, uostalom, i suviše poštena, a da bi joj ovo moglo da promakne. U čisto vojničkim stvarima Vi ste jedini i to je meni razumljivo. U pogledu vojničkih stvari meni je potpuno shvatljivo da ste ih Vi vodili sami, pošto pored sebe niste imali dorasle pomagače u vojnicima i sposobne saradnike, koji bi Vaše planove znali da sprovode. Ja ovde izuzimam odlične komandante kao što su: Baćović, Pavle i Lukačević, i naročito mislim na poslednju zimušnju ovogodišnju akciju i na one Vaše vojne saradnike u samoj Vrhovnoj komandi.

Ja ću ovo svoje mišljenje, u svoje vreme, potkrepiti činjenicama, jer sve one događaje i ono što se zbivalo ja nisam prespavao, već sam budno pratio i sa puno pažnje pomagao.

Samo tako moglo se desiti da, pored još nekih uzroka, Vrhovnu komandu u tim akcijama tuče kapetan Arsa Jovanović i student Peko Dapčević.

Ali, ako ste bili u položaju da vojničkim stvarima rukovodite potpuno samostalno, jednu čisto političku stvar smatram da ste trebali voditi u saglasnosti sa Vladom i Centralnim nacionalnim komitetom, te da, ne čineći ništa na svoju ruku, ne pružite neprijateljima baš ono što su oni sa toliko zloradosti očekivali, da bi nam što više naškodili.

Gospodine generale, smatrao sam za dužnost jednog od Vaših najstarijih i najbližih saradnika da Vam na sve ovo ukažem, utoliko pre što sam duboko uveren u ono što sam rekao Đonoviću, u telegramu, a to je: da ne poznajem čoveka koji ima više odvratnosti prema diktatorskom načinu upravljanja od Vas.

Uveren sam da ćete me razumeti, jer sam Vas upoznao za vreme najsvirepijih iskušenja kada ste se umeli snalaziti i vladati sobom, jer sam Vam ovo rekao iz čistog srca i svog bogatog iskustva, kao što sam i do sada govorio i radio u ponositoj skromnosti, da bi uspela naša borba, da biste uspeli Vi, kome niko od mene ne može biti veći prijatelj, naša sveta stvar, san naš i naš idol za čije ću ostvarenje raditi do poslednjeg daha. Poštujem Vas, Vaš odani Vasić.«¹

Sadržina Vasićevog pisma upućenog Mihailoviću povodom pada vlade Slobodana Jovanovića, a naročito Vasićeve aluzije na Dražin diktatorski stav i njegovu političku nesposobnost, znatno su doprinele daljem zaoštravanju njihovih međusobnih odnosa. Zbog toga je Vasić bio prinuđen da svoje dotadašnje mesto u četničkom pokretu definitivno ustupi Stevanu Moljeviću. Od jula 1943. pa sve do četničkog kongresa u selu Ba, Moljević je bio jedina politička ličnost uz Mihailovića i »značio je isto što i politička koncepcija i politička akcija Draže Mihailovića. On je bio misao i agens...«

Krajem juna Vasić je napustio Vrhovnu komandu i sve do Kongresa u selu Ba s Mihailovićem je održavao samo pismenu i radio-vezu.

U emigrantskoj vladi Miloša Trifunovića jedan od potpredsednika bio je Slobodan Jovanović, a ministar vojni i dalje je ostao Draža Mihailović. Za ministra bez portfelja postavljen je armijski general Petar Živković

koji je posebnim ukazom 26. juna imenovan i za zastupnika ministra vojske i mornarice. O svome naimenovanju Živković je 30. juna obavestio Dražu Mihailovića sledećim telegramom:

»Dužnost zastupnika Ministra Vojske, Mornarice i Vazduhoplovstva primio sam 29. juna o. g.

Koristim priliku da istaknem da svi složno i bez rezerve uložimo sve moći da pomognemo našem narodu.

Pozivam sve vojnike a naročito starešine da se ugledaju na našeg Ministra Vojske, Generala Dražu Mihailovića, bezprimernog sina našeg naroda i da slede za njegovim primerom.«²

Na ovo mu je Draža, 5. jula, dogovorio:

»Najtoplije Vam zahvaljujem na obaveštenju koje ste mi uputili, a što će biti saopšteno svim trupama. Jugoslovenska vojska u Otadžbini i ja, poznavajući Vašu bezgraničnu odanost Nj. V. Kralju i Vaš požrtvovani rad iz prošlosti, srećni smo što ćete Vi svojim velikim autoritetom zastupati interese naše vojske kod naših velikih saveznika, na čiju pomoć računamo u teškoj i neravnoj borbi koju vodimo. U ime Jugoslovenske vojske i svoje šaljem Vam srdačne pozdrave.«³

A, zatim uz poruku britanske vlade koju su Trifunović i Živković uputili 15. jula Mihailoviću, oni kažu:

»Ne sumnjamo u to da ćete učiniti sve što do Vas stoji da se izbegnu trenja i olakša saradnja gde god to bude potrebno, u borbi protivu zajedničkog neprijatelja. Sa vaše strane ne smete sumnjati u to da će Jugoslovenska vlada uzeti na sebe zadatak da očuva i održi Vaš autoritet.«⁴

Sadržina ovih depeša, kao i činjenica što je Draža Mihailović i dalje ostao ministar vojske, mornarice i vazduhoplovstva, najbolje ilustruje kakav je stav nova emigrantska vlada pod predsedništvom Miloša Trifunovića imala prema četničkoj organizaciji.

Kontakt za Dražom Mihailovićem u ime Trifunovićeve vlade održavao je Petar Živković. On se brinuo o svemu onome što se ticalo Draže Mihailovića i njegove organizacije, što se jasno vidi iz iz telegrama koje je upućivao jugoslovenskoj Vrhovnoj komandi u Kairu. U jednom od njih, upućenom, 26. juna, Živković kaže:

»Imamo sigurne podatke da Englezi šalju ljude u našu zemlju kod partizana. Obratite pažnju da se naši ljudi, i to

sa vašim znanjem mogu ubacivati u zemlju samo kod đenerala Mihailovića.«⁵

Mesec dana kasnije, 31. jula, Živković istoj komandi poručuje:

»Dopisnica Njus Kronikla Berga Gaster objavila članak sa veličanjem partizana. Obavestite se o njoj i stupite u vezu sa njom. Objasnite joj stvarno stanje kod Mihailovića. Izvestite odmah čim postupite.«⁶

Međutim, Mihailović je i dalje nastavio da šalje lažne i tendenciozne izveštaje emigrantskoj vladi.

Tako je on 1. jula, u jeku teških borbi koje su jedinice NOVJ vodile protiv neprijatelja tokom njegove pete ofanzive uputio vladi telegram u kome, pored ostalog, kaže:

»Komunisti su pobjegli iz Crne Gore i Hercegovine i iz Starog Rasa. Progonjeni od neprijatelja, pretrpeli su velike i teške gubitke. Postojeća četnička akcija Jugoslovenske vojske u ovim krajevima ponovo je došla do punog zamaha. Najstrožije sam zabranio ma kakvu legalizaciju bez obzira na žrtve i bez obzira na glad koja već vlada u ovim pokrajinama, jer je neprijatelj sve opljačkao i odneo. Hiljade i hiljade izbeglica padaju na naš teret... Hitno su mi potrebna velika novčana sredstva u lirama i dolarima. Samo na taj način biću u stanju da sprečim da se narod pod pritiskom gladi opet obraća okupatoru, jer Italijani naročito taj momenat koriste.«⁷

Desetak dana kasnije, 9. jula, Mihailović obaveštava vladu:

»Trideset muslimanskih oficira prešlo u komuniste. Vrše organizaciju Muslimana. Zadatak im je da pod vidom komunista istrebljuju srpski živalj. Izveštaj od našeg komandanta sa Majevice.«⁸

U međuvremenu, Mihailović je 7. jula uputio vladi protest zbog sadržina emisija londonskih radio-stanica namenjenih slušaocima u Jugoslaviji, u kojima se sve objektivnije prikazuje prava situacija u zemlji.

U protestu, pored ostalog, on kaže:

»Propaganda preko Radio-Londona izaziva sve veći revolt u narodu, što se može okrenuti protivu onih koji misle na taj način nešto da čine. Protesti stižu iz svih krajeva Jugoslavije zaključno sa Slovenačkom. Zbog ovoga dolazi do velikog neraspoloženja čak i prema engleskim misijama na terenu. Uzroci negodovanja su ovi: prvo, na Radio-Londonu

spikeri su isključivo Hrvati, a od govornika ako ima Srba oni su komunisti; drugo, česte krize vlade u Londonu, koje narod tumači kao uticaj tuđinaca a ne da nastupaju iz naših potreba. Treće, otvorena propaganda za komuniste. Narod preporučuje da, prvo, naši saveznici obrazuju u svojim državama komunističke vojne jedinice, pa ćemo i mi to učiniti kad je to tako dobro... Peto, Jugoslovenska vojska ne spominje se uopšte više preko radio propagande, iako je ona dosada dala i sada daje nebrojane žrtve i prva u Evropi dala primer svima za borbu protivu okupatora... Sedmo, ja sam jedini komandant savezničkih snaga čije ime može biti napadano u savezničkoj štampi i preko radija omalovažavano. Međutim, naši saveznici ne treba da zaborave da sam voljom naroda došao na čelo kao vojnik. Osmo, šalje se materijal vazdušnim putem komunistima. Dok ovo narod vidi i oseća, ja optužujem da se u ovome slučaju svesno radi o stvaranju druge Španije u Jugoslaviji...

Molim Kraljevsku vladu da preduzme sve što je u moći da se prestane sa ovakvim radom, u protivnom ja ću morati izaći otvoreno sa istinom i činjenicama pred narod.«⁹

Na Trifunovićeve uporne intervencije kod britanske vlade, šef britanske misije pri četničkoj Vrhovnoj komandi pukovnik Bejli uputio je početkom avgusta 1943. Mihailoviću strogo poverljivo pismo u kome ga obaveštava o sledećem:

»U vezi poruke Britanske vlade od 12. maja ove godine, poslate preko Predsednika Jugoslovenske vlade, kao i u vezi saopštenja od Vrhovne komande Britanskih trupa na Srednjem Istoku koje sam Vam predao 28. maja ove godine, a u vezi Vašeg odgovora na gornja saopštenja predatog Jugoslovenskoj Vladi u depešama Vila Rosta 1597 i 1958 od 1. juna ove godine, ovlašćen sam od strane Britanske vlade i Vrhovne komande na Srednjem Istoku da Vam dostavim sledeće saopštenje:

1. Britanska Vlada i Vrhovna komanda na Srednjem Istoku nastaviće sa davanjem potpore đeneralu Mihailoviću gde god on bude u stanju da preduzme operacije protiv Osovine, pod uslovom da on bude prihvatio direktivu od strane Britanske Vlade preko Predsednika Jugoslovenske Vlade u mesecu maju ove godine.

2. Zahtev, postavljen od strane Vrhovne Komande na Srednjem Istoku, da đeneral Mihailović pređe na teren istočno od reke Ibra, povlači se, no s time da se u skorij budućnosti pristupi izmeni gledišta i mišljenja o operativnim mogućnostima između đenerala Mihailovića i Vrhovnog Komandan-

danta Britanskih sila na Srednjem Istoku, a preko pukovnika Bejlja.

3. Britanska Vlada i Vrhovna komanda na Srednjem Istoku daju potporu i drugim elementima otpora u Jugoslaviji, ali ta potpora neće se slati trupama u neposrednoj blizini trupa đenerala Mihailovića dokle god dotični komandanti ne budu dali prethodno uverenje engleskim oficirima za vezu pri njihovim štabovima da neće preduzeti nikakve operacije protiv đenerala Mihailovića osim u nužnoj samoodbrani.«¹²

Na ovo je Mihailović 10. avgusta odgovorio pukovniku Bejlju da bez prigovora prihvata tačku 1. i 2. dok za tačku 3. kaže:

»Što se tiče davanja potpore i drugim elementima otpora u Jugoslaviji, mišljenja sam da će ta potpora biti od štete ne samo po Jugoslaviju nego i po opštu savezničku stvar... Ta bi potpora uz to poslužila tim elementima i zato, da Jugoslovenskoj vojsci, kad krene preko granice Jugoslavije ugrozi zaleđe...«¹³

Stupajući ponovo na političku pozornicu, Živković je preko Mihailovića sprovodio i svoju stranačku politiku (JNS), koja je u suštini bila identična sa politikom emigrantske vlade.

Na Mihailovićevo obaveštenje da »intimni saradnici pokojnog Kramera mole generala Živkovića i g. Banjanina za direktive za svoj rad u Sloveniji«, Živković je 6. avgusta 1943. godine odgovorio:

»Za komandanta u Sloveniji

Odgovor Petra Živkovića i Jovana Banjanina na poruku tamošnjih prijatelja:

Ostanite verni mislima i radu pokojnog Kramera, za kojim neizmerno žalimo. Kao i dosad okupljajte tamo sve rodoljube u zajedničkoj borbi za oslobođenje i održavanje veze s pouzdanim prijateljima u drugim krajevima. Podržavajte organizovanu akciju među onima koje je prošli rat ostavio pod tuđom vlašću.

Čuvajte i širite veru u Kralja i Jugoslaviju, jer tragedija koju preživljavamo dokazuje šta Kraljevina Jugoslavija znači za sve nas. Ostajući verni jugoslovenskoj ideologiji, naglašavajte da obnovljena Jugoslavija svojim novim potpuno demokratskim uređenjem mora sačuvati snagu državne celine, osigurati slobodu i ravnopravan život Srba, Hrvata i Slovenaca i pružiti sve garantije za napredni privredni i socijalni život.

Spremajte i činite sve što možete da se u prvim danima posle sloma neprijatelja onemogući kaos i anarhija, što

bi bilo sudbonosno za svu našu budućnost. Vodite tačnu evidenciju o svima izdajnicima i zločincima, koje mora stići zaslužena kazna, ali stalno i svuda opominjite da ne sme biti nevinih žrtava, jer bi to teško kompromitovalo povraćenu slobodu. Sve prijatelje najsrdačnije pozdravljamo.«¹²

Međutim, glavni razlog koji je Petra Živkovića ponovo izbacio na scenu bio je sledeći:

Suočena s brzim razvojem događaja u tekućem svet-skom ratu, Trifunovićeva vlada je odlučila da rešavanju vojnih problema pruži prvenstvo. Ona je pretpostavljala da će kapitulacijom Italije, koja se već nazirala, uspeti da zarobljenicima i internircima u Italiji pojača one minimalne jugoslovenske snage koje su se nalazile u Kairu i na taj način, uz pomoć saveznika, stvori jednu moderno opremljenu armiju jačine oko 100.000 ljudi.

Prema Živkovićevoj zamisli, ova armija bi imala zadatak da preko Italije poveže saveznički front sa četnicima Draže Mihailovića i tako odigra ulogu jedne kontrarevolucionarne armije. Na Živkovićev predlog, Trifunović je 24. jula uputio notu vladama Velike Britanije i SAD u kojoj zahteva njihovo zvanično odobrenje za stvaranje zamišljene Živkovićeve armije i za regrutovanje jugoslovenskih građana iz italijanskog ropstva i internacije.

Prvih dana avgusta 1943. godine na sednici Vlade, usvojen je i Živkovićev »plan oslobođenja Jugoslavije«.

Ali, posmatrajući realno situaciju, savezničke vlade su odbile Trifunovićev zahtev i Živkovićev plan ocenile kao potpuno nerealan.

Odbijanje zahteva i plana o ostvarenju i akcijama kontrarevolucionarne armije izazvalo je krizu Trifunovićeve vlade. Da bi spasli svoje pozicije, predstavnici Zemljoradničke stranke u vladi zahtevali su uspostavljanje prisnijih odnosa i otvaranje novih pregovora sa SSSR.

Međutim, kada je Trifunovićeva Vlada na sednici održanoj 8. avgusta 1943. godine odbila da odobri budžet Hrvatske banovine, na intervenciju Forin ofisa Trifunović je bio prinuđen da sutradan podnese ostavku.

Očigledno, bila je to poslednja koaliciona vlada koja, kao ni one prethodne, nije bila dorasla namenjenom joj zadatku.

Vodeće britanske ličnosti savetovala su kralju da sledeću vladu formira od ličnosti koje će voditi isključivo administrativne poslove. Zato je kralj 9. avgusta

mandat za sastav nove »činovničke« vlade poverio Božidaru Puriću.

Ministar vojni, i u Purićevoj vladi, i dalje je ostao Draža Mihailović.

Posle oslobođenja Trifunović se vratio u zemlju i bio jedan od svedoka na suđenju izdajniku i ratnom zločincu Draži Mihailoviću. Evo šta je pred sudom, pored ostalog, izjavio:

»Moje izjave, moje znanje će važiti samo do 10. avgusta 1943. godine dok sam bio ministar, odnosno u poslednje vreme, oko mesec i po dana, i ministar predsednik.«

Na pitanje suda o slanju državnog novca na ime pomoći Draži Mihailoviću, Trifunović kaže:

»Vlada o tome nije raspravljala nikada. Pretresan je budžet svih ministarstava i u njemu su izložene samo globalne cifre. Kako će biti raspoređene te cifre, koliko će ići Draži Mihailoviću, koliko raznim ministrima, to je ostavljeno nadležnim vojnim organima koji su morali znati potrebe i druge stvari, ali se vlada tim poslovima nije bavila, a u budžetu se odobravallo.«

»Konstantin Fotić, kao što je poznato, vodio je besomučnu kampanju u korist Draže Mihailovića. Čime je plaćao tu propagandu?«, upitao je predsednik suda.

»Novcem je raspolagala komisija sastavljena od četiri ministra« — odgovara Trifunović.

»A je li se mogao podići novac bez Fotićevog potpisa?«

»Ne. Samo na njegov potpis mogao se dići novac i na ničiji drugi« — odgovara Trifunović.

»Naravno, jasno je od kog je novca Fotić plaćao propagandu« — zaključio sudija.

»Da li vam je poznato«, pita predsednik, »da je sovjetski ambasador (ili zamenik ili pomoćnik ministra spoljnih poslova) Lozovski uputio jugoslovenskoj emigrantskoj vladi ed-memoar u kome se u osam tačaka izlažu konkretni slučajevi otvorene saradnje Draže Mihailovića sa okupatorom?«

»Nije mi poznato«, odgovara Trifunović.

Isto tako Trifunoviću »nije bilo poznato« da su, dok je on bio ministar i predsednik vlade, upućivane depeše Mihailoviću.

Tužilac skreće pažnju da raspolaže depešom na kojoj su potpisi Trifunovića i Petra Živkovića.

»Ja nikada nisam dao originalan potpis«, kaže Trifunović »to su radile nadležne vlasti, konkretno organi Ministarstva vojske.«

»Ko je to bio ustvari?«, pita tužilac.

»Petar Živković.«

»A pre njega?«, upita tužilac.

»Slobodan Jovanović.«

»Ko je još bio najbliži pomoćnik Slobodana Jovanovića u vojnim pitanjima?«, upita tužilac.

»Najbliži pomoćnik bio je šef kabineta Živan Knežević.«

»Da li je Slobodan Jovanović referisao na sednicama vlade o onome što je dobio iz zemlje?«, pita tužilac.

»Nije«, kratko odgovori Trifunović.¹³

Očigledno, teško je bilo priznati izdaju.

NOVI POKUŠAJI PRIKRIVANJA IZDAJE

U izjavi koju je predsednik emigrantske vlade pročitao na sednici svog kabineta 12. avgusta 1943. godine i iste večeri objavio preko Radio-Londona, pored ostalog rečeno je i da je »vlada radna i privremena, te će upravljati poslovima do ulaska u zemlju, ne baveći se pitanjima unutrašnje politike, koja su, po već ranijoj izjavi Nj. V. Kralja, neotuđivo pravo samog naroda u zemlji i koji će o njima, uz saglasnost našeg demokratskog kralja, sam rešavati i odlučivati«.¹

Tri dana po preuzimanju dužnosti, 12. avgusta, Purić je uputio Mihailoviću telegram u kome kaže:

»Pošto je poslednji predsednik vlade 10. o. m. podneo ostavku, motivisanu time da je usled stalnih nesuglasica među članovima vlade njegov rad postao nemoguć, Nj. V. Kralj blagovoleo je poveriti mi sastav nove radne vlade. Vi u novoj vladi ostajete Ministar vojske, mornarice i vazduhoplovstva. Ja sam Vaš zamenik, a pomoćnik Vrhovnog komandanta je armiski general u penziji, gospodin Petar Živković. Zadatak nove vlade je da udruženim i ojačanim naporima vojske i naroda u zemlji i našim u inostranstvu, učini sve da što pre dođe do oslobođenja Otadžbine, kao i da pripremi ekonomsku obnovu zemlje i najprečnije snabdevanje stanovništva. Vlada je radna i privremena. Upravljaće poslovima do ulas-

ka u zemlju, ne baveći se pitanjima unutrašnje politike o kojima će narod u zemlji uz saglasnost kralja rešavati i odlučivati. Vlada je jugoslovenska i želi raditi na uspostavljanju složenog rada i učvršćivanja vere u zajedničku budućnost. Vlada je uverena da može računati na vašu potporu u zemlji. U svima krajevima naše Otadžbine, čije rodoljube nastojte što brže i hitnije da približite jedne drugima i ujedinite, kako bi u danom času, pod Vašom komandom i uz pomoć saveznika, proterali neprijatelja iz Otadžbine. Molim Vas uverite vaše borce da će oni sa Vama imati najenergičniju podršku Kraljevske vlade.«²

Na ovo mu je Mihailović odgovorio 24. avgusta, služeći se starim obmanama u cilju da svoj pokret i sebe predstavi u najlepšoj svetlosti:

»Saopštenje predsednika kraljevske vlade primio sam na znanje i borcima jugoslovenske vojske u otadžbini saopštio poruku koja se na njih odnosi. Ovim povodom dostavljam Kraljevskoj vladi sledeće: jugoslovenska vojska u Otadžbini od samog svog početka pa do danas, kao i ubuduće ima potpuno jugoslovensku orijentaciju. Ova orijentacija je ostala nepromenjena od prvog dana naše produžne borbe u mesecu aprilu 1941. godine...

Što se tiče moje ličnosti molim da se pobiju sve tvrdnje namerno širene na strani da lično imam nekih diktatorskih težnji a što neprijatelj vrlo rado prihvata i širi. Svoj dosadašnji rad kao vojnik i ubeđeni patriota nikad ne bih uprljao niti demantovao ovakvim nesavremenim prohtevima koje mogu imati samo ljudi, niskih ličnih ambicija, a baš koje u ovo vreme obaramo i rušimo u celom svetu. U svemu ovome očekujem i molim za potporu, kako moralnu tako i materijalnu, Kraljevske vlade, koju mi ona i obećava. Ova potpora Kraljevske vlade uz dovoljnu pomoć naših velikih saveznika veoma nam je potrebna da bi mogli u daljnom momentu da dođemo do punog izražaja u borbi protiv Osovine i njenih pripadnika.«³

Istog dana Mihailović je uputio pozdravni telegram i Petru Živkoviću povodom njegovog postavljenja za pomoćnika vrhovnog komandanta.

Kako je britanska vlada stalno insistirala da se Mihailović i njegovi četnici aktiviraju u borbi protiv okupatorskih jedinica, to je i kralj Petar II bio primoran da lično interveniše u tom smislu:

U telegramu upućenom Mihailoviću 13. septembra, kralj, pored ostalog, kaže:

»1. U želji da budem blizu svoje zemlje u ovim važnim danima, rešio sam da u skoroj budućnosti dođem u Kairo...

2. Pošto sam primio saopštenje koje ste predali pukovniku Bejliju u odgovor na poruku Britanske vlade stavljenu Vam na znanje preko njega na dan 6. avgusta, primećujem sa zadovoljstvom da ste se prilagodili zahtevima britanske vlade od 12. maja, i da ste spremni na razmenu gledišta sa vrhovnim komandantom na Srednjem Istoku u pogledu mogućih budućih operacija.

3. Potpuno sam svestan svih teškoća koje Vas opkoljavaju, ali u ovim danima kad ratni događaji se razvijaju velikom brzinom, postoji samo jedna stvar od značaja, i to je da svi verni Jugosloveni moraju uložiti sve svoje napore u borbu protiv opšteg neprijatelja. Ogromna je nesreća da se sada baš u ovoj fazi rata život i snage Jugoslovena mogu trošiti u bratoubilačkoj borbi...

4. Radi toga vas pozivam da hitno naredite svima vašim komandantima da odustanu od svake akcije protiv ma kojih od mojih podanika, osim u slučajevima apsolutno potrebne samoodbrane, a da uložite svu vašu snagu da postignete takav stepen saradnje sa drugim elementima otpora u zemlji, da će obezbediti zajednički front protiv Osovine... Kao što znate britanski oficiri za vezu već se nalaze kod trupa Tita isto tako kao i kod trupa pod Vašom komandom. Njihov je glavni cilj da postignu jedinstvo svih trupa koje je preduslov za koordinaciju njihove vojne delatnosti sa opštom strategijom Savezničkog vrhovnog komandanta.

5. Oslanjajući se na vašu obećanu saradnju, Britanska vlada čini, i činiće, sve što može da ubedi Tita o potrebi sporazuma sa Vama. Ona takođe čini, i dalje će činiti, sve što može da vam dostavi materijal, novac itd... za koje znam da su vam vrlo potrebni, i za koje znam da je Britanska vlada sada u stanju da Vam šalje u većoj meri nego što je bio slučaj do sada.

6. Ja cenim Vašu prirodnu želju da izbegavate nepotrebno krvoprolie i represalije u cilju sačuvanja vaših snaga za konačni udar protiv Osovine, ali Britanska vojna komanda traži povećanu aktivnost. Ona naročito želi sabotazu i napade na osovinske saobraćajne veze i druge razne ciljeve, i to sada. Ja stoga Vam stavljam u dužnost da naredite svim Vašim komandantima da čine sve što mogu da ispune sve želje koje bude komandant na Srednjem Istoku saopštio britanskim oficirima za vezu koji se nalaze kod Vas ili kod vaših komandanata.

7. Ja Vas molim da radi ubrzavanja pobjede ostavite na stranu sve druge ciljeve sve dok ne bude postignut ovaj

najvažniji cilj, i da u najtešnjoj saradnji sa Britanskom vrhovnom komandom, sve napore uložite da bi se došlo do jedinstva i sloge među svim mojim podanicima.«⁴

Krajem septembra 1943. godine kralj i vlada premestili su se iz Londona u Kairo.

Kao i one prethodne, tako je Mihailović obasipao i Purićevu vladu mnogobrojnim izveštajima u kojima je lažno predstavljao situaciju u zemlji. Na osnovu ovih izveštaja Purićeva vlada je diplomatskim putem često intervenisala kod savezničkih vlada, upućujući im note i memorandume.

Ali, po svemu sudeći, britanska vlada je bila dobro obavještena o stvarnoj situaciji u Jugoslaviji i o četničkoj saradnji s okupatorima i kvislinzima.

Prema podacima dobijenim od britanskih funkcionera, Purić je bio prinuđen da 27. oktobra 1943. godine uputi Mihailoviću telegram sledeće sadržine:

»1. Britanske vlasti su me obavestile da su major Đurić i kapetan Stojanović nesposobni ne samo za akciju protiv neprijatelja, nego čak i za čuvanje materijala poslanog za sabotažu i rušenje objekata; da ne izvršavaju Vaše naredbe i ne sarađuju sa britanskim oficirima za vezu pri njihovim komandama. Molim pošaljite mi hitno istim putem vaše mišljenje, i ako je sve to tako, molim vas učinite sve što je u Vašoj mogućnosti da ih zamenite oficirima koji će izvršavati Vaše naredbe i sarađivati sa britanskim oficirima za vezu.

2. Britanske vlasti imaju impresiju da Jevđević, Đujić, Bačović, Đukanović, pukovnik Stanišić, pukovnik Novak i major Drenović sarađuju sa Nemcima i da zato njihovo pripadanje Vašim snagama škodi Vašoj stvari i opasno je za Vaše napore. Britanske vlasti potpuno razumeju Vaš težak položaj, da su veze između njih i Vas neuredne i slučajne i da na Vas lično ne pada nikakva odgovornost za njihovu eventualnu saradnju sa Nemcima i misle da bi ih u interesu opšte stvari trebalo zameniti drugim ljudima, u koje bi imali poverenja da će sprovoditi politiku vašu i Kraljevske vlade. Kako britanske vlasti veruju da bi njihova zamena novim ljudima bila korisna, molim za vaš hitan odgovor i Vaša lična obaveštenja o svemu ovome, i ako je sve to tako, da li je moguće i portuno izvršiti ovu zamenu sada.«⁵

U odgovoru na ovaj telegram upućen 10. novembra 1943. Mihailović pored ostalog navodi:

»Major, sada potpukovnik Radoslav Đurić i kapetan Stojanović su moji najbolji komandanti. Britanska misija kod njih je pokušala da sprovede izvesne stvari koje nisu odgovarale ulozi misije. O tome nije potrebno ništa da ponavljam jer sam u svoje vreme istakao ovaj slučaj. Smene komandanata na terenu nisu mirnodopska stvar jer su trupe i čitavi krajevi vezani za imena ljudi i vođa.

Ne dozvoljavam da ikakva mrlja padne na slavno ime đenerala Đukanovića i pukovnika Stanišića, koje su komunisti na najsvirepiji način pobili uz Svete mošti Svetog Vasilija u manastiru Ostrogu. Ovo su Nemci komunistima omogućili da izvrše, jer su Blažo Đukanović i Bajo Stanišić odbili svaku traženu saradnju sa Nemcima. (O Đukanovićevoj i Stanišićevoj saradnji sa okupatorima emigrantska vlada je još znatno ranije bila dobro obaveštena — nap. autora).

Što se tiče sveštenika Đujića i potpukovnika Bačovića, majora Novaka i učitelja Drenovića, to su ljudi koji uvek vode narod protiv Nemaca, ali ne dozvoljavaju da tabor komunističke manjine uništi ono što nam je najsvetije. Sve optužbe protiv njih dolaze od komunističke strane, jer Komunisti u njima vide najveću smetnju za ostvarenje svojih prljavih ciljeva, zbog toga upotrebljavaju sve da lažnim izveštajima obmanu Saveznika... Što se tiče Dobrosava Jevđevića, on nije nikad ničim komandovao i o njemu nemamo nikakvih glasova već nekoliko meseci... Što se tiče majora Novaka celu ovu godinu dostavljao sam njegove izveštaje u kojima se žali da su klerikalni elementi obrazovali kvislinšku belu gardu za račun Italijana, a docnije Nemaca, i sprečavali ga u prikupljanju i organizovanju delova jugoslovenske vojske. Sada ništa manje nego je major Novak izdajnik, a svi drugi čisti.

Ponovo javljam i molim da se jedared stane na put komunističkim lažima i da se prestane sa klevetanjem naših ljudi...«⁶

Pošto je sadržaj ovog telegrama preneo britanskim funkcionerima i od njih primio traženi odgovor, Purić je 14. decembra obavestio Mihailovića i o sledećem:

»Ipak, i pored sveg nerazumevanja Saveznika za naš položaj, i pored razmimoilaženja i neslaganja u pitanjima momentalne taktike i vođenja propagande za našu zemlju, za koje verujemo da su prolazne, i pored svih neprilika koje iz toga proizilaze i zbog kojih patimo, ne smemo nijednog momenta zaboraviti da je osnovna linija naše politike najčvršći naslon na Veliku Britaniju i saradnja s njom kako u ratu tako i posle rata. Mi u našem držanju moramo istrajno dovoditi u saglasnost našu nepokolebljivu vernost Saveznici-

ma, čak i kad verujemo da greše, i da su nepravedni prema nama, s onim što smatramo odbranom naših životnih interesa. Jer ove poslednje samo brza i definitivna pobeda saveznika može garantovati.«⁷

Posle Drugog zasedanja AVNOJ-a održanog u Jajcu 29. novembra 1943. godine i odluka donetih na njemu, Purićeva vlada je prema NOP zauzela otvoreno neprijateljski stav, koji se manifestuje i kroz telegram koji je Mihailović 13. decembra 1943. uputio četničkim komandantima:

»Predsednik Kraljevske vlade gospodin Božidar Purić dostavio mi je sledeću depešu povodom stvaranja komunističkog komiteta narodnog oslobođenja, koji sebi pridaje važnost privremene vlade. Kraljevska Jugoslovenska vlada dala je sledeće saopštenje za javnost. Sledi saopštenje:

Ovaj nasilni teroristički pokret ne odgovara ni u čemu demokratskim i socijalnim shvatanjima našeg naroda niti njegovom narodnom duhu. Ovakvi pokreti unose samo konfuziju u redove jugoslovenskoga naroda i mrve njegov ujedinjeni otpor protiv okupatora i sve više upućuju na međusobne borbe što predstavlja osnovnu politiku naših neprijatelja. U Jugoslaviji je ovaj pokret rezultat neprijateljske propagande iz inostranstva čijem su uspehu nažalost mnogo doprinele izvesne savezničke ustanove, dok Jugoslovenska vlada nema ni jedno javno sredstvo dodira sa svojim narodom.

Odgovorio sam predsedniku Kraljevske vlade čestitajući mu muški stav koji je vlada zauzela. Čvrsto zbijmo svoje redove da podnesemo sve nezgode koje nam nažalost naši saveznici unose. Ovo saopštenje Kraljevske vlade rasturite u vidu letaka svuda i u što većem broju i pozovite sve Srbe i sve ispravne Jugoslovane da shvate stav naše vlade, kao naređenje da nas u svemu podržava bez obzira na ovo što se iz ove stvari bude razvijalo.

Jugoslovenski nacionalni komitet i ja lično pozdravljamo ovaj odlučni stav naše vlade i zbijmo naše redove.«⁸

Krajem 1943. Purićeva vlada tražila je mogućnosti da u okviru raznih savezničkih kombinacija za posleratno uređenje sveta pronađe put za što bližu saradnju sa vladom SSSR, ali pod uslovom da ona Mihailovića i njegove četnike prizna kao borce protiv nacističko-fašističkih osvajaca i, kao takve, svojim saveznicima.

U vezi s preduzetim merama na ovome planu Purić je 13. novembra 1943. obavestio Mihailovića o sledećem:

»Na konferenciji u Moskvi uspešno raspravljana uglavnom pitanja u vezi savezničke saradnje za dalje vođenje rata. Nije svršena podela interesnih sfera, naprotiv konstatovani zajednički saveznički interesi i rešeno solidarno istupanje u svim pitanjima, pa prema tome i u pitanjima Balkana.

U smislu te vojne saradnje sa engleske strane učinjena sugestija da se Vama i partizanskom štabu dodele i ruski oficiri, pošto tamo ima već engleskih oficira. Sovjeti još nisu odgovorili, ali u slučaju da bi se na to rešili, molim za Vaše mišljenje po tom pitanju.«⁹

Na ovaj telegram Mihailović je 18. novembra odgovorio Purić:

»Ako naši opšti interesi nalažu po mišljenju Kraljevske Vlade i ako je to u saglasnosti sa našim glavnim saveznicima i prijateljima Englezima i Amerikancima, da dođu sovjetski oficiri za vezu kod nas, i ja se slažem da i kod nas dođu ruski oficiri za vezu.«¹⁰

Ali, Purić ga je kasnije obavestio da to nije definitivno dogovoreno i preporučio nam da ništa ne čini na svoju ruku:

»Izvešću Vas ako po ovome bude nešto ostvareno. Mislim da u razgovore u vezi sa ovim pitanjima ne ulazite bez saglasnosti Kraljevske vlade.«¹¹

Mesec dana kasnije, 22. decembra, Purić je uputio Draži depešu o novim koracima kod sovjetske vlade:

»Ponudio sam Sovjetskoj vladi pregovore da odnose između naših zemalja stavimo na osnovu bliže saradnje i savezništva kako za vreme rata, tako i posle rata. Sve to sa izričnom napomenom da naš narod nije za komunizam i da to ni u kom slučaju ne znači da bi mogli žrtvovati ni Vas lično i Jugoslovensku vojsku u zemlji.

Izvešću vas ako bude pozitivnih rezultata.«¹²

Da bi stvorio uslove za što uspešnije pregovore sa vladom SSSR, Purić je istoga dana uputio Draži i ovu direktivu:

»Savetujte agenciju Demokratske Jugoslavije: izbegavati u svojim kominikejima napadati na komunizam na način koji direktno vređa Rusiju, koja je saveznička zemlja i zbog čega je teže plasirati u savezničku štampu njena saopštenja. Izlagati argumente da svako nasilno traženje od naroda da menja svoje ustanove i način života u trenutku kada se

bori za oslobođenje, znači slabiti zajednički otpor u ratu što šteti svim saveznicima, pa i Sovjetima.«¹³

Na ovaj telegram Mihailović je odgovorio Puriću, 3. januara 1944. godine:

»Primio sam znanju Vaše saopštenje o pregovorima sa Sovjetskom Rusijom. Molim obavestite me o rezultatu. Saopštio sam Agenciji Demokratskoj Jugoslaviji Vašu sugestiju u pogledu stava prema Sovjetskoj Rusiji, ali napominjem da ni do danas ova agencija nije pogrešno shvatila savezničke odnose sa Rusijom.«¹⁴

O novonastaloj situaciji Purić je 7. marta 1944. obavestio Mihailovića:

»Nj. V. Kralj i ja pozvani smo u London i za koji dan krećemo.

Za stav našeg naroda i politiku Kraljevske vlade saveznici za sada nemaju razumevanja i naš položaj postao veoma težak. Pretpostavljam da će nam se podneti izvesni zahtevi u vezi sa glavnim pokretima otpora u zemlji i građanskim ratom u njoj.

Kraljevska vlada čvrsto će se držati svoje dosadašnje nacionalne politike čineći sve što je u njenoj moći da odbrani interese i dostojanstvo Krune i naroda.«¹⁵

Odazivajući se Čerčilovom pozivu, kralj je u pratnji Purića i ministra unutrašnjih poslova Vladete Milićevića, 9. marta napustio Kairo i britanskim avionom odleteo u London.

Na sednici emigrantske vlade, održanoj 14. marta 1944. godine, odlučeno je »da se sedište Kraljevske vlade privremeno prenese iz Kaira u London, do dalje odluke.«¹⁶

Po dolasku u London, kralj i Purić su razgovarali s Čerčilom i Idnom. Razgovor se, pored ostalog, vodio i o podeli interesnih sfera na Balkanu između Britanije i SSSR.

Povodom ovih razgovora Purić je 7. aprila obavestio Mihailovića:

»Po obaveštenjima koja je Idn dao Kralju, Engleska nije ustupila Balkan u rusku uticajnu zonu, već ga misli braniti kao zonu svoga uticaja. Međutim, Čerčil se ponaša kao da je obratno istina, izuzev ako to nije sve privremena politika da bi se izbegao ili odložio sukob s Rusima.«¹⁷

Prilikom boravka u Londonu, kralj Petar se 20. marta 1944. venčao sa grčkom princezom Aleksandrom.

O obavljenom venčanju Mihailovića je obavestio jugoslovenski poslanik u Kairu Svetozar Rašić. U obaveštenju se, pored ostalog, kaže:

»Nj. V. Kralj venčao se 20. marta sa princezom Aleksandrom u našoj Ambasadi u Londonu u intimnom krugu Kraljevske porodice. Kum je bio engleski kralj, stari svat grčki kralj.

Nj. V. Kraljica sprečena bolešću nije mogla prisustvovati venčanju.

Molim prednje objavite narodu i potčinjenim jedinicama.

Veliku počast koju je Nj. V. Engleski Kralj ukazao našem Kralju mi smatramo i kao akt naročite pažnje i priznanja prema našem narodu i njegovim naporima u zajedničkoj borbi protiv sila mraka.

Ubeđeni smo da će ceo naš narod umeti pravilno da oceni ovu počast koja ima značaj moralne podrške u teškim danima koje naš narod preživljuje.«¹⁸

Draža Mihailović je odmah uputio čestitku u London:

»Sa najvećim oduševljenjem primljena je vest o venčanju Vašeg Veličanstva, za koje je ceo narod jednodušno dao svoj blagoslov još prošle godine. U ime Jugoslovenske vojske i svoje lično, sa dubokom odanošću i vernošću, molim Uzvišeni Kraljevski Par da primi čestitanje i želje za dug život i sreću Kraljevskog Doma i celog Naroda.«¹⁹

Emigrantska vlada Božidara Purića i njeni organi podržavali su od početka do kraja svim sredstvima Dražu Mihailovića i njegove četnike bez obzira na stav britanske vlade koja je, baš u ovom periodu, vršila pripreme za povlačenje svoje vojne misije iz njegovog štaba, do čega je došlo u maju 1944. godine. Ovakav stav Purićeve vlade vidi se, najzad, i iz pisma koje je Bogoljub Jeftić, njen tadašnji ambasador kod britanske vlade, krajem februara 1944. godine uputio nekom bivšem ministru u Beogradu. To pismo glasi:

»Dragi druže,

Nadam se da ćeš dobiti ovo pismo, čiji ćeš prijem, molim te, potvrditi. Teško mi je da ti o svemu opširno pišem iz pojmljivih razloga. U koliko je bliži kraj ratu koji se mora svršiti ovoga leta napadom sa svih strana na utvrđenu nemačku Evropu, u toliko je teža briga o tome da li će u pojedinim zemljama u međuvremenu doći do smirenja. Za nas je najveća briga naša zemlja. Neobično smo mno-

go nastradali, i pod okupacijom i borbom sa neprijateljem i još u građanskom ratu. Mi ne smemo ni da pomislimo da klonemo u odbrani naše nacionalne nezavisnosti. U tome možemo i moramo uspeti. Pored borbene žilavosti treba da smo i vrlo mudri i da ne idemo za lepim željama, koje su često iluzije, već da u osećaju pune stvarnosti branimo naše životne interese. Srpstvo će uspeti u Jugoslaviji, čija je ona snaga, a ne smetnja. To moramo stalno isticati. Mnogo smo se obradovali što je uspelo gospodinu Draži da se održi nacionalni kongres u našim planinama (misli se na kongres, koji je održan u selu Ba, krajem januara 1944 — nap. autora). Treba najživlje raditi da se sav naš narod okupi i zbije nacionalno i organizaciono u punoj disciplini i solidarnosti. To treba da zna svaki naš čovek i svaka kuća, samo će nas to spasti da odmah izađemo iz haosa i građanskog rata i da nateramo sve saveznike bez razlike da tu stvarnost priznaju i pomognu. Mi nemamo neposredne mogućnosti da to radijom dokazujemo našem narodu jer se ovde kroz BBC hoće da nametne drugo verovanje i zabludom skrene na stranputice. Tu imamo veliku borbu. To će ti objasniti zašto moj glas s te strane još nisi čuo: neka se zna da ja neću da ih svojim učešćem ma koliko okrepljujem. Naši ne treba zbog toga i takve pogrešne propagande i zloupotrebe jedne tako ugledne stanice da se naročito zbunjuju i dekurajiraju. Danas nije drugojače moguće. U borbi smo za jednu zdravu politiku; moramo izdržati. Ako smo složni i istrajni, i Moskva će razumeti taj otpor i shvatiti realnost i ne razbijati otvorena vrata. Naš narod ne vodi borbu protiv Moskve pa čak ni protiv ma kakve ideologije, čiju će vrednost umeti kritički da oceni, ali moramo po svaku cenu biti protivu terora i nasilja. Milo nam je da se to dobro razumelo na Kongresu, treba u tome istrajati, biti sa saveznicima i za federativnu Jugoslaviju. Rezolucija je kongresa dobra kao i deklaracija i intervju poslednji generala Mihailovića. Dobro je što se on ne upušta do odsudnog momenta, koji još nije došao, u borbu strategiskog presudnog karaktera. Moraju se ljudi štedeti i pametno upotrebiti. Kad dođe čas to će se znati i osetiti i reći. Samo general ume to najbolje da oceni. Mi imamo puno poverenje. Oдавde mi ćemo činiti sve što možemo. Nadam se da će ovo teško vreme proći i da će biti zdravijeg shvatanja. Mi moramo istrajati na našem putu i ne zbnuti se. Pored svega, ostati složni i verni jedan drugome, više nego brat bratu, vezani jednom sudbinom za ceo narod. Moram reći pored sve gorčine i teške situacije sa kojom se nosimo, da nepokolebljivo verujemo u pun naš uspeh, verujem i u naše ljude tamo. Ovi ljudi naši ovde su slabiji i malaksali, ali svi uviđaju muke i težinu borbe. Bilo je lakomisljenog optimizma, ima ih koji tako služe tuđem interesu i

teško greše. Mora čovek da stegne zube i trpi. Nije vreme za svađe i teške obračune, mora se, kad treba, imati takta i strpljenja. Moraju se otrpeti i uvrede i klevete. Vidim danas iz jednog telegrama generala Draže Mihailovića da su mnogi pohapšeni u Beogradu. Znam i ko su. Molim te čini sve što možeš da se pomognu. Divni su naši ljudi. Sve bih zagrlio kao što i tebe i tvoje grli tvoj Boško Jeftić.²⁰

Međutim, tokom 1944. godine Purićeva vlada se nalazila u stalnoj krizi. Ona je uporno ostajala uz Dražu Mihailovića, i njegove četnike, čak i onda kada je maja 1944. godine britanska vlada insistirala na odstranjenju Draže Mihailovića iz emigrantske vlade. Zbog toga je padu Purićeve vlade i uklanjanju Draže Mihailovića sa položaja ministra vojnog, prethodila uporna i na trenutke dramatična političko-diplomatska borba.

OBAVEŠTAJNI CENTRI PURICEVE VLADE

Za vezu sa Mihailovićem i Nedićem obaveštajni centar emigrantske vlade u Carigradu, sa Vladimirom Perićem na čelu, koristio se i Nedićevim poverljivim čovekom, inače Ljotićevim sekretarom i agentom Šeste uprave RSHA Boškom Kostićem, koji je po nalogu ove dvojice — zvanično, radi nabavke pamuka, mleka i druge robe — u nekoliko mahova dolazio u Carigrad. Pored ovih zvaničnih, Kostić je obavljao i razne obaveštajne zadatke koje su mu njegovi nacistički naredbodavci, Nedić, Ljotić, Mihailović i emigrantska vlada bili postavili.

U vezi s njegovim prvim dolaskom u Carigrad i susretima sa Perićem, emigrantska vlada je telegramom upitala Mihailovića da li da se Kostiću odobri kupovina »50 vagona pamuka i mleka za Srbiju«.¹ Mihailović je odgovorio: »Boško Kostić, agent Ljotićev, sve što kupi biće predato Nemcima. Za koga u Srbiji kupuje pamuk i mleko, kakve garancije daje za ovo? Težnja je Ljotića da tim putem ojača svoj pokret.«²

S obzirom na činjenicu da je radio-veza između Mihailovića i emigrantske vlade bila pod kontrolom Britanske komande na Srednjem istoku, Mihailoviću nije ni

ostajalo ništa drugo nego da uputi takav odgovor koji ga u očima britanskih saveznika neće kompromitovati.

Međutim, bez obzira na Mihailovićev odgovor, Perić je omogućio Kostiću nabavku pamuka i mleka, a prilikom njegovog odlaska iz Carigrada predao mu poruke i neke šifre za Mihailovića. Sve ovo Kostić je preneo i predao četničkom komandantu Severnih pokrajina Žarku Todoroviću u Beogradu. O prijemu poruka i šifre Todorović je 16. septembra 1942. godine obavestio Mihailovića:

»Boško Kostić, sekretar Olćana, koji je nosio Ljotićevo pismo kralju i Jeftiću, isporučio je šifru koju je po njemu navodno poslao potpukovnik Vlada Perić iz Carigrada. Perić mu je navodno pokazao pismo Slobodana (predsednika vlade Jovanovića — nap. autora) da se komandantu (Mihailoviću — nap. autora) javi da mnoge depeše vlada ne dobija. Da li funkcioniše Rapotecova direktna veza ili ne?«³

Na ovo je Mihailović odgovorio 15. oktobra:

»U izveštaju Boška Kostića ima nešto istinitog. Za Rapoteca znajte ubuduće da je on bio čisto engleski agent.«⁴

Krajem juna 1943. godine Kostić je ponovo, pod izgovorom da kupuje pamuk, došao u Carigrad. Ovom prilikom njegov je zadatak bio da preko Perića dostavi Nedićevu poruku emigrantskoj vladi. Primljenu poruku Perić je 9. jula telegramom preneo vladi. Ona u izvodu glasi:

»Vest o eventualnoj ženidbi kraljevoj izazvala je veliko uzbuđenje u narodu i ona može imati katastrofalnih posledica... Narod ne želi da se on sada ženi u izgnanstvu, kada je ceo narod u crno zavijen...

Nedić je kralju veran i čini sve da spase što se spasti može, a o čemu će biti reči posle rata. Ne traži ni pomilovanje ni aboliciju, traži samo da se izvede pred sud i da sud da reč o njegovom radu za vreme okupacije. Moli da se ostavi da radi i ako se što želi od njega da mu dostavimo...

Svi pokušaji Nedića da dođe u lični kontakt sa generalom Mihailovićem propali su. On moli da general Mihailović izabere mesto boravka gde želi i sa brojem ljudi koliko želi... Njegovo naoružanje i snabdevanje biće Nedićeva briga. Kada Nemci počnu evakuaciju, Nedić smatra da će njegova uloga tada biti završena i tada neka dođe general Mihailović ili lice koje Nj. V. Kralj odredi...

Sve trupe koje je uspeo do sada da spremi, koje su već sada 80% za generala Mihailovića, staviće njemu na ra-

spolaganje, njemu ili nekome drugome koji se odredi i kada za to dođe momenat.«⁵

Na Perićevo insistiranje kod izbegličke vlade da se Nediću odgovori, zamenik vrhovnog komandanta Petar Živković je 12. jula 1943. godine naredio Periću da u vezi s ovom porukom ništa ne preduzima, a čitavu stvar da zadrži u najvećoj tajnosti. Na pitanje ko mu je predao poruku, Perić je 16. jula odgovorio depešom:

»Poruku doneo Boško Kostić, šef kabineta u penziji, inače Nedićev poverljivi čovek. Poznajem ga kao dobrog patriotu. On je sestrić pukovnika Apisa. Održava vezu sa organizacijom generala Mihailovića preko Čede Vujovića.

U Carigrad stigao pod izgovorom da kupuje pamuk. Dolazio i prošle godine i doneo odlične podatke i odneo važne poruke koje su izvršene.«⁶

U vezi s Nedićevom porukom, Petar Živković je 20. jula 1943. godine obavestio telegramom Mihailovića o Nedićevoj želji da se sastane s njim i njegovoj spremnosti da ga snabdeva oružjem. Na kraju telegrama Živković kaže:

»Dostavljajući vam prednje, smatramo da ne treba sa Nedićem stupati u pregovore bez prethodnog dogovora s našim saveznicima — Englezima, odnosno njihovog delegata pukovnika Bejlja.«⁷

Ova Živkovićeva poruka bila je na liniji »komunikacije« britanske vlade koju je Slobodan Jovanović 11. maja 1943. godine preneo Mihailoviću.

Za vreme svojih boravaka u Carigradu Boško Kostić je održavao i vezu sa Otom Majerom, pripadnikom Abvera, čiji je obaveštajni rad bio zamaskiran trgovačkom firmom i trgovačkim poslovima.

Preko Perićevog obaveštajnog centra u Carigradu išli su i razni kanali kojima je emigrantska vlada slala u zemlju i veće sume novca za finansiranje četničkog pokreta Draže Mihailovića. Ovaj novac je prihvatao Mihailovićev obaveštajni organ u Beogradu Petar Miličević, koji je imao pseudonime »Lorenc« i »Ante«, a zatim ga, prema Mihailovićevim nalogima, dostavljao četničkim komandantima.

Jednu veću sumu iz Carigrada preneo je u Beograd Miličevićev poverenik koji je imao pseudonim »Jug-Bogdan«.

U telegramu upućenom Mihailoviću 26. oktobra 1943. godine, Milićević kaže:

»Jug-Bogdan za koji dan ide za Carigrad i pita da li imate kakvu poruku. Ako imate javite depešom...«⁸

Na ovo je Mihailović 28. oktobra 1943. godine odgovorio:

»Javite Anteu da Jug-Bogdan javi u Carigrad da nemamo novca i da nam i tim putem što više šalju. To je cela moja poruka za Jug-Bogdana.«⁹

Jug-Bogdan je izvršio ovaj zadatak o čemu komandant četničkog Prvog ravnogorskog korpusa kapetan Zvonimir Vučković 20. decembra 1943. godine obaveštava Mihailovića:

»Ante javlja: Jug-Bogdan mi je predao 1,000.000 dinara u papiru i u vrednosti 4,000.000 u zlatu, još kod njega ima da mi preda 5,000.000 dinara; ranije sam od njega primio sukcesivno 10,000.000 i Marković 4,000.000, što sve ukupno iznosi 25,000.000 dinara.

Molim odmah potvrdite prijem 25,000.000 dinara konzulatu u Carigradu, ponavljam konzulatu u Carigradu. Istom depešom tražite da se ubuduće šalje što više novca istim kanalom jer je Jug-Bogdan obavešten da više neće slati novac otuda.«¹⁰

Godinu dana pre ove pošiljke emigrantska vlada je uputila preko Perića i jugoslovenskog poslanstva u Bukureštu za potrebe četničke organizacije Draže Mihailovića sumu od pet hiljada dolara i pet miliona leja. Ovaj novac je poslat na Mihailovićev zahtev Slobodanu Jovanoviću od 30. septembra 1942. godine, u kome se kaže:

»Činovnik naše ambasade u Bukureštu Voja Popović poslao mu je preko turskog poslanstva u Bukureštu novaca da bi oživeo našu obaveštajnu službu u Rumuniju. Potreban mu je kredit mesečno 50.000 dinara. Preuzeo sam potrebno za organizovanje jednog našeg odreda u Rumuniji sastavljenog od Srba iz Rumunije. Naša akcija u Rumuniji stoji odlično.«¹¹

Na ovo je Jovanović 10. decembra 1942. godine odgovorio Mihailoviću:

»Pomenuto lice primilo pet hiljada dolara, a poslato još pet miliona leja. Treba li još poslati?«¹²

Komandant jugoslovenskih trupa u Kairu pukovnik Putnik 30. januara 1943. godine obaveštava Jovanovića:

»Perić javlja: 'Prodato Dušanu Jovanoviću u ambasadi u Bukureštu pet miliona leja. Izvestite Dražu'.«¹³

Međutim, britanski funkcioneri na Srednjem istoku nisu bili raspoloženi da se obaveštajnim kanalima, preko Carigrada, šalje novac Mihailoviću, a naročito ne u to vreme, u jesen 1943. godine, kada je saradnja četničkog pokreta sa okupatorima i kvislinzima postala već široko poznata i nepobitna činjenica. O ovim savezničkim smetnjama funkcioner komande jugoslovenskih trupa u Kairu Radović 30. septembra 1943. godine obaveštava svoju komandu:

»Perić pita: Treba li i dalje snabdevati novcem generala Mihailovića? Dalje kaže: Do sada angažovano dvadeset pet miliona. Organizacija u Beogradu traži stalno novac, međutim Englezi stalno otežu sa isplatom. Molim za instrukcije.«¹⁴

Međutim, i pored svega, komanda jugoslovenskih trupa u Kairu sa pukovnikom Putnikom na čelu, nije bila zadovoljna radom Perićevog obaveštajnog centra u Carigradu. Zato je Putnik još 22. juna 1943. godine zahtevao da se Perić povuče iz Carigrada u Kairo na drugu dužnost.

Tako je Perić početkom oktobra 1943. godine premešten u Kairo. Kao što se u Putnikovom predlogu navodi, Perić nije uspeo u svom osnovnom zadatku — da organizuje stalnu i nekontrolisanu vezu sa Mihailovićem — niti da uspostavi bolju obaveštajnu mrežu u zemlji. U ovome predlogu se kaže:

»Pored veoma razvijene obaveštajne službe svih naših saveznika i njihovih filijala u Carigradu, major Perić, koji ni za dve godine nije uspeo da organizuje nikakvu vezu sa generalom Mihailovićem niti sa okupiranom Srbijom, podnosi stalno mnogobrojne izveštaje o stanju u Italiji, Mađarskoj, Albaniji, Rumuniji, Bugarskoj i mnogim drugim razgovorima i vezama sa ljudima, koji nemaju nikakve veze sa našom zemljom...«

Sve ljude, koji bez ikakve Perićeve zasluge, ili naših organa u Turskoj, uspevaju da izbegnu u Tursku, ili uz razne manevre dolaze u Tursku i vraćaju se u našu zemlju, major Perić proglašava svojim poverenicima, kuririma i to-

me slično i na osnovu njihovih podataka piše bombaste i tendenciozne izveštaje.»

Prema Putnikovim navodima u predlogu, Britanci su o Periću i njegovom radu imali sledeće mišljenje:

»Engleski organi nazivaju majora Perića fantastom; pukovnik Gibson, šef engleske obaveštajne službe u Turskoj, meni je lično u Kairu rekao da Perićevi izveštaji podsećaju na novinarske izveštaje iz okupatorskih zemalja. Pošto bugarske, hrvatske i beogradske novine dolaze uredno i brzo u Carigrad, to je Periću moguće da koristi veoma sveže vesti.«

U predlogu se navode primeri kontradiktornosti i površnosti u Perićevim izveštajima, pa se kaže:

»Uopšte, izgleda da major Perić i ne piše svoje samostalne izveštaje, niti je u stanju da dobijene podatke objektivno reprodukuju... Pojedina saslušanja lica, koja dolaze iz Jugoslavije u Carigrad, i ne vrši sam, nego u prisustvu organa engleske obaveštajne službe.«

Za svoj rad Perić je dobijao znatna materijalna sredstva od emigrantske vlade. Tako je decembra 1941. godine primio 2.000 a u aprilu i maju 1942. godine 9.150 dolara. Ovim novcem Perić izgleda, nije najispravnije rukovao i Putnik kaže, kako je Perić »izdejstvovao da se za englesku funtu isplati 500 dinara, dok dva oficira koja su došla iz zemlje izveštavaju, da se od proletoš za dolar dobija 1.000, a za englesku funtu 4.000 dinara.«¹⁵

Da bi proverio Putnikove navode, Petar Živković je 3. avgusta 1943. godine telegramom upitao Mihailovića:

»Molim izvestite, da li ste zadovoljni sa radom majora Perića u Carigradu i kako uopšte cenite njegov rad.«¹⁶

Mihailović, kome pomoć od vlade nikad nije bila dovoljna, odgovorio je 17. avgusta:

»Major Perić nije nam učinio do sada nikakvu korist od kako smo čuli da je u Carigradu. Šta je razlog tome mi ne znamo, niti smo u stanju oceniti njegov rad.«¹⁷

Jugoslovenska vlada u izbeglištvu posvećivala je naročitu pažnju svome obaveštajnom centru u Carigradu. Zbog toga je, odmah posle uklanjanja Vladimira Perića, za šefa centra postavila Dušana Petkovića, zvanog Senegalac, koji se i do tada, u svojstvu diplomatskog činovni-

ka pri jugoslovenskom poslanstvu u Sofiji, a kasnije i pri ambasadi u Ankari, bavio obaveštajnim radom.

U svome predlogu o smenjivanju Perića i postavljanju Senegalca za šefa carigradskog obaveštajnog centra, Dimitrije Putnik je, u svojstvu načelnika štaba odeljka Vrhovne komande u Kairu, pisao predsedniku emigrantske vlade Božidaru Puriću:

»Od naših ljudi, koji se nalaze na Srednjem istoku, smatram da bi najpogodniji za ovu službu bili diplomatski činovnici g. g. Petković Dušan i Nenadović Milivoj. Obojica su vrlo dobri poznavaooci Bugarske, gde su nekoliko godina radili i na obaveštajnoj službi. Veoma široko poznaju prilike i ljude u našoj zemlji pre rata, a i za vreme rata. Njihovo poznavanje ljudi u Bugarskoj, čija je opozicija već duže vremena stvorila vezu u Carigradu, mogla bi da bude od koristi za uspešnije i brže stvaranje kanala i veza i sa našom zemljom.

Obojicu poznajem lično još iz vremena moga službovanja u Sofiji u svojstvu tajnog izaslanika...«

O dužnostima Perićevog naslednika Putnik u ovom dokumentu kaže:

»Smatram da je neophodno potrebno, da se na ovu najbližu osmatračnicu i najbliži centar veza sa našom zemljom, odrede sposobni, rutinirani, vredni i razumni ljudi, koji će uspešno i korisno moći sa ove istaknute osmatračnice da dolaze u vezu sa našom zemljom i doturaju gde treba odgovarajuće instrukcije i poruke kraljevske vlade.

Ovako određeni i pripremljeni ljudi, mogli bi vrlo korisno da posluže i savezničkim obaveštajnim službama u Carigradu, a naročito Englezima i Amerikancima, koji su iz neobaveštenosti sve više skloni da veruju mnogobrojnim emisarima i agentima naših neprijatelja...^{17a}

Na novom poslu Senegalac se vrlo brzo snašao. Radi uspostavljanja i održavanja veza sa zemljom, on je i odmah stupio u kontakt sa više lica, naročito sa onima koja su na razne, najčešće problematične načine stizala iz Jugoslavije u Tursku.

Jedna od interesantnijih ličnosti sa kojom je Senegalac krajem decembra 1943. godine stupio u kontakt bio je kapetan korvete u mornarici kraljevine Jugoslavije Zenan Adamić, koji je u svojstvu kurira HSS stigao u Carigrad.

Od sloma Kraljevine Jugoslavije pa sve do kraja novembra 1943. godine Adamić je živio u Zagrebu. Bio je

zaposlen kod firme »Cipelancer i comp«, koja je imala svoje predstavništvo u Carigradu. Na čelu ovoga predstavništva nalazio se jedan od suvlasnika firme Adolf Fraj. Koristeći se ovom okolnošću, pod maskom održavanja poslovnih veza, Adamić je uspeo da dođe do Beograda, a zatim, posle kraćeg zadržavanja, da se prebaci u Sofiju. Uz pomoć predstavnika NDH njemu je pošlo za rukom da preko turskog atašea za štampu dobije ulaznu vizu za Tursku.

Posle uspostavljenih veza sa savezničkim službama u Carigradu, Adamić je stupio u kontakt i sa Senegalcem i predao mu dve poruke iz zemlje.

Prvu je uputio slovenačkoj emigraciji predsednik »Slovenačke radničke sloge« Pavle Horvat. U njoj se tražilo:

- »Da se stvori samostalna Slovenija u sklopu Federativne demokratske Jugoslavije pod nj. v. Kraljem Petrom II;

- Da Slovenija dobije natrag svoje granice od pre 1918. godine u pogledu Primorja i Koruške i

- Da se jednom zauvek, posle 60 godina više-manje štetnog i бесплодног vladanja klerikalaca, odnosno liberalaca, prekine sa tim strankama, naročito sa klerikalnom, koja se sa Belom gardom (kvislinška formacija — nap. autora) i egzekucijom mnogih Slovenaca potpuno kompromitovala.«¹⁸

Drugu poruku Adamić je doneo od predsednika HSS iz Zagreba profesora Ljubomira Tomašića i dr Ivanka Farolfija. Ona je bila namenjena pripadnicima HSS u emigraciji. U ovoj poruci se tražilo:

- Da bude samostalna Hrvatska u sklopu Federativne demokratske Jugoslavije pod nj. v. Kraljem Petrom II, kao predstavnikom krune;

- Da žele imati jednu vladu karaktera federativne vlade, jer bi takva vlada uveliko podigla duh i moral kod svih Hrvata; sa hrvatske strane bi u vladu ušli oni predstavnici koje bi Zagreb odobrio;

- Da se po mogućnosti sporazumeju partizani i četnici kako bi prestao građanski rat u Hrvatskoj, koji je do sada uništio više stotina sela i skoro 10% stanovništva;

- Da su spremni postupiti kod granica prema Srbiji i to da su Hrvati — Radićevci sporazumni za novu granicu koja bi išla rekom Bosnom i Neretvom. U tom slučaju želeli bi postepenu izmenu stanovništva u graničnim prostorijama.«¹⁹

Očigledno, obe ove poruke bile su u duhu tadašnje buržoaske teorije o tobožnjem građanskom ratu u Jugoslaviji i njihove taktike da u tim momentima, kad je NOP obećavao sigurnu pobjedu, spasu za sebe ono što im se činilo da se može spasti.

Pored prenošenja ovih poruka, Adamiću su predstavnici HSS iz Zagreba stavili u zadatak da uspostavi i radio-vezu između njih i emigrantske vlade, o čemu on u izveštaju podnetom načelniku odeljka Vrhovne komande u Kairu, kaže sledeće:

»Da bi predstavnici HSS u Zagrebu mogli biti u stalnoj vezi sa vladom i tako mogli stalno saopštavati pravac zvanične Hrvatske seljačke stranke u zemlji organizovao je doktor Farolfi, član odbora stranke, ilegalnu radio-službu na zagrebačkoj radio-stanici. Ja sam bio zamoljen da pokušam uspostaviti tu vezu odmah iz Kaira i da je predam vladi, odnosno službenim predstavnicima HSS na korišćenje. Organizovano je bilo tako, da će Zagreb slušati svakog petka od 22.30 do 22.40 časova po srednjeevropskom vremenu na talasnoj dužini od 70 metara, sa pozivnim znakom 'S. U'. Depeše će predati istog dana od 22.40 do 22.50 časova po srednjeevropskom vremenu, na talasnoj dužini od 84,5 metara, sa pozivnim znakom 'R'. Depeše bi bile šifrovane pomoću jednog rečnika kojeg sam sobom doneo.«²⁰

Međutim, mnogobrojni pokušaji na uspostavljanju ove radio-veze završili su se neuspehom.

Krajem februara 1944. godine, Adamić je napustio Carigrad i u pratnji britanskih obaveštajnih organa preko Haife stigao u Kairo. Tu su ga britanske vlasti pritvorile. Posle dužeg i detaljnijeg saslušavanja i proveravanja on je pušten iz zatvora. A zatim ga je štab odeljka Vrhovne komande u Kairu uputio na dužnost u Komandu mornarice emigrantske vlade.

Ubrzo po dolasku za šefa carigradskog obaveštajnog centra emigrantske vlade, Senegalac je uspeo da izvrši i svoj glavni zadatak — uspostavi čvršću vezu sa četničkim pokretom Draže Mihailovića. Pored direktne radio-veze sa Mihailovićevim štabom, njemu je pošlo za rukom da uspostavi i kurirsku vezu sa četničkim komandantom Beograda Sašom Mihailovićem. Za uspostavljanje ove kurirske veze Senegalac je primio direktivu lično od predsednika emigrantske vlade Božidara Purića.

»Dražin komandant mesta u Beogradu Saša, moli stalnu adresu u Carigradu za poštu, kao i ime lica kome će je di-

rektno preko kurira predavati. Molim da mu tu adresu dostavite telegramom preko generala Mihailovića kao i da je telegram po ključu 1, 2, 3 za specijalne izveštaje primljen u Kairu. Svu poštu koju tako dobijete, makar i sasvim beznačajnu, slaćete u originalu, ponavljam u originalu, meni u Kairo.«²¹

Pored prikupljanja izveštaja od raznih, prvenstveno Nedićevih agenata koji su stizali u Tursku, Šumenkoviću je pošlo za rukom da preko viših funkcionera turskog Ministarstva spoljnih poslova, dolazi i do izveštaja o situaciji i razvoju događaja u okupiranoj Jugoslaviji, koje je turski konzul iz Beograda upućivao svojoj vladi.

Osvrćući se na sadržinu jednog od tih izveštaja, Šumenković u telegramu emigrantskoj vladi 20. avgusta 1943. godine kaže:

»Interesantno je da Turski konzul u tome izveštaju izlaže da bi bilo od velikog značaja ako bi saveznici ubacili padobrance u radničke centre Srbije. Na prvom mestu Borski rudnik, gde radi oko 100 hiljada radnika, sa dovoljno pušaka i municije za radnike. Ovako naoružani radnici bi ušli u odrede generala Mihailovića i ta akcija bi ozbiljno ugrožavala nemačku vojsku. Ako bi uz to došlo do saglasnosti između partizana, koji, kako se izrazio konzul, operišu na levoj obali Drine, i Mihailovića, koji operiše na desnoj obali, ta akcija bi u najvećoj mери ugrozila položaj Nemaca u našoj zemlji. Ta eventualnost mnogo zabrinjuje Nemce.«²²

Pored Nedićevih poruka i izveštaja njegovih agenata, Šumenković je, posredstvom turskog konzula u Beogradu, primao i izveštaje Draže Mihailovića namenjene emigrantskoj vladi.

Neobavešten o Mihailovićevoj vezi sa turskim konzulom u Beogradu, četnički komandant Beograda Saša Mihailović je 3. maja 1944. godine uputio svome vođi Draži telegram u kome kaže:

»Turski konzul namestio se u Beli Potok. Ovih dana treba da se doseli i švedski konzulat. Trebalo bi s njima uspostaviti putem jednog lica veze radi plasiranja našeg pokreta u inostranstvu, jer su ovo danas jedini i najbolji kanali pošto se obadvojica sigurno nalaze u službi Intelidžens servisa.

Turski konzul je prekjuče celu svoju porodicu otpremio do granice radi vraćanja u Tursku, zbog situacije u zemlji i predstojećih međunarodnih događaja u ovom delu sveta. Navodno će i sam napustiti Srbiju. Po povratku sastaću se sa konzulom.«²³

A zatim, u novom telegramu upućenom istoga dana Draži Mihailoviću, četnički komandant Beograda piše:

»U Belom Potoku nalazi se Vojin Varoščić, predsjednik Industrijske komore iz Skoplja, koji prema datoj mi izjavi ima nalog da održava veze sa turskim konzulom. Molim izveštaj o tačnosti njegovih navoda.«²⁴

U vezi s ovim telegramima Mihailović je 7. maja 1944. godine naredio svom načelniku Operativnog odeljenja Mirku Lalatoviću:

»Javite Saši da vezu sa turskim konzulom održava Vojin Varoščić, ponavljam Vojin Varoščić. Da mu se ne prave smetnje, a turskom konzulu da se izađe u susret.«²⁵

Povodom ove veze četnički vođa Mihailović je na suđenju 1946. godine izjavio:

»Kako se zvao turski konzul u Beogradu s kojim sam imao veze, ne znam. Vezu s njim uspostavio je štab beogradski. Uloga njegova je bila ova: prenosio mi je pisma, moju poštu zajedno sa diplomatskom poštom. Ja sam slao pisma, a on mi je prenosio. Da li sam preko njega dobio neko pismo, to se ne sećam, ali da sam slao, to znam.«²⁶

Otvorena saradnja četničkih jedinica i njihovog vođe sa okupatorima i kvislinzima, naročito u IV neprijateljskoj ofanzivi protiv oružanih formacija NOP u prvoj polovini 1943. godine, nije ostala nezapažena ni izvan teritorija okupirane i raskomadane Jugoslavije.

Istina o NOP i četničkoj saradnji sa okupatorima i njihovoj zajedničkoj borbi protiv narodnooslobodilačkog pokreta Jugoslavije od sredine 1943. godine počela je naglo da prodiere u savezničku i demokratsku svetsku javnost.

Sirenje istine o događajima u Jugoslaviji nateralo je četničkog vođu Mihailovića i njegove istaknutije komandante da ne birajući sredstva preduzimaju mnoge pokušaje radi dezinformisanja savezničke i demokratske svetske javnosti i stvaranja utiska da se u Jugoslaviji protiv fašističkih zavojevača, a za ostvarivanje demokratskih prava naroda, bori jedino četnički pokret Draže Mihailovića.

Za realizaciju jednog od ovakvih pokušaja četnički komandant istočne Bosne i Hercegovine Petar Bačović, poznat kao otvoreni sluga okupatora, predložio je 19. ju-

la 1943. godine Draži Mihailoviću novinara Jovana Lazarevića:

»Imao bih mogućnosti da se Lazarević, koji je sve vreme bio na terenu i odlično poznaje celokupnu situaciju, prebaci u London. On bi sa pripremljenim dokumentima i slikama prikazao našoj vladi i engleskoj i američkoj neutralnoj javnosti komunističke i ustaške zločine. Mogao bi da ponese i peticiju predstavnika našeg naroda iz ovih i ostalih krajeva koju smo odlično sastavili na osnovu izjava narodnih prvaka koji objašnjavaju zašto je sam narod ustao u borbu protiv crvenih od koje neće odustati, iznoseći žrtve u ciframa i slikama koje je naš narod podneo za stvar saveznika. Kao dugogodišnji novinar, Lazarević je u odličnim odnosima sa gotovo svim članovima naše vlade, a naročito sa Trifunovićem, Jovanovićem, Grolom, Živkovićem i Banjaninom i ima dobre veze sa engleskim i američkim novinarima.«²⁷

U situaciji u kojoj se u to vreme nalazio četnički pokret Mihailović je odmah prihvatio Bačovićev predlog i 21. jula poslao mu je sledeća uputstva:

»Potpuno se slažem da Lazarević ide za London. Pred Englezima da se pojavi kao izbeglica, pa ako zatreba čak i kao komunista, da bi lakše došao do vlade, ali i o komunizmu neka ne govori mnogo, inače Englezi mu ne bi dozvolili da dođe do vlade. Nek ide hitno samo ako može. I neka kao njihov čovek pokuša na sve načine da dođe do vlade.«²⁸

Očigledno, Mihailović je bio ubeđen da je Lazarević ličnost koja za realizaciju ovakvih i sličnih zadataka raspolaze potrebnim kvalifikacijama.

Sve do odlaska iz zemlje Lazarević se, pored obaveštajnog i propagandnog rada u korist Draže Mihailovića, bavio i održavanjem veze između četnika i ljotićevara, a naročito između njihovih šefova. O ovome svom radu, znatno kasnije, Lazarević je lično, pored ostalog, pričao:

»Boška Kostića (za vreme okupacije bio je sekretar Ljotićeve profašističke organizacije »Zbor« — nap. autora) poznavao sam još iz Beča, kada je tamo bio činovnik Rečne plovidbe i kada nije bio ljotićevac. Za vreme okupacije, kao obaveštajac, održavao sam vezu s njime. Kada se Boško Kostić vratio iz Turske, dao mi je jednu knjigu i ključ šifre za održavanje veze između vlade u Londonu i Draže Mihailovića. Ja sam tu šifru odneo Draži. (Kostić je, preko Carigrada, održavao vezu između Nedića, Ljotića i Mihailovića sa emigrantskom vladom — nap. autora).

Za vreme svoga boravka u Beogradu, ja sam se sastao i sa Ljotićem. Ljotić je na sastanku insistirao da se na svaki način sastane sa Dražom...²⁹

Kada se, posredstvom problematičnih kanala, snabdeo potrebnim putnim ispravama i bio spreman da napusti zemlju, Lazarević je primio i Mihailovićeve instrukcije za rad u inostranstvu.

U vezi sa tim instrukcijama on je preko Bačovića, 6. avgusta odgovorio Mihailoviću:

»Postupiću po datim instrukcijama, ali pošto svršim misiju kod vlade, mislim da bi bilo dobro da javno istupim protiv komunista, u čemu mogu računati na podršku jednog dela engleskih konzervativaca. Možda bi se mogla izdati i neka brošura i održati predavanje, ako ne u Engleskoj onda u Americi. Za Engleze i Amerikance potreban je kolorit. Zato molim za odobrenje da se mogu predstaviti kao kapetan i šef vaše propagande radi boljeg efekta. Molim hitno instrukcije za uspostavljanje veze sa našom vladom.«³⁰

Pošto je primio tražene instrukcije za uspostavljanje veze sa emigrantskom vladom i Mihailovićevo odobrenje da se u inostranstvu predstavlja kao kapetan i šef četničke propagande, Lazarević je 11. avgusta 1943. godine iz Dubrovnika prešao u Italiju, a zatim, posle njene kapitulacije, pošlo mu je za rukom da se prebaci i u Švajcarsku.

U Bern je stigao sredinom septembra 1943. godine. Nekoliko dana kasnije, 23. septembra, on je preko poslanika Jurišića uputio predsedniku emigrantske vlade Božidaru Puriću sledeće saopštenje:

»Kao šef propagande generala Mihailovića, napisao sam po primljenim instrukcijama brošuru koja ima zadatak prikazati 27. mart kao delo Srba... Dalje, izneli bi žrtve koje je dao srpski narod za stvar saveznika u toku rata, pokolje izvršene nad njima od ustaša, Nemaca, Mađara, Arnauta i Bugara, kao i žrtve koje je podneo u gerilskim borbama...

Brošura je napisana odmerenim tonom sa dokumentima, dokazima i velikim brojem fotografija. Štampao bih je ovde na engleskom i francuskom. Brošura bi se mogla štampati u Engleskoj i Americi, kao i za naše zarobljenike kod kojih je komunistička propaganda imala dosta uspeha... Načelno molim odobrite mi kredit za ovo štampanje, o iznosu javiću docnije.

Za troškove za nabavljena dragocena dokumenta, o radu Hrvata i zločinima ustaša, molim da mi se preko kraljevskog poslanstva u Bernu pošalje hitno suma od 20 hiljada švajcarskih franaka čiji utrošak pravdaću.«³¹

Odmah po dolasku u Bern Lazarević je stupio u kontakt s dopisnikom švedskog lista »Dagens Nyheter« i dao mu izjavu u kojoj navodi: da se Dražini četnici do sada nisu borili i da se i dalje neće boriti, jer bi borba s okupatorima značila uzaludno prolivanje krvi, već čekaju »obećani signal od saveznika da bi otpočeli akciju.«³²

Ova Lazarevićeva izjava izazvala je nezadovoljstvo emigrantske vlade. Njen predsednik Purić bio je prinuđen da 9. oktobra uputi Jurišiću sledeći telegram:

»Lazarević je već dao jednu izjavu u ime generala Mihailovića da se u poslednje vreme nije borio, niti će se boriti sve dok saveznici ne pošalju veće trupe u Jugoslaviju, što je proizvelo nepovoljan utisak. Ovakva propaganda ne samo da nije korisna nego je i štetna. Stoga moliti Lazarevića da ubuduće ne daje nikakve izjave u ime generala Mihailovića, člana kraljevske vlade. On treba da radi uvek sa vašom saglasnošću.

Naknadno ću vas obavestiti da li se može izdejstvovati kredit za publikaciju brošure, isto i traženi kredit od 20 hiljada švajcarskih franaka. Po tome bi morao odlučivati ministarski savet.

U svakom slučaju izloženi materijal ma kako bi interesantan i koristan nije u skladu sa današnjom međunarodnom situacijom. Javna diskusija po tim pitanjima još više bi nas oslabila pred inostranstvom.«³³

Upoznat sa sadržinom ovog telegrama, Lazarević je preko Jurišića obavestio Purića da on nije dao nijednu izjavu »u smislu kako je to predstavljeno«. Na kraju ovoga obaveštenja Lazarević šalje Puriću šifru i ugovorene znake za uspostavljanje direktne veze između Mihailovića i emigrantske vlade, koja treba da se ostvari bez znanja britanske vlade i njenih organa.

U međuvremenu Purić je od Mihailovića tražio obaveštenje o Lazareviću. U prispelom odgovoru Mihailović obaveštava Purića da Lazarević pripada njegovim odredima i moli ga da mu se ukaže potrebna pomoć, jer je »poslat da prenese obaveštenja iz kraja u kome je radio.«³⁴

Posle prve izjave date u ime Mihailovića Lazarević je dao dopisniku lista »Dagens Nyheter« novu izjavu koju

je ovaj list preneo 4. decembra 1943. godine. U njoj se odbija i demantuje bilo kakva saradnja četničke organizacije Draže Mihailovića sa okupatorima. Kleveta se narodnooslobodilački pokret i Antifašističko veće narodnog oslobođenja Jugoslavije i pobijaju tvrđenje da se četnici bore protiv NOP. Na kraju se kaže da će partizane, ukoliko se zvanično izjasne protiv kralja Petra, četnici smatrati neprijateljima kao Nemce, Bugare i ostale.

S obzirom na Lazarevićeve veze sa okupatorima i kvislinzima u zemlji, o kojima je Purić bio obavешten, u strahu od javnog kompromitovanja predsednik emigrantske vlade je odbio Mihailovićev zahtev da sa Lazarevićem stupi u neposredan lični kontakt.

Tako je Lazarević i dalje ostao u Švajcarskoj šireći lažne vesti o NOP i vršeći propagandu u korist četnika Draže Mihailovića. Pored toga, on se uporno zalagao i za uspostavljanje direktne radio-veze između Berna i Mihailovićeve Vrhovne komande.

Vezu sa obaveštajnim centrom emigrantske vlade u Bernu Mihailović je održavao i preko četničkog komandanta Slovenije Karla Novaka. Kao sopstvene kurire, Novak je za vezu sa Jurišićem koristio lica koja su radi obavljanja raznih problematičnih poslova, odlazila u Švajcarsku i vraćala se natrag. Tako su i ovim putem prenošeni mnogobrojni izveštaji, namenjeni emigrantskoj vladi i savezničkoj javnosti, puni četničkih laži, intriga i kleveta na račun NOP.

Početkom 1944. godine vođstvo Jugoslovenske nacionalne stranke u Ljubljani uhvatilo je vezu sa Ruzveltovim predstavnikom u Švajcarskoj Džonom Fosterom Dalsom.

O tome je, posredstvom istaknutog i poznatog saradnika okupatora Dobrosava Jevđevića, obavestilo Mihailovića 23. aprila 1944. godine sledećim telegramom:

»Stojimo u vezi sa ličnim Ruzveltovim delegatom u Švajcarskoj. Dvaput smo mu dostavili dokumentovane podatke o neprijateljskom stavu crvenih protiv Amerike i Engleske. Uspostava veze s njim traje dve do četiri nedelje. Molim instrukcije ako želite što da mu se javlja.«³⁵

Na ovo je Mihailović odmah odgovorio:

»Neka članovi JNS iz Ljubljane i dalje dostavljaju Ruzveltovom delegatu sve podatke o stavu crvenih prema englo-saksoncima. Za ostale javićemo naknadno.«³⁶

Jedanaestog maja 1944. godine vođstvo JNS izveštava Mihailovića da im je uspelo da upute Dalsu izveštaje i dokumenta »o komunističkoj revoluciji u Sloveniji«.³⁷ Istovremeno, ono ga obaveštava da je put za Švajcarsku još uvek otvoren i traži njegova uputstva i želje o daljem radu.

Sutradan četnička komanda Slovenije obaveštava Mihailovića da su u Švajcarsku, pomoću kurira, prebačena izvesna dokumenta.

Mihailović je ozbiljno shvatio ponuđenu mogućnost da posredstvom Dalsa pokuša da spreči širenje istine o tome ko se u okupiranoj Jugoslaviji stvarno bori protiv fašista i njihovih pomagača, pa je 19. maja 1944. godine vođstvu JNS u Ljubljani uputio, preko komande Slovenije, sledeća uputstva:

»Vezu sa Dalsom, ponavljam Dalsom, treba iskoristiti što bolje. Za komunistička nedela koristite materijal sa kojim raspolazete i naznačite da komunisti čine isti teror, zločine prema narodu i u ostalim pokrajinama kuda prođu. Naglasiti da su strašno opustošili Bosnu, Dalmaciju, Crnu Goru, Hercegovinu, tako da narod već umire od gladi. Novac i pomoć koju sada traži Titov general Velebit u Londonu, komunisti traže za sebe, a ne za narod, jer je njima stalo da u narodu stvore što veću pustoš i nesreću. U podacima koje šaljete naznačite stanje naše organizacije, koje je ovako: Narod se budi i okreće protivu komunista, jer su omrznuti u narodu. Narodne mase su sve više uz nas. Vojnički naša organizacija stoji ovako: Srbiju, Hercegovinu, Dalmaciju, veći deo Crne Gore, Bosne drže naši jaki odredi. U ostalim pokrajinama naši odredi jačaju. Ovo su vam osnovne linije. Vi razradite.«

Ovaj dokument pokazuje kakvim se sve sredstvima služio Mihailović da bi prikrrio svoju saradnju sa okupatorima i zločine koje su on i njegovi četnici činili prema sopstvenom narodu, i da bi pred međunarodnom javnošću diskreditovao NOP, jedinu snagu koja se u Jugoslaviji borila protiv fašističkog okupatora i njegovih pomagača.

Kada su posle kapitulacije Italije u septembru 1943. godine jedinice Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije uništile i poslednje ostatke Mihailovićevih četničkih odreda u Sloveniji, njihov komandant Karlo Novak

je uspeo, zajedno sa delovima italijanskih okupacionih trupa, da se prebaci najpre u Trst, a zatim u Rim. Pošto je stupio u kontakt sa poslanstvom jugoslovenske emigrantske vlade pri Vatikanu, Novak je 25. novembra 1943. godine uspostavio radio-vezu sa Mihailovićevom Vrhovnom komandom.

U telegramu upućenom Mihailoviću 4. decembra 1943. godine Novak iznosi plan da se sa nekolicinom četnika prebaci u Kairo i da tamo stvori »novčanu, moralnu, političku i propagandnu osnovu za dalji rad«. U nastavku telegrama on kaže:

»Mislim stvoriti neposrednu vezu između vlade i vas i Slovenije bez cenzure (odnosi se na kontrolu britanskih organa — nap. autora). Potom ću se vratiti natrag i preko vašeg štaba produžiti za Sloveniju.«³⁸

Sa Novakovim planom Mihailović se nije složio; on je imao drukčiju računicu. Sutradan po prijemu ovog telegrama, on je istim putem naredio Novaku da ostane u Italiji, i da među bivšim jugoslovenskim zarobljenicima formira četničke odrede za borbu protiv NOP u Sloveniji.

Novakovom radu u Italiji pridružio se i poznati saradnik okupatora četnički vojvoda Dobrosav Jevđević. On se, od druge polovine 1943. godine, stalno kretao po Italiji, Slovenačkom primorju i Ljubljani, prikupljao podatke o NOP i prodavao ih raznim obaveštajnim službama.

Za svoj izdajnički rad u duhu Mihailovićevih direktiva Novak i Jevđević su od poslanstva pri Vatikanu, preko činovnika Cukića, primali i znatne sume novca. Ali, njihove apetite Cukić nikada nije mogao da zadovolji.

Dolaskom u Italiju Mihailovićevih delegata sa Živkom Topalovićem na čelu, polovinom 1944. godine, Novakova i Jevđevićeva funkcija izgubila je svaki značaj.

NOVINSKA AGENCIJA »DEMOKRATSKA JUGOSLAVIJA«

Nekoliko dana pre napuštanja Gojne Gore u julu 1943. godine, Mihailović je pozvao komandanta veze Vrhovne komande majora Jožu Peveca. Na Mihailovićeva pitanja Pevec je odgovorio da radovi na izradi radio-stanice za vezu sa SAD, pored izvesnih teškoća, ipak napreduju. Pevec je, pored ostaloga, rekao Mihailoviću da će stanica čija je izrada poverena radio-amateru Grbecu biti završena najkasnije za mesec dana i da će se, u slučaju potrebe, moći koristiti i za radiofoniju.

Desetog jula Mihailović je pozvao dr Đuru Đurovića i naredio mu da organizuje novinsku agenciju »Demokratska Jugoslavija«. Istovremeno, imenovao ga je za njenog šefa. Zadatak agencije bio je da priprema razne propagandne materijale koji će se emitovati preko ove stanice, kada bude završena.

Dr Đura Đurović bio je, pre rata, vršilac dužnosti direktora za snabdevanje u Opštini grada Beograda. Na izborima 1935. kandidovao se za poslanika za srez ljubićki, na listi tadašnjeg predsednika vlade Bogoljuba Jeftića, ali nije bio izabran. Kasnije, radio je za udruženu opoziciju i bio primljen za člana Demokratske stranke.

Prve kontakte s Mihailovićevom četničkom organizacijom Đurović je uspostavio sredinom 1942. preko Predraga Rakovića i Dragoslava Pavlovića. Godinu dana kasnije, 14. maja 1943, na Rakovićev zahtev Mihailović je izdao Đuroviću sledeće ovlašćenje:

»1. da poveže predstavnike nacionalnih Muslimana u našoj zemlji, prvenstveno gajretovce,¹ i da ih dovede u vezu i tesnu saradnju sa predstavnicima nacionalnih Muslimana koji aktivno rade u našoj organizaciji, sa: Fuhim Musa — Kadićem, dr Ismetom Popovcem i Mehmedom Pašićem (svi iz Mostara).

Potrebne instrukcije za ovaj rad daće mu poručnik Raković prema mome usmenom naređenju.

2. — da pokuša stvaranje veza sa punopravnim predstavnicima u Rumuniji, koji su iskreni protivnici današnjeg stanja u Rumuniji. O postignutim uspesima istovremeno će obaveštavati: mene, majora Piletića i kapetana Očokoljića (četnički komandanti u istočnoj Srbiji — nap. autora) preko Dronje Trifunovića (četničkog komandanta Srbije — nap. autora).

3. — da razvije što jaču propagandu među manjinama u našoj zemlji, kako bi se njima olakšala situacija prilikom opšteg obračuna, s obzirom na njihovu nelojalnost prema našem narodu.

4. — da razvije što jaču propagandu u svim društvenim slojevima našega naroda, naročito među onima koji su se do sada ogrešili o našu nacionalnu borbu.

Rad po iznetom treba da bude zasnovan na tome da Muslimani i manjine u povezanoj akciji, u okviru naše organizacije, imaju sami da kažnjavaju svoje krivce i tako sami očišćeni, i borbom u našim redovima, dokažu svoju privrženost Nj. V. Kralju Petru II i Jugoslaviji.«²

Posle prijema ovih ovlašćenja Đurović se krajem maja 1943. sastao s Mihailovićem u selu Brekovu, a zatim je došao i smestio se u selu Rošice, odakle je počeo da razvija svoju aktivnost.

U svom prvom štampanom letku pod nazivom »Neće biti kao što je bilo«, Đurović je, pored ostalog, napisao:

»Ko želi staro i radi da se vaspostavi ono što je bilo u bivšoj Jugoslaviji, taj je zakleti neprijatelj naroda i države, i sa njim treba postupati kao sa narodnim izdajnikom.«

A zatim letak završava rečima:

»Na srpskoj zemlji živeće samo Srbi, i niko drugi. Jer smo videli i celom svetu dokazali da kod nas samo Srbin zna da živi i mre za svoju nacionalnu slobodu i državnu nezavisnost.«³

Za vreme boravka Vrhovne komande na padinama planine Kablara, Đurović je vodio česte i duge razgovore s Mihailovićem i stekao njegovo poverenje, čak do te mere da je Mihailović rado prihvatao njegove političke savete i sugestije. Nešto kasnije, Đurović je postao član Centralnog nacionalnog komiteta, a sredinom 1944. izabran je i za njegovog sekretara.

Mada sa manjim zakašnjenjem, radio-amateru Joži Grbecu je pošlo za rukom da sklopi kratkotalasnu radio-stanicu većeg dometa, i da pomoću nje avgusta 1943. uspostavi direktnu radio-vezu između četničke Vrhovne komande i SAD. Prve njene signale uhvatila je jedna pomorska stanica i prenela ih Ministarstvu mornarice SAD. Preko Ministarstva inostranih poslova oni su dostavljeni ambasadoru emigrantske vlade Fotiću. Posle izvršene provere, četnička stanica je pod imenom »Šume i planine« počela sa radom.

Sadržaji prvih Mihailovićevih telegrama upućenih preko ove radio-stanice bili su pozdravi Ruzveltu i Fotiću. A zatim, 12. avgusta 1943. godine, Mihailović je preko Fotića poslao emigrantskoj vladi sledeći telegram:

»Uхватili smo vezu preko Amerike. Našem poslaniku u Vašingtonu g. Fotiću dostavljaćemo izveštaje po šifri 'BAN' i 'JUG' koju ima pukovnik Rakić. Potrebno je da ove šifre dostavite g. Fotiću da bi mogao depeše odmah prevoditi i vama dalje dostavljati po diplomatskoj šifri.

Dosadašnja vaša neobaveštenja proističu i britanske nekorektnosti prema nama, jer su sve veze bile kontrolisane i sprečavane.

Britanci su pomagali probisvete, komuniste na štetu opšte jugoslovenske stvari, da nas podele pa potom vladaju. Potrebno je da nam se ubaci misija američkih oficira. Ovim putem možemo ugovoriti iznenadan dolazak američkih aviona i spuštanje američkih padobranaca kod nas, što bi bilo vrlo potrebno.

Pukovnik Rakić da odmah nastoji da pukovnik Putnik ostvari neposredne veze jer mi uzalud slušamo mesecima. Oznake su sledeće: Slušao svaki dan na 5586 k.c. a dajemo depeše na 6975 u 20 G. M. T.«⁴

Koliku je važnost Mihailović poklanjao ovoj vezi najbolje se vidi iz dva telegrama koja je on preko Fotića uputio emigrantskoj vladi 23. avgusta 1943. godine. U prvom telegramu se kaže:

»Neophodno je potrebno da tajno od Engleza iskoristimo gotovost američkog generala Donovana, da uspostavi vezu sa vama preko Amerike, okolnim putem, ili neposredno preko generala Donovana i neke od njegovih radio-stanica u Africi ili još najbolje sa našom stanicom, kojom bi rukovao pukovnik Putnik. Zasada, održaćemo vezu preko Amerike i g. Fotića, dok ne uhvatimo neposrednu vezu sa vama po našoj depeši broj 1 i neposredno vezu sa generalom Donovanom.

Molim vas, najenergičnije naredite da se ostvari što pre veza sa vama preko pukovnika Putnika da bi jednom neposredno opštili, a posle toga će nam stanica Donovanova i Amerike služiti samo kao rezerva.

Britanska komanda Srednjeg istoka ponašala se prema nama vrlo neprijateljski, a u korist komunista kojima šalju materijalnu pomoć avionima i pomažu propagandom. Bio sam prinuđen da vrlo energično istupim u odbranu legitimnih prava monarhije i demokratije. U tom smislu poslati su vam moji radiogrami 1597 i 1598 od 1. jula ove godine. Verujem da ih niste primili; u tom slučaju javite da vam naknadno pošaljem.

Komunistička stanica 'Slobodna Jugoslavija' i Radio-London mnogo nam smetaju jer nanose velike zabune u narodu.

U nedostatku radio-propagande a za obaveštavanje američke javnosti obrazovao sam kao potpuno odvojenu organizaciju, u stvari, radiotelegrafsku agenciju 'Demokratska Jugoslavija', koja će lično Rojteru davati vesti iz Jugoslavije i sa Balkana za američko javno mnjenje, a tim putem vam i ove depeše šaljem.«⁵

Drugi telegram glasi:

»Bilo bi veoma potrebno da Radio-Njujork u svojim emisijama koje daje neposredno iz Njujorka, a ne posredno iz Londona, što više ističe jugoslovensku vojsku u otadžbini, čiji je vrhovni komandant Nj. V. kralj Petar Drugi. Ovo bi vrlo povoljno uticalo na naš narod, a naročito srpski i slovenački deo, koji se osećaju jako potišteni hrvatskom i komunističkom propagandom Londona. Ovom propagandom treba naročito opovrgnuti komunističke laži o tobožnjem mom srpskom šovinizmu i diktatorskim namerama za budućnost. Kraljevskoj vladi, smatram, da nije ni potrebno da dajemo ova uveravanja.«⁶

Pored navedenih, Fotić je preko ove radio-stanice primao i telegrame čiji su sadržaj sačinjavali lažni izveštaji i bilteni agencije »Demokratska Jugoslavija«, u kojima su Mihailović i njegovi četnici prikazivani kao istinski borci protiv okupatora, dok su pripadnicima narodnooslobodilačkog pokreta pripisivani razni zločini i saradnja sa okupatorom i kvislinzima, naročito s Pavelićem i ustašama. Primljene materijale Fotić je sređivao, i koristeći prijateljske veze s nekoćinom istaknutih američkih novinara, plasirao ih čak i u pojedinim vodećim listovima u Americi.

Preko ove radio-stanice upućena je i jedna izjava grupe pripadnika Crvene armije koji su pobjegli iz nemačkog zarobljeništva i našli se među Mihailovićevim četnicima.

Krajem novembra 1943. imao sam priliku da se sretнем sa Dragišom Vasićem u selu Jančićima. Pored ostalog, ispričao mi je da je krenuo u obilazak nekih četničkih jedinica u Šumadiji.

»Ovde sam se zadržao«, reče Vasić, »zbog grupe ruskih vojnika koji su pobjegli i sada se nalaze u Rakovićevim jedinicama.« A zatim nastavi da mi priča o njima i njihovoj izjavi namenjenoj Staljinu i Kalinjinu, koja je prvobitno bila sastavljena prema njegovim sugestijama.

»Međutim, Raković je u moj tekst, nevešto, ubacio nekoliko rečenica iz kojih se lako može zaključiti da je njihova izjava, u stvari, naša najordinarnija montaža.«

A evo kako se to odigralo:

Vasić je Mihailoviću uputio 19. novembra 1943. telegram u kome mu, pored ostalog, kaže:

»Stupio sam u vezu sa ruskim vojnicima izbeglim iz Kraljeva, koji su kod Rakovića. To su inteligentni mladi ljudi koji iznenađuju po tome kako su pravilno upoznali naše prilike. Iz sopstvenih pobuda, molili su da im se omogući da Staljinu, Kalinjinu, i Vrhovnom vojnom komitetu u Moskvi, možda preko njihovog predstavnika u Kairu, upute opširan telegram u kome bi izložili našu stvarnost, koju su oni videli i razumeli. Kao Sloveni, prišli su srpskom narodu na čijem su hlebu...«⁷

Već 22. novembra Raković je dostavio Mihailoviću najavlјjenu izjavu koja glasi:

»Moskva, Kremlj. Vrhovnom sovjetu i Vojnom komitetu, drugovima Staljinu i Kalinjinu, od niže imenovanih

ruskih zarobljenika, koji su pali u zarobljeništvo na položajima oko grada Harkova juna meseca 1942. godine.

Mi, dole potpisani, dopali smo u nemački logor grada Milerova i druge nemačke logore gde smo proveli tri meseca. Zatim smo odatle upućeni na radove u radničke bataljone, na teške radove pod prinudom i stražom.

Kako se postupa u nemačkim logorima prema ruskom narodu, vrlo je dobro poznato celom narodu Sovjetskog Saveza.

Mi smo radili u Ukrajini. Prilikom velikog povlačenja Nemaca u 1943. godini nas su odveli u Jugoslaviju, u zatvorenim vagonima i pod stražom.

Nalazimo se u Srbiji od 20. jula 1943. godine, a radili smo na većim stanicama i na proširenju željezničke mreže.

Za to vreme upoznali smo srpski narod, koji nam je pomogao da se dočepamo šuma i planina. Baveći se u mnogobrojnim gradovima i selima Srbije imali smo prilike da se uverimo da sav srpski narod vodi borbu protiv nemačkog okupatora za svoju slobodu, za svoju nezavisnost, nalazeći se na strani Draže Mihailovića, koga je jednodušno izabrao za svoga vođu. Uverili smo se da su Nemcima, prilikom okupacije Jugoslavije, pomogli belogardejci koji su bili nemački špijuni, kao i hrvatska vojska koja se zajedno sa Nemcima borila protiv srpske vojske.

U sadašnje vreme nalazimo se po raznim mestima i raznim odredima Draže Mihailovića, gde su nam predlagali da idemo Titu, vođi jugoslovenskih partizana. Mi nismo hteli ići tamo zato što znamo i što smo se uverili da se pod komandom Tita nalaze u stvari danas oni isti ljudi, Hrvati i Muslimani, koji su svojevremeno radili na uništenju i izdaji Jugoslavije, koji su uzeli maha u komunizmu da bi što uspešnije uništili srpski narod.

Mi Rusi, nalazeći se u odredima jugoslovenske vojske i srpskih seljaka, uverili smo se isto tako da ceo srpski narod kao jedan čovek, od malog do velikog, stoji po svojoj slobodnoj volji pod komandom Draže Mihailovića i da se po pozivu svoga Kralja Petra II bori protiv Nemaca za svoju slobodu.

Mi, ruski borci nikada nećemo zaboraviti svoju otadžbinu i svoj slovenski narod. Borili smo se i borićemo se protiv nemačkog okupatora.

Završavamo molbu Vojnom komitetu i saopštavamo Vam radi provere o nama svoje adrese — devetnaestorice ljudi i molimo istovremeno da se saopšti našim roditeljima i ženama o našoj borbi protiv Nemaca na ovoj strani, i to ne samo nas 19 već i naših drugova koji se nalaze raspoređeni u odredima Draže Mihailovića.

Pozdravljamo druga Staljina i njegovu nepobedivu Crvenu armiju, kao što pozdravljamo i ceo narod SSSR. Moli-

mo za pomoć srpskom narodu i njegovoj borbi za svoju slobodu.«⁸

Primivši ovu izjavu, Mihailović 24. novembra 1943. obaveštava Vasića, Đurovića i Rakovića:

»Sa velikim oduševljenjem primio sam izjavu ruskih vojnika i njihove želje da se jave Rusiji, ali to ne može da bude otvoreno preko 'Demokratske Jugoslavije', i to ćemo učiniti na drugi način i zato mi treba tekst njihove izjave sa njihovim imenima. Ako bi preko 'Demokratske Jugoslavije' dali ovu izjavu, ovo lako može da uzbuđi Amerikance sa kojima sad imamo najbolje odnose baš zaslugom 'Demokratske Jugoslavije'. Mi ne možemo od sigurnog praviti veresiju. Zbog toga da ne bismo probudili sumnje protivu nas kod Amerikanaca, mi u ovom pogledu moramo da radimo politički ali tajno. Englezi su isto tako ljubomorni na rusofilstvo našeg naroda, pa to pojačava još više moju odluku. Ne brinite ništa da ću ja iskoristiti izjave ovih ruskih vojnika ali na drugi način.«⁹

U pogledu korišćenja izjave grupe pripadnika Crvene armije Mihailović, Đurović i Vasić imali su potpuno različita mišljenja.

Evo, najpre, Đurovićevog predloga Mihailoviću iznetog u njegovom telegramu od 27. novembra:

»Nisam Vam ništa javljao o izjavama ruskih vojnika. Ove izjave nisu nikakav argument protiv naših komunista ni kod anglosaksonaca. Rusku vladu bi ipak trebalo o tome obavestiti redovnim putem, pošto će to učiniti Englezi za svoj račun. Američku bi javnost eventualno interesovalo samo ono što se odnosi na lične doživljaje ovih ljudi u nemačkom ropstvu. Zato sa dosta zanimljivih podataka to bi za američke novine bila senzacija. Ako bi se rešili, mi bismo u toj formi mogli obavestiti Ameriku o ovim Rusima u našoj vojsci. Od juče nastupio je mesečni prekid rada sa Amerikom. Dronja (general Trifunović — nap. autora) je kod nas.«¹⁰

I pored izraženog nezadovoljstva zbog Rakovićevog ubacivanja nekoliko sopstvenih rečenica u »izjavu pripadnika Crvene armije«, Vasić je njoj pridavao priličan značaj. On je, u početku, uporno nastojao da se izjavi dâ pun publicitet. Ali, Mihailović se tome suprotstavio i u telegramu Vasiću 4. decembra izneo je razloge za svoj stav:

»Mlađa (Mladen Žujović — nap. autora) izvestio me iz Kaira da se Englezi jako plaše rusofilstva srpskog naroda

i ako bi to potvrdili svojim stavom budite uvereni da bi nas još jače napali. Sve što rade Englezi, računajmo na nepoštenje i probu na koju nas stavljaju. Imamo drugi način da hvatamo vezu s kim god hoćemo, i to ne preko Engleza.«¹¹

Mada se nije složio sa Mihailovićevim mišljenjem, Vasić je ipak prihvatio njegove sugestije. O tome je i obavestio Mihailovića telegramom u kome, između ostalog, kaže:

»Ovo bi bio posredan prekor našim saveznicima što nikako ne uviđaju ono što su ruski vojnici kod nas uvideli za kratko vreme, tj. našu stvarnost; a i politika nekada iziskuje čak i ucenu pre nego prosto robovanje i kukavičluk. Kažete da ne možemo praviti od gotovine veresiju. Sami možemo sebi čestitati na ovoj gotovini, a ja mislim da je ona žalosna gotovina. Naš saveznik u duhu demokratije (Engleska) ne dopušta nam ni jedno prirodno osećanje, da volimo koga hoćemo, a sa svoje strane neumorno potpomaže rusofile kroz Tita.

Ne shvatam, takođe, ni visoku politiku Kaira, kojoj je nužno da sakrivamo jedno prirodno osećanje. Broj G. O. (četnički list 'Glas Oplenca' koji je izdavao korpus Gorske garde — nap. autora) bio je odlično pripremljen, u duhu stava ruskih vojnika. Ja sam ga obustavio po Vašem naređenju. Jer, ako se narod koleba i plaši, uzalud je ova propaganda. Jedina i najglavnija naša gotovina, jeste narod. Usmena propaganda jeste upečatljivija od pismene i zato ćemo sa Vašim dopuštanjem neumorno nastojati da na njoj radimo sve dok ne obidemo celu teritoriju Srbije, posle čega bih se vratio u VK, ako ne naredite drugačije. Molim Vas da verujete u moju duboku odanost.«¹²

Međutim, Mihailović je specijalnom šifrom, preko radio-stanice »Demokratska Jugoslavija«, »Izjavu pripadnika Crvene armije« dostavio 6. decembra Petru Živkoviću, koji je u to vreme bio zamenik Vrhovnog komandanta sa sedištem u Kairu. Na kraju telegrama date su i adrese potpisnika izjave, uz Mihailovićevu napomenu: »Molim da se ova izjava saopšti što pre ruskoj vladi i obavestite nas o rezultatu. O svemu ovome Englezi ne smeju ništa znati.«¹³

Na kraju je, 20. januara 1944. tadašnji predsednik jugoslovenske emigrantske vlade Božidar Purić predao »Izjavu grupe pripadnika Crvene armije« ambasadoru SSSR Nikolaju Vasiljeviću Novikovu.

Mihailović je bio vrlo zadovoljan rezultatima koje je postigla ova agencija. »Naša 'Demokratska Jugoslavi-

ja' grmi u Americi iznoseći naše optužbe protivu komunističke — javlja on 29. septembra Petru Bačoviću.¹⁴ Šefu agencije Đuroviću on je često izražavao priznanje, ukazujući mu na važnost njegove funkcije:

»Rad vaše agencije je od ogromnog značaja. Veza sa Amerikom i obaveštavanje američke javnosti neizmerno koristi. Mislim da shvatate koliko je Vaša funkcija važna. Vaša agencija doneće mi vrlo velike koristi. Posvetite joj najveću pažnju. Zahvaljujem na dosadašnjem trudu i očekujem mnogo od Vas« — poručuje Draža 8. oktobra 1943. Đuroviću, a 19. novembra javlja mu u istom tonu:

»Veoma sam zadovoljan sa Vašim izveštajem br. 43 u pogledu otpremljene depeše i naših uspeha u američkoj štampi. Sva hvala Vama i svim Vašim saradnicima a budite uvereni da nam ovo više vredi nego ma kakvi drugi uspesi. Vi ste dobili pobjedu u pogledu osvajanja javnih mišljenja.«¹⁵

Agencija »Demokratska Jugoslavija« nalazila se za sve vreme rata u selu Jančićima (rožačka opština, ljubićki srez).

Pored Đurovića, u agenciji »Demokratska Jugoslavija« radili su u početku dr Pavle Pešić, Mustafa Mulalić i Đorđe Pulja iz Beograda. Krajem 1943. godine kod Đurovića je, za prevodoca na engleski jezik, došao prof. Milenko Radosavljević. Kao prevodilac radio je takođe Bogdan Marjanović, Srbin iz Amerike, koji se krajem decembra 1943. godine pridružio američkom kapetanu Đorđu Musulinu koji je bio u sastavu britanske misije. U januaru 1944. Draža je uputio, takođe za prevodoca, Nikolu R. Pašića, koji se do tada nalazio na radu kod Dragiše Vasića oko uređivanja lista »Ravna Gora«. Tehnički šef stanice bio je Josip Grbec.

KAPITULACIJA ITALIJE

Stav nemačkih okupatora prema četnicima u zapadnoj Bosni razlikovao se od onoga koji su imali u Crnoj Gori prema Pavlu Đurišiću i njegovim odredima.

Da bi u svojim novoplaniranim akcijama, posle neuspeha pretrpljenih u četvrtoj ofanzivi, maksimalno iskoristili i četničke odrede Draže Mihailovića u zapadnoj Bosni, nemački okupatori donose odluku da i njih stave pod svoju neposrednu komandu. Zbog toga se obraćaju četničkom vođi Radoslavu Radiću i njegovom načelniku štaba majoru Slavoljubu Vranješeviću, koji 2. marta 1943. godine upućuje poziv svim četničkim komandantima zapadne Bosne da dođu na prethodni dogovor za predstojeću konferenciju s Nemcima:

»Komanda Bosanskih četničkih odreda 2. marta 1943. godine.

Komandantu odreda 'Kočić' bratu Urošu Drenoviću.

Pre nekoliko časaka primio sam izveštaj od Komandanta Bosanskih četničkih odreda brata Rada Radića, u kome mi javlja da su Nemci pozvali na konferenciju u Banja Luku sve komandante i to: Radića, Tešanovića, Drenovića, Marčetića, Mišića, radi rešavanja važnih pitanja. Konferencija će se održati u nemačkoj komandi u B. Luci. Ovoj konfe-

renciji neće prisustvovati predstavnici hrvatskih ni vojnih ni civilnih vlasti.

Komandant mi je naredio, da pozovem sve komandan- te na predkonferenciju, koja će se održati u Karanovcu na dan 4. ov. m. u 12 časova.

Prema napred izloženom pozivam te, da bez ikakvog izgovora i odlaganja bez obzira na situaciju na položaju, do- deš 4. o. m. do određenog časa u Karanovac.

Ovo smatraj vrlo važnim i najhitnijim. Molim te kori- sti sva moguća prevozna sredstva, pa i motorcikel i na vreme dođi na predkonferenciju.

S verom u Boga za Kralja i Otadžbinu!«¹

Rezultat sastanka četničkih vođa sa predstavnicima nemačkih okupatora u Banjaluci bio je međusobni pismeni sporazum sklopljen 6. marta 1943. godine, u kome, pored ostalog, stoji:

»Četničko vođstvo izričito naglašava nemačkoj vojnoj sili svoju lojalnost i obavezuje se da neće ni u kom slučaju raditi protiv nemačkih i hrvatskih interesa.

Četnička komanda će sve osobe, za koje Nemačka komanda traži da se izruče, predati Nemačkoj komandi u Banjoj Luci.

Četničko vođstvo se obavezuje da će pojedine četnike i četničke jedinice koje se nalaze izvan ugovorom označenih granica, u toku od 8 dana, računajući od dana potpisa spora- zuma, povući iza ugovorenih linija.«²

Istoga dana nemačka komanda u Banjaluci upu- tila je četničkim komandantima dopis u kome ih upo- zorava:

»Nemačka komanda upozorava na to, da svi četnici koji dolaze u Banja Luku treba da odpašu prije stupanja na banjalučko tle svoje oružje.

Za kratko vrijeme Nemačka komanda će u okolini Prnjavora izvršiti kupnju stoke. Poziva se četničko vođstvo da se za to pobrine.«³

U vezi sa sklopljenim sporazumom sa nemačkim okupatorima četničke vođe su na zajedničkom sastanku održanom aprila 1943. godine, pored ostalih, doneli i sle- deći zaključak:

»Zaključuje se, da se sa Hrvatima i Nemcima sarađuje što se bolje može i da se izbavi oružje što se više može, da se sa Muslimanima i sa Hrvatima na našem sektoru i van njega što lepše postupa.«⁴

U izveštaju upućenom Komandi bosanskih četničkih odreda 27. aprila 1943. četnički komandant Drenović, pored ostalog, javlja:

»Sad sam se vratio iz akcije na Paprovac i Bihać gde sam zajedno učestvovao sa Nemcima. Ono ljudstvo što je išlo tamo u akciju bilo je stavljeno na hranu sa nemačkom vojskom i hrana je bila dobra. Partizani su vršili napade i davali žestok otpor. Sada ću gledati, po svaku cenu, da se sastanem sa Dinarcima.«⁵

U toku realizacije okupatorovog plana »Vajs II«, i pod njegovim okriljem, četničko-ustaška saradnja postaje sve otvorenija i sve čvršća. U ovome periodu dolazi i do sklapanja novih četničko-ustaških pismenih sporazuma, među koje spada i sledeći:

»Z a p i s n i k

dana 6. ožujka 1943. godine sastali su se u zgradi Velike Župe u Gospiću opunomoćenci vlasti i to gg. ustaški pukovnik Vjekoslav Servaci, oružnički pukovnik Dragutin Mašek, veli župan Ferdo Stilić, župe Lika i Gacka koji se iskazuju punomoći izdanoj od ministarstva unutrašnjih poslova dana 2. ožujka 1943. V. T. br. 16411/43 s predstavnicima naoružane skupine pravoslavnog pučanstva i to: gg. prič. kapetanom Jovom Dabović, prič. kapet. Miodrag Kapetanović, Nikola Omčikus, odvjetnik Vladimir Teslić, Stojan Vlaisavljević, Branko Uzelac, Jovo Vuletić, koja je skupina po njihovoj izjavi iz vlastite pobude organizirana u oružanu jedinicu pod imenom 'nemački četnički odred', sa svrhom da surađuju sa Hrvatskim i savezničkim oružanim snagama radi zaštite niže opisanog područja to jest sela i naselja od partizana i drugih odmetnika... koji predstavljaju preko 200 oružanih boraca, čija će imena predati u roku od 10 dana zapovjedniku druge oružane pukovnije u Gospiću. Svrha sastanka je davanje odnosno dobijanje dozvole za obaveštajni i dalji rad gore spomenute skupine oružanog pravoslavnog pučanstva.

Tim povodom daje se i prima na znanje sledeće:

Vođa naoružanog odreda zvanog 'Nemački četnički odred', svi njegovi zapovjednici i oružani pripadnici tog odreda izjavljuju, da primaju vrhovništvo (suverenitet) NDH i Poglavnika.

Nadalje izjavljuju da žele, da im se dozvoli da oružje koje već poseduju, mogu nadalje zadržati u svrhu, da brane svoja sela i naselja od pljačkaških partizanskih bandi a izjavljuju se spremnim dobrovoljno sudjelovati sa Hrvatskim i Nemačkim odnosno Talijanskim oružanim snagama na suz-

bijanju i uništavanju partizansko-odmetničkih bandi i to pod vrhovnim zapovjedništvom Hrvatskih odnosno Nemačkih ili Talijanskih vojnih zapovjednika.

Opunomoćenici ministarstva unutrašnjih poslova primajući do znanja gornju izjavu, odobravaju 'Medačkom četničkom odredu', da može zadržati oružje, koje već poseduje, a u svrhu ... zajedničke borbe protiv partizana ...

Ova dozvola za daljnji rad i djelovanje odreda stupa na snagu danom potpisa ovog zapisnika.«⁶

Ovaj, kao i svi ostali četničko-ustaški sporazumi, sklopljeni su uz saglasnost i odobrenje emigrantske vlade Kraljevine Jugoslavije, koja je u toku četvrte neprijateljske ofanzive, smatrajući da će se njome postići likvidacija NOP, uputila Mihailoviću preko Radio-Londona sledeću poruku:

»Odobravam sporazum 33!«⁷

A iz niza dokumenata poznato je da je broj »33« bio šifra koja je u Mihailovićevoj službenoj prepisci označavala ustaše.

Međutim, neposredno posle formiranja četničkog štaba u Splitu za Dalmaciju, Kninsku krajinu, Liku i zapadnu Bosnu, sa vojvodom Ilijom Trifunovćem Birčaninom na čelu, dolazi do raznih razmirica i netrpeljivosti među četničkim vođama i njihovim najbližim političkim i vojnim saradnicima.

Tako već u oktobru 1942, u izveštaju upućenom četničkom komandantu Hercegovine Bačoviću, jedan od njegovih saradnika piše:

»Iz svih razgovora sa drugim nacionalistima i razgovora sa našim bivšim poslanikom u Tirani, ministrom Mihailovićem, vidi se da je potreba da u Split dođe na mesto vojvode, (odnosi se na Birčanina — nap. autora) jedan mlađi čovek elastičnijeg duha, a koji ima ugleda i kod Srba kao i Hrvata Jugoslovena.«⁸

Samo dva meseca kasnije, 31. decembra 1942, grupa »političara« okupljena oko dr Ive Miovića, dr Vlade Matošića i Ante Cetinea, upućuje pismo Birčaninu u kome, pored ostalog, stoji:

»Mislimo da su kod Vas zauzela mesta malobrojna lica koja nisu tehnički ni stručno kadra da udovolje svim potrebama koje nam se nameću, i to zabrinjava sve patriote. Politički teren u samom Splitu — neobično bolnom za našu

nacionalnu akciju — zanemaren je, jer oni, koji bi mogli i želeli da rade, nisu pozvani na rad, a oni, koji su ovlašćeni od Vas da u ime Vaše rade, nisu u stanju da pokrenu čitav aparat u gibanje. Ni jedna od onih ogromnih prednosti koje Split pruža u ovom času našoj radnoj akciji nije iskorišćena u njenu korist. Svi koji su mogli da u tom pogledu pomognu nisu još na narodni posao zvani, a neki koji su bili s Vama u vezi ili su hteli da tu vezu uspostave bili su odbijeni s Vaših vrata, a ne znamo radi kojih razloga. Eliminisanje politički značajnih ličnosti i odviše nas se dojmilo, a naše iznenađenje kulminiralo je pri činjenici kad smo doznali da je prekinuta saradnja i sa jednim od najistaknutijih trudenika naše srpske akcije, sa Vašim prvim saradnikom: bratom Radmilom Grdićem.«⁹

U pismu se, dalje, predlaže, da se u Splitu obrazuje politički odbor od »raznovrsno obrazovanih Srba«, koji će u zajednici sa već postojećim štabom poneti odgovornost za dalje vođenje borbe protiv NOP-a.

Međutim, do oštrije međusobne borbe četničkih vođa u Splitu dolazi tek posle smrti vojvode Birčanina 3. februara 1943. godine, kada su političko vođstvo četničkog pokreta u Dalmaciji, Lici i zapadnoj Bosni preuzeli dr Jakša Račić, prota Sergije Urukalo i Silvije Alfirević, koji 22. marta upućuju Mihailoviću sledeći telegram:

»Sa prvog sastanka upućujemo Vam svoje tople pozdrave. Zahvaljujemo Vam na visoko poverenje sa izjavom da ćemo se držati političke linije poč. vojvode Birčanina i svih vaših uputstava i naređenja koje nam je preneo Ivanišević (odnosi se na kapetana Radovana Ivaniševića, načelnika štaba Dinarske četničke oblasti — nap. autora). Založićemo se u službi Kralja i Otadžbine do krajnjih granica za opšte narodno dobro.«¹⁰

O razmimoilaženjima i međusobnim borbama četničkih vođa za položaj posle Birčaninove smrti Đura Vilić, kasnije član četničkog Centralnog nacionalnog komiteta, obavestio je 1. marta 1943. godine Mihailovića:

»Kada je preminuo blaženopočivši Vojvoda Birčanin a u Split prilikom njegove sarane stigao još i g. Dobrivoje Jevđević i vojvoda Bačović, u stanu g. R. Čorovića održavale su se terevenke i prskao šampanjac, održavali se brojni sastanci, domjenke i dogovori po hotelu Ambasadoru i po privatnim stanovima s ciljem da se priredi sve i potisne radni štab Vojvode Birčanina, a preuzme vođstvo po njegovim ličnim i političkim protivnicima. Tu i tada su skovane osno-

ve, podvale, rezolucije i otpočelo se s nepoštednom kampa-
njom protiv ranijih Vojvodinih zamenika...»

Dalje se u obaveštenju govori, da su se »vodeće
ličnosti« podelile u dve grupe. Jednu grupu čine Jakša
Račić, Silvije Alfirević i Sergeje Urukalo, a drugu Radmi-
lo Grđić, Radoslav Čorović i Niko Bartulović. A u vezi
sa stavom i radom druge grupe u izveštaju se kaže:

»Umesto njegove (odnosi se na Birčanina — nap. auto-
ra) jasne i opšte srpske političke linije i solucije postavljali
su svoju, punu magle i razvodnjavanja, Jugoslovensku. Za
njima i za njihovom tezom jugoslovenske ili možda hrvatske
revolucije zaista ne stoje Hrvati. Ne stoje ni po njihovoj ja-
snoj izjavi, da ne žele imati posla s Jugonacionalistima i da
oni čekaju saveznike, kao jedini pravi predstavnici ovih kra-
jeva i da se pripremaju na taj i takav doček.«¹¹

U svojim pokušajima da, u neku ruku, otkloni ne-
slaganje četničkih vođa i slabosti četničke organizacije u
Dalmaciji, Lici i zapadnoj Bosni, Mihailović je, maja
1943. na mesto umrlog Birčanina postavio jednog od svoj-
jih prvih najbližih saradnika, člana Centralnog nacional-
nog komiteta, Mladena-Mlađu Žujovića, kome je dao na-
dimak »Aćimović« i zadatak da po svaku cenu pripremi i
osposobi četničke jedinice u ovim krajevima za dalje vo-
đenje borbe protiv NOP.

Nekoliko meseci po dolasku u Split, 6. avgusta
1943, Žujović je o zatečenom stanju i preduzetim akcija-
ma, obavestio Mihailovića:

»Poštovani i dragi moj Čiča!

Stanje koje sam po svom dolasku ovde zatekao ug-
lavnom znate. U Splitu je postojao jedan omrznuti četnički
forum, čije je životarenje još jedino omogućavao autoritet
Dr Račića. U političkom pogledu dakle situacija je bila takva
da je četništvo predstavljalo ruglo. Četnike su mrzeli i svi
privrženi ljudi i nisu mogli verovati da četnici imaju veze
sa Vama. Nemam potrebe da Vam govorim o bezbroju gre-
šaka pa i krivica (prkosan stav prema svima, potpuni naslon
i potčinjenost Italijanima, nerad, trošak bez kontrole, razuz-
danost potčinjenih organa, jednom riječi vašar). U vojnič-
kom pogledu osim loše formirane, rdavo naoružane, nedisci-
plinovane njene Dinarske divizije, nije postojalo ništa. Vojni
štab u Splitu pravdao je svoje postojanje tobožnjom vezom
sa Italijanima a inače se sve praktično svodilo na lak, bez-
brižan i provokatorski život oficira (Ivaniševića, Kostića, Šoš-

kića i dr.) koji su živeli raskošno, putovali slobodno, ne ra-
deći apsolutno ništa.

Italijani su tolerisali srpsku, pa čak i velikosrpsku po-
litiku. Velikosrpstvo je predstavljao Alfirević sa Vilovićem,
uflekani ljudi koji su se naslanjali na lukavog protu (odnosi
se na Urukala — nap. autora) i po nekog pijanog čoveka.
Beograd su predstavljali omrznuti ljudi čije su metode bile
prosto odvratne. Izveštaji pak vojne komande sa Dinare koje
smo zimom čitali bili su ako ne čista izmišljotina, a ono pot-
puna preteranost. Vojska je uglavnom sedela u žici i samo
povremeno odlazila u tzv. akciju čišćenja terena. Posle sva-
kog čišćenja trupe su vraćane u žicu a partizani se vraćali na
stara mesta, u kojima je akcijama često puta učestvovala i
Italijanska vojska. Kako je svaka od tih akcija bila propa-
ćena pljačkom pa i zločinima to je svet i iz tog razloga sma-
trao četnike običnim zločincima i tuđim plaćenicima.

Na Ličkom sektoru. Suvišna potčinjenost Italijanskoj
politici navela je Bjelajca (major Slavko Bjelajac, komandant
četničkog korpusa u Lici — nap. autora) na neopravdano na-
puštanje Like i on sada drži jedan uzan sektor, kao što zna-
te, koji se može smatrati kao zastor ili mostobran, čija je
dužnost zaštita Italijanskog garnizona na Rijeci i Sušaku.
Grđić u sprezi sa Bjelajcem favorizirao je nekakav JUREPO
(Jugoslovenski revolucionarni pokret)... Možete misliti da ni
u tom kraju četnička akcija nikoga nije pridobijala.

Čim sam došao preduzeo sam kao jednu od prvih me-
ra da učinim kraj intrigama, zloupotrebama i svim pojavama
koje su opravdale poviku na četnike. Zasnivati organizaciju
na starom kalupu bilo je skoro nemoguće. Sam naziv 'četni-
čka komanda' nije mogao ostati i tek kad sam objasnio da
smo mi u stvari državna, Jugoslovenska vojska u koju će se
četnici uklopiti, svet je to primio. Odmah da Vam kažem da
sam izdao naređenje svim potčinjenima jedinicima da već
sada naprave činove sa oznakom 'Jugoslovenska vojska u
otadžbini' iznad naziva komande.

U svim prečanskim krajevima četništvo je sinonim
skoro razbojničke bande.

Politička situacija. Kad sam maja došao, odmah sam
pristupio širokim konsultacijama. Sa Mačekovcima tražio sam
savez i nisam ih uzimao u kombinaciju za forum koji
sam obrazovao. Smatram da je dovoljno ako se ne prebace
u protivnički tabor inače politički mi stojimo na sasvim su-
protnim stanovištima i zbog toga sam se sa njima vezao samo
ad hok. Odmah ću Vam reći da je ovo posao i način gledanja
usvojen i od njih i oni su (tj. HSS) prekjuche doneli odluku
da se sve njihove formacije i svi njihovi pripadnici imaju
podvrgnuti mojoj komandi tj. Komandi Jugoslovenske vojske
u otadžbini. Jedinica koncesija s moje strane sastojala se u

tome što sam obećao da učinim ono što sam i ranije mislio da uradim, naime, da četničke formacije, u danom momentu, pretvorim u jugoslovensku državnu vojsku.

Posle teškoća, obrazovao sam patriotski forum na taj način što sam Birčaninove prvake Dr. Račića, Urukala i Alfirevića ostavio kao nominalne predstavnike četničkih organizacija, a novi odbor vezao za ovu trojicu pomoću jednog generalnog sekretara — Dr. Nenada Grisogona.

Sastav odbora trebao je da ostane tajni, ali za njegovo postojanje doznalo se.

Cilj ovoga odbora sastoji se u tome da propagandom i akcijama u narodu rehabilitujem četnike i potpomognem obrazovanje vojnih organizacija.

Ovaj odbor poslužio mi je kao posrednik pri pregovorima sa predstavnicima HSS i drugim faktorima. Račić, Urukalo i Alfirević pak koriste mi poglavito za vezu sa Italijanima pred kojima i dalje figuriraju kao jedino pozvani forum naše četničke organizacije.

Rekoh Vam da su Mačekovci doneli odluku da se sve njihove formacije stave pod našu komandu. Mislim da im je ovo naloženo iz vlade iz Londona a na njihov predlog posle razgovora koje su imali sa mnom. Uostalom oni su u ovim krajevima dosta slabi jer im je gotovo sva vojska prešla u partizane.

Što se tiče partizana oni predstavljaju jednu ozbiljnu opasnost. Prema Dinarskoj oblasti u Lici nalaze se tri korpusa.

Kod Đujića se uopšte nije ništa radilo. Samo se intrigiralo a tolerisali su se nedopušteni poslovi, šverc i pljačka. Tu još postoje i neke Birčaninove vojvode Brana Bogunović, Mane Rokvić i još neki sve od zla oca i gore majke, mrze se između sebe, proganjaju se, prete zločinima svima i svakome — napasti. Plečaš koji je kod nas dolazio u Lipovo i dobio korpus ima za sobom dvajestak i ništa nije organizovao iako je kupovao ljude iz već postojećih jedinica za novac koji sam mu dao u cilju zbrinjavanja izbeglica. Mane Rokvić u Petrovcu ima oko 500 ljudi, ali to je običan razbojnik i nemoguć siledžija.

Sad Vam moram pisati o hitnim aktuelnim problemima.

Nemam oružja. Tražio sam od Italijana, kao što sam Vam javio depešom, i prekosutra idem u njihovu armiju da tražim bar 20.000 pušaka da naoružam ljudstvo koje držim u Kninu.

O napadu na Italijane ne može da bude ni reči. Uz to partizani svud naokolo. Lupam glavu kako da se snađem u ovoj situaciji.

Mere koje sam preduzeo i na čijem rešenju hitno radim sastoje se uglavnom u hvatanju veze i u utanačenju saradnje sa domobranima.

Pre nego što završim moram se još jednom vratiti na problem Italijanske kapitulacije. Molim Vas obavestavajte me i javite mi ako znate kako saveznici zamišljaju likvidaciju Italijanskih snaga. Ako dođe do napada od strane naših odreda na njih to može doći u ovom momentu kada će to učiniti i partizani i onda će njihov udeo u dobiti biti lavovski. Ako se pak likvidacija Italijanske vojske reši putem sporazuma sa saveznicima onda treba učiniti sve da se nama preda oružje i vlast. Nije isključeno da bi Italijani sa nama stupili u tu vrstu pregovora kad bi se oni zvanično, sa naše strane izveli jer oni stalno izjavljuju da svojevolsjno partizanima neće predati ni jedan jedini metak, a našim ljudima vazda obećavaju neku zaštitu. To dolazi otuda što je naš svet preplašen i hoće da emigrira pa im se obraća za propusnice. Možda bi se moglo zatražiti da saveznici nalože Italijanima da sa snagama kojima raspolažu imaju održati red i mir po gradovima dok ne dođu saveznici kojima bi imali da predaju vlast. To bi bio jedini način da se izbegne građanski rat. Vaš Mlađa.¹²

Međutim, Žujović se nije dugo zadržao na poverenom mu položaju. Vest o predstojećoj kapitulaciji Italije izazvala je pravu paniku među četničkim vođama koji, gubeći oslonac koji su imali u fašističkim okupatorima, na sve moguće načine pokušavaju da nađu neki izlaz iz situacije u koju ih je dovela saradnja sa neprijateljem. Zbog toga 17. avgusta 1943. Žujović upućuje pismo svome saradniku i prijatelju poznatom kolaboracionisti Dobrosavu Jevđeviću, u kome, pored ostalog, kaže:

»Pored svih uveravanja da ostaju, da će se boriti i naš svet štititi — oni idu (odnosi se na fašističke okupatore — nap. autora). To se po svemu vidi, po užurbanom odašiljanju svojih zemljaka, po hitnom likvidiranju svojih radnji. Javna je tajna da su Italijanske banke dobile nalog da pakuju i da u toku ove sedmice otputuju iz Splita. Partizani strahovito podigli glave.

Održavam se blefom.

Molim sa Vaše stanice pošaljite čika Đoki (Draži Mihailoviću — nap. autora) sledeću depešu i umolite g. Petra Bačovića da je sličnim zahtevom podupre.

’Dva dva (22 — Italijani — nap. autora) će nas pomoći ali prekasno, neposredno pred slom. Slab sam za ofanzivnu akciju. Naš svet preplašen. Potrebno izdejstvovati da u ovim krajevima saveznici nalože dva dva (tj. Italijanima — nap.

autora) da imaju održavati red do dolaska saveznika, a partizanima i nama da imamo ostati na mestu. Ovo obrazložiti: da bi se izbegao građanski rat. Predložite još da saveznička komisija ima ispitivati krivice i suditi zločinstva iz vremena okupacije. Zabraniti ustaničkim vojskama provođenje osvete.

Mačekovci zbunjeni. Napravio sam sporazum sa HSS-ovcima.«¹³

Sutradan Žujović upućuje Jevđeviću novo pismo u kome, pored ostalog, piše:

»General (odnosi se na italijanskog komandanta u Splitu — nap. autora) me još nije primio i ako do sutra ne može da me primi — idem i ostajem tamo definitivno.

Bilo bi od velike važnosti za mene ovde da sada kada se baš svet oseća ugrožen mogu dobiti pojačanja u kakvoj vojnoj srpskoj jedinici. Ja mislim da je Dalmacija izgubljena za srpsku jedinicu ako njome ovladaju partizani.

Majku im 'savezničku'. Sad znam zašto Čića nije dao saglasnost za Vaš odlazak u inostranstvo: rđavo stojite kod Engleza koji Vas smatraju italijanskim čovekom. Umolio sam depešom Čiću da učini najenergičniji protest i da Vas uzme u zaštitu od njihovih kleveta. Ali Vi ste to morali osetiti čim ste mi rekli da se Vaš boravak u Albaniji prikazuje kao namrštena stvar.«¹⁴

A evo kako je generalni sekretar »patriotskog foruma« za Dalmaciju, Liku i zapadnu Bosnu dr Nenad Grisogono opisao događaje u Splitu i njegovoj bližjoj okolini po kapitulaciji Italije:

»Nacionalni komitet za Dalmaciju, organ pokreta generala Mihailovića, kojem je na čelu bio g. Niko Bartulović, tražio je meseca avgusta da nacionalne snage zauzmu brda oko Splita, Kozjak i Mosor, ali u tome traženju nije uspeo. Početkom septembra obavestio je g. Žujović iz Knina odbor da su krenula pojačanja za našu zonu pod vodstvom g. Drenovića ili g. Ostojića, ali da imaju teškoća i da se njihov dolazak ne može očekivati pre kraja septembra.

U međuvremenu bilo je primećeno prilaženje partizanskih snaga u okolini Splita i uopšte prema obali. Koncem avgusta započela je življa akcija partizana za mobilizaciju boraca, tako da je iz Splita krenula grupa oficira, njih 12, partizanima u Mosor.

Glasovi o kretanju Nemaca iz Mostara pravcem na more, ka Kninu itd. pokazivali su da se i Nemci spremaju da zauzmu Italijanske pozicije. Mobilizacija nacionalnih snaga nailazila je na teškoće jer nije bilo terenske veze sa Kninom, pa su iz Splita nacionalisti morali prolaziti partizanskim krajevima, da dođu do Knina ili pak su morali uzimati

talijanske propusnice i vozom se prebacivati u Knin pod firmom četnika. Ipak je uspjelo da se izvestan broj prebaci u Knin, gde su se pridružili Šibensko-Splitskoj brigadi.

Dne 8.-og septembra navečer objavio je radio vest o primirju. Radio-London objavio je naročito upozorenje jugoslovenima: 'Čas oslobođenja je blizu, ali nije još kucnuo. Budite oprezni jer će Nemci okupirati vaše krajeve pak će nastojati lažnim vestima da vas navedu da se otkrijete. Borci po šumama neka nastave borbu a ostali nek se ne izlažu, jer nije došao čas!'

Odredi Nemačke vojske bili su već stigli u Knin. Nacionalni komitet je održao u rano jutro sednicu i zaključio da se prihvati već od ranije formalno ponuđeni sporazum s partizanima. Partizani su, osećajući potrebu ujedinjenja svih pozitivnih snaga protiv neprijatelja, povelu intenzivnu akciju za sporazum sa svim političkim grupama još u mesecu avgustu. Tražili su sporazum i sa četnicima. Teškoća je bila u tome što su partizani polazili sa stanovišta da su oni isključivi i jedini predstavnici naroda. Ostale grupe mogle su samo da se pridruže njima, ne da ravnopravno učestvuju u vođenju rata i poslova. Nemci pred vratima a pomoći niodkuda učinili su da su nacionalisti prihvatili i ovakav sporazum. Dr Leontić je ponudio nacrt koji je bio prihvaćen i uglavnom glasi: 1. — Sve se međusobne razmirice ostavljaju po strani. 2. — Kazna smrti biće izvršena samo nad onima koje ratni sud proglasi zločincima zbog pljačke ili izdaje. 3. — Svi se obavezuju da neće ometati akciju sabotaže strategijskih objekata ukoliko bude bila potrebna.

Obrazovan je odmah i koordinacioni odbor. Od strane nacionalista određen je dr. Lavs, od Srba dr. Miović. Delegacija građana predvođena je od dr. Smodlaka Josipa, predsednika Narodnooslobodilačkog odbora Splita, posetila generala ital. komandanta Splita i od njega zatražila modalitete primopredaje. On je izjavio da ima naređenje od svojih pretpostavljenih da se brani od napada Nemaca, te da svakog časa očekuje englesku flotu. Toga popodneva (dne 9. septembra) odgovorio je pozitivno majoru Pavasoviću, predstavniku redovne vojske, na njegov zahtev da dade opremu i oružje za 500 ljudi, i vojni komandant je naredio mobilizaciju za dan 10. u 11 sati. Uspeh mobilizacije je bio odličan. Ljudi su nagnuli u zgradu Realne Gimnazije, gde se mobilizacija vršila. Grupe partizana po gradu pozdravljale su okupljene oficire i vojnike. Posle podne je po prethodnom dogovoru sa generalom krenuo taj Jugoslovenski odred na određeni položaj da brani pristup Splitu. Dodeljen mu je bio sektor Kaštel Stari i planina Kozjak. Odlazak Talijanskim kamionima bio je predmet burnih ovacija patriotskog građanstva Splita bez razlike stranaka. Odred je prošao kroz partizanske straže u Solinu. Partizani su takođe sklopili sličan sporazum sa

generalom te su držali stražu negde zajedno s Italijanima, negde sami. U međuvremenu situacija se je izmenila iz osnova. U toku popodneva dobio je general Italijanski, komandant Splita, ponovo naređenje od komandanta Armije generala Stega, koji se je već nalazio u rukama Nemaca u Zadru. Po tom naređenju on je morao da Split preda Nemcima bez borbe. U trupi je nastalo previranje. Viši oficiri su sabotirali, dok su mlađi oficiri bili za davanje otpora. Oni su izvršili temeljitu sabotažu u toku noći 9.-og septembra. Svi zatvarači topovski bili su bačeni u more ili uništeni itd. Dne 10. septembra jutrom nemački avioni bacili su bombe u 9 i pol sati na luku. Izgleda da su Nemci hteli da im Italijani potpuno očiste put u Split i garantuju miran prolaz. To ovi nisu bili u stanju radi toga što su rodoljubi, odred Jugoslovenske vojske i partizani već bili zauzeli položaje. U 10 sati je Nemački general uputio ultimatum talijanskom generalu, komandantu divizije Bergamo, u kojem traži predaju grada. U protivnom najavljuje da će sa stotinu štika bombardovati grad. General je u 12 sati ne saslušavši odbor građana prihvatio ultimatum i saopštio to odboru.

U Splitu je nastala mučna situacija. Oko 2 sata posle podne građanstvo je na svoju ruku počelo razoružavati Italijanske vojnike. Nastala je i pljačka magazina sa hranom. Predvečer su odredi partizana uspostavili red. Nastavljena je mobilizacija. Svi sposobni za oružje javljali su se za borbu. Ljudi su hitno naoružavani i slati u prve linije prema Klisu. Pošto je major Pavasović bio otputovao, u pretpostavci da ulaze ustaše i Nemci, to je dalje mobilisanje ljudstva preuzela partizanska komanda i ona je upućivala ne više u Jugoslovenski odred nego direktno u njihove jedinice sve ljudstvo bez razlike. Split je bio svakodnevno bombardovan od 8 do 16 časova. Gađana su skladišta municije, benzina, položaji boraca i komande. Imali su dobre informacije o položajima, a Italijani su 10-tog posle prvog bombardovanja i razoružavanja po pučanstvu pokušali na svaki način da se spasu bekstvom. Uzimali su čamce, splavove, pa čak i daske i skakali u more. Oko tri stotine je pobešlo brodom 'Ilirija'. Otpora građanstvu nisu pružali nigde. U međuvremenu Nemci su pokušavali da popodne 10-og prodru prema gradu, na osnovu prihvaćenog ultimatum, ali su naišli na otpor. S toga su u podne uputili drugi ultimatum. Međutim, otpor patriota prisilio je Nemce da se sa svojom kolonom određenom za Split sklone u tvrđavu na Klisu. U tvrđavu ušlo je oko 1.000 ljudi sa neka 4 tenka, bacačima, topovima i mitraljezima. Partizanima je stiglo pojačanje od I. proleterske divizije pod komandom Koče Popovića. Nemci su držali Klis, ali su bili opkoljeni: Imotski, Sinj, Šibenik, Makarska, Omiš, Knin. Partizanske i nacionalne snage držale su sve prilaze Splitu, koji su prirodno odlično branjeni planinama u polu-

krugu. Ima svega četiri puta koji prilaze planinskim sedlima, koja su vrlo laka za odbranu. Odatle i dolazi objašnjenje kako je moguće da su rodoljubi sa puškama i mitraljezima mogli da brane Split punih šesnaest dana od napada Nemaca sa tenkovima, avionima, topovima. IV operativnom partizanskom zonom komandovao je Vicko Krstulović. Borba se je svodila na opsadu Klisa. Pokušaji prodora u pravcu Splita i Sinja nisu uspeli. Nemci opsednuti u tvrđavi dobijali su pojačanja avijacijom. Od svih topova koje su Italijani imali uspelo se popraviti samo jedan i taj je zadao velikog jada tvrđavi u Klisu. On je uspeo noćnim gađanjem da zapali municiju 25-og septembra u tvrđavi u Klisu. On je gađao precizno pod rukovodstvom jednog Italijanskog poručnika dobrovoljca sa položaja Visoka istočno od Splita. Italijani su ostali, njih oko 4.000, divizija Bergamo, i karabinjeri, bez oružja, bez hrane, najveći deo se razboleo strahujući od bombi po Marjanu. Od njih uspelo je skupiti oko 50 dobrovoljaca, koji su pod imenom odreda 'Garibaldi' uzeli učešća u borbama. Za sve ovo vreme partizanska komanda je glavnu brigu usredsredila na izvlačenje materijala iz Splita u šumu. Kamionima je danju-noću odnošena hrana i municija u Mosor i Muć. Od strane Vrhovnog štaba učestvovao je u toj upravi Ivan Ribar, sin Dr. Ivana. Celu vlast preuzeo je Narodnooslobodilački odbor na čelu sa Dr. Josipom Smolakom koji je od ranije pristao uz partizanski pokret. Rad je bio priličan. Pljačka je uglavnom na vreme sprečena. Partizansko vođstvo je uzimalo i ljude izvan svojih redova za razne dužnosti, ali nije pristajalo da deli vlast s nikim. Dne 18. septembra uhapšen je pravoslavni sveštenik prota Sergije Urukalo i dr Silvije Alfirević. Partizani su kazali da su to izvršili po nalogu Vrhovne komande. Izvršena su streljanja viđenih agenata Italijanskih, koji su stvarno vršili zločine, nekolicu ustaša, a za koje su tvrdili da su ih uhvatili u delu davanja znakova neprijatelju. Objavljena je lista sa 62 imena streljanih. Postupak u tamnici i preslušavanje bio je dobar i brz. U svim bankama bio je zaveden komesarijat i zaplenjen je sav novac. Osim najpotrebnijeg sav taj novac odnešen je u Mosor. U štabu IV zone bila su i dva engleska i jedan američki oficir. Propaganda po selima na mobilijaciju bila je vršena intenzivno iako se naglašavalo da to nije prisilno. Uopšte su od velike koristi u propagandne svrhe prisustvo engleskih oficira u štabu. Izdana su tri broja lista 'Slobodna Dalmacija'. Ishrana pučanstva funkcionisala je dobro. Jugoslovenski (četnički — nap. autora) odred je bio znatno smanjen odlaskom njegovog većeg dela u pravcu Knina pod vođstvom Cvetičanina u cilju pridruživanja snagama generala Mihailovića. Preostali deo bio je malobrojan. U takvom stanju nije preostalo drugo nego udovoljiti zahtevu par-

tizana da se odred rasturi i da se pojedinci po svojoj volji pridruže partizanima.

Građanstvo Splita je s oduševljenjem pozdravilo prestanak borbe među nacionalistima i partizanima. I među partizanima je bilo dobro primljeno.

Posle ovog ustanka u Splitu nije preostalo ništa drugo većini nego da ide u šumu i to se dogodilo. Građanstvo je nagnalo da beži pravcem otoka i Italije, a drugi su se pridružili partizanima. U poslednjem momentu pred ulazak Nemaca ponovo su otišli nacionalisti, koji su dotle čekali situaciju, partizanima.

Noću 25. podigli su partizani lagunima u vazduh luku, brodogradilište, municiju i ispraznili su grad. Nemci su ušli u grad 25. septembra navečer.^{14a}

Italijanskim brodom »Ilirija« pobegao je u Italiju i Mladen Žujović, delegat Mihailovićeve Vrhovne komande za Dalmaciju, Liku i zapadnu Bosnu.

Kapitulacijom Italije došlo je do raspadanja Ličkog četničkog korpusa koji je bio pod komandom potpukovnika Slavka Bjelajca. U izveštaju njegovog saborca kapetana Aleksandra Arandelovića upućenom 15. februara 1944. četničkom komandantu zapadne Bosne, pored ostalog, piše:

»U vreme kapitulacije Italijanske vojske zatekao sam se u Sloveniji, gde smo bili došli sa zadatkom hvatanja veze sa Slovenačkim nacionalnim grupama. Ovu akciju predvodio je major brat Marović Vasilije. Čim smo saznali za slom Italije, pohitali smo na svoj teren — Srpske Moravice, ali je već bilo dockan. Italijani iz okolnih garnizona već su bili pobegli sa većim delom svoga naoružanja. U Moravicama smo ostali 3 dana i za to vreme tu su došli četnici sa celog sektora. Za ova tri dana izvršili smo sve pripreme za pokret na jug prema ranijim instrukcijama nadležnih starešina. Međutim, taj pokret na jug sa naših 1.000 četnika pod komandom majora Markovića nije bilo tako lako izvršiti, kad se uzme u obzir da su partizani u to vreme držali čitavu teritoriju: Gorskog kotara, Korduna, Banije, Hrvatsko primorje, celu Liku i Dalmaciju do Knina. Partizani su bili veoma jaki i brojno i naoružanjem. Već drugoga dana našega pokreta izdržali smo jednu tako strašnu borbu, s nadmoćnijim neprijateljem, gde smo se morali klati noževima i tući kundacima. U daljem kretanju držali smo se planinskih lanaca Velike i Male Kapele, ali smo svuda dočekivani od novih i novih partizanskih snaga, a mi smo bili uvek jedini koji smo svakog dana morali izdržati nove udarce. Radi toga su se četnici demoralisali. Otpočelo je masovno napuštanje jedini-

ca. Jedni su odlazili u svoj kraj i tako se sakrivali, a drugi su se predavali partizanima. Za deset dana uz starešine ostalo je samo 100 najčvršćih četnika a i ovi su bili demoralisani. Borbu nigde nisu hteli da prime, već su bežali, a ako je bila potrebna patrola, morali su ići samo oficiri. Četnici su oficire počeli izbegavati. Dešavalo se da smo i po 7 dana živeli od kupina i drenjina. Pojedinci su bili toliko iznemogli da su im drugi morali čak i pušku nositi. Marševska sposobnost zbog iznurenosti je bila takva da smo pri kraju puta prevaljivali jedva 7 do 8 km dnevno. Pri tome su nas partizani pratili u stopu. To njihovo proganjanje bilo je tako jako da smo bili prinuđeni da se penjemo na najviši vrh Velebita (Sveto brdo) da bismo izbegli njihove zasede prilikom silaska u Dalmaciju. Ipak smo stigli u štab vojvode Đujića, jedni polu mrtvi, a drugi polu živi. Vojvoda Đujić rekao nam je otvoreno: 'Pa zar tako bedno svršiše Bjelajčevi četnici koji su mi od strane Vrhovne komande uvek ukazivani kao primer na koji treba ja da se ugledam.' Međutim, ubeden sam da bi on prošao još bednije samo da u Knin nisu došli Nemci u vreme sloma Italije i da se nije na njih grčevito oslanjao. Sve te jedinice bile su pod Nemačkom komandom i ~~bratili~~ nemačke saobraćajne objekte na drvenu i železničku prugu od Gračaca pa preko Knina sve do Sibenika i bile su na nemačkom kazanu. Zbog ove saradnje sa Nemeima podigli su svoj glas Ljoticevci koji su do sada radili prikriveno po raznim jedinicama Dinarske divizije a sada pod okriljem Nemaca došli su do punog izražaja. Protiv Ljotićevaca nije preduzeto ništa valida radi toga da se ne bi zamerilo Nemcima. Čak su neki od njih dobili komandantske položaje u četničkim jedinicama i imaju oficirske činove koje nisu dobili ukazom Nj. V. Kralja, već ukazom izdajnika Mite Ljotića.

Druga jedna stvar zbog koje nisam mogao nikako ostati na teritoriji vojvode Đujića, jeste pljačka koja tu caruje. Pljačkaju i starešine i četnici, kako je ko hteo, na primer: jednoga dana sam saznao da je jedna brigada 'zaplenila' u stvari opljačkala oko 1.800 komada što krupne, što sitne stoke. Sve je to nestalo na volšeban način u roku od sedam dana. Stoka je prodana okupatoru, a novac razdeljen između starešina i vojnika te brigade, s tim što su starešine dobile lavovski deo. Ovakvi slučajevi su svakodnevni. Odlazi se tako daleko da četnici pljačkaju i srpska četnička sela. Baš onih dana kad sam ja bio na Đujićevoj teritoriji došlo je do borbe između dveju četničkih jedinica jer su jedni opljačkali stoku iz sela drugih, a ovi ih sačekali i napali. Bilo je mrtvih i ranjenih.¹⁵

O rasulu u četničkim redovima uverljivo svedoči i izveštaj o likvidaciji četništva u Lici koji je 29. maja

1944. uputio vojvoda Dobrosav Jevđević četničkom komandantu Slovenije:

»Posle katastrofe, koju je doživela naša komanda prilikom sloma Italije radi napuštanja vojske od strane komandanata i štaba 6.000 ličkih četnika, razvejano je na sve četiri strane sveta. Nešto se je probilo vojvodi Đujiću nešto je mojom inicijativom ovde prikupljeno, a ostatak se krije raspršen na neprohodnim ličkim planinama pojedinačno i u malim grupicama. Time je u zapadnoj Lici i u Primorju stvorena velika praznina, koja između najbliže posade vojvode Đujića i najbliže domobranske posade u Sloveniji iznosi u dubini oko 80 km. gde nema ni jednog četničkog odreda. Ovo ne samo da vrlo nepogodno deluje politički i psihološki, nego je i velika zapreka uspešnom izvođenju generalnog vojničkog plana u danom momentu.«¹⁶

Kapitulacijom Italije definitivno je propao i prvi Mihailovićev pokušaj da stvori, proširi i učvrsti svoju organizaciju u Sloveniji.

Na inicijativu i pod rukovodstvom Komunističke partije Slovenije, još 27. aprila 1941. godine osnovan je Narodnooslobodilački front naroda Slovenije u koji su se uključile sve političke grupe i pojedinci koji su se izjasnili za borbu protiv okupatora. Među njima se nalazila i grupa oficira, pripadnika vojnih formacija Kraljevine Jugoslavije, sa pukovnikom Jakobom Avšičem i majorima Ivanom Preglom i Karlom Novakom na čelu. Po izbijanju narodnog ustanka u Sloveniji i pojavi četničkog pokreta Draže Mihailovića, a pod uticajem raznih izdajničkih elemenata okupljenih oko bivšeg bana Marka Natlačana i njemu sličnih, počinje kolebanje među pripadnicima Avšičeve grupe. Ono dolazi naročito do izražaja posle septembra 1941. godine, kada je Mihailovićevom »komandantu Severnih pokrajina« majoru Žarku Todo- roviću, koji je svoje akcije razvijao iz Beograda, pošlo za rukom da uspostavi kontakt sa Karlom Novakom, koga je odmah zatim Mihailović naimenovao za svoga predstavnika u Sloveniji. Uz naimenovanje, Novak je primio i Mihailovićeva uputstva za stvaranje četničke organizacije i ostale direktive za rad.

Posle poruke emigrantske vlade, preko Radio-Londona, da se sve snage u zemlji stave pod Mihailovićevu komandu, Novak i grupa oko njega želeli su da učvrste

svoje pozicije i time sebi olakšaju rad na stvaranju četničke organizacije, jer su perspektive za njen razvoj u Sloveniji bile neznatne. Zbog toga Novak donosi odluku da pođe u Srbiju i da se lično sastane sa Mihailovićem.

Na zahtev dr Drage Marušića i dr Dušana Sremca, sa Novakom je krenuo na put i pukovnik Avšič, koga su oni predlagali za četničkog komandanta Slovenije. Predlažući Avšića za ovaj položaj Marušić i Sremac su želeli da obezbede jedinstvo akcije protiv okupatora, čiji je reakcionarni stav u odnosu na NOP već tada dolazio do izražaja.

Krajem novembra 1941. godine Avšič i Novak sašli su se na Ravnoj gori sa Mihailovićem. Tom prilikom Mihailović je Avšića postavio za »komandanta Slovenije«, a Novaka za njegovog načelnika štaba. Obojicu je snabdeo svojim pismenim ovlašćenjem za rad i dao im potrebne instrukcije, naročito u odnosu na »saradnju« sa Narodnooslobodilačkim frontom i partizanskim odredima Slovenije. Mihailović im je specijalno isticao potrebu stvaranja samostalnih vojnih formacija koje će biti izključivo pod njihovom, odnosno njegovom komandom. Time je Mihailović želeo da i u Sloveniji formira svoje oružane odrede koji bi kasnije bili sposobni da likvidiraju narodnooslobodilački pokret i time obezbede i sačuvaju ranije buržoaske pozicije.

Pre Avšičevog i Novakovog povratka u Ljubljanu, rukovodstvo Glavnog štaba slovenačkih NOPO i NOP Slovenije bilo je već detaljno upoznato sa Mihailovićevom zavereničkom i izdajničkom delatnošću u Srbiji, o čemu ih je početkom decembra 1941. godine pismom obavestio član Vrhovnog štaba NOPOJ Edvard Kardelj.

Po povratku u Ljubljanu, Avšič i Novak su održali nekoliko sastanaka sa rukovodstvom NOP. I dok se pukovnik Avšič, uvidevši Mihailovićevu izdaju i put kojim je krenuo, već na prvom sastanku odrekao Mihailovića i iskreno, sa grupom svojih oficira opredelio za još čvršću saradnju sa NOP, dotle je Novak sa desetak oficira, svojih jednomišljenika, branio Mihailovićev stav i uporno zahtevao saglasnost NOP za formiranje četničkih oružanih formacija koje bi se nalazile pod njegovom neposrednom komandom. Poučeno iskustvom iz Srbije, rukovodstvo NOP i NOPO Slovenije energično je odbilo Novakov zahtev.

Kako je, u to vreme, Osvobodilna fronta već obuhvatala sve poštene i rodoljubive snage Slovenije, Novak je za realizaciju svojih planova mogao da računao samo na reakcionarne elemente van Osvobodilne fronte koje su predstavljali vrhovi razbijenih stranaka i oficiri Kraljevine Jugoslavije.

Da bi stvorio neku političku osnovu za razvoj četničkog pokreta Draže Mihailovića u Sloveniji, Novak se sa nekolicinom svojih bližih saradnika uporno angažovao na okupljanju »nacionalnih i jugoslovenski orijentisanih« elemenata Slovenije.

Tako je, pored ostalog kao rezultat Novakove akcije, u martu 1942. godine osnovana »Slovenska zaveza«.

O njenom sastavu i programu Novak je, posle bekstva u Italiju, u izveštaju upućenom emigrantskoj vladi, pored ostalog, pisao sledeće:

»Slovensku zavezu su stvorile socijalistička, demokratska i klerikalna grupa po principu pariteta bez obzira na brojnu jakost. Pored ovih grupa, kao četvrti faktor, odgovoran za vojničku pitanja, a i politička, ukoliko su se ticala organizacije vojske, bio je komandant Slovenije, kao delegat ministra vojske i vlade.

Vojnički program Slovenske zaveze bio je: jedina legalna vojnička formacija je jugoslovenska vojska pod vođstvom kralja Petra II i vojnog ministra te od njega postavljenih zakonitih komandanata. Ni jedna politička grupa ne sme imati svoje partijske milicije, a ukoliko su ih dotle već imali, da se potpuno uključe u organizaciju jugoslovenske vojske, kao njen sastavni deo, pod komandom legalnog komandanta Slovenije...«¹⁷

Međutim, kao rezultat međusobne borbe pojedinih grupa za prevlast, u Zavezi je, ubrzo posle njenog formiranja, došlo do znatnih razmimoilaženja. Zahvaljujući vezama sa svojim predstavnicima u emigrantskoj vladi i podršci koju su od njih dobijali, klerikalci su uporno nastojali da vode glavnu reč u Zavezi i da je vešto koriste za sprečavanje jačanja četničkog pokreta i stvaranja njegovih oružanih formacija — odreda u Sloveniji. Zbog toga je između klerikalaca i četničke grupe sa Novakom na čelu došlo do oštarih sukoba, naročito u avgustu 1942. godine, kada su italijanski okupatori za borbu protiv NOP formirali »Vaške straže«, »MVAC« — »Milicija volontera anticomunista« — kako su je okupatori zvali, ili »Bela garda«, kako ih je narod nazivao.

S ciljem da na lak način dođu do sopstvenih oružanih formacija, i četnici i klerikalci podjednako su svim silama nastojali da ubacivanjem svojih ljudi na komandne pozicije obezbede svoj uticaj i prestiž u ovoj izrazito kvislinškoj formaciji. Iz ove trke i međusobne borbe klerikalci su izašli kao pobednici. Njima je pošlo za rukom da, preko komandnog kadra, u redovima Bele garde stvore sebi prilično čvrst oslonac.

O ovim međusobnim borbama Novak je u već pomenutom izveštaju upućenom emigrantskoj vladi, pored ostalog, pisao sledeće:

»Socijalistička grupa bila je neznatna te sa njene strane nije bilo nikakvih teškoća.

Demokratski blok je izgubio većinu svojih pristalica (Soko), koji su prišli u protivdržavnu formaciju 'komunističku oslobodilačku frontu...'

Klerikalni blok, sa celokupnim katoličkim sveštenstvom bio je najjači. Imao je svoju partijsku misiju takozvanu »Slovensku legiju« od oko 8.000 članova. Vođstvo klerikalnog bloka je prešlo u ruke prijatelja dr. Kreka. Dr. Gosara, koga je Dr. Kulovac postavio za svoga naslednika, bio je sa svojom grupom potisnut na stranu, zbog čega su mnoge pristalice prešle u komunistički tabor. Klerikalni blok sastavljao je više frakcija, koje su se javno međusobno svađale, a tajno su radile zajedno. Vođstvo klerikalnog bloka je u javnosti i u okviru Slovenske zaveze uvek bio jugoslovenski orijentisano, a u praksi je ispoljavalo sve očiglednije separatističke tendencije. Izvesne klerikalne frakcije su imale izrazito protivjugoslovenski program, te su u javnom i tajnom životu pisale i radile protiv Jugoslavije i njene vojske i protiv generala Mihailovića. U okviru Slovenske zaveze klerikalni blok je uvek zauzimao lojalan jugoslovenski stav, a u praksi je iskoristio ime jugoslovenske vojske i generala Mihailovića i komandanta Slovenije za organizaciju 'Bele garde', koja je bila isključivo njihova partijska milicija koja je slušala pre svega vođstvo klerikalne partije.«¹⁸

Da bi spasao opstanak Zaveze, makar i sa minimalnim četničkim uticajem u njoj, Novak je na traženje klerikalaca, »zbog preteće komunističke opasnosti«, bio prinuđen da u ime svoga šefa Mihailovića odobri već uspostavljenu otvorenu saradnju klerikalaca s Belom gardom, a preko nje i sa okupatorom. On je računao da će na taj način, sličan onome u Srbiji (»legalizovani« i »šumski« odredi), u Beloj gardi ipak steći čvršći oslonac i da

će mu ona poslužiti kao izvor ljudstva za stvaranje manjih »ilegalnih« četničkih odreda koji bi mu poslužili za prikrivanje već prilično otvorene i razvijene četničke saradnje sa okupatorima.

Međutim, Novakova računica bila je sasvim pogrešna. Klerikalci su bili uporni u sprovođenju svoje politike u odnosu na četnički pokret. Zato su i dalje svim sredstvima nastojali da spreče formiranje četničkih odreda u Sloveniji.

I pored svega, Novaku je krajem 1942. godine pošlo za rukom da stvori nekoliko manjih četničkih odreda, ali njihov opstanak na terenu, usled prisustva partizanskih odreda, bio je nemoguć. Tako su se svi Novakovi pokušaji stvaranja oružanih četničkih jedinica ipak sveli na njegovo sve čvršće povezivanje s Belom gardom, u kojoj su klerikalci, pored okupatora, i dalje imali glavnu reč. Novakova zamisao da odrede Bele garde pretvori u ilegalne odrede četničke organizacije završili su se utapanjem četnika u Belu gardu, o čemu se u jednom izveštaju upućenom Mihailoviću pored ostalog kaže:

»Zato što su u drugoj polovini 1942. godine po unutrašnjosti mogli putovati najviše ljudi koji su bili u vezi s organizacijom Vaških straža, nekako samo po sebi došlo je do toga da su organizatori našeg pokreta (četničkog — nap. autora) na terenu najčešće bili istovremeno organizatori i rukovodioci Bele garde. Ovi su pri organizovanju straže često podvlačili — dobro poznavanje jugoslovenske nastojenosti ljudstva iz unutrašnjosti — da se organizacija straže vrši pristankom vrhovnog komandanta Draže Mihailovića i da su seoske straže samo deo jugoslovenske vojske... Našem pokretu je povezanost s Belom gardom škodila utoliko jer su ga zbog toga identifikovali s Belom gardom, što su komunisti u svojim napadima na nas stalno naglašavali. To je bilo utoliko više, što su članovi seoskih straža jasno i svuda podvlačili svoju pripadnost Mihailovićevom pokretu.«^{18a}

U pokušajima da spreči sve dublju kompromitaciju četnika, Mihailović je, kao odgovor na ovaj izveštaj, naredio Novaku da po svaku cenu ponovo formira »ilegalni« četnički odred.

Tako se sredinom februara 1943. godine u Sloveniji ponovo pojavio četnički odred sastavljen od petnaestak ljudi izvučenih iz Bele garde. Tokom marta odred

je dostigao jačinu 30 ljudi. Sa njim je Novak krenuo kroz Primorje i Dolenjsko sa ciljem da ga ojača i da uz njegovu pomoć formira nove odrede. Međutim, ponovo je naišao na ogorčeni otpor klerikalaca.

Da bi ublažio zaoštrenost odnosa između četnika i klerikalaca, Mihailović je 2. jula 1943. godine uputio Novaku sledeći telegram:

»Bez obzira što su klerikalci protivni nama iz svojih prljavih računa, ipak ih treba iskoristiti za borbu protiv komunista. U tome pogledu treba iskoristiti njihov ogroman verski uticaj u narodu. Njihova propaganda neka udari na komunističko bezbožništvo, a znamo da su Slovenci pobožni. Isto tako i Vi isti momenat iskoristite.«¹⁹

Nemajući drugog izlaza, Novak je najzad ipak bio prinuđen na novo pregovaranje i sporazumevanje sa klerikalcima čiji je osnovni cilj u tome momentu bio sprečavanje Novakovog, a preko njega, i četničkog uticaja u Zavezi. Na kraju Novak je bio primoran da prihvati zahtev klerikalaca da se u okviru Zaveze formira Vojni savet.

Ovakvom razvoju međusobnih odnosa unutar Zaveze u znatnoj meri doprineli su uticaj i intervencije Mihe Kreka.

Naime, u toku marta 1943. godine kod Novaka su se spustila padobranom tri člana britanske misije pri četničkoj Vrhovnoj komandi. Sva trojica bili su radio-telegrafisti. Zahvaljujući njima klerikalci su uspeali da uspostave i direktnu radio-vezu sa emigrantskom vladom, odnosno njenim tadašnjim potpredsednikom Krekom. Na osnovu informacija primljenih od klerikalaca iz zemlje Krek je 16. avgusta 1943. godine, pisao predsedniku emigrantske vlade Božidaru Puriću:

»Iz Slovenije sam dobio izveštaj 'Slovenskog zaveza' koji funkcioniše na terenu kao neka nacionalna vlast. Ovi kažu da su zaključili, da se kao najviša vojno-administrativna i komandna vlast na terenu okupirane Slovenije osniva vojni savet za Sloveniju. Taj vojni savet sačinjavali bi pet viših jugoslovenskih oficira koji se sada tamo sakrivaju. Vojni savet bi funkcionirao dok se ne vaspostavi redovna vojna vlast Jugoslavije, a po direktivama Vrhovne komande.

Oni mole da se preko radio-veze dostavi odobrenje ovog zaključka. Smatraju da je to neophodno potrebno, da

bi se ujediniile sve narodne snage i oficiri složili za zajednički rad...²⁰

Sedam dana kasnije, Krek izveštava Purića o komplikacijama u vezi sa majorom Novakom:

»Iz okupirane Slovenije primam stalne izveštaje da je pored nesrećnog spora između partizana i nepartizana, sada sve jači spor između majora Novaka, koji kaže da ga je ministar vojske postavio za komandanta jugoslovenske vojske u Sloveniji i ostalih oficira i vojnika i civila koji rukuju našom organizacijom na terenu. Kažu mi da ni oficiri ni vojnici neće više da slušaju Novaka, koji je nesposoban za prikladno vođenje gerilskog rata. Zahtevaju da se Novaku oduzme funkcija komandanta, ako ju je on uistinu dobio od naših vlasti i da se postavi za komandanta najstariji oficir na terenu Slovenije...

Da li biste bili saglasni da oficiri na terenu Slovenije između sebe izaberu komandanta naše vojske odnosno gerile u okupiranoj Sloveniji i druge funkcionere koji su im potrebni?²¹

O stvaranju vojnog saveta u okviru Zaveze i motivima koji su ga rukovodili da se izjasni u korist njegovog formiranja Novak je 13. jula 1943. godine obavestio Mihailovića.

Očigledno, posle pada Musolinija, u očekivanju score savezničke pobede, klerikalci su računali da sporazumom sa Novakom obezbede sebi legitimaciju učesnika u »otporu« organizovanom od ministra vojske emigrantske vlade. Ali, ovaj sporazum nikada nije bio realizovan. Stav klerikalaca u odnosu na četnike još je bio neizmenjen, o čemu je Novak, u izveštaju upućenom emigrantskoj vladi, posle bekstva u Italiju pisao:

»Međutim, i pored kritične situacije, klerikalci nisu izvršavali ni naređenja vojnog saveta, zbog čega je uskoro došlo do ostavke članova vojnog saveta Klinara i Prezelja, čime je vojni savet prestao postojati. Klerikalci i pored svih odluka Slovenske zaveze i vojnog saveta nisu poslali u četnike ni jednog jedinog čoveka, mada su od komandanta Slovenije za otpremu ljudstva primili pola miliona lira.«²²

Do sporazuma između četnika i klerikalaca došlo je nešto kasnije, i to zahvaljujući jačanju NOP Slovenije.

Međutim, neposredno posle kapitulacije fašističke Italije, oružane formacije NOP potpuno su razbile Belu

gardu i četničke odrede Slovenije. Da bi spasao svoj goli život, četnički komandant major Novak je, zajedno sa ostacima italijanskih okupatorskih trupa, pobjegao u Italiju.

Posle razoružavanja Pavla Đurišića i njegovih odreda, Mihailović je odredio Vojislava Lukačevića da prikupi i reorganizuje preostale četničke jedinice u Crnoj Gori, prvenstveno one koje su pripadale limsko-sandžačkoj grupi.

O izvršenju ovog zadatka Lukačević je, prilikom suđenja 1945. godine, pored ostalog, izjavio:

»Dobio sam zadatak da idem u Crnu Goru i podnesem izveštaj. Prešao sam na levu obalu Lima. Taj je teren bio obuhvaćen Nemcima i Italijanima i teško probijajući se, došao sam na teren Bjelasice. Tu sam preneo naredbu vrhovne komande i naredio da ni jedan komandant ne sme da sarađuje s neprijateljem, ako želi da bude komandant generala Mihailovića. Kad sam saznao da se tu prikrivaju Lašić i Đukanović i kada je postavljeno pitanje da li su oni komandanti, ja sam rekao da to od njih zavisi, da mogu biti komandanti, da mogu biti komandanti oni koji su na terenu i koji se sa puškom bore protiv okupatora. Prvi put kada sam se sa majorom Lašićem sastao, došao sam u izvestan sukob. Ja sam predlagao da odmah počne borba protiv Italijana. Jer, iako smo bili slabi, ipak je ostao dovoljan broj ljudi koje smo mogli prikupiti da borbu počnemo, jer su Nemci bili prošli. Italijani su na desnoj obali Lima bili kod Zavišića i Bisuća, gde su moji komandanti davali dovoljno jak otpor. Italijani, kad su se povukli, oko 600 žena i dece doveli su u Bijelo Polje. Od Lašića sam tražio da priđe u pomoć, ali on je kazao da nismo dovoljno jaki. Od strane Italijana streljano je 28 mojih četnika. Major Lašić zatražio je od vrhovne komande da se ja povučem sa toga terena. General Mihailović, iako mi je rekao kad sam polazio, jer inače drukčije ne bih ni pošao, da imam da vodim borbu protiv okupatora, počeo je da menja svoje mišljenje: 'Pa, gledaj, vidi i radi prema prilikama...'

Kad sam otišao na taj teren ja nisam bio u takvom komandnom položaju. Došao sam kao delegat. U to vreme došlo je do oštrog sukoba između partizana i četnika. U toku kratkog vremena pobijeno je oko 30 do 40 četničkih uglednih komandanata. Nastala je strahovita ozlojeđenost. Tražili su

od mene da ja naredim represivne mere. Odbio sam. Ponova je traženo. Odbio sam. Onda sam, koliko-toliko, pokušao da ublažim, i naredio sam da se u svakom selu obrazuje odbor i ona kazna, koju on smatra za potrebnu, da se izrekne nad ljudima koji su krivi za izvršenje tih ubistava. To sam naredio...»²³

A zatim je između predsednika suda i Lukačevića vođen sledeći dijalog:

Predsedavajući: Kako su vas zvali, 'rogljaš'? Kakav je to izraz?

Optuženi Lukačević: Izraz 'rogljaš' potiče od batinanja koja su vršili mesni komandanti po presudama mesnih odbora. Ja sam došao na taj teren sa 14 ljudi, sa štabom i telegrafistom.

Predsedavajući: A ovaj izraz 'rogljaš'?

Optuženi Lukačević: Izraz 'rogljaš', to su mi, verovatno dali...

Predsedavajući: Ali sam izraz 'rogljaš', odakle potiče? Odakle je taj pojam?

Optuženi Lukačević: Taj pojam je vezan za roglju.

Predsedavajući: Kakvu roglju?

Optuženi Lukačević: Za roglju za lov.

Predsedavajući: Šta ste radili s tom rogljom?

Optuženi Lukačević: Sa tom rogljom, kad je vršeno batinanje, neko bi sprečavao onoga koji je bio batinan, da se otima.

Predsedavajući: Kako to?

Optuženi Lukačević: Sprečavao ga, jer ga je roglja pritiskivala.

Predsedavajući: Kako?

Optuženi Lukačević: Za vrat.

Predsedavajući: Znači, pritiskivali ga za vrat na taj način što se vrhovi roglje zariju u zemlju i tako stežu vrat čoveka.

Optuženi Lukačević: Da!²⁴

»Nastavi Lukačević: — Ja sam se vratio u vrhovnu komandu. Tada sam bio određen za komandanta Sandžaka, a Sandžak je vojnički i administrativno bio odvojen od Crne Gore. Ja sam bio neposredno pod vrhovnom komandom. Sandžak je bio podeljen na dva korpusa. Štab vrhovne komande nalazio se na Cemernici, na granici sreza požeškog i novo-varošskog. Tu nas je zatekla kapitulacija Italijana. Tadašnji šef engleske misije, pukovnik Bejli, izdao je naređenje da se

prenesu uslovi kapitulacije komandantima Italijana. Italijansku vojsku koja ne bi htela da prihvati te uslove, trebali smo da razoružamo. Pošto je tu bilo na terenu italijanskih garnizona, to smo mi pošli u najbliže garnizone. Međutim, Nemci su iz istoga razloga, verovatno obavješteni šta će Italijani da rade, pošli u Sandžak i njihova 18. divizija stigla je pre nas do Prijepolja. Ne čekajući nikoga, ja sam napao Nemce. Ne znam kako je bilo kod tih borbi koje su vođene na tome prostoru, ali na prostoru istočne Bosne mi smo zahtevali te borbe. Da ne bi došlo do rasepa, mi smo zahtevali da počne borba. Meni je bilo poznato da nema da se čeka na nekakvo naređenje...

Mi smo zauzeli Prijepolje i dve stotine četnika ostalo je na bojnopolju. Raspoloženje protiv okupatora bilo je veliko, naročito kad je prva puška pukla i prvi topovi kad su se čuli. Borba se razvijala i dalje. Bila je kod Štavlja, zauzeta je Nova Varoš, Rudo, Mioče. Nemačke divizije su se povlačile u neredu prema Pljevljima. Zaplenjen je veliki broj topova, mnogo municije. Izvršavajući tako svoj zadatak, od zaplenjenih nemačkih automobila i kamiona kod Prijepolja, organizovao sam motorizovanu kolonu i krenuo za Bijelo Polje, koje su Italijani bili evakuisali i došli pred Berane. Tu sam poslao parlamentare. Komandant divizije primio je engleskog pukovnika i prihvatio uslove kapitulacije, to jest da prime borbu sa Nemcima. Ja sam se vratio i isto to uradio sa već opkoljenim garnizonom u Priboju, koji se sastojao od italijanskih fašista; oni su prihvatili uslove da će se boriti protiv Nemaca, ako se pojave. Nešto docnije kad su se Nemci pojavili i krenuli prema Priboju i čim sam video da Italijani neće primiti borbu, ja sam ih razoružao, i komandanta i vojnike. Do tada nismo bili u sukobu sa partizanima. Kretao sam se od Prijepolja prema Pljevljima i Višegradu, a posle zauzeća Višgrada ceo teren do Stambolića bio je očišćen. Neprijatelj je ostavio sedam topova, od kojih su dva bila i u ispravnom stanju. Bio je veliki broj zarobljenika, zaplenjeno je mnogo municije i hrane. Tih dana došli smo u sukob sa partizanskim odredima kod Pljevalja. Kako je vrhovna komanda i dalje stajala na stanovištu da treba voditi borbu sa partizanima, ali smo mi osećali želju vojnika da se ne bore, a i mi starešine nismo to želeli da se borimo. Mi još nismo znali da su partizani 1943. godine preko vrhovnog štaba Milovana Đilasa pružili ruku izmirenja što je naša komanda krila kao zmija noge. Ona to nikom nije saopštila i mi smo to tek docnije saznali od kapetana Dobrice Lukića, tek godinu dana docnije, jer da sam ja to znao sigurno ne bih vodio borbu. Pošto su Nemci počeli da grupišu snage i da prodiru od Užica, ja sam tražio da se borba ne ograniči samo na te sektore, nego i na sektor trećeg korpusa pod mojom komandom, i na

drinski korpus koji je bio pod komandom pukovnika Ostojića. Isto tako tražio sam da se izda naređenje da se u cijeloj Srbiji, i svuda, primi borba sa neprijateljskim snagama. Iz nepoznatih razloga ovo je odbijeno. Uporno je odbijano pod raznim izgovorima. Ja sam, međutim, nekoliko puta išao u vrhovnu komandu. Tada, najzad, pritešnjen od strane Nemačaka, koji su prodirali od Užica prema Novoj Varoši, i zbog borbe protiv partizana kod Pljevalja i Nove Varoši, preko Ulva, došao sam na Javor.«²⁵

Neposredno posle kapitulacije Italije, dolaskom Drugog udarnog korpusa i jačih nemačkih snaga u Crnu Goru, položaj preostalih četničkih odreda u njoj postao je prilično složen.

Još dok se sa svojim štabom nalazio u Martinićima, Blažo Đukanović je pokušao da uspostavi vezu sa Mihailovićem. Sa tim ciljem uputio mu je dva svoja kurira, Radoja Cetkovića i Đorđija Becića, koji su bili snabdeveni šifrom i talasnim dužinama Đukanovićeve i Stanišićeve radio-stanice. Kako je put ovih kurira vodio preko Berana, njima je stavljeno u zadatak da stupe u vezu i sa britanskim pukovnikom Bejljem, za koga se pretpostavljalo da se još nalazi u ovom gradu. Kada su kuriri 27. septembra 1943. stigli u Berane, u njemu su jedino zatekli Rudolfa Perhineka, u to vreme, načelnika štaba kod Vojislava Lukačevića, dok je Bejli sa Lukačevićem otišao prema Sandžaku. Preko Perhinekove radio stanice Cetković je uspostavio vezu sa Mihailovićem i preneo mu Đukanovićeve poruke, da od zapadnih saveznika zatraži da bombarduju aerodrom u Podgorici, da spuste bar sto padobranaca i da prekinu propagandu u korist partizana. Takođe, Cetković je Mihailoviću preneo i Đukanovićev poziv da dođe u Crnu Goru. Pored ovoga Cetković je izrazio želju da se lično sastane sa Mihailovićem radi prijema potrebnih instrukcija i direktiva za dalji rad. Ali, put do Mihailovića je za četnike bio neprohodan jer su ga posele jedinice Drugog udarnog korpusa. Zbog toga su se Cetković i Becić morali zadovoljiti objašnjenjima i direktivama primljenim od Perhineka i delegata Vrhovne komande Sava Vukadinovića koji se, takođe, našao u Beranima.

Prema Mihailovićevom naređenju Đukanović je sa svojim štabom početkom oktobra prešao u Ostrog, u kome je zatekao i Stanišića, koji je nešto ranije tu stigao takođe sa svojim štabom.

Nekoliko dana po Đukanovićevom dolasku, 10. oktobra, u Ostrogu je održana konferencija na kojoj su pored pripadnika Đukanovićevog i Stankovićevog štaba učestvovala i nekolicina viših funkcionera četničke organizacije u Crnoj Gori, koji su, takođe, ovde pronašli svoja skloništa. Na konferenciji je, pored ostaloga, odlučeno da se uspostavi veza sa četnicima u Kućima i da se sa tog terena proteraju partizanske snage kako bi se četnici u Bjelopavlićima i Kućima rasteretili stalne opasnosti, a zatim da se pruži pomoć Lašiću.

Međutim, samo nekoliko dana kasnije usledio je napad Pete brigade NOV na Ostrog. Neposredno pred napad, pored Đukanovića i Stanišića nalazile su se i neznatne četničke snage, Jurišni bataljon Zetskog četničkog odreda sa ukupno 96 četnika i Đukanovićeva pratnja jačine 26 ljudi.

Trinaestog oktobra Đukanović i Stanišić su bili obavešteni da se u selu Međeđi nalaze partizanske snage. Pretpostavljajući da mogu biti napadnuti, oni su istoga dana uputili kurire četničkim komandantima u Nikšić i Danilovgrad sa porukama da izvrše mobilizaciju »nacionalnih« snaga i da odmah krenu za Ostrog u pomoć. Kuriri su sa istim zahtevom upućeni i komandantima u Kućima, Lješanskoj i Riječkoj nahiji i Crmnici. Toga dana oko šesnaest časova četničke vođe su premestile svoje štabove iz manastirskog konaka u Donjem manastiru u Gornji manastir, računajući da im je novoizabrano mesto pogodnije za odbranu. Istovremeno su polovinu svojih snaga rasporedili u zasede na položajima koji su dominirali okolnim terenom.

Peta brigada je u zoru 14. oktobra izvršila koncentričan, munjevit napad na Ostrog, razbila spoljna obezbeđenja i opkolila Gornji manastir u kome su se nalazile četničke vođe. Istoga, i dva naredna dana, četničke i nemačke snage iz Nikšića i Danilovgrada, uz pomoć artiljerije, tenkova i aviona, pokušale su da odbace Petu brigadu, ali bez uspeha. Svojom upornošću borci Pete brigade su naterali četničko vođstvo na predaju. Tom prilikom predala su se trideset i dva četnika sa Blažom Đukanovićem na čelu. Odbijajući da se preda, Bajo Stanišić je u nastavku borbe poginuo.

Dvadeset i tri četnika, sa Đukanovićem na čelu, Vojni sud štaba Treće divizije i Glavnog štaba NOP odreda za Crnu Goru i Boku, osudio je na smrt.

Posle ovog događaja svi četnički odredi u Crnoj Gori stupili su u otvorenu saradnju sa nemačkim okupatorima.

NEUSPELA MISIJA PUKOVNIKA BEJLIJA

Smatrajući da je posle razjašnjenja »komunikacije« britanske vlade i povlačenja naređenja Britanske komande na Srednjem istoku, upućene Mihailoviću 26. maja 1943. ipak došlo do izvesne saglasnosti sa Mihailovićem, Britanska komanda na Srednjem istoku postavila je zahtev da četnici, uz pomoć pripadnika britanske misije, izvrše rušenje nekoliko stratezijskih objekata na teritoriji Srbije. Među ovima označeni su i neki objekti u Ibarskoj klisuri, rudnicima Trepči i Boru i na pruzi Beograd—Skoplje, koji su predstavljali važne stratezijske tačke nemačkog okupatora. Britanska komanda bila je spremna da za ove akcije naoruža četničke jedinice. Međutim, s obzirom na dotadašnja iskustva, ona je bila prinuđena da preko Bejlja zatraži od Mihailovića i izvesne garancije.

Zbog toga su, na Bejljev zahtev, u toku avgusta 1943. održane tri »međusavezničke konferencije« kojima su prisustvovali pojedini četnički komandanti i pripadnici britanske misije. Na svim ovim konferencijama vo-

deni su zapisnici i donete pismene odluke koji objekti dolaze u obzir za rušenje i način na koji će se rušenje izvršiti.

Nijedna od ovih odluka ipak nije bila realizovana iz prostog razloga što je Mihailović imao drugu računicu. On je u dogovoru sa svojim komandantima stalno pokušavao da od saveznika izvuče što je moguće više oružja, municije i drugog materijala za borbu protivu NOP a da akcije protiv okupatora odlaže na neodređeno vreme.

Bejli je prozreo te Mihailovićeve namere i zato mu 24. avgusta 1943. upućuje pismo u kome kaže:

»Naređeno mi je iz Kaira da Vam skrenem pažnju na sledeće činjenice:

1. I pored uveravanja datih meni ranije, engleski oficir za vezu pri štabu majora Đurića još nije u stanju da potvrdi da je major Đurić dobio naređenje za tešnju saradnju u napadima na neprijateljske komunikacije gde god karakter stanovništva to dozvoljava.

2. Naprotiv, major Đurić tvrdi da je dobio naređenje kojim mu se zabranjuje svaka protivosovinska delatnost, osim na terenu južno od linije od Uroševca do Aleksandrovcia na bugarskoj granici ...

3. Major Đurić tvrdi da je 1. avgusta ove godine dobio naređenje da ne daje britanskoj misiji izveštaje o kretanju i transportima neprijateljskih snaga, koji su od bitne i hitne važnosti za Vrhovnu komandu savezničkih trupa na Srednjem istoku ...

4. Još nema od majora Selbija potvrde da je major Keserović dobio naređenje u pogledu saradnje pri rušenju saobraćajnih objekata u Ibarskoj klisuri.

5. Takođe još nema potvrde od kapetana Rutema da je major Piletić dobio naređenje u pogledu napada na Borske rudnike.

6. Major Đurić sada se bori sa partizanima na svojoj teritoriji sa tri hiljade boraca naoružanih od strane Vrhovne komande na Srednjem istoku, za vreme prošla četiri meseca. Ova akcija ide čisto na štetu opštejugoslovenskog otpora Osovini ...»¹

U daljem tekstu se navodi broj pošiljaka predviđenih za mesec septembar, s napomenom da te avionske pošiljke mogu da stignu ako od strane Mihailovića budu »izdata kategorička i nedvosmislena naređenja po navedenim tačkama«.

Pukovnik Bejli se nada »da će moći đeneral Mihailović stoga da da svoj odgovor kako bi se moglo, uko-

liko odgovor bude povoljan, i odmah nastaviti sa transportima».

Nezadovoljstvo britanske vlade i savezničke Vrhovne komande na Srednjem istoku prema Mihailovićevom stavu sve više se izražavalo i kroz mnogobrojne javne izjave i postupke pojedinih pripadnika britanskih misija pri četničkim štabovima. Obavešten o pojedinim »ispadima« britanskih oficira, Mihailović je uputio 11. jula 1943. Bejlju pismo:

»Britanski potpukovnik G. Hadson počeo je da se tajno meša u naše čisto unutrašnje stvari i da nagovara pojedine naše komandante na neposlušnost i izneveravanje vojničke zakletve i vojničkih pravila. Izneo je da sam na putu da budem slomljen da pristanem na saradnju sa komunistima i da ne uživam ni moralnu ni materijalnu pomoć Velike Britanije; da meni treba da ostane pod komandom istočni deo Jugoslavije, i to samo Srbija i Sandžak; da ima i drugih komandanata koji ne odobravaju moj rad. Samo pod ovakvim uslovima biće nam doturena pomoć u naoružanju.

Ovakvim svojim postupkom potpukovnik g. Hadson ogrešio se o najobičnije gostoprimstvo kao i naše savezničke odnose. Pitam Vas, šta bi Britanska vojna uprava uradila — kad bi neki od naših oficira govorio u Velikoj Britaniji protiv britanske vojske, britanske krune i interesa Velike Britanije?

Zbog ovakvih postupaka potpukovnika g. Hadsona, nije poželjno da se g. Hadson ubuduće ma kuda udaljava iz sastava Vaše misije. Sem toga, ne slažem se sa tim da Vi iz ovoga štaba opštite sa Vašim predstavnicima kod komunisti, jer to može da ide samo na štetu naših opštih interesa, kao i na bezbednost ovoga štaba i odreda Jugoslovenske vojske u otadžbini. Zbog toga zahtevam i molim Vas da se ova veza odmah prekine i da Vašim potčinjenim naredite da ne stvaraju razdor u redovima Jugoslovenske vojske u otadžbini. U protivnom biću prinuđen da preduzmem potrebne mere zaštite, iako bih želeo da do toga ne dođe.«²

U vezi sa Hadsonovom delatnošću Mihailović je napravio i ličnu zabeležku Hadsonovog razgovora s komandantom obezbeđenja Vrhovne komande majorom Miljanom Janketićem, koja glasi:

»1) Da li je istina da se iz zemlje tražilo odobrenje da se ne sluša Radio-London.

2) Po njihovom dubokom uverenju u zemlji su 65 odsto partizani a ostalo četnici i da im je neophodno da tačno utvrde ovo stanje pošto Majski traži preko njihove vlade da

se ovo utvrdi. (Majski je bio ambasador SSSR u Velikoj Britaniji — nap. autora).

3) Veruje da je kod Pavla samo 1 odsto ali kod Baja je između 20 i 30 odsto, ali da je Crna Gora mala pokrajina, dok su Bosna, Hercegovina, Lika, Dalmacija, isto tako i Srbija, sa mnogo većim procentom.

4) Da Perhineku ne veruje jer je 100 odsto generalov čovek (Perhinek je bio Mihailovičev delegat za Crnu Goru i načelnik štaba kod Pavla Đurišića — nap. autora).

5) Potrebno je da svoje ljude ubace kod Baja, Keserovića, Bačovića i svud da imaju po jednog, da se tačno obaveste po gornjem.

Jednog njihovog padobranca ubili u Hercegovini.«³

Komandant Drugog kosovskog korpusa jula 1943. piše komandantu južne Srbije majoru Radoslavu Đuriću:

»Pošto vladam vrlo dobro francuskim i talijanskim jezikom imao sam nekoliko puta važne razgovore sa engleskim oficirima koji su kod mene pri štabu...

Engleski kapetan C. Džordž Mo kazao mi je i mnogo mogao da nikome ne govorim jer su to sve vojničke i državne tajne koje mi on iznosi...

Oni pokušavaju da nas ucenjuju i cepaju od Čiče. Oni obećavaju ogromno oružje, spremu, novac, pohvale i sve drugo, želeći da se ne pridržavamo Čičinog naređenja, nego da radimo kako oni žele. To je strašno koliko su pokvareni.

Kapetan g. Džordž je govorio da Čiča treba da ide u Kairo radi planske akcije, a da će ga Keserović zastupati. Izgleda da su i njemu mnogo obećali ako počne sa sabotazom. Plašim se da Čiču ne postigne ista sudbina kao i Sikorskog.«⁴

Na osnovu ovakvih i drugih sličnih obaveštenja, Mihailović je uputio četničkim komandantima raspis, u kome, pored ostalog, kaže:

»Otkrili smo da je britanska misija pri Vrhovnoj komandi tražila neposredno podatke sa terena o broju ubijenih komunista. Jedan takav izveštaj pao nam je šaka i dostavljajući su uzeti na odgovornost za službu inostranstvu... Po svaku cenu sprečiti mešanje Engleza u naše unutrašnje stvari.«⁵

U težnji da ovakvim akcijama pripadnika britanske misije stane na put i sačuva svoj autoritet Mihailović u mnogobrojnim telegramima opominje četničke komandante da se čuvaju britanskih oficira, ističući da »oni

samo kupuju a ništa ne prodaju. Englezi su obični trgovci ljudskim mesom i da nema Nemaca Englezi bi bili najgori narod na svetu».

Plašeci se da pripadnici britanske misije eventualno ne pridobiju nekog od istaknutijih četničkih komandanata, Mihailović telegramom upozorava komandanta Krajinskog četničkog korpusa majora Piletića:

»Sa prispelim gostima (odnosi se na pripadnike britanske misije — nap. autora) postupajte srdačno ali sve kupujte a ništa ne prodajte. Ako pokušaju da vas potčme neposredno sebi, izjavite da o svemu morate dobijati naredbe Vrhovne komande. Na taj način ćete gostima i njihovim naredbodavcima najjače pokazati čvrstinu naše organizacije.

U razgovoru sa majorom Grinvudom naglasite mu da niste ni Vi ni on kompetentni da rešavate hrvatsko ni druga pitanja, već da gledate svoja posla i vojnički rad. Nemojte mu ništa odavati, jer on, kao i ostali, vrši obaveštajnu službu, a u našim unutrašnjim pitanjima razume se kao konj.«⁶

O svojoj misiji Bejli je podneo referat objavljen u knjizi Otive i Kloga pod naslovom »Britanska politika za vreme rata prema Jugoslaviji i Grčkoj«, iz koga donosimo onaj deo koji se odnosi na izvršenje njegove misije i njegovu ocenu situacije u Jugoslaviji, posmatranu iz štaba Draže Mihailovića.

»Na sam dan Božića 1942. bačen sam padobranom u blizini Mihailovićevo štaba, spustivši se na planinu Sinjajevinu, desetak milja severno od Kolašina, u Crnoj Gori. Sa sobom sam nosio akreditivna pisma sekretara Forinje ofisa i glavnokomandujućeg Srednjeg istoka. U njima se Mihailoviću ukazivalo na neophodnost što većeg i što hitnijeg doprinosa ratnom naporu.

Bilo mi je naloženo da prvenstveno istražim kakve su prirode Mihailovićevi odnosi sa Nemcima, Italijanima i partizanima. Mesec dana po svom dolasku izvestio sam da je mržnja između partizana i kraljevske vojske toliko jaka i još ljuća na strani ovih potonjih, da nema nikakve nade da bi moglo da dođe do njihovog udruživanja na istoj teritoriji. Potvrdio sam takođe postojanje radnog dogovora između nekih Mihailovićevih lokalnih (crnogorskih) komandanata sa Italijanima, kao što je to još Hadson javio, ali da nema očiglednih dokaza o direktnoj saradnji samog Mihailovića sa Nemcima ili Italijanima. Podvukao sam takođe statičku prirodu Mihailovićeve politike i organizacije. Zaključio sam:

Došlo je vreme da se sa Mihailovićem čvrsto postupi. On mora da shvati da mi možemo da ga uzdignemo a može-

mo i da ga uništimo. Ako želi ono prvo, onda treba da uzvratí otvorenom i iskrenom saradnjom. Slepa podrška koju smo mu pružili u prošlosti stvorila je u njemu uverenje da je ova mislija tu samo da bi prenosila njegove zahteve britanskim vlastima i da se pobrine da se oni izvrše najhitnije moguće — otud njegov gnev kad ispitujemo njegovo delovanje... On mora da shvati da mi to više nećemo podnositi.

Da bi se uklonilo ovo štetno stanje stvari koje se odražavalo na opšte ratne napore, Hadson i ja smo podneli zajednički plan Kairu da ga prodiskutuje sa Londonom. Suština ovog plana je bila da se silama Osovine uskrati ova korist koju su one izvlačile iz sukoba između Mihailovićevih i Titovih jedinica i to na taj način što bi se razgraničile dve operative zone, jedna Mihailovićeva, druga partizanska. Demarkaciona linija, grubo rečeno, išla bi na severoistoku od jugoslovensko-bugarske granice na Dunavu pa do crnogorsko-albanske granice na jugoistoku. Obe strane bi imale punu britansku podršku u svojoj zoni a zauzvrat bi se ove odrekle svakog dogovaranja sa neprijateljem i uzdržavale se bilo kakvog međusobnog sukoba ili pokušaja da pređu u tuđu zonu.

Politička svrsishodnost onemogućila je da se iskuša ovaj plan, koji su sami njegovi tvorci nazvali očajničkim.

Krajem februara 1943. ja sam ponovo sugerisao da mora neki veći napor da se učini da Mihailović ili smeni crnogorske komandante koji su bili u direktnim i prijateljskim odnosima sa Italijanima (Đukanović, Stanišić i Lašić) ili da im naredi da smesta napuste gradove u kojima su, u italijanskim garnizonima, našli utočište, i da se povuku u brda. Oficiri o kojima je reč došli su uskoro u Mihailovićev štab i ja sam dobio odobrenje od Mihailovića da im o tome smislu govorim. Taj se sastanak pokazao jalovim. Mihailović je uporno dokazivao da ova taktika predstavlja opravdano iskorišćavanje neprijatelja i prodiranje u njegove organizacije, dok su se njemu potčinjeni komandanti pokazali bigotni i suviše glupi da bi mogli da prihvate ubeđivanja, razumne razloge ili pretnje.

Što se tiče položaja majora Pavla Đurišića, Mihailovićevog komandanta istočne Bosne i Sandžaka čiji je štab u Kolašinu, britanski oficiri za vezu, pošto su posetili ovaj grad sredinom februara 1943, došli su do razumnog zaključka da, iako su Italijani priznali njegove jedinice pod imenom Limsko-sandžačkog četničkog odreda, Đurišiću bi trebalo odobriti da održava ovu vezu sa neprijateljem. Oni su bili ubeđeni da će na kraju krajeva oružje, oprema i odeća koju su primali od Italijana, biti korisno upotrebljeni protiv okupatora. Nužnost da snabdevaju njegove trupe mogla bi da poveća Italijanima teškoće sa civilnim stanovništvom ukoliko pokušaju da vrše rekviziciju životnih namirnica ili da budu primorani da mu šalju hranu u Crnu Goru bilo sa teritorija

koju su držali Italijani pod okupacijom bilo iz same Italije. Staviše, činjenica da su Đurišićeve trupe držale ovaj deo Crne Gore obećavala je da će primanje opreme iz Egipta biti olakšano, ne samo vazdušnim već i morskim putem. Postojala je nada da će, snabdevši se sa dovoljno naoružanja od Italijana, Đurišić biti u stanju da obezbedi kanal do obale i da štiti prihvatanje vazdušnog snabdevanja. Na kraju krajeva, sav taj materijal je pao u ruke partizanima koji su bili na kapijama Berana u mnogo većem broju nego Mihailovićeve snage, neposredno posle italijanske okupacije.

U međuvremenu sam zapao u teškoće sa Mihailovićem koji je, ne bez razloga, moj dolazak shvatio ne samo kao znak da će mu materijalna pomoć ubuduće stizati u mnogo većem obimu, već i da će prestati ono što je on smatrao monstruoznim publicitetom koji je Bi-Bi-Ci davao partizanskoj aktivnosti. Na žalost, neprestana potreba za avionima dalekog dometa na sredozemnom ratištu koje smo upotrebljavali u protivpodmorničkom ratu a i za podržavanje kopnenih operacija u Libiji, onemogućavala je pojačavanje letova za Jugoslaviju ili za druge krajeve Balkana. U stvari, za deset nedelja, koliko je prošlo od mog dolaska u Mihailovićev štab, mi smo primili svega dve pošiljke. Nekoliko tona bačenih iz aviona sadržavale su trideset miliona italijanskih okupacionih lira, preštampanih upadljivo crvenom bojom 'Etiopija' i nekoliko stotina kutija tropskog seruma protiv zmijskog uje-da. Mihailovićev bes je mogao da se meri sa mojim sopstvenim kad sam uza sve to primio još i instrukcije iz Kaira da moram lično da prebrojim lire, pošto pre mene to učine Hadson i ostali oficiri iz misije, pa da tek onda potpišem prijem. To je bio jedan od onih šašavih zahteva koje mi je postavljao Kairo a koje sam primao na jedno a ispuštao na drugo uvo.

Mihailovićevo razočaranje nedostatkom potrebne podrške, saznanje da je istina o njegovoj relativnoj neaktivnosti i bratimljenju njegovih crnogorskih komandanata sa Italijanima dospela do spoljnog sveta i stalno pominjanje partizana u emisijama Bi-Bi-Cija, sve to zajedno dovelo ga je do javnog ispada 28. februara 1943. To se desilo prilikom krštenja najmlađeg deteta kmeta iz Gornjeg Lipova gde je u to vreme bio Mihailovićev štab. Moram da napomenem da je Mihailović izgubio kontrolu nad sobom zahvaljujući dobrim delom šljivovici koju su pili svi prisutni izuzev novorođenčeta. U ovom govoru on je gorko kritikovao savezničku politiku prema svojoj zemlji i svom pokretu, stavljajući jasno do znanja da on smatra vojničkim imperativom da prvo likvidira svoje unutrašnje neprijatelje, imenujući ih partizanima, Hrvatima, Muslimanima i ustašama — tim redom, pre no što se okrene osovinskim snagama. Dodao je da saveznici mogu da rade šta hoće i da prete koliko god hoće ali da ga ništa neće odvratiti od njegovog cilja da uništi partizane, ni

da promeni svoje držanje prema Italijanima (za koje je rekao da oni predstavljaju 'njegov jedini izvor snabdevanja') i da njemu nije potreban nikakav dalji kontakt sa zapadnim demokratijama.

Kad sam ovu Mihailovićevu tiradu preneo Kairu i Londonu, britanska vlada je zauzela stanovište da preko toga ne treba preći. Nekoliko nedelja docnije, 29. marta, Čerčil je lično uputio notu predsedniku jugoslovenske vlade, skrenuvši mu pažnju na Mihailovićev govor, uz primedbu da se ne može smatrati da to odražava gledište jugoslovenske izbegličke vlade. Međutim, Čerčil je ukazao i na to da, kako je Mihailović ministar vojni ove vlade, britanska vlada smatra da bi njega trebalo tačno i potpuno informisati o stanovištu njegove sopstvene vlade i naložiti mu da zauzme stav u skladu sa zajedničkim gledištem koje zauzimaju jugoslovenska i britanska vlada. Na kraju Čerčil upozorava da bi, ukoliko Mihailović ne bude spreman da promeni svoju politiku u odnosu na Italijane svoje sunarodnike koji se aktivno bore protiv neprijatelja, britanska vlada bi mogla da bude primorana da revidira svoju politiku koja se sastojala u tome što ga je favorizovala ne vodeći računa o drugim vođama pokreta otpora u Jugoslaviji.

Jugoslovenska vlada je pristala da Mihailoviću pošalje opomenu u tom smislu i ubrzo je od ovoga stigao neubedljiv odgovor u kojem on još jednom ističe potrebu da se ukloni sve ono što stoji na putu njegovog borbenog angažovanja protiv Nemaca i Italijana, koje je on uvek smatrao svojim glavnim neprijateljima.

Taj prvi znak da britanska vlada više nije spremna da toleriše u nedogled Mihailovićevu politiku neaktivnosti, odugovlačenja i međusobnog internog obračunavanja, bio je rezultat nagomilavanja dokaza da su partizanske snage predstavljale ozbiljan trn u oku Italijanima i Nemcima.

Otrpilike u to vreme britanska misija u Mihailovićevom štabu načula je o teškim borbama koje su se vodile na granici Bosne i Hercegovine, a početkom marta, čula se teška i stalna topovska grmljavina sa severozapada. Mihailovićeve lokalne snage su očigledno bile u pokretu ali su ulagani svi mogući naponi da se to od britanskih oficira sakrije. Docnije je postalo jasno da su u ovim borbama bile angažovane znatne partizanske snage ali britanski oficiri za vezu nisu bili u stanju da tačno ustanove kakvu su ulogu u tim borbama igrali Mihailovićevi četnici.

U međuvremenu, Mihailović, sa kojim nisam imao kontakta još od onog incidenta na krštenju, 28. februara, napustio je u potaji svoj štab u nepoznatom pravcu. Navodni razlog, koji je njegov štab nama davao o njegovom odlasku, bio je da je on otišao u Hercegovinu da konferiše sa nekim svojim komandantima iz Dalmacije. Poslao sam depešu 16. mar-

ta 1943.: 'Mihailović napustio štab potajno u nepoznatom pravcu, danas u 16 časova... Moguće je da je preuzeo lično komandu operacija protiv partizana ili se prebacio na Kalinovik. Bilo je skoro pokušaja od strane Nemaca, Italijana i Ljotića da tamo održe sastanak sa generalom Mihailovićem. Uprkos uveravanjima da to nije tačno, ne smatram da je nemoguće da je otišao na neki takav sastanak... Možda je otišao da unapred izabere letnje boravište za svoj štab...' U depeši od 23. marta 1943. dodao sam: 'Potvrđujem da se borbe koje se u Bosni i Hercegovini vode razvijaju na štetu četnika. Nije nemoguće da će general Mihailović i njegova pratnja pobeći ne mareći za sudbinu koja bi mogla da zadesi ovu misiju, kao što su to učinili sa majorom Hadsonom, prošle godine!' Međutim, pošto sam se posavetovao sa Hadsonom, izložio sam, kao svoje gledište, da je Mihailović u stvari otišao da preuzme komandu nad onim svojim jedinicama koje su bile angažovane u borbi da spreče partizane, koje su, kao što je to sada ustanovljeno, Nemci i ustaše potisnuli južno od granice Bosne i Hercegovine, a sprečene da uđu u Crnu Goru.

Bio sam bez vesti o Mihailoviću još početkom aprila pa sam zatražio od britanske vlade da ona utiče na jugoslovensku vladu da ova naredi njemu (Mihailoviću) da se smesta vrati u svoj štab, s obzirom da ima mnogih pitanja od prvorazrednog značaja po savezničke planove koje bi trebalo prodiskutovati s njim. Takvo naređenje je izdato i Mihailović je smesta po njemu postupio iako, po svemu sudeći, ne toliko zahvaljujući samoj naredbi, koliko činjenici da je otpor njegovih jedinica popustio pod pritiskom partizana. Uklonivši se partizanima sa puta, Mihailović je napustio logorište i krenuo prvo ka jednom mestu iznad Berana a onda ka Srbiji, gde je stigao 30. maja 1943.

U međuvremenu je britanska vlada razmatrala Mihailovićev odgovor na poruku predsednika jugoslovenske vlade. Sekretar Forinij ofisa je 7. maja zatražio od Jovanovića (Slobodan Jovanović, predsednik emigrantske vlade — nap. autora) da uputi još jednu poruku Mihailoviću. To je, u stvari, bila naredba. Ona je počinjala stavom u kojem se kaže da se Vlada Njegovog Veličanstva nada da će uskoro biti u mogućnosti da Mihailoviću pošalje obilniju materijalnu pomoć; Međutim, pre no što bude preduzela potrebne korake u tom smislu, moraće da se postigne zadovoljavajući sporazum...

Istog tog dana, u privatnom pismu upućenom predsedniku jugoslovenske vlade, Idn je ovome jasno dao na znanje da, ukoliko Mihailović odbije da prihvati ove uslove, britanska vlada može da dođe do zaključka da sa vojnog gledišta nema više opravdanja da mu se šalje pomoć koju je ona nameravala da pojača. Ova direktiva je Mihailoviću upućena 10. maja 1943.

Pre no što je Mihailović mogao i da sastavi svoj odgovor na ovaj skoro ultimativni zahtev, situaciju je komplikovao telegram koji je glavnokomandujući Srednjeg istoka poslao 26. maja a u kojem je naloženo da se od Mihailovića zahteva, prvo, da prekine svaku saradnju sa snagama Osovine i drugo, da se povuče preko Ibra u istočnu Srbiju, objašnjavajući time što je rat na sredozemnom ratištu dostigao tačku na kojoj se može smatrati da saveznička ofanziva neposredno predstoji a to imperativno nalaže Mihailoviću da preuzme časnu obavezu da bezrezervno sarađuje sa britanskom komandom u toj oblasti. Mihailović, ukazujući na to da kao vrhovni komandant jugoslovenske armije ne može da prihvati teritorijalno ograničenje njegovog komandovanja i to na jednostranu naredbu savezničkog štaba glavnokomandujućeg u Egiptu, odbio je da se povinuje ovoj naredbi. Ova poruka bila je potom povučena a Mihailović informisan da bi bilo poželjno da čim bude primio britansku direktivu, dođe do razmene mišljenja o operativnim mogućnostima između njega i glavnokomandujućeg na Srednjem istoku.

Dok se vršila ova triangularna izmena depeša između Mihailovića, britanske vlade u Londonu i Britanske komande za Srednji istok, načinjen je značajan napredak u primeni odluke iz 1942. da se osiguraju direktne informacije o partizanskoj aktivnosti, bez obzira na nesklonost Sovjetskog Saveza da u tome sarađuje.

Izviđačke grupe, sastavljene od britanskog i jugoslovenskog ljudstva, slične onima koje su slate Mihailoviću 1941. i 1943, spuštene su padobranima u Crnu Goru, Bosnu i Sloveniju. Najznačajnija je bila ona kojom je rukovodio kapetan a potom pukovnik Dikin koji je stigao u Titov Vrhovni štab na granici Crne Gore i Hercegovine u noći između 27. i 28. maja 1943.

Dajući instrukcije ovim misijama, najviše se pažnje obratilo na to da ih se uveri da ni u kojem slučaju ne smeju da pomenu svojim domaćinima da je britanska vlada odlučila da svoju podršku prenese sa Mihailovića na Tita. Ovim britanskim oficirima data je instrukcija da razjasne, na način koji bi isključivao svaki nesporazum, da britanska politika ide za tim da podržava sve one u Jugoslaviji, bez obzira na njihovu političku orijentaciju, koji su spremni da se s oružjem u ruci bore protiv sila Osovine a da će snabdevanje ratnim materijalom tih elemenata pokreta otpora zavisiti od njihovog uzdržavanja da napadaju druge jugoslovenske gerile, izuzev u samoodbrani.

Ustanovljavanje ovih misija odrazilo se u ogromnom povećanju informacija ne samo o aktivnosti partizana, već, posredno, o aktivnosti Mihailovićevih četnika i komandanata u Dalmaciji, Sloveniji, Hrvatskoj i zapadnoj Bosni. Prvi put je britanska vlada imala ukupnu sliku zbivanja na većem de-

lu Jugoslavije a na osnovu koje je mogla da revidira svoju politiku.

Sve je to dozvolilo da se potvrde raniji dokazi da su Mihailovićevi komandanti, ne samo oni u Crnoj Gori već i u krajevima koji su nam sada bili pristupačni, bili mnogo tešnje povezani sa neprijateljem nego što je ikad to neko pomišljao. To se naročito odnosilo na udaljene zone u severnoj Dalmaciji i zapadnoj Bosni, odakle su informacije dotle bile oskudne u najvećoj meri zbog nedostupnosti ovih terena.

Ovaj nepobitan dokaz o stvarnom značaju i vrednosti partizanske aktivnosti protiv osovinskih snaga, doveo je britansku vladu do zaključka da ona više ne može da vodi svoju politiku isključive podrške Mihailoviću. Takva politika je stoga izmenjena u tom smislu da se otvori mogućnost da se ratni materijal šalje Titovim jedinicama uz uobičajene uslove koji se odnose na upotrebu ovog materijala.

S obzirom na razvoj situacije u južnoj Srbiji i Make-doniji, koje je Mihailović kontrolisao, uspeo sam — pre no što su odnosi sa njim postali zategnuti — da osiguram njegov pristanak da se britanske podmisije pošalju na priličan broj tačaka. Mesta su bila prvenstveno birana vodeći računa o njihovoj udaljenosti od vitalnih vojnih i ekonomskih ciljeva koje smo želeli da napadnemo. U aprilu i početkom maja 1943. ove su misije bile smeštene u severoistočnoj Srbiji (Homolje), blizu Dunava i rudnika bakra Bor, na Kopaoniku, planinskom lancu blizu Raške i na brdima južno od Prištine, na Kosovu, sa kojih smo tačaka nameravali da delujemo protiv rudnika cinka u Trepči i metalurškog postrojenja u Kosovskoj Mitrovici, rudnika hroma u Alatinu pod Šar-planinom i na železničke pruge Skoplje—Niš i Skoplje—Kraljevo. Kasnije, u leto, bačeno je još misija padobranom, neke od njih nezavisne, druge potčinjene podmisijama. Na isti način kao što je uvođenje naših misija kod partizana otkrilo ozbiljne nedostatke u našoj obaveštenosti o uslovima u zapadnoj Jugoslaviji, tako je i dolazak naših podmisija bacio jasnu ali i lošu svetlost na ovaj veliki deo Mihailovićeve teritorije.

Prvi kontakti su bili odlični i obećavali su da će četnici moći da se nagovore na korisnu antiosovinsku aktivnost. Svim podmisijama bile su date instrukcije da sakupljaju obaveštenja o osovinskom vojnom rasporedu i da ohrabruju i organizuju gerilu na otpor i sabotaže, a naročito na ciljeve napred navedene. Rečeno im je da po svaku cenu izbegavaju politiku a izričito im je naredeno da, u slučaju da dođe do borbi između jedinica kojima su bili pridodati i drugih elemenata pokreta otpora, ne uzimaju učešća već naprotiv da učine sve što im je u mogućnosti da spreče tako jalovo međusobno ubijanje i da porade na prijateljskim odnosima između svih gerilskih grupa. Ove instrukcije su, uzgred budi

rečeno, bile takve da je apsolutno nemoguće bilo da se po njima postupi; međutim, tek što su ove podmisije bile ustanovljene već su počeli da stižu njihovi izveštaji koji su potvrđivali da su već dobro dokumentovane sumnje o politici odugovlačenja i potpune neaktivnosti bile svojstvene svim Mihailovićevim jedinicama.

U drugoj polovini avgusta došlo je do daljeg razvoja situacije i to kada je najzad stigao u London odgovor na britansku direktivu iz maja meseca. Mihailović se pravio kao da prihvata uslove koji su mu nametnuti; pri svemu tom on je ostao neaktivan... Rad britanskih podmisija bio je sveden na nulu nemogućnošću da Mihailovića privole da izda potrebna naređenja za izvođenje lokalnih operacija. Uobičajeni postupak u takvim slučajevima bio je otprilike sledeći: britanski oficir za vezu sa lokalnim komandantom predložio bi izvršenje akcije. Lokalni komandant bi kao pristao pod uslovom da Mihailović to odobri. Od mene bi se onda zatražilo da osiguram njegov pristanak i Mihailović bi me onda uverovao da je potrebno odobrenje dato. Ali, kad bi britanski oficir za vezu pokušao da ostvari zadatak, naišao bi ili na poricanje da su instrukcije stigle, ili na okolišenje. Krajnji rezultat u oba slučaja bio je da se planirana operacija morala napustiti.

Ovakvo nezadovoljavajuće stanje koje se otezalo u nedogled i dovodilo me do besa, nateralo me je da avgusta 1943. na svoju ruku, ne obaveštavajući Kairo, postavim ultimatum Mihailoviću. Međutim, to je izazvalo njegov odgovor koji je na izgled bio pomirljiv i obećavao poboljšanje odnosa a u stvari nikad nije pružio nikakve konkretne rezultate.

U međuvremenu je ohrabrujući napredak vojnih operacija na sredozemnom ratištu u velikoj meri uvećao značaj jugoslovenskog otpora. Stoga je, u julu 1943, odlučeno da se pošalju vojne i političke misije višeg ranga, Mihailoviću i Titu. General Armstrong, vojnik od karijere sa dvadeset i pet godina službe, koji je stekao znatno ratno iskustvo kod Denkerka i u Severnoj Africi, imenovan je za komandanta ove misije kod Mihailovića. Ja sam ostao sa njim kao njegov politički savetnik. General Ficroj Maklejn je imenovan na odgovarajuće mesto kod partizanskih snaga. On je spušten padobranom u Titov Glavni štab, 17. septembra 1943. godine kao komandant savezničke misije koju su sastavljali svi britanski oficiri za vezu pri partizanskim jedinicama na jugoslovenskoj teritoriji pod njihovom kontrolom.⁷

UPORAN STAV GENERALA ARMSTRONGA

Bila je vedra, prohladna septembarska noć. Na livadi Zlatiborske visoravni, između sela Dobroselice i reke Uvca, oko zapaljenih vatri raspoređenih u obliku pravougaonika sedele su grupe četnika i pukovnik Bejli s nekolicinom britanskih oficira nestrpljivo očekujući najavljeni transport koji se iste noći, na savezničkom aerodromu u severnoj Africi u blizini Bengazija, ukrcao u avion »halifaks« i poleteo u pravcu Jugoslavije ka Zlatiboru. Pored ostalih, u transportu su bili i novoimenovani šef savezničke misije pri četničkoj Vrhovnoj komandi britanski brigadni general Armstrong i pukovnik vojske SAD Sajc.

Stigavši do cilja, posada »halifaksa« je konstatovala da su znaci raspoznavanja na zemlji postavljeni prema utvrđenom dogovoru. Za vreme prvog kružnog nadletanja vatri putnici su izbacili iz aviona materijal, a zatim je prvi iskočio general Armstrong. U drugom nadletanju »halifaks« je napustio i pukovnik Sajc. Ubrzo posle toga iskočili su u gusti mrak, jedan za drugim, i ostali.

Bez dužeg zadržavanja, pukovnik Bejli je novopridošlu ekipu poveo u bivak na odmor. Nekoliko časova

kasnije, praćeno grupom četnika, u bivak je stiglo i nekoliko kola sa volovskom zapregom, natovareno limenim kantama i balama u kojima je bio spakovan razni materijal i lična oprema onih koji su se te noći padobranom spustili na Zlatibor. Kada je svanulo, svi su oni doživeli pravo zaprepašćenje. Od materijala i opreme, bačene te noći iz aviona, mnoge su stvari nedostajale. Pored ostalog, i lična oprema generala Armstronga. Njegovo zaprepašćenje dostiglo je kulminaciju kada je saznao da mu nedostaje i uniforma u kojoj je želeo da se pojavi pred četničkim vođom Mihailovićem. Već u prvi mah mnogima je bilo jasno — to se kasnije i ustanovilo — da su krađu izvršili četnici, i to baš oni koji su bili određeni da prikupe materijal i da ga kolima prebace u bivak.

Ova krađa izazvala je pravi skandal. Mihailović je bio prinuđen da o tome obavesti emigrantsku vladu i da preko nje poruči sve pokradene stvari kako bi obešteto Armstronga i ostale članove savezničke misije.

Naimenovanje britanskog generala Armstronga za šefa britanske misije pri Vrhovnoj komandi Draže Mihailovića nije bilo nimalo slučajna stvar. To je bilo usvojeno, pored ostalog, i vojno-političkom situacijom u taboru saveznika, a posebno na Balkanu, na kome je Jugoslavija bila čvorna tačka i gde su se oštro sukobljavali uticaji Istoka i Zapada. Ovi su uticaji bili, uostalom, kasnije izraženi i kroz aranžman »fifti-fifti«, podelu interesnih sfera između SSSR i zapadnih saveznika. Zbog toga je britanska vlada, nekoliko meseci pre Teheranske konferencije, ulažući poslednje napore da rehabilituje Mihailovića, i odlučila da za šefa misije postavi jednu autoritativnu ličnost koja je, po svaku cenu, trebalo da natera četničkog vođu da bar u poslednjem momentu prekinе saradnju sa već napuklom Osovinom i da oružanim akcijama da svoj doprinos opštoj savezničkoj stvari.

Sutradan po dolasku general Armstrong je sa svojom ekipom posetio Mihailovića. Tom prilikom predao mu je tri pisma — poruke, od kojih je najinteresantnija ona od generala Vilsona. U njoj general Vilson prilično oštrim tonom zahteva od Mihailovića da, najzad, ispuni ranije data obećanja i da neodložno otpočne sa oružanim akcijama protiv nemačkih snaga na prostoru Srbije.

Ova poruka je, između Mihailovića i Armstronga, izazvala vrlo oštre diskusije u kojima je Armstrong uporno branio stavove generala Vilsona. On je energično

zahtevao od Mihailovića da prekine borbu protiv NOP i da krene u akciju protiv okupatora. Međutim, napadajući britansku politiku prema četnicima i klevetajući NOP, Mihailović je pokušao da iznese razloge zbog kojih nije u stanju da ovim zahtevima izađe u susret. Ali, svi Mihailovićevi razlozi za Armstronga su bili neprihvatljivi.

Tako je već u prvom susretu između Mihailovića i Armstronga došlo do znatnog razmimoilaženja koje se, ubrzo, pretvorilo u krajnju netrpeljivost.

Jedan od Mihailovićevih bliskih saradnika je, govoreći o Armstrongu, rekao:

»General Armstrong je tipičan engleski oficir. Prema Slovenima nije bio bogzna kako raspoložen i boji se panslavizma. Mrzeo je Nemce. Bio je džentlmen, vrlo povučen. Nije voleo da kaže svoje mišljenje, diskutovati, uopšte, nije hteo. Voleo je da ispituje stvari koje ga interesuju, ali o ničemu nije davao svoj sud.«¹

Sa ciljem da četničku organizaciju angažuje na opštem savezničkom planu, Armstrong je iz dana u dan povećavao svoj pritisak na Mihailovića. Ali, svi njegovi naponi bili su uzaludni. Na konferencijama koje su održavane između njih dvojice vladalo je obostrano nepoverenje.

Da bi se unekoliko oslobodio Armstrongovog pritiska i tobože bio načisto s njegovim zahtevima i odlukama, Mihailović mu je novembra 1943. uputio ovo zajedljivo pismo:

»Po iskustvima dosadašnjih konferencija ostajem i dalje na gledištu da se na konferencijama vodi zapisnik koji će se potvrditi i s jedne i s druge strane. Ne mogu dozvoliti da se ubuduće desi da se objašnjavamo ko je šta rekao. Samim tim konferencije moraju biti duže i zbog toga, sasvim razumljivo, s obzirom na moju zauzetost, moraju biti ređe. Molim da verujete da ja najbolje znam koliko vremena imam na raspoloženju.«²

Međutim, Armstrong je uspeo da vrlo brzo prozre Mihailovićeve namere i njegovo »taktiziranje«. Zato je u svojim nastojanjima i dalje ostao otvoren i kategoričan. On nije krio neraspoloženje prema Mihailovićevoj taktici. Znao je da u zgodnoj formi izražava sumnje da bi Mihailović bilo šta mogao da doprinese opštesavezničkim naporima u borbi protiv neprijatelja. Ali, i pored toga, u

želji da Mihailovića upozori na ozbiljnost situacije, Armstrong mu krajem novembra 1943. godine piše:

»Upućujem Vam ovo pismo u smislu ozbiljnog i iskrenog pokušaja da se pozovem na Vaše zdravije rasuđivanje kao i na jako razvijen osećaj rodoljublja prema ujedinjenoj Jugoslaviji za koje znam da se visoko broji među Vašim sobinama.

Moja je velika želja da doprinesem do granica moje moći tome, da se učini kraj ovom besmislenom građanskom ratu, koji sada besni među narodima Jugoslavije. Smatram, da sve što bi se sada moglo učiniti da se jednom stane na put bratoubilačkom klanju Jugoslovena, pa čak i najmanje sitnice, u isto vreme bi koristile našoj opštoj stvari i time ubrzale dan oslobođenja Jugoslavije. Zato Vas najozbiljnije molim, gospodine Ministre, da ponovo uzmete u razmatranje svaku eventualnu odluku, koju ste već doneli ili koju namećete doneti u pogledu daljega vođenja borbe protiv partizanskih sila...«³

Međutim, sve sugestije upućene od Armstroga Mihailović je kategorički odbijao, a svojim potčinjenima uputio sledeće naređenje:

»Da se prekine svaki privatni dodir sa engleskim misijama koje se nalaze kod naše vojske. Ukoliko ima potrebe za nekim službenim dodirom, isti će se održavati isključivo preko komandanata kod kojih se nalaze ove misije.

Ljudstvu pri štabu Vrhovne komande zabranjujem svaki privatni dodir sa ljudstvom engleske misije. Za svaki prekršaj ove naredbe najstrožije ću kažnjavati.«⁴

Da bi pokrenuli četničke komandante u borbu protiv okupatora, članovi britanske misije pri štabovima korpusa su ponekad i sami organizovali i vršili diverzantske akcije na pojedine objekte. O tome svedoči i pismo britanskog oficira Roberta, upućeno majoru Rou u štabu potpukovnika Đurića, u kome, pored ostalog, piše:

»14. oktobra 1943. godine, noću prekinuli smo 7 kilometara linije između Vranja i Preševa. Najuspešiji poduhvat, samo nas je straža primetila i voz koji smo trebali da bacimo u vazduh nije došao. Mislim da ćemo imati još da čekamo. Bilo je to vrlo zanimljivo i mnogo nam je to pričinilo zadovoljstva. Presekli smo liniju koja smatram da vezuje Niš—Vranje—Kumanovo.«⁵

U oktobru 1943. godine Piletić šalje Mihailoviću izveštaj da će 25. oktobra izvršiti napad na bratove i

šlepove u Đerdapu i da će u toj akciji učestvovati tri britanska majora: Rutem, Grinvud i Skordji.

Piletić napominje: »Ako se uspe, biće sprečena plovidba dva meseca, taman do leta.«⁶

Nekoliko dana kasnije Piletić obaveštava Vrhovnu komandu da je akcija kod sela Boljetina uspeła i da su napadnuta dva broda sa po dva šlepa. Pretpostavlja da su potopljena dva šlepa sa žitom. Smatra da su britanski oficiri bili zadovoljni a da on nije zadovoljan, jer kanal nije zatvoren. U daljem tekstu stoji: »Naši borci su zadivili Engleze hrabrošću jer su napadi izvršeni pod kišom kuršuma sa rumunske obale.« Da bi se za ovu akciju izbegla odmazda okupatora, Piletić kaže da je Nemcima servirao ovaj slučaj kao da su to Englezi sami učinili.⁷

Potpukovnik Pavlović tražio je od Mihailovića odobrenje da Englezi izvrše sabotažu na jednom nemačkom vozu sa trupama u Bagrdanskom tesnacu. »Sabotažu bi izvršio lično major Rutem«, naglašava Pavlović.⁸

U depeši upućenoj potpukovniku Pavloviću 12. decembra 1943. godine Mihailović traži da se kod tamošnje britanske misije urgira za naoružanje i municiju, pa da se tek onda pristupi akciji. »Pri tome se upravljajte na traženje sredstava i obećajte mnogo, osobito u pogledu sabotaže na Dunavu, železnicama pa čak i u Banatu. Organizujte prebacivanje trojki za rušenje vozova koji pored Dunava idu, od Oršave za Vlašku.« Istovremeno mu javlja da je general Armstrong obećao dodeliti gumene čamce za prelaz preko Dunava, dok mine za sabotažu neće moći dostaviti zbog teškoća u transportu.⁹

General Armstrong je, pored ostalog, veliku pažnju poklanjao oblastima južne Srbije, Kosova i Makedonije, koje su delom bile pod komandom potpukovnika Đurića i zbog kojih je često dolazilo do nesuglasica između njega i Mihailovića.

Armstrongovo interesovanje za ove oblasti vidi se i iz pisma koje je u njegovo ime major P. S. Flod uputio Mihailoviću i u kome se, pored ostalog, kaže:

»Gospodine, general Armstrong, šef britanske misije, moli Vas da mu najhitnije izvolite odgovoriti na sledeća pitanja koja se odnose na teritoriju potpukovnika Đurića.

Gde su garnizoni neprijateljskih trupa na toj teritoriji, njihova narodnost, broj i svi detalji koje imate o njihovom naoružanju.

Kojim se aerodromima neprijatelj služi, broj i tip aviona, protivavionska odbrana i odbrana protiv napada sa zemlje.

Kako ocenjujete neprijateljski plan da se odupre opštem ustanku na toj teritoriji.

Kako je podeljena komanda potpukovnika Đurića.

Kako će biti grupisani korpusi za glavne operacije i ko će biti njihov glavnokomandujući.

Koliki će biti broj rezervi na toj teritoriji, njihovo grupisanje i centri koncentracije.

Koji su planovi ishrane za glavne operacije. Postoje li već baze za municiju, eksploziv itd.

Koja će biti sredstva za vezu između štaba đenerala Mihailovića i komande potpukovnika Đurića.«¹⁰

Pošto je Mihailović uskratio pružanje traženih podataka, general Armstrong je odlučio da na teren pod Đurićevom »kontrolom« uputi majora Floda sa zadatkom da prikupi potrebne podatke. Da bi onemogućio izvršenje ovoga zadatka, Mihailović je odbio i Armstrongov zahtev da se Flodu dodeli pratnja do Đurićevog štaba, a od njega je zahtevao da pojedine članove misije sa terena povuče u svoj štab.

Ne želeći da Armstrongu pruži konkretne razloge za ovaj zahtev, Mihailović mu 24. novembra 1943. godine upućuje opširno pismo:

»U međunarodnim odnosima i kod saveznika nije uobičajeno da vojska u sopstvenoj zemlji optužuje savezničke oficire. Uobičajeno je, međutim, da se postupi onako kako sam postupio i pri tome ostajem.

U prilogu ovoga ide i moj postupak od ovoga leta kada nisam davao nikakvu optužbu, u interesu dobrih savezničkih odnosa, čak ni onda kada je šef Vaše misije kod potpukovnika Đurića iskoristivši težak položaj štaba Vrhovne komande Jugoslovenske vojske zbog nemačkog gonjenja, saopštio potpukovniku Đuriću:

— da je štab Vrhovne komande opkoljen

— da su sve radio-stanice i šifre komande u rukama Gestapoa,

— da potpukovnik Đurić više nema šta da očekuje od Vrhovne komande i da po naređenju iz Kaira treba odmah da diže ustanak... Isto tako izgubili smo dolinu Lima i celu oblast Berana, blagodareći intervenciji pukovnika gospodina Bejlija, jer bismo tada italijansku diviziju mi razoružali i ne bismo dozvolili da tek mnogo docnije ovo učine komunisti i ojačaju se na naš račun, zloupotrebivši pri tome

čak i preobučena dva čoveka u uniformu britanskih oficira, koji su italijanskom komandantu divizije 'Venecija' izjavili, da su komunisti jedina priznata saveznička vojna snaga na Balkanu pa da posle iste ove italijanske snage upute protiv nas u Crnoj Gori i Sandžaku. Ni ovaj slučaj u interesu dobrih savezničkih odnosa ne bi Vam konkretizirali da njegove posledice nisu i suviše poznate i Vama i nama.

Eto iz ovih razloga — uobičajenih međusavezničkih postupaka — mi ne možemo iznositi nikakve konkretne ni optužbe ni dokaze protiv savezničkih oficira već u interesu dobrih savezničkih odnosa možemo samo izraziti želju da se dotični oficir premesti sa ovoga terena.«¹¹

Ubrzo, general Armstrong je uvideo da nije u stanju da izmeni Mihailovićev stav i nepodnošljivo stanje koje je vladalo u njihovim međusobnim odnosima. Ali, imajući u vidu imperativno postavljene zahteve Britanske vrhovne komande, Armstrong je bio prinuđen da za intervenciju angažuje generala Vilsona koji je 9. decembra 1943. godine preko Armstronga uputio Mihailoviću telegram. Tu se sasvim precizno zahtevaju akcije četnika protiv okupatora:

»1. Sloboda kojom se Nemci služe željezničkim prugama od Grčke do Beograda za prevoz trupa i izdržavanje istih, nepodnošljiva je. Ozbiljan prekid imao bi važne i dalekosežne rezultate.

2. Zato se umoljavate da, sa što manje zastoja, izvršite dva jednovremena napada radi uništenja:

a) Železničkog mosta preko Morave, na pruzi Stalać—Niš, kod Gerova, 8 km. jugoistočno od Stalaća.

b) Železničkog mosta na pruzi Kraljevo—Mitrovica, a preko reke Ibra, na mestu gde se put za Jošaničku banju odvaja 14 km. severno od Raške i 7 km. južno od Ušća...

5. U toku poslednjih meseci poslali smo Vam dovoljno materijala i eksploziva za izvršenje ovih zadataka.

6. Molim za izvršenje do 29. decembra 1943. godine.«¹²

Međutim, ni ova molba upućena sa autoritativnog britanskog mesta nije urodila plodom.

Da bi izbegao davanje odgovora na sve upornije Armstrongove zahteve, Mihailović je odlučio da se, pod izgovorom »velike zaposlenosti«, sve ređe sastaje sa engleskim generalom. Ali, Britanac je bio hladan i uporan. Svoje zahteve Mihailoviću je dostavljao i pismeno. U jednom od njih on kaže:

»Potvrđujem prijem usmenog saopštenja primljenog preko potpukovnika Novakovića, da ne raspolazete potrebnim vremenom da primite mog najstarijeg oficira iz Homolja koji se nalazi momentalno kod mene. Želeo sam da pretresem sa Vama, dok je ovaj oficir još tu, sledeće stvari:

a) Napadi na glavnu prugu u dolini Velike Morave. Pukovnik Pavlović odbija da odobri ove napade bez izričitog naređenja od Vas.

b) Red prednosti napada protiv putnog saobraćaja i železnice, sa glavnim ciljem da se prekida odvoz materijala iz Borskih rudnika.

v) Slučaj kada su Nemci spalili mnoštvo kuća u selu *Crnjake* (podvukao Armstrong — nap. autora).

Takođe sam hteo da pokrenem pitanje majora Floda, koji mi je uputio depešu u kojoj moli da se potpukovniku Đuriću naredi da preduzme potrebne korake da se majoru Flodu omogućí obilazak mojih oficira za vezu na teritoriji potpukovnika Đurića. Prema poslatoj depeši majora Floda, izgleda da su nastale izvesne teškoće u tom pogledu.

Naposletku bio bih Vam blagodaran ako biste mogli da me unekoliko obavestite o širokoj akciji protiv neprijatelja koju sigurno sada projektujete, ili pak vršite, jer mi je inače nemoguće da dovedem u sklad izveštaje koje moram slati u Kairo u smislu da ne možete da me primite zbog velike zaposlenosti, sa drugim pak obaveštajnim izveštajima u smislu da već tri nedelje dobijam od Vas, preko načelnika Vašeg obaveštajnog odeljenja i moga oficira za vezu majora Grinlisa, saopštenja da nema nikakvih vesti niti novosti bilo iz Sandžaka, Bosne i Hercegovine itd. itd.«¹³

Na Armstrongov zahtev da zajednički razmotre mogućnost i stvore plan o izvršenju zadataka postavljenih od Vilsona, Mihailović je odgovorio da je izvršenje tog operativnog zadatka vezano za naoružanje i municiju njegovih jedinica i da je zbog toga morao da traži izveštaje svojih komandanata. S obzirom da te izveštaje još nije primio, bilo bi uzaludno održati neku konferenciju. »Zakazanu konferenciju održaćemo kad dobijem podatke, o čemu ću vas izvestiti.«¹⁴

Istoga dana, 10. decembra 1943. godine, Mihailović je svojim komandantima uputio raspis sa uputstvima kako da se ponašaju prema članovima britanskih misija:

»Naređujem prema svim engleskim misijama sledeći postupak:

1. — Najveća, veća nego do sada, učtivost i hladnoća.

2. — Preprečiti im svaku vezu sa komunistima na terenu.

3. — Ne dozvoliti im apsolutno nijedan podatak ni o čemu.

4. — Onemogućiti im uopšte snabdevanje benzinom, tako da što skorije prestanu njihove stanice. U njihov benzin sipati šećer ali to da niko ne primeti. Ovo čuvati u najvećoj tajnosti i benzin im što pre uskratiti pod izgovorom da ga nema... Izveštavajte o rezultatima, da li im stanice rade ili ne.¹⁵

Pored ove opšte, Mihailović je pojedinim komandantima dostavljao i posebne slične direktive koje su se odnosile na držanje prema pripadnicima britanske misije. Tako Siniši Pazarcu, jednom od četničkih komandanta u oblasti istočne Srbije, 11. decembra naređuje da britanskim oficirima onemogućići smeštaj i snabdevanje hranom.

Razočaran neuspehom svoje misije, Armstrong je 17. decembra predao lično Mihailoviću pismo u kome mu, pored ostalog, piše:

»Kad bih rekao da mi je bilo jako milo kada je meni pripala čast da budem izabran da preduzmem komandu nad savezničkom misijom pri Vašem štabu, omalovažavao bih svoja prava osećanja. Stigao sam pun nade i predviđao sam doba srećne saradnje, i po dobrim i po zlim prilikama, kao i mnogo korisnih operacija protiv mrskog okupatora.

Za vreme prvih nedelja moga boravka imao sam čast da sa Vama često konferišem.

Na tim konferencijama dogovorili smo se da naredite mnogo napada na neprijatelja, naročito protiv vitalnih železničkih pruga Vranje — Skoplje, Niš — Sofija, u dolini Ibra, u Kačaničkom tesnacu, i od Škoplja do grčke granice. Takođe smo se dogovorili da se vrše napadi u homoljskom kraju i protiv saobraćaja na Dunavu.

U prethodnih šest meseci dostavljeno je najmanje dvadeset transporta potpukovniku Keseroviću, 27 transporta Vašim komandantima u Homolju i, kao što znate, znatno više od 40 transporta potpukovniku Đuriću. Naravno, i pored gore navedenih, dostavljen je izvestan broj transporta Glavnom štabu i raznim drugim komandantima... Godina se brzo primiče svome kraju. Gledam oko sebe da napravim pregled onoga što je postignuto protiv okupatora, neprijatelja, i pitam se da li smo došli do cilja — zadatka koji smo sami sebi postavili.

Da govorim bez okolišanja, duboko sam razočaran. Vi ste mi sami rekli da ste telegrafskim putem obavestili koman-

dante u homoljskom kraju da jednom učine kraj konferencijama i da pristupaju akciji i da ste naredili potpukovniku Đuriću da Vam odmah javi razlog zašto ne može da izvrši operacije koje smo već odavno projektovali.

Ja bih Vas ozbiljno molio, gospodine Mihailoviću, da naredite da se dotične operacije odmah izvrše. Uveravam Vas da želim da Vam pomognem, ali s obzirom na Vaše stalno odbijanje da me primite, osećam se nemoćnim da to učinim.«¹⁶

Istoga dana na Armstrongov energični zahtev Mihailović je, najzad, sa njim, u prisustvu pukovnika Bejlja kao tumača, održao konferenciju na kojoj je vođen sledeći zapisnik:

»*Đen. Mihailović* (obraća se svojim potčinjenim): Ukoliko ko bude imao neko pitanje da se izloži kratko i vojnički. Nikakvo političko pitanje ne dozvoljavam sem članu C. N. K. (Centralnog Nacionalnog komiteta — nap. autora).

Đen. Armstrong (predstavlja majora Grinvuda): Major Grinvud došao ovamo da predloži napad na železničku prugu u dolini Velike Morave. Pomenuta pruga je van reona pukovnika Pavlovića. Moli da se izda naređenje majoru Radojloviću i Mihailoviću koji su mesni k-dti (komandanti — prim. autora) na terenu.

Đen. Mihailović: Na ovo ću dati pismeni odgovor. Radojlović je premešten kao nepovoljan.

Đen. Armstrong: Takođe moli da se izda potrebno naređenje pukovniku Pavloviću za napad na izvesne ciljeve u homoljskom kraju da se onemoguću izvoz iz Borskog rudnika, a naročito put: Bor — Žagubica — Petrovac i pruga Bor — Metovnica — Zaječar — Prahovo.

Đen. Mihailović: Odgovoriću pismeno.

Đen. Armstrong: Želi da pomene slučaj u selu Crnjake. Nemci došli u selo Crnjake i sledeći dan zapalili su nekoliko kuća. Pukovnik Piletić i majori Grinvud i Rutem bili su u neposrednoj blizini. Nemci su bili jačine oko 80. Piletićeve trupe bile znatno nadmoćnije. Piletić odbio napad i ako mu je na to skrenuo pažnju major Grinvud. Piletić odbio, i molio majora Grinvuda da izdejstvuje preko Kaira da se objavi preko Radio-Londona... ovaj teroristički akt Nemaca. Đeneral moli da slični slučajevi, koji se ponove da k-dti dobiju instrukcije da pod takvim okolnostima vrše akciju u cilju zaštite seljaka.

Đen. Mihailović: Do sada mi ništa nije poznato. Prikućićemo podatke. U pogledu Radio-Londona da je njihov neprijateljski stav takav da ja nikad ne bih tražio zaštitu.

Den. Armstrong: Da li ste doneli neke odluke u pogledu molbe k-dta na Srednjem istoku za akciju protiv vitalnih komunikacija neprijatelja?

Den. Mihailović: Moj odgovor sledovaće pismeno.

Den. Armstrong: Hteo bi da se vrati na pitanje direktive Vilsona. Da li će odgovor obuhvatiti imena k-dta kojima će zadatak biti poveren, pošto bi to moglo da tangira i naše oficire.

Den. Mihailović: Odgovor pismeni biće konkretan...¹⁷

Armstrong i Mihailović su potpisali svaku stranicu zapisnika, a Mihailovićev pismeni odgovor Armstrongu, predat na sledećoj konferenciji 23. decembra 1943. godine, glasio je:

»Potpuno uviđam važnost železničkih komunikacija dolinom Južne Morave i Ibra i na označene objekte, koje je preporučio general Vilson, preduzećemo napade. Preduzeo sam potrebne pripreme za izvršenje ovih akcija. Odmah mogu da primetim da je rok do koga se želi izvršenje, obzirom na ozbiljnost posla i okolnosti pod kojima se radi, kao i na obimnost priprema, i suviše kratak. Istovremeno hoću da napomenem da su ovi objekti neobično dobro branjeni baš obzirom na važnost koju im neprijatelj pridaje. Iako raspolazemo vrlo ograničenom količinom municije za zauzimanje ovih bjekata, a oskudevamo i u specijalnom naoružanju za napad na bunke, spreman sam da učinim sve za izvršenje ove akcije... Ako se želi da se zagarantuje uspeh pored dobro predviđenog plana ove akcije, treba da budu i dobro snabdevene potrebnim sredstvima, a ukoliko bi od saveznika bile potpomognute, bar dovoljnom količinom municije, izgled na uspeh bio bi veći... Napominjem da potpukovnik Đurić i pored date saglasnosti sa Vaše strane i Vašeg oficira u misiji kod potpukovnika Đurića, majora Roa, za izvršenje akcije koje smo projektovali u oktobru ove godine, nije dobio onaj materijal koji je smatran kao nužan za izvršenje projektovanih napada na objekte koje treba porušiti... Dobijena je saglasnost za 12—15 aviona i 1.000 zlatnih funti. Da je ovaj materijal došao na vreme, ne bi se čekalo do sada i velika rušenja bila bi već izvršena...¹⁸

U drugoj polovini decembra do Mihailovića je prodrla vest da zbog njegove neaktivnosti protiv okupatora i saradnje sa njim, postoji mogućnost da mu se uskrati saveznička pomoć. Mada ova vest nije upućena od zvaničnih krugova, ipak je izazvala znatnu uznemirenost četničkih vođa. Mihailović je bio prinuđen da otpočne sa novim »taktiziranjem«. Zbog toga je i odlučio da pozove

Armstronga na dužu konferenciju. Ona je održana 23. decembra 1943. godine. Na dnevnom redu su bila tri pitanja: poruka generala Vilsona, koordinacija četničkih akcija sa savezničkim i mere koje Mihailović predlaže za konsolidaciju odnosa sa NOP.

Evo nekoliko odlomaka iz zapisnika sa ove konferencije na kojoj je britanski pukovnik Bejli imao ulogu tumača:

»Den. Mih.: Kao što sam obećao dajem Vam pismeni odgovor šta smo preduzeli po poruci đenerala g. Vilsona. (Uručeno pismo, koje puk. Bejli čita i prevodi na engleski.)

Den. Arm.: Imate li još šta da dodate?

Den. Mih.: Dobra volja postoji. Nemam ništa naročito da dodam. Potrebna su nam materijalna i novčana sredstva... Teškoće su u tome što je kratko vreme bilo od 9. do 29. decembra gde je potrebno izvršiti opsežne pripreme za izvršenje.

Den. Arm.: Hoće da postavi dva pitanja. Razume obrazloženje u pogledu vremena i moli kad se mogu očekivati rezultati.

Den. Mih.: U najskorije vreme. Verovatno u prvoj polovini januara mogu se očekivati rezultati.

Den. Arm.: Ubeđen je da g. Ministar razume da je potrebno da se izvrše oba prekida jednovremeno. Da li može da javi svome g. Vilsonu — kad može da javi dan jednovremenog napada.

Den. Mih.: Možemo urediti da napadi budu jednovremeni i tome ćemo težiti, ali ovi napadi moraju se izvoditi u nizu napada. Detaljan plan napada će se dati...

Den. Arm.: Moli ako može dozvoliti da major Džek ide kod Cvetića kao stručnjak. (Cvetić je bio komandant Javorskog četničkog korpusa koji se prostirao i u dolini reke Ibra — nap. autora).

Den. Arm.: Kako stoji pitanje puta puk. Bejlija?

Den. Mih.: Sada je akcija Nemaca u Sandžaku. Čim bude slobodan teren moći će poći preko majora Lukačevića...

Den. Mih.: Imamo drugu tačku, koordinaciju akcije sa savezničkim planom. Ovo je pitanje otvoreno od dolaska puk. Bejlija. Upoznao sam Vas sa našim projektom plana. Puk. Bejli je tražio proletoš moj povratak iz Bosne u vezi sa pitanjem koordinacije. Do toga nije došlo. Sa dolaskom đenerala takođe ovo nije pokrenuto. U momentu glavne akcije treba da se podigne ceo narod po mojoj direktivi. Sada to ne možemo učiniti, jer nije u koordinaciji sa iskrcavanjem. Ne-

prijatelj bi izvršio velike represalije i onesposobio nas za glavni momenat. Preuranjena akcija celog naroda kompromitovala bi ovu akciju u vreme iskrcavanja...

Den. Arm.: Italijanska kapitulacija bila je predviđena za kasnije i zato nije bilo vremena. Italijani stvar izdali Nemcima. Zato je stvar ubrzana...

Den. Mih.: Od treće tačke zavisi mnogo. Verujem da ste se Vi, posle naše akcije u toku ovog leta, uverili da mi nismo ostali neaktivni u pogledu okupatora. Akcija je počela po izvesnom planu u svim pokrajinama. U Srbiji mnoga mesta bila zauzeta: u Sandžaku gde ste Vi (puk. Bejli) i g. đeneral učestvovali, gotovo ceo Sandžak, sem Pljevalja, bio je u našim rukama... Posle toga sledi upad komunista u Sandžak i zauzimanje pojedinih mesta. Pri napadu na Berane divizija 'Venecija' prešla njima. Posle Višegrada produžili smo napad ka Sokolcu koji smo opkolili i tu su nas komunisti istovremeno napali s leđa a ustaše izvršile ispad. Svi ovi događaji naterali su nas na stav nužne odbrane. Rezultat: zapazili ste našu neaktivnost. Nismo mogli drukčije postupiti, jer komunističke metode vrlo dobro poznajemo. Moramo preduzeti mere da budemo sigurni od komunista kad napadamo okupatora. Da bismo bili sigurni, treba da se prekinu građanski rat. Odbijamo od sebe da smo krivi za ovaj rat... Duboko smo razmišljali na koji način da se spreči građanski rat i došli do zaključka: treba da dođe do sastanka između predstavnika jugoslovenske vojske i Titovih snaga. To bi bila mera koju predlažemo za sprečavanje građanskog rata. Na taj način sva akcija bi se mogla uputiti protiv okupatora. U pogledu zaključaka koji bi mogli biti doneti, mi im ne verujemo i smatramo da je nužno da posrednici i prisutni ovome sastanku budu britanski delegati. To je sve što po ovoj tački predlažem.

Den. Arm.: ... Svečano obećava da će učiniti sve što može da dođe do predloženog sastanka... i ukoliko bude došlo do toga, a ne vidi razlog da se to ne ostvari, može da uveri g. Ministra da će u ličnostima g. pukovnika Bejlja i njegovo imati dva advokata, koji će se energično starati da sastanak dovede do konkretnih i zadovoljavajućih rezultata.

Den. Mih.: Zahvaljuje g. đeneralu i očekuje da će g. g. đeneral i pukovnik Bejli učiniti sve da se dođe do željenog cilja.¹⁹

Na koricama ovog zapisnika Mihailović je docnije napisao:

»Na dan 3. januara 1944. god. na konferenciji u 14.30 časova đeneral Armstrong saopštio mi je da je 2. januara dobio kratku depešu iz Kaira da Britanska vlada ne želi da posreduje u pogledu sastanka i pregovora sa komunistima.«

Međutim, po svemu sudeći, Armstrong je i ovoga puta prozreo Mihailovićeve namere i njegovo »taktiziranje«.

O svome predlogu da se povedu pregovori između četnika i partizana u prisustvu savezničkih delegata, upućenom generalu Armstrongu na konferenciji održanoj 23. decembra 1943, Mihailović je radiogramom, još istoga dana, obavestio emigrantsku vladu, uz molbu »da se ovo drži u tajnosti i da se ne shvata kao izraz slabosti ili neslaganja s kraljevskom vladom«.²⁰

Međutim, 13. januara 1944. šef kabineta Božidara Purića šalje dopis Štabu odeljka Vrhovne komande u Kairu u kome kaže da je Predsedništvo Ministarskog saveta emigrantske vlade primilo od britanskog ambasadora, akreditovanog kod jugoslovenske vlade, pismo sledeće sadržine:

»Mislim da treba da Vas izvestim da sam pre izvesnog vremena dobio telegram od našeg oficira za vezu pri štabu generala Mihailovića u kome izveštava da je umoljen od generala da organizuje sastanak između predstavnika njegovih snaga i partizanskih. General Mihailović je molio da britanska vlada služi kao posrednik i da garantuje ma kakav sporazum koji bi se mogao postići.

Ja sam odmah referisao po ovom predmetu svome Ministarstvu inostranih poslova, i u vezi sa dobijenim uputstvima po ovom pitanju poslat je odgovor da u sadašnjim prilikama oni ne vide na koji bi način mogli dejstvovati kao posrednici. I da, ukoliko Ministarstvo inostranih poslova može videti, nije bilo ničega što bi sprečavalo generala Mihailovića da se direktno obrati partizanskom štabu.«²¹

Tako se i ovaj Mihailovićev manevar, sračunat na dalje obmanjivanje saveznika i demokratske svetske javnosti, završio neuspehom.

Stekavši uverenje da preko Mihailovića neće moći da sprovede planirane diverzije, Armstrong je lično, u pratnji majora Smita, otišao na teren Javorskog četničkog korpusa koji je bio pod komandom majora Cvetića, i pokušao da organizuje diverzije na mostu u Ibarskoj klisuri. Pod izgovorom da se još plaši okupatorskih represalija, Cvetić je uspeo da onemogući ovu akciju.

Međutim, boraveći gotovo dva meseca na ovom terenu, Armstrong je konstatovao da je pravi razlog Cvetićevog otpora njegova bliska saradnja sa okupatorima i njihova zajednička borba protiv divizija NOB. Tako se

Armstrong, neobavljenog posla, ponovo vratio u Mihailovičevu Vrhovnu komandu.

Očigledno, ni general Armstrong nije bio u stanju da Mihailovića privoli na borbu protiv okupatora, pa čak ni na izvođenje diverzantskih akcija na objekte kojima se okupator služio.

Početkom septembra 1943. godine u štab Draže Mihailovića stigao je sa Srednjeg istoka i kapetan jugoslovenske vojske Borislav Todorović. On je ovako opisao svoj dolazak među četnike:

»Već nekoliko dana nalazio sam se u jednom od mnogobrojnih savezničkih vojničkih logora u Severnoj Africi, čekajući naređenje za pokret. Gledajući kako svake večeri pojedine grupe komandosa napuštaju logor, odlazeći sa sličnim zadacima koji su i mene očekivali, moje nestrpljenje počelo je da raste. Komandant logora me je, najzad, obavestio da će moja grupa krenuti na zadatak sutra uveče.

Sutradan, oko devet časova uveče, došao je komandant logora i povezao nas kamionom ka aerodromu Bengazi. Našli smo se uskoro pored velikog četvoromotornog bombardera tipa 'halifaks', koji je u mraku ličio na nekakvo čudovište. Oko aviona, na travi, sedelo je nekoliko mladića. To je bila naša posada, koja treba ovo čudovište da prenese iz afričke pustinje negde u srce naše zemlje.

Ušli smo najzad u avion. Teška vrata zatvorila su se za nama i ubrzo huka motora ispuni prostor. Posle kraćeg vremena avion zaurla, a zatim se uspešno odlepi od zemlje...

... Letimo već dva sata. Osećam se prilično umoran. Ležem na klupu. Odjednom me je trgla jaka svetlost koja je zasenila avion. Skočio sam. Instruktor je čučao pored prozora i nešto osmatrao. Prišao sam mu. Od jake svetlosti nisam mogao ništa da vidim. Objasnio mi je da smo uhvaćeni u nemački reflektorski snop, negde iznad albanske obale. Svestan opasnosti, očekivao sam da ćemo svakoga časa biti pogođeni. Veliki avion počeo naglo da menja pravac. Nisam više mogao ostati u stojećem stavu; avion, skrećući čas na jednu, čas na drugu stranu posle nekoliko trenutaka uspeo je da se oslobodi opasnog zagrljaja svetlosti. Sada smo leteli iznad kopna. Skinuli smo pojaseve za spasavanje.

Bilo je oko tri časa izjutra kada mi je instruktor prišao i rekao da je vreme za oblačenje. Navlačim kombinezon; ostatak uniforme pakujem u balu. Nameštam padobran. Instruktor mi toliko zateže potege da sam primoran da legnem pored otvora kroz koji ću skakati, kako bih lakše disao.

— Vatre! Vatre! — čuo sam odjednom povike.

Pogledao sam kroz prozor. Duboko dole primetio sam sitne svetle tačke, poredane u obliku pravougaonika.

Avion je počeo naglo da se spušta. Poznato pištanje motora i snažan pritisak u ušima. Instruktor je otvorio vrata, kroz koja ću iskočiti. Već je 3,30. Meseca još nema; pomrčina je potpuna. Sada sedim pored otvora, dok avion kruži i uzima potreban pravac i menja visinu. Više moje glave instruktor vezuje vrpcom padobrana koja treba da ga automatski otvori kada budem iskočio. Primetio je da ga gledam, osmehuje mi se. Uzbudjen sam. Preko puta mene sedi Luka (pukovnik Baletić, posle dolaska u Vrhovnu komandu, postavljen za Mihailovićevo nač. štaba — nap. autora). Bled i ozbiljan. Možda sam i ja bled, samo to ne mogu da vidim.

Ja sam broj jedan. To znači da ću skakati prvi. Spustili smo se već dosta nisko. Avion je proleteo iznad vatri, koje sam sad jasno video, i zaokrenuo praveći poslednji krug. Čekam napregnuto. Odjednom se upalila crvena svetlost iznad moje glave. Pripremio sam se za skok. Sastavljenih nogu, spuštenih kroz otvor, leđima okrenut motorima, sedim potpuno ispravljen, oslanjajući se rukama o ivice otvora.

Zelena svetlost, i odjednom mrak. Strahovit vetar bacila me pod rep aviona. Nekoliko trenutaka padam naglo. Potom, mali trzaj. Padanje je sada lakše, odmerenije, ali ljuljanje je ogromno. Ljuljam se vrlo opasno: napred-nazad. Pokušavam da to smanjim.

Sećam se svih saveta koje su nam na obuci davali. Noge držim čvrsto priljubljene. Posmatram zemlju, ali ništa ne mogu da razaznam. Po dužini vremena koliko već padam, trebalo je da sam već odavno na zemlji. Odjednom, blag udar o tle baš u trenutku kad sam se nalazio u vertikalnom položaju. Pao sam i prevrnuo se hitro.

Skok je bio završen.

Ustao sam, oslobodio se veza i pogledao oko sebe. Činilo mi se da sam na dnu kanjona neke reke. Nigde nikoga; potpuno sam sam. Ne znajući za časak šta da radim, počeo sam da skupljam padobran. Zvuk avionskog motora dopirao je još do mene. Sigurno je tada izbacivao materijal. Ali gde?

— Ooooj! Padobranac, oooj! — razleglo se daleko gore, sa vrha kanjona. Opazio sam nekoliko slabih svetlosti, kako su se spuštale niz planinu.

— Ooooj, brate, gde si? — ponovilo se nekoliko puta u kratkim razmacima.

Odazvao sam se posle kraćeg dvoumljenja. Svetlosti su naglo počele da se primiču. Približavali su mi se sa više pravaca. Još nisam mogao da razaznam ljude; nazirao sam samo siluete. Podigao sam mitraljetu. Oni su mi se približavali držeći puške 'na gotovs' i ja se rukovah s bradonjama. Uzeli su moje stvari i svi polako krenusmo uzbrdo.

Zatekao sam Luku pored vatre. Izgleda da se pri skoku dobro ugruvao, jer još nije mogao da se potpuno snađe i odgovori na pitanja koja mu je engleski major Grmlis (član britanske misije — nap. autora) postavljao. Malo zatim, krenuli smo ka logoru savezničke misije.

Iako je bilo veoma rano, u logoru niko nije spavao. Očekivali su naš dolazak. Posle pozdrava i uobičajenih pitanja o skoku, prilazimo svi kazanu postavljenom na velikoj vatri pored šatora. Osetio sam miris 'šumadijskog čaja'. Navalili smo svojski. Niko nije na spavanje ni mislio. Ipak, po savetu svih, ulazim u jedan šator načinjen od padobrana. Ležem na debeli sloj čiste slame, ne bih li se koliko-toliko odmorio.

Ujutru, zajedno sa Lukom, stigao sam u Vrhovnu komandu. Naš susret i razgovor sa Mihailovićem bio je veoma srdačan. Luka je Mihailoviću predao nekoliko poruka vlade, a zatim ga je upoznao sa situacijom na Srednjem istoku. Ja sam, s vremena na vreme, odgovarao samo na postavljena pitanja.

Nekoliko dana kasnije Mihailović me je pozvao i saopštio mi da me određuje za oficira za vezu sa savezničkim misijama, prvenstveno sa misijom SAD, koja je tih dana stigla u Vrhovnu komandu.«²²

Zbog svoje široke saradnje sa okupatorom i kvislinzima, Mihailović je tokom 1943. godine sve više gubio poverenje i podršku britanske vlade. U takvoj situaciji on je uporno nastojao da ojača i učvrsti svoje pozicije kod SAD i da ih što više populariše kao svog iskrenog saveznika.

U tome ga je najviše pomagao Konstantin Fotić, ambasador emigrantske vlade u Vašingtonu, koji je u SAD razvio široku delatnost u političkim krugovima SAD i reakcionarnom delu jugoslovenske ekonomske emigracije, okupljene oko lista »Srbobran«.

Da bi realizovao svoj plan o osvajanju što veće podrške i pomoći SAD, Mihailoviću je bilo neophodno da izdejstvuje prisustvo jedne njene misije koja bi bila isključivo pod četničkim uticajem. Zato je Mihailović avgusta 1943. godine uputio šefu obaveštajne službe SAD generalu Donovanu telegram sledeće sadržine:

»Kod nas je skočio padobranom 19. avgusta poručnik američke mornarice Valter R. Mansfield, l. s. t. L. T. USNG. U interesu je, kako naše, tako i vaše zemlje, ako pošaljete kompletnu vojnu misiju u moj štab.«²³

Na ovaj Mihailovićev zahtev, avgusta 1943. godine u četničku Vrhovnu komandu je stigao potpukovnik SAD Ambret Sajc, za koga je Mihailović pretpostavljao da je bio viši činovnik u Ministarstvu unutrašnjih poslova SAD.

Nekoliko dana pre Sajcovog dolaska, Mihailoviću je pošlo za rukom da uspostavi i direktnu radio-vezu sa SAD. Tim povodom on je uputio raspis svojim komandantima u kojem, pored ostalog, kaže:

»... Najveći njujorški list 'Njujork tajms' od 17. septembra objavio je krupnim slovima senzacionalnu vest, da je đeneral Draža Mihailović uspostavio direktnu vezu sa Amerikom preko svoje radio-stanice 'Demokratska Jugoslavija'... Američko ministarstvo spoljnih poslova zvanično potvrđuje da ima direktnu vezu sa đeneralom Mihailovićem kao i da prima direktne telegrame za Ministarstvo rata...«²⁴

Tako se Mihailoviću pružila prilika da i ovim putem, sve do polovine avgusta 1944. godine, šalje u SAD razne laži, klevete, i dezinformacije na račun narodno-oslobodilačkog pokreta Jugoslavije.

Da bi svoje raspoloženje prema SAD preneo i na potčinjene, Mihailović je svojim komandantima slao mnogobrojne telegrame u kojima je veličao svoje odnose sa SAD i pomoć koju mu one pružaju. Početkom oktobra 1943. godine upućuje raspis svim komandantima u kojem, pored ostalog kaže:

»Javno pred skupovima slušajte samo emisije Amerike i širite njihove vesti... Naš kralj i naša vlada nalaze se sada u Kairu, imaju neposrednu vezu s Amerikom i sa našim ministrom vojske.«²⁵

Ovakvi i slični telegrami razvijali su među četnicima sve bolje raspoloženje prema SAD, zbog čega je američkoj misiji pri četničkom štabu umnogome bio olakšan rad i boravak među četnicima bio veoma prijatan.

Ovakav četnički stav znatno je išao na ruku Mihailoviću u njegovoj akciji na pridobijanju Sajca i Mansilda.

Da bi ovu dvojicu što bolje iskoristio za ostvarenje svojih ciljeva, Mihailović je doneo odluku da im, u pratnji Todorovića, organizuje »inspekciono« putovanje po određenim četničkim jedinicama u Srbiji, u kojima je četnička saradnja sa okupatorom i kvislinzima još bi-

la prikrivena. A zatim da ih, snabdevene materijalima koji bi išli u prilog četničkom pokretu, uputi preko Kaira za SAD radi podnošenja izveštaja lično predsedniku Ruzveltu.

Mada su Sajc i Mansfield odmah prihvatili ovaj predlog, Mihailović je u realizaciji ove odluke ipak naišao na izvesne teškoće.

Šef savezničkih misija britanski general Armstrong, pod čijim su se rukovodstvom nalazili Sajc i Mansfield, nije potpuno prihvatio Mihailovićev predlog. On je uporno insistirao da se oficirima SAD u »inspekcionom putovanju«²⁵ priključi i britanski major Hadson. Mihailović se u početku nije slagao sa ovim, ali s obzirom na činjenicu da se Sajc i Mansfield bez Armstrongovog odobrenja nisu mogli udaljavati iz sedišta savezničke misije, on je, i pored toga što je tvrdio da je jedini Hadsonov zadatak u ovoj grupi da »špijunira Amerikance«, bio prinuđen da prihvati Armstrongov zahtev.

Prvih dana novembra 1943. godine Mihailović je svojim komandantima uputio telegrame i u kojima im, pored ostalog, poručuje:

»Da bi upoznali prilike kod nas ... odobrio sam američkoj misiji pri štabu VK potpukovniku Sajcu i kapetanu Mansfieldu da obišu teritorije korpusa: Cerskog, Majevičkog, Kolubarskog, Valjevskog, Rudničkog, I ravnogorskog, Gardijskog, I šumadijskog, II ravnogorskog i Javorskog. Ovim predstavnicima savezničke Amerike treba pokazati sve čime raspolažemo u pogledu naoružanja ... Oni treba o ovome da dobiju pravu sliku i biće tumači naših teškoća kod Amerike, koja će nam ukazati veću pomoć nego što smo je do sada dobijali. Zato, ovim predstavnicima Amerike treba ukazati svu moguću predusretljivost i omogućiti im da što više vide.

Sa američkom misijom putuje i engleski potpukovnik Hadson. Sa ovom misijom kao delegat VK putuje artiljerijski kapetan Borislav Todorović.²⁶

Da bi postigao željeni rezultat, Mihailović je za vreme trajanja ovog »inspekcionog putovanja«²⁷ Todoroviću i zainteresovanim četničkim komandantima davao mnogobrojne instrukcije. Prvenstveno o tome šta treba misiji SAD prikazati i istaći, a šta od nje prikriti.

Po svemu sudeći, četnički komandanti su se ovom prilikom striktno pridržavali Mihailovićevih saveta. To se vidi i iz Todorovićevog telegrama upućenog decembra 1943. godine Mihailoviću:

»Dostavljam Sajcovu depešu. Predajte istu brigadiru (Armstrongu — nap. autora) da je pošalje odmah u Kairo... Moja (Sajcova — nap. autora) depeša za Vašington preko Kaira je: 'Nastavljamo najpažljiviju i najdetaljniju inspekciju trupa đenerala Mihailovića, njegove operacije i stav srpskog naroda. Verujem da će to pokazati najvažnije činjenice koje Kordel Hal (tadašnji ministar inostranih poslova SAD — nap. autora) nije znao kada je govorio 9. decembra o pomoći partizanima, nasuprot Mihailoviću. Moj izveštaj biće uskoro gotov i primoraću vladu da promeni mišljenje koje je uzela. U međuvremenu najhitnije tražim da se više nikakva izjava ne daje i da se obustavi izvršenje date izjave, dok ja ne dam svoj izveštaj'.«²⁷

A samo nekoliko dana kasnije, potpukovnik Sajc obaveštava svoju komandu:

»Naša inspekcija pokazuje, da general Mihailović može uraditi ono što bismo od njega tražili, ako bi imao na svaki način sledeći materijal: automatsko oružje, municiju, cipele i odela. Tražim upotrebu jugoslovenskih letećih tvrđava pod američkom komandom za donošenje prve pomoći Mihailoviću.«²⁸

MIHAILOVIĆEVI KORPUSI POD KOMANDOM OKUPATORA

Dolaskom Drugog udarnog korpusa u Crnu Goru i Sandžak, četničke snage su bile razdvojene na dva dela. Posle neuspelih borbi kod Kolašina četničke jedinice iz andrijevičkog, beranskog, kolašinskog i delimično bjelopoljskog sreza povukle su se pod komandom Đorđija Lašića u Podgoricu, dok su se četnici iz durmitorskog sreza prebacili u Nikšić. Od četničkih snaga u Sandžaku su formirana dva korpusa, Prvi i Drugi mileševski, koji su potpali pod komandu Starog Rasa. Za komandanta ove komande, posle kapitulacije Italije, imenovan je Vojislav Lukačević, a za njegovog načelnika štaba Rudolf Perhinek. Posle pretrpljenog poraza kod Kolašina, krajem septembra i početkom oktobra 1943. i proterivanjem četnika iz Vasojevića, preostale njihove snage iz srezova bjelopoljskog, kolašinskog, beranskog i andrijevičkog stavljene su pod komandu Starog Rasa. Od ovih snaga formirano je pet brigada.

Tokom oktobra i početkom novembra 1943. godine Lukačević je vodio borbe protiv snaga Trećeg udarnog korpusa NOB u širem rejonu Višegrada, posle kojih se, preko Zlatibora i Javora, povukao u pravcu Golije.

U to vreme i Milan Nedić je uputio neke svoje oružane formacije u pravcu Nove Varoši, sa ciljem da pruže pomoć četnicima u borbi protiv NOB, ali nemačke okupacione trupe, koje su se već grupisale na Javoru i u Sjenici, sprečile su njihovo dalje napredovanje.

Početkom novembra komanda Starog Rasa uspostavila je kontakt sa nemačkim okupatorima, a zatim je njen komandant Lukačević 19. novembra sa njima sklopio i pismeni sporazum:

»Izvod iz sporazuma između vojnog zapovednika za Jugoistok i četničkog štaba 148, vođa major Lukačević, od 19. XI 1943.

1. Primirje na području Bajina Bašta — Drina — Tara — Bijelo Polje — Rožaj — Kos. Mitrovica — Ibar — Krajevo — Čačak — Užice.

U sporazum su uključeni Vermaht i policija, bugarska vojska, SDK, SDS, RZK, (Srpska dobrovoljačka komanda, Srpska državna straža, Ruski zaštitni korpus — nap. autora) srpske vlasti i privredna preduzeća, a sa četničke strane odredi majora Lukačevića na pomenutom području.

2. Primirje treba da bude pretpostavka za zajedničku borbu protiv komunista.

3. Zajednička propagandna borba protiv komunista.

4. Obaveza Lukačevića da ni jedan pripadnik njemu podčinjenih jedinica neće delovati na strani sila koje su u ratu sa Nemačkom.

5. Prepuštanje područja borbenih dejstava četničkim odredima u cilju samostalnog vođenja borbe, koju vodi i nemački Vermaht.

6. Uključivanje četničkih odreda prilikom većih zajedničkih operacija pod nemačko zapovedništvo. U tom periodu nemačko vođstvo izdaje borbene naloge četničkim odredima.

7. Obaveza majora Lukačevića da ne preduzima ništa protiv Muslimana, uz obavezu sa nemačke strane da sprečava muslimanske postupke protiv srpskog stanovništva i Lukačevićevih odreda. U slučaju sukoba uslediće zajednička istraga i poravnanje.

8. Razmena štabova za vezu.

9. Isporuke nemačke municije radi sprovođenja zajedničkih borbenih zadataka u skladu sa vojnim potrebama. Podaci o snazi, rasporedu i naoružanju četničkih odreda.

10. Sporazum se mora držati u tajnosti.

Viša komanda Jugoistoka (Okdo, H. Gr. F.) I c G AG br. 2107/43 str. pov. od 20. 11. 43.«¹

U toku novembra 1943. godine, u Sandžak je stigao i Pavle Đurišić.

Posle hapšenja Đurišić je bio sproveden u zarobljenički logor u Striju u Poljskoj. Posle tri meseca, 27. avgusta 1943, on je, navodno, sa grupom od oko 20 zarobljenika uspeo da pobegne. U toku bekstva grupa se osipala, dok je Đurišić sa još jednim beguncem uspeo da preko Mađarske i Vojvodine stigne do Dunava. Prilikom prelaska reke kod sela Višnjice, u neposrednoj blizini Beograda, uhapsila ga je patrola Srpske državne straže i predala okupatorskim vlastima, koje su ga stavile u zatvor Gestapoa, koji se nalazio u Ratničkom domu. Posle 40 dana provedenih u zatvoru, na Nedićevu intervenciju, Nojbaher ga je pustio na slobodu.

Nekoliko dana kasnije Đurišić je posetio Nojbahe-
ra koji mu je priznao da je nepravedno uhapšen i interniran i zatražio od njega da ubuduće ne vodi borbu protiv Muslimana, a svakako ni protiv okupatora.

Posle ove, usledila je i Đurišićeva poseta Nediću, na kojoj je postignut čvrst dogovor i sporazum o zajedničkoj borbi protiv narodnooslobodilačkog pokreta u Crnoj Gori i Sandžaku.

Iz Beograda Đurišić se uputio u četničku Vrhovnu komandu, i tu upoznao Mihailovića sa aranžmanima koje je sklopio sa Nojbaherom i Nedićem. Pošto je prihvatio Đurišićev plan, Mihailović ga je uputio kod Lukačevića koji se u to vreme nalazio na planini Goliji.

Nekoliko dana po Đurišićevom dolasku Lukačević se uputio u Vrhovnu komandu, u kojoj je bila zakazana konferencija viših četničkih komandanata.

O ovoj konferenciji, održanoj početkom decembra 1943. godine na Orovici, nedaleko od Pašine Ravni, Vojislav Lukačević je, prilikom suđenja 1945. godine, pored ostalog izjavio i sledeće:

»Otišao sam u Vrhovnu komandu koja se tada nalazila u seku Orašju, u blizini Pašine Ravni u srezu kosjerićkom. To je bilo koncem novembra 1943. godine. Pošto sam pešačio 14 dana stigao sam u decembru mesecu. Tražio sam od generala Mihailovića da se izradi naša jasna linija i da nam se kaže šta smo mi, zašto smo mi, i za šta se borimo? Prvo sam tražio da se sazovu svi komandanti, svi koji su bili od početka u organizaciji. Zbog terenskih udaljenosti nisu bili svi sazvani. Na sednicu su došli samo general Mihailović, general Trifunović, dr Moljević, pukovnik Luka Baletić, pot-

pukovnik Novaković, potpukovnik Ostojić, potpukovnik Lala-tović i ja. Na toj sednici koja je imala, po mojoj zamisli, da izvede jedan pravac, i onaj koji nije za to ima da otpadne i da se žigoše, meni je doista obećano: 'Počecemo dok se sredimo! Vidiš, ne možemo da napadamo goloruki!' Dosta mi je bilo tih polumera, dosta mi je bilo da jedan čuči u šumi i muči se ko crv, a da u istini ne zna šta je cilj organizacije u kojoj se nalazi. Dužnost mi je bila da to potpuno rasčistimo.

Na sednici ja sam postavio pitanje: 'Da li smo mi voj-ska i borimo li se protivu okupatora i je li to naš glavni cilj? Odgovoreno mi je: 'Jeste!' 'E, dobro, kad jeste, onda zašto mi sa svima onima koji se bore protivu okupatora ne sarađu-jemo? Protiv okupatora bore se partizani, a bore se i naši sa-veznici!' Izneti su mi stari proigrani razlozi, koji više nisu mogli da zadovolje. 'Ako počnemo borbu biće u Srbiji strelja-no desetine hiljada ljudi', odgovorili su. Ja sam kazao: 'To nije tačno. Mi treba da povedemo borbu i neprijatelj više ne-ma te snage kao 1941. godine. Pa da je i ima, opet treba da se borimo!' To sam ja govorio u mesecu decembru 1943. Ako smo za tu borbu zašto da ne napravimo sporazum sa partiza-nima. Mene politički razlozi ne interesuju. Ja sam došao kao vojnik da se borim, pa ako se i partizani bore, mogu da nam budu samo saveznici. Ako mogu da nađu dodirne tačke En-gleska, Amerika i Sovjetska Rusija, ne vidim razloga da mi ne možemo da nađemo dodirnih tačaka. To su bile moje reči, to je bio moj razgovor.

Zatim sam tražio da mi se razjasne sve depeše i cir-kulari, koje smo dobijali ja i ostali komandanti. Ti cirkulari i depeše bili su upereni protivu Saveznika i u njima se govo-rilo da su Englezi obični trgovci ljudskim mesom i zahtevaju da se drugi za njih bore. Ja sam tražio da mi se, povodom toga, stvari objasne. Tada oni nisu imali kud. Počeli su da petljaju. Došlo je do žučnog sukoba između mene i generala Trifunovića. Isto gledište sa mnom imao je potpukovnik Os-tojić i pukovnik Novaković, a protivni su bili general Miha-ilović i general Trifunović sa ostalima. Rešeno je da se traži neposredno dodir sa Vrhovnim štabom Narodnooslobodilač-ke vojske i da se prekine bratoubilačka borba, ili da se traži veza sa Vrhovnim štabom posredno preko Saveznika. Da se izvesti saveznička komanda da će se početi borba protiv oku-patora na svim linijama i da se traži pomoć. U međuvremenu pokazalo se da je to nemoguće, jer Saveznici traže da se bace u vazduh dva mosta, jedan na Ibru, a jedan na Južnoj Moravi. Ja sam kazao da ću sve to što saveznička komanda traži uraditi, ja sam sa 200 ljudi. Tada nisu imali kud, prite-rao sam ih uza zid, i pristali su da se traži sporazum sa par-tizanima.

Ko je mogao da pomisli tada da među najbližim Dra-žinim saradnicima padaju takve izjave. Na tim sednicama

prisustvovali su i šefovi Engleske vojne misije, general Armstrong i pukovnik Bejli. Oni su sigurno o tome obavestili svoju vladu. Tu, u prisustvu Engleza i prisustvu svih nas, izdaju se prve direktive za borbu protiv Nemaca i za rušenje pomenutih objekata majoru Keseroviću, majoru Cvetiću i majoru Brani Petroviću. Kada su mene pitali koje je mesto najpogodnije za eventualni sastanak sa predstavnicima Vrhovnog štaba, ja sam tada označio selo Žaborak i eventualno, Sredokračće. Ko bi verovao da su sve to sami trikovi da se umiri jedna struja, da se udalje komandanti na teren, pa da se u Vrhovnoj komandi opet nastavi po starom...

Vratio sam se, posle sednice, na teren u Sandžak. Tamo zatičem potpunu saradnju četnika i Nemaca. U međuvremenu dok sam ja bio u Vrhovnoj komandi, komandu je u Sandžaku primio major Pavle Đurišić, koji je došao kod mene na Goliju iz Strije, iz nemačkog zarobljeništva.

Nekoliko dana posle moga povratka iz Vrhovne komande dobio sam jednu depešu u kojoj mi je saopšteno da pođem sa pukovnikom Bejljem, koji je sa jednim oficirima i radiotelegrafistom imao zadatak da se prebaci u svoju komandu, u Italiju. Ja sam imao da ga sprovedem do mora.²

Posle preuzimanja komande Starog Rasa, Đurišić je svoj štab smestio u Prijepolje, u kome se nalazio garnizon nemačkih okupatora i odmah otpočeo otvorenu saradnju sa njima.

Tih novembarskih i decembarskih dana 1943. godine i britanski oficiri za vezu pri Mihailovićevim snagama obavestavali su svoje pretpostavljene o njihovoj saradnji sa okupatorima i kvislinzima i neprijateljskom stavu prema NOP.

Evo izvoda iz tih izveštaja u periodu od 15. novembra do 10. decembra.

»15. novembar

Kapetan Vejd (Wade), sa Mihailovićevim snagama u području severnog Kopaonika izveštava da je nekoliko četnika iz odreda Mihailovićevog komandanta Cvetića prebeglo partizanima blizu Raške. Za odmazdu Cvetić pali njihove kuće.

Kapetan Mor (More), pri Mihailovićevim snagama u području južnog Kopaonika izveštava da su dva oficira i 60 ljudi iz Cvetićevog odreda dezertirali i pokušali da se pridruže partizanima u području Toplice. Cvetić ih je opkolio kod Raške, ubio četrdesetoricu i zarobio dvadesetoricu koje je mučio da bi ih prisilio da otkriju imena seljaka koji su im pomagali. Kapetan Vejd tvrdi da je Cvetić preko Nedićevih

žandarma tražio od Nemaca da naoružaju po tridest civila u svakom selu za borbu protiv partizana.

18. novembar

Potpukovnik Koup (Cope), pri Mihailovićevim snagama u području Prištine, izveštava da je obavešten od majora Đurića, višeg četničkog komandanta, o saradnji četnika sa Nedićevom vladom u akciji protiv partizana.

Potpukovnik Koup kaže da ovu informaciju potvrđuje i izveštaj jednog Nedićevog oficira koji je nedavno bio u Đurićevom štabu i u kojem se navodi da je vest o ovoj saradnji između Nedića i Mihailovića bila objavljena Nedićevim trupama u Nišu.

Potpukovnik Koup kaže da Srbi u Đurićevom štabu izražavaju sledeće mišljenje:

a) da većina oficira i ljudi pod Đurićevom komandom neće tolerisati ovu saradnju i neće se boriti protiv partizana u savezu sa Nedićem;

b) da i pored glasina o neslaganju između Mihailovića i Nedića, koje kolaju među trupama i stanovništvom, prijem Mihailovićeve naredbe nije objavljen;

c) da je Đurić, uprkos suprotnim Mihailovićevim naređenjima, već kontaktirao lokalne partizane.

10. novembar

Kapetan Mor, pri Mihailovićevim snagama u južnom Kopaoniku, izveštava da veruje da je većina četničkih vođa protiv partizana samo zbog naređenja i instrukcija generala Mihailovića. Marković, četnički vođa u ovom kraju, obavestio je kapetana Mora da on za sada ne može da kontaktira partizane da bi razgovarao o saradnji, pošto je primio pismo od generala Mihailovića u kojem se preti smrću svakom četniku koji nije spreman da se bori protiv partizana.

22. novembar

Kapetan Vejd izveštava da ga je četnički vođa, major Keserović, obavestio da će se on boriti protiv partizana gde god ih sretne, pošto mu je tako naređeno od strane generala Mihailovića. Kapetan Vejd izveštava da je sada, posle odbijanja Mihailovićevih snaga da napadnu rudnik Trepču ili most kod Đunisa, uveren da su Mihailovićevim četnicima glavni neprijatelj partizanske snage i civilni pomagači partizana.

1. decembar

Kapetan Vejd izveštava da u njegovom području kolaju glasine da će kvislinške Nedićeve trupe biti korišćene za čišćenje područja Jastrepca od partizana, u kojem slučaju on smatra da će lokalne Mihailovićeve snage pomagati Nedićevim.

Kapetan Vejd kaže da je potpuno uveren da Mihailović neće odobriti akcije sabotaže u područjima sa srpskim

stanovništvom sve do savezničke invazije na Balkan, a možda ni tada.

Kapetan Vejd smatra da Mihailović neće pokušati da zaustavi sukob sa partizanima. S obzirom na ovakvu situaciju, on pita da li je uputno da se i dalje šalje oružje Mihailovićevim snagama.

2. decembar

Kapetan Mor, kod Mihailovićevih snaga u području južnog Kopaonika, izveštava da je nedavno razgovarao sa jednim Nedićevim oficirom koji se hvalio mobilizacijom Nedićevih snaga i saradnjom Nedić — Mihailović u borbi protiv partizana.

Kapetan Mor tvrdi da je pre nedelju dana u štab četničkog vođe Markovića došao jedan Nedićev delegat. Ovaj delegat je obavestio da Nemci garantuju odeću, opremu i platu četnicima kao nagradu za antipartizansku aktivnost.

Kapetan Mor kaže da je Marković odbio ovu ponudu, ali smatra da je isto ponuđeno svim četničkim vođama i da je teško verovati da u ovo nije umešan i Mihailović.

6. decembar

Kapetan Hargrivz (Hargreaves), kod Mihailovićevih snaga u području Homolja, izveštava da po njegovom mišljenju nema šansi za bilo kakvu akciju protiv neprijatelja u ovom području, pošto je četnički i opšti moral slab.

On kaže da su 'četnici svugde nepopularni kod seljaka i da između njih ima dosta trvenja. Seljaci su vrlo nesretni pošto moraju odavati priznanje Nemcima i u isto vreme pomagati četnike koji ne čine ništa da ih zaštite od Nemačkog pljačkanja'.

9. decembar

Kapetan Hargrivz izveštava da je pozicija njegove misije vrlo ozbiljna i da njegova misija 'ne dobija nikakvu pomoć od četnika ili seljaka, nego se potuče naokolo, kroz mećave i kišu, bez pratioca, nepoželjna gde god dođe'.³

Posle dolaska iz Crne Gore u Srbiju, Mihailović je 12. juna 1943. godine naredio da se rasformira praktično nepostojeći Oplenački četnički korpus i da se na teritoriji oplenačkog i orašačkog sresa obrazuje »Korpus Gorskog garde Nj. V. Kralja Petra II«, a za komandanta je imenovao Nikolu Kalabića. Kasnije, 22. decembra 1943, Mihailović je rasformirao, takođe praktično nepostojeći, Kosmajski korpus i mladenovački i kosmajski srez pripojio korpusu Garde.

U međuvremenu, 7. novembra 1943, Draža Mihailović upućuje radiogram svim komandantima:

»Naređujem: svi Srbi na okup u zajedničku borbu protiv najopasnijeg našeg neprijatelja komunista...

U svim krajevima preduzeti najenergičnije udare na komuniste gde se god zateknu, jer to je najveće zlo u našoj sredini i udar vršiti noću iznenada sa prikupljenim snagama.

Napadati ih po trojkama na putevima i svuda gde god može u leđa. Napadajte ih dok se bore sa okupatorom.

Akcija protiv komunista otpočinje odmah po prijemu ovoga naređenja. Saveznici nam ovaj stav odobravaju.«⁴

Da bi što bolje i efikasnije izvršio postavljeni mu zadatak, uništenje pripadnika i simpatizera NOP Nikoli Kalabić je preostao još jedan značajan izdajnički posao.

U dogovoru sa delegatom četničke Vrhovne komande pukovnikom Jevremom Simićem, i sa njegovim odobrenjem, a uz asistenciju šefa Gestapoa u Valjevu Sajdla, Kalabić je 27. novembra 1943. u selu Bujačiću kod Valjeva, u vrtu kuće Jelice Kuzmanović, sklopio pismeni sporazum sa nemačkim okupatorima, koji je glasio:

»Sporazum između glavnog Vojnog Zapovednika za Ju-goistok, koga predstavlja ritmajster Frurst Frede i četničkog odreda kapetana Nikole Kalabića, u sporazumu sa pukovnikom Jevremom Simićem, inspektorom četnika Draže Mihailovića, koga predstavlja poručnik Mijatović.

U oblasti koja obuhvata gročanski, umljanski, vračarski, podunavski, kosmajski, mladenovački, oplenački, arandelački, lepenički, kragujevački, gruzanski, kačerski i kolubarski srez, kapetan i pukovnik Simić se obavezuju da će se svi njihovi odredi uzdržati od svakog dela sabotaže protiv nemačke vojske, njenih saveznika i mesnih odreda koji se bore na njenoj strani. Rešenost na zajednički otpor protivu komunističkog neprijatelja. Gore navedena pokrajina se daje Kalabiću i Simiću da vode nezavisnu borbu protivu komunista. U slučaju većih operacija, četnički će odredi sa pristankom Kalabića i Simića biti prisajedinjeni nemačkoj komandi i dobijaće uputstva za vođenje operacija od nemačke komande za vreme odnosnog perioda.

U cilju da se obezbedi što bolja saradnja jedna će nemačka misija za vezu biti ustanovljena pri Glavnom štabu kapetana Kalabića što je moguće pre. Četnički odredi kapetana Kalabića u gore navedenoj oblasti dobiće vojne instrukcije od nemačke vojske prema potrebama vojne situacije.

Odluke ovog ugovora će ostati tajne.

Uzajamna pomoć davaće se na propagandnom polju radi vođenja rata protiv komunista.

27. novembra 1943.

kapetan Nikola Kalabić
za pukovnika Jevrema Simića
poručnik Mijatović«⁵

Posle potpisivanja sporazuma, uz zvuke harmonike nastala je tipična četnička gozba i pijanka koja je trajala do duboko u noć, a samo nekoliko dana kasnije Kalabić je pismeno naredio Gorskoj kraljevoj gardi »da se Nemci i pripadnici Nemačke oružane snage ne smeju napadati pa ni razoružavati, kako po naseljenim mestima, tako na pruži i po drumovima«.

U naređenju se dalje kaže:

»Ovog mog naređenja imaju se pridržavati sve jedinice, kako bi nesmetano od okupatora mogli očistiti gore od komunista, partizana i mošinovaca.

Za svako neizvršenje ovog naređenja, učinioca dela staviću pod preki sud i kažnjavaću smrću.

Sem ovoga zabranjujem oružanim odredima silazak u naseljena mesta i pijančenje po kafanama.

Za ovakve izgrede streljače komandanti krivce i pijan-
ce po osudi prekog suda.«⁶

Simićev i Kalabićev sporazum s nemačkim okupatorima naišao je i na izvesnu reakciju pojedinih, doduše sasvim malobrojnih, četničkih komandanata.

Saznavši za ovaj sporazum, jedan od pionira i istaknutijih komandanata četničkog pokreta Draže Mihailovića, potpukovnik Miodrag Palošević uputio je marta 1944. Mihailoviću telegram u kome mu, pored ostalog, kaže:

»Molim g. Ministra da me odmah razreši svakog službenog odnosa sa pukovnikom Simićem iz razloga što je potpukovnik Simić zaključio pismeni sporazum sa Nemcima...

... Za njega (odnosi se na sporazum — nap. autora) sam saznao tek 23. februara u prisustvu oko deset oficira Gorskog Gardiskog korpusa, među kojima su bili kapetan Medić, kapetan Bojović i poručnik Vidak Kovačević.

Smatram da je to, u svakom slučaju, protivno mome ličnom ubeđenju i mojoj oficirskoj časti. Da sam drugačije mislio ja bih se još 1941. godine javio Nediću... ne mogu i neću da ostanem u službenim odnosima sa puk. g. Simićem i da kao njegov prvi pomoćnik, snosim moralnu odgovornost za ova sramna i slična nečasna dela... Palošević.«⁷

Kratko vreme posle potpisivanja sporazuma sa nemačkim okupatorima, Gorska garda Nj. V. Kralja Petra II, sa svojim komandantom Nikolom Kalabićem na čelu, krenula je u nove, još strašnije zločine, koji će narodu slobodarske Šumadije, ostati u trajnom sećanju.

Međutim, pre nego što je pošao u već planirani pokolj po Šumadiji i Kosmaju, Kalabić je, samo nekoliko dana posle potpisivanja sporazuma sa nemačkim okupatorima, primio od Mihailovića sledeći radiogram:

»Američki pukovnik Sajc, američki kapetan Mansfield, britanski potpukovnik Hadson i kapetan Bora Todorović običi će Vaš korpus. Iziđite Amerikancima u svemu u susret, a prema potpukovniku Hadsonu, zvanom Marko, biti u svemu veoma nepoverljiv. Kapetan Todorović i usmeno će vas obavestiti o svemu. Amerikance dočekajte što bolje možete. Organizujte noćne skupove, sela i propagandne sedeljke na kojima uneti što više novosti ali i ozbiljnosti. Amerikancima i Englezima ništa ne govoriti o borbama sa komunistima. To sakrite.«⁸

Tako se Kalabiću pružila prilika da samo nekoliko dana posle gozbe priređene nemačkim okupatorima priredi gozbu i predstavnicima zapadnih saveznika pri Vrhovnoj komandi Jugoslovenske vojske u otadžbini.

Sećajući se posete Kalabiću, učinjene početkom decembra 1943, američki pukovnik Sajc je kasnije pisao:

»Nikola Kalabić je bio jedan od najinteresantnijih ljudi u celoj Jugoslaviji. Bio je lep čovek, crne brade, pun duha, pojava koja se penušila uživajući u životu.

Imao je hitar duh i smisao za humor zbog koga su ga zavoleteli njegovi vojnici i seljaci koji su ga zvali 'čika Pero'.

U svojoj crnoj, dobro skrojenoj uniformi i uvek čistom rublju delovao je kao impozantan gospodin i vojnik. Njegovo junaštvo postalo je već legendarno. Zbog njegovog uticaja na narod i zbog bespomoćnosti partizana da se uvuku u njegovu organizaciju da bi privukli otpadnike, postao je njihovim neprijateljem broj 1, kao što mi reče general Dapčević, partizanski komandant s kojim sam se kasnije sreo u Crnoj Gori. Partizani su, razume se, tvrdili da je zaklao mnoge njihove ljude i poznajući Kalabića i njegov način mišljenja da svi moraju zajedno sarađivati kao celina da bi uništili omrznutog Švabu, mogu zamisliti da komunisti, u želji da ga skrenu sa njegovog cilja i da dovedu do političkog rascepa na njegovoj teritoriji, kod njega nailaze na loš prijem i da se za kratko nađu u plitkoj raki.

Kalabić je bio sjajan organizator i administrator. Pod svojom komandom imao je ostatke Kraljeve garde, dobro obučene iskusne stare vojnike. Disciplinu je uspeo održati na visini čak i u šumi. Bilo je više eskadrona konjice, čiji su konji bili na čuvanju seljaka po selima, spremni za upotrebu u svakom trenutku. Pored toga imao je i potpuno obučene vo-

ziste i inženjerce, dok mu je pešadija bila izvanredno visokog kvaliteta.

Oružje mu je bilo u odličnom redu, zahvaljujući, kako sam ustanovio, jednom sistemu oružarskih radionica u kojima su se mogle vršiti potrebne opravke. Procenat nemačkog oružja, zaplenjenog u prepadima, bio je veliki.

Kalabić je završio 1932. godine školu rezervnih oficira, dobio je čin inženjerijskog potporučnika i do 1941. godine služio je u blizini Valjeva. Njegov otac, viši oficir, bio je sreski načelnik.

Kada je stigla vest o kapitulaciji, Kalabić je radio na podizanju jednog mosta preko Drine u blizini Loznice. Raspuštio je svoju četu i sa nekoliko svojih ljudi pošao u šumu kao četnik, postepeno prikupljajući jednu snagu koju je privео Mihailoviću na Ravnoj gori u septembru 1941. godine. Bio je postavljen za komandanta reorganizovane Kraljeve garde.

Kada su Nemci napali Ravnu goru velikim snagama u decembru, prošao je on kroz Srbiju u Šumadiju jugoistočno od Beograda. Kada je prolazio kroz srez gde mu je otac bio načelnik, koji se bio odlučio da ostane u službi i da prištane uz Nedića, Kalabić i njegovi ljudi bili su u bednom stanju — bez municije, polumrtvi od gladi, a jedino što ih je održavalo bila je njihova volja da prežive i da se bore. Otac se pobrinuo za to da mu sm i njegove pristalice budu potpuno nanovo opremljene.

U decembru 1942. godine Gestapo je otkrio da je starac potajno pomagao ne samo svoga sina, već i druge Mihailovićeve snage. Bio je uhapšen i osuđen na smrt. Način izvršenja ove smrtno kazne bio je užasan. Povlačili su ga preko razbijenog stakla dok nije umro, ali iz njegovih usta nije se čula ni jedna reč.

Kada sam kasnije preko ruskog radija čuo da Kalabić sarađuje sa Nemcima, mogao sam samo da držim pred očima sliku krvave izmrcvarene lešine ovog starca, voljenog od svoga sina, i u čudu se pitati kakvi to moraju biti ljudi koji mogu Amerikance smatrati toliko lakovernim.

U jesen 1943. godine život u Šumadiji nije bio toliko težak. Žito je rodilo divno a bogata žetva šljiva, jabuka i krušaka bila je na nekim mestima tolika da su se grane na drveću lomile pod njezinim teretom. Bilo je velikih količina šljivovice i ljute — to su dve vrste rakije — a kako crno, tako i belo vino bilo je odličnog kvaliteta.

Sada sam već poznaо običaje gazde ili domaćina. Kada bih se povukao na spavanje, on bi me otpratio u svoju sobu, da mi pomogne pri spremanju za noć. On bi mi lično skidao cipele. U početku to me je dovodilo u nepriliku jer mi se činilo da to nije sasvim američki, dok nisam shvatio da je to samo običaj. Katkada bi i ostali članovi familije ula-

zili zajedno sa njim, nameštajući mi postelju i umotavajući me u čebad.

U jutro gazda bi se pojavio čim bi me čuo kako se krećem, u rukama poslužavnik sa šećerom i čašom vode. Šećer se umoči u vodu i stavlja u usta a zatim se proguta sa vodom. To služi za to da vam se usta osveže. Zatim dolazi rakija u malim čašicama i vi imate da popijete po jednu za oca, jednu za sina, i jednu za duha svetoga. Tu treba da se zaustavite, jer ako počnete sa apostolima onda ste gotovi za celi dan. Posle rakije dolazi mala šoljica kafe, prave ili ječmene, kako vas sreća posluži. To vam je celi doručak! Sledeći obrok je u podne.

Ručkovi i večere sa Kalabićem su stvar koja se pamti. Seli bismo za sto sa njegovim štabom i telesnom gardom, dok bi jedan drugi momak, talentovani harmonikaš, svirao i pevao za sve nas kao starinski trubadur, gledajući u svoga komandanta i ispunjavajući njegove želje.

Intendant je bio visok, snažan čovek, jedan od najboljih baritona što ih je moje nedovoljno školovano uho ikada čulo, a pred kraj ručka počeo bi pevati četničke pesme, ciganske balade a katkada i poneku čarobno lepu dalmatinsku pesmu. Morao mi je obećati da će naučiti prolog iz opere 'Pajaci' dok se ne vratim.

Ovde, u blizini kraljevog imanja, pio sam vino iz njegovih podruma, koje Nemci nisu mogli pronaći.

Sa Kalabićem sam se rastao u Stragarima. Stragari je mrtav gradić, njegove izgorele i porušene zgrade predstavljaju oporuku za mržnju protiv Nemaca, njegovi stanovnici, osim onih malobrojnih koji su uspeli da se spasu u svetište visokih planina, ležali su u zajedničkim grobnicama, njihova izmučena tela umirena u pokoju smrti.

Psi su se još vrzmali ruševinama, a tu i tamo neka hrabra duša, neustrašena od pretnje smrti što su je mrmorali drveće i ugljenisane grede, marljivo je uklanjala brazgotine mržnje i despotizma.

Dok sam se približavao selu, spazio sam slavluk od cveća, među kojim je preovladavala crvena boja hrabrosti a žene i mlade devojkice izlazile su sa vencima, tako da smo pred njima stajali osećajući se glupo kao paradni konji, dok nam je gomila klicala.

Dugački stroj vojnika, ostataka nekada raskošno uniformisane Kraljeve garde a sada svedene na to da nosi odelo skrpano od odeće pet raznih armija, otpozdravio je svojim uzvikom 'Bog ti pomogao' koji se prolamao do neba.

Kalabić je govorio o agoniji Stragara i o rešenosti naroda da radije umre nego da bude rob. Govorio je o borbi protiv Nemaca koja je izazvala ovu odmazdu; ovu odmazdu koju su Nemci pojačali do sotonskih razmera da bi suzbili sabotažu i gerilske aktivnosti Jugoslavena. Međutim, on je

naročito naglasio činjenicu da je narod bio voljan i spreman da prihvati i krvoproliće, ako bi samo postignuti rezultat bio dovoljno visok.

Bio sam duboko dirnut. Video sam druga zgarišta i porušena sela, druga mesta gde je bilo teško sahraniti mrtve jer ih je bio toliki broj i uvek sam nailazio na nesalomljivu rešenost 'Sloboda ili smrt'. Smrt je nešto što mora jednog dana doći; danas smo tu a sutra nas nema; ali sloboda, ova svetinja, ona mora da ostane ili inače ništa više neće biti važno, pa čak ni život.

Govorio sam narodu, svugde sam pokušavao da učinim tri stvari: da raspalim mržnju protiv Nemaca, da pokušam ublažiti mržnju protiv partizana, osuđujući posledice građanskog rata i da ublažim neraspoloženje protiv Britanaca, izazvano pristrasnim izjavama BBC. Moja prva namera postizavala je izvesne rezultate i Nemci su odredili još nekoliko bataljona da me uhvate.

Kalabiću sam ostavio sve što sam mu mogao dati od Amerike, moj pištolj colt kalibra 45.«⁹

Očigledno, Kalabiću nije trebalo mnogo truda da antikomunistički raspoloženog američkog pukovnika Saja obmane i da mu pripadnike četničkog pokreta Draže Mihailovića prikaže kao borce protiv zajedničkog neprijatelja — nacističkih okupatora.

U toku jeseni 1943. Gorska kraljeva garda sa Nikolom Kalabićem na čelu, zajedno sa okupatorskim i kvislinškim formacijama vodila je tako reći neprekidne borbe protiv Šumadijskog, Kosmajskog i Sremskog odreda i Prve južnomoravske brigade NOV, koja se u to vreme, preko Šumadije, probijala za Sandžak.

Ni u ovim borbama četnici nisu ostvarili svoj cilj. Više puta Kalabićeva garda je bila tako razbijena da joj je trebalo i po nekoliko dana da se ponovo prikupi i stupi u novu borbu.

Pišući o ovim borbama komandant jedne od brigada kraljeve Gorske garde potporučnik Milutin Janković kaže:

»Prilikom prolaska komunističke bande kroz Gružu (odnosi se na prvu južnomoravsku brigadu NOV — nap. autora) njihovi simpatizeri podigli su glavu. Ovaj zločin ne sme niti može biti nezapažen. Mi ravnogorci, dužni smo da zlu stanemo na put. Ova komunistička banda od 530 ljudi zadržala se u selu Žunama 24 časa, gde je održala zbor stanovnicima oba pola sela Žuna. Žunci su rekli da im nikad bolji

ljudi nisu došli, a komunisti da ih niko nije bolje dočekaao nego Žunci. Odakle ovo dolazi?

Dolazi otuda što u selu Žunama ima komunista. Kako da ovo istrebimo? Popaliti i uništiti.«¹⁰

Pravdajući neuspehe četničkih akcija protiv NOP u Šumadiji u jesen 1943, načelnik štaba Posavsko-kolubarske grupe korpusa kapetan Neško Nedić dostavlja 31. decembra 1943. Mihailoviću predlog za novu akciju:

»U srezu Lazarevačkom i Kačerskom komunisti imaju svoje pristalice i simpatizere. Komunisti imaju u nekim selima ovih srezova svoje naoružane pristalice koji se kriju kod kuće kao mirni i radni domaćini. Povremeno prema narednji komunisti oni noću izvrše neki zadatak, vraćaju se kućama, skrivaju oružje i nastavljaju redovan posao. Ovakva situacija je i u srezu Kosmajskom, po kome se kreće i naoružana grupa komunista koju vodi poručnik Radivoje Jovanović, a koja operiše i na Kalabićevom reonu.

Rudnički korpus se može očistiti samo na taj način da mi upadnemo na njega sa jačim snagama, da mobilišemo ceo Rudnički korpus i tada početi sa trebljenjem simpatizera odnosno sa otkrivanjem njihovih naoružanih pristalica i likvidiranjem, pošto prethodno bude zagarantovana potrebna borbena snaga koja će raščistiti sa komunistima ako bi se pojavili na ovoj teritoriji u nekoj naoružanoj formaciji. Ovaj posao mora se obavljati sa poznavaoacima ljudi. Inače sve akcije čisto vojničke prirode koje bi se povele prošle bi bez rezultata kao i do sada. Zato se mora poći policijskim putem dok im se kanali ne iseku da se nemaju gde sklanjati, a tada ćemo tražiti glavninu da se obračunamo sa njom u naslonu na pukovnika Simića i Kalabića.

Mesni komunistički komiteti su počeli vrlo intenzivan rad. Sastanci, širenje 'Proletera', kurirska služba, pa čak i otvorene pretnje pojedinim licima su skoro javna stvar.

Preduzete su opširne mere. U naš aparat uključena je i policija (kvislinška — nap. autora) te se tako dopunjujemo.«¹¹

Međutim, i pored ovih četničkih neuspeha, rukovodilac akcije »za uništenje komunista« u Šumadiji pukovnik Jevrem Simić Drška uputio je Mihailoviću pismo u kome, pored ostalog, javlja:

»Dragi Dražo, sada te želim upoznati sa situacijom koja vlada u okolini Beograda i to po korpusnim oblastima:

1. — Kosmajski korpus... komunisti ovde caruju i šire se kao da niko drugi ne postoji sem njih. Mada Ras (nađimak Kalabića — nap. autora) teškim srcem pristupa da

radi na ovom terenu ipak kao disciplinovan oficir pristupa energično... Narod pak do sada je osećao snagu komunista i njima se prilagođavao. Ras tukući komuniste... uterao je strah u kosti, i to se i po narodu proćulo. Kako narod poštuje silu to je Rasovo ime i u ova dva sreza dobro poznato...

2. — Smederevski korpus. Lazović je dosta uspeo... Formirao je banatsku jurišnu brigadu... koja sada ćelića u borbi sa crvenim u srezu podunavskom. Njemu je teško... Iz Grocke često uskaću komunisti u Podunavlje...

3. — Avalski korpus. Narod ovde nema dovoljno jasnu predstavu o našoj snazi jer tamo nema ilegalnog ljudstva, a komunisti brate idu sa oružanim snagama...

Smatram za dužnost da ti predložim za odlikovanje i to:

Nikolu Kalabića za Karađorđevu zvezdu sa mačevima.

Lazovića za belog orla sa mačevima, Nikolu Nedeljko-
vića za belog orla sa mačevima.

Oni su to zaslužili potpuno u ovom radu do sada na ovom terenu i u borbama sa komunistima u poslednja tri meseca... Tvoj klasni drug Ješa.«¹²

Posle kraćeg zadržavanja u ljubićkom srezu i učešća u napadu Rakovićevog korpusa na delove Druge i Pete divizije NOP koji su krajem novembra 1943. sa prostori-
je Kremna — Bioska prodirali ka Užicu, Dragiša Vasić je otišao u Šumadiju, u obilazak četničkih jedinica. Najduže se zadržao u korpusu Gorske garde pod komandom Niko-
le Kalabića, »ćika Pere«, i odatle uputio dva pisma Draži Mihailoviću.

U prvom, 3. decembra 1943, Vasić piše:

»O mnogo čemu propustio sam da Vas obavestim, jer mi se retko ukazuje prilika da Vam se javim. Sad koristim Smiljanićeve kurire (Smiljanić je bio komandant Šumadiške grupe korpusa — nap. autora) da Vam po njima pošaljem ovaj, na brzu ruku napisan izveštaj. Meni se uvek činilo da je ipak mnogo važnije raditi nego izveštavati. Kao što sam već i prošli put rekao, sve što mogu sam da ispravim, upot-
punim ili uopšte dovedem u red činim da bi Vas poštedeo. Uvek je potrebno mnogo vremena da bi se savesno ušlo u stvari i prilike, a kad se u njih uđe onda je lakše da se odav-
de, bar ono što je u mome delokrugu, preduzme i obavi.

Ovoga puta ne mogu a da Vas ne upoznam sa izves-
nim zapažanjima do kojih se dolazi na osnovu utisaka i isku-
stva u dodiru sa narodom i trupama, te ako bi Vam oni mo-
gli koristiti u pogledu glavnih direktiva i uputstava koje izda-
jete. Bio bih veoma zadovoljan, ako bi što u tome doprineo.
I ako sam, baveći se na ovome putu, uvek govorio da je sve

bar uglavnom dobro, uveren sam da tek onda neću pogrešiti ako Vam iznesem i drugu stranu medalje i ako Vam na prvom mestu, ukoliko se tiče naše organizacije u vojničkom smislu i u pogledu njenog duha, discipline i morala kažem: da je ona, ako se uzme u obzir koliko je vremena proteklo od kada se na njoj radi, podbacila. Drugim rečima, rezultati koji su do sada postignuti, ne bi se moglo reći da su zadovoljavajući. Mestimično može čovek i da se oduševi onim što vidi, a kad pomisli da je to postignuto iza dvadesetogodišnje truleži, ali opšta i stvarna slika ne može da zadovolji. Navešću Vam pojave koje nisu retke ni izuzetne, a koje bacaju u brigu. Na svom putu konstatovao sam naprimer, uzaludno trošenje municije o slavama, svadbama, iz besa, i kad se ne štede ni bombe, neodazivanje na poziv ili negodovanje prilikom mobilizacije, ne retke slučajeve krvološtva, kad se, naprimer, sa uživanjem kolje mesto strelja, zatim neispravnost u materijalnom pogledu, protekcije, lične osvete od strane manjih starešina, toleriranje komunističkih simpatizera (poslednjih dana kad se čula potmula grmljavina topova i kad su počeli da krstare partizanski odredi, kojih od 1941. godine nije bilo u ovim krajevima, izvesni partizani koji su u našim redovima mobilisani, počeli su da dižu glave i otkrivaju pravo raspoloženje), nepristojno ponašanje u domovima, pijančenje, glasno bogohuljenje itd. itd.

Sve ovo moglo bi da se popravi jedino izuzetno stroгим, radikalnim merama, pojačanom inspekcijom i što češćim naredbama sa ciljem da se ovim pojavama stane na put.

U pogledu obuke može se reći da je u poslednje vreme i posle Vaših naređenja da se iskoriste iskustva gerile u ovom radu, radilo nešto ozbiljnije. Ja sam više puta prisustvovao obukama, ali nigde nisam video da su ova iskustva iskorišćena. Od onoga vremena nisam video da se ma šta izmenilo, niti da se šta preduzima da se neguje inicijativa, borbena sposobnost i samopouzdanje pojedinaca i manjih grupa, držeći se onoga da udarna snaga leži u udarnoj snazi pojedinaca i sposobnosti da se operacija svršava brzo i na prepad. O poletu — energiji, fanatizmu našeg borca iz redova stalnih četnika moglo bi biti reči, dok se, kad je u pitanju masa, oseća samo apatija, jer je moral tamo ispod prosečnog. Nažalost, ovaj moral i kod samog naroda, koji je razočaran u očekivanju da se rat svrši još ove godine, nije na potrebnoj visini.

Drsko krstarenje partizanskih grupa kroz Srbiju u poslednje vreme, otkrilo je pravo raspoloženje i mišljenje naroda, o nama. Kao što Vam je poznato, ove partizanske grupe krstarile su uglavnom, bez rizika po njih. Neke od njih vukle su sa sobom i kolsku komoru, što znači da su se kretale putevima. To je slučaj sa Južnomoravskom brigadom, koja je pre neki dan predanila u selu Žunama (Gruža). Iz

II ljubičke brigade bila je poslata jedna jača daljna oficirska patrola u čijem izveštaju između ostalog stoji od reči do reči: Da naših ljudi u Srezu Gružanskom i to na prostoru Bumbarevo Brdo, Žune, Pretoke, Guncati, Radmilović, Borač, uopšte nije bilo. Ovu patrolu koja je noću prošla kroz Bumbarevo Brdo, Guncate sve do Žuna niko nije sreo ni zaustavio. Vraćajući se po danu sa 10 naoružanih vojnika, iako je bio nepoznat, vođa ove patrola, nije ni od koga pitan ni ko je, ni šta je, ni odakle je. Partizani su održali zbor u školi u Žunama, bez osobitog osiguranja, jer su osećali sigurnost, pošto nikoga nije bilo ni u bližoj, ni u daljoj okolini. Njihov komandant je u svome govoru između ostalog rekao: 'Mi smo oslobodilačka vojska, koja se bori protiv svih okupatora. Uz nas su i Engleska, naša Crvena armija je blizu, nalazi se na granici Rumunije. Sa Draže je skinuta maska, on nema više nigde podrške, jer ne vredi držati puške džabe.' Nedića, Ljotića napadao je najpogrdnijim rečima, rekavši da im je skoro došao kraj, pa je naposljetku pozvao prisutne da stupe u oslobodilačku vojsku. Rekao je da oni nisu došli da narod unište, već da mu objasne ko su oni, šta hoće i ko je oslobodilačka vojska. Od prisutnih građana neko je iz gomile rekao: 'A kralj?' Na šta se govornik okrenuo sa rečima: 'Neka on dođe, mi njemu nećemo ništa, samo nam je cilj da se oslobodimo.' Komandant je po svršenom govoru tražio da kupi neke cipele, obuću i kožu od koje bi pravili obuću, govoreći da će on to platiti i izvadio je svoj novčanik i rekao: 'Evo, ovo je engleski novac.' Primećeno je da niko od njih nije imao na sebi nešto od engleskog odeli. Između sebe govorili su kako je palo Užice i da će se skoro sastati sa njihovom grupom koja tamo operiše.

Ne može se poreći da je narod prilično razočaran posle toga. On se uverio da ga njegova vojska ne može da zaštiti ni od manjih, slabo naoružanih i u svakom pogledu bednom stanju, partizana. O čemu se uverio svojim očima, iako je on tu vojsku izdržavao skoro celo vreme i gledao je da skoro ništa ne radi. Zato ne bi bilo čudo ako bi on, u slučaju većih uspeha partizanske matice koja pokušava da nadiranjem u Srbiju, bio obuzet panikom, naročito ako bi se uverio o njenom napredovanju. Prilikom ovog pokušaja a dok se čula topovska paljba u daljini, ja sam na svakom koraku čuo pitanje: koliko ih ima?

Šta bi s obzirom na ovo trebalo preduzeti? Vi znate bolje.

Za vreme prolaska ovih partizanskih trupa, obaveštajna služba, sem kod II ravnogorskog korpusa, gde je najbolja, bila je neobično slaba. Veze između korpusa su nikakve, pa se ima utisak da su njihove granice kao granice između država. Ne izostaje ni surevnjivost i zluрадost, ako se dogodi

neuspeh kod suseda, nedrugarski odnosi između starešina nisu izmakli oku naroda.

Uz sve ovo oseća se potpun nedostatak propagande. Ona je decentralizovana i to što ne postoje inspektori za propagandu velika je praznina. Naši propagandni ostaci po korpusima i brigadama morali bi da odgovaraju jednom centru propagande koji bi znalački imao da organizuje narodnu misiju i koji bi vršio kontrolu nad njihovim radom, a ne komandantima korpusa, koji su zauzeti drugim poslovima, pre svega vojničkim.

Ovo što se tiče opaski iz poslednjeg vremena. U pogledu podataka iz Valjevskog korpusa, propustio sam u prošlom izveštaju da kažem, kako su mi rekli da ima mogućnosti, a ista mogućnost postoji i kod Komarčevića, da otud ispošalje u brdske krajeve desetine vagona pšenice, nekoliko vagona pasulja, krompira i drugog, što bi olakšalo narodu u brdskim krajevima. Ovo bi se moglo iskoristiti. Propustio sam isto tako da Vam kažem nešto o kapetanu Negotincu na koga mi se žalio Komarčević. Znam da ste siti i presiti intriga, a i sam sam preko njih do sada prelazio. Ne znam šta ovaj bednik ima protiv mene iako mu nikad nisam ništa natrunio. Pričao je Komarčeviću da ga (Komarčevića, ja podričvam u Vrhovnoj komandi, iako sam ovog oficira svega jedanput video na Ravnoj gori, a o stanju u njegovom korpusu ništa nisam znao, dok kod njega nisam došao i kad sam se uverio da radi odlično i da je jedan od najozbiljnijih naših komandanata. Kad je došao kod Komarčevića rekao mu je da ima naređenje da izvrši pregled njegovog korpusa i da će, ako ne bude sve u redu, primiti njegov korpus. Kada ga je Komarčević pitao, ko je protiv njega u Vrhovnoj komandi, rekao mu je da je to Vasić, čovek koji ne zna ni šta je to korpus.

Ovo iznosim samo zato da se uverite, kako imam neprijatelja i među onima kojima nikad ništa nisam učinio na žao, a kakav je on neka Vas uveri priloženi izvod iz Kolubarskog korpusa od 2. avgusta 1943. godine, iz koga ćete videti šta je sve natrućao kad se vratio iz Vrhovne komande.

Molim Vas gospodine generale, da primite uverenje o mome poštovanju i odanosti.«¹³

I u pismu upućenom Mihailoviću iz Sumadije, 11. decembra 1943. godine, Vasić je nastavio da iznosi sumorne misli i opažanja o stanju u četničkom pokretu:

»Poštovani i dragi gospodine generale,

Uvek se desi da Vam na brzu ruku pišem, jer su čika Perini kuriri (Kalabićevi — nap. autora), već spremni za put kad sam stigao u Božurnju.

Od kako sam došao na ovaj teren (oko Oplenca) bio sam sa mnogim ljudima i sa njima toliko govorio, da sam prepun utisaka. Od njih mi buči glava. Iz Topole bilo je ta-kođe dosta ljudi — građana, seljaka i službenika. Ovde je sasvim nešto novo, atmosfera druga, sve je drukčije nego na drugim terenima kuda sam prošao. Ovde smo mi nova poja-va, kao kad bi negde gde smo bili gospodari situacije, naje-danput došli crveni, koji su željno očekivani, ali, isto tako, i na putu da budu brzo izgustirani. Narod sve idealije, za-mišlja naše ljude kao apostole, a mane se brzo otkrivaju i onda nastaje razočaranje. A, mi imamo malo apostola i fa-natika. Naši ljudi su sa dosta mana, sa podrškama i gresima iz prošlosti, kvarenih, kao što se uvek govorilo više od dve decenije. Narod je opazio da naši nisu isposnici koji ne izvo-ljevaju i oseća da mu već postaju teški najpre u pogledu ishrane, a može da pravi upoređenja između onih drugih (Vasić misli na pripadnike NOP — nap. autora) koji se zado-voljavaju kačamakom, i naših koji nemaju ništa protiv toga da se po nešto zakolje kao i ne protiv gibanice. Pa ni toga da dovode svoje prijatelje iz gradova. Ovde je svako selo bolesno i retko je koje da nije dalo veći broj drugoj strani (narodnooslobodilačkom pokretu — nap. autora). Ti koji su davali drugoj strani, sad su zburadi što kod nas nije sve u redu. Onda dolazi držanje i stav naših Saveznika da unesu još veću pometnju i to na jednom nemirnom prostoru gde ne prođe dan bez krvi i sukoba. Sve do sada nisam verovao u ono što sad vidim u ovom istoriskom kraju, u kome je čika Pera postigao ogromne rezultate, dok je tamo ono oko Kosmaja može se reći strašno. Kosa mi se dizala kad sam čitao izveštaje našeg mladog hrabrog Mlađe Bojovića, (Ko-mandant mladenovačke brigade — nap. autora) koji najcrnje opisuje situaciju na svome terenu, koju situaciju energično popravlja čika Pera. On radi sve što može, ispravlja i kaž-njava one mane o kojima je napred bilo reči, ali sam i ja njega zatekao u velikoj depresiji. Njemu teško pada nedosta-tak sredstava za borbu i muči se zbog Vaših zamerki, njegov položaj da se snađe kako zna, da bi izvršio zadatak bez sred-stava je mučan.

Iz Topole došlo mi je nekoliko intelektualaca Beogra-đana. Očajno su neobavešteni. Oni mi kažu da uznemireni Beograd vapije za propagandom. Malo je kad kažem da sam očajan zbog neizlaženja 'Ravne Gore', koje niko danas ne može da shvati. Vi ćete mi verovati da bi se sav založio, ali sam u položaju čika Pere, koji treba da se bori bez sred-stava. 'Ravna Gora' bi do sada izašla da ste mi ostavili bar dvojicu saradnika. Sada mi je ostala nada u Živka Topalovi-ća, o kome sam Vam javio telegramom, ako dođe iz Beo-grada. A on bi bio potreban inače.

Dragi gospodine generale, ono što mi najteže pada to je: da posle svega što smo u poslednje vreme čuli, saznali od naših Saveznika, ne vidim ni jednog jedinog pokreta sa naše strane. Ja sam pre nekoliko dana započeo da radim za Vas jedan memorandum, svoj jedan pogled na naš položaj, koji bi želeo da Vam što pre dostavim, koji ću Vam dostaviti čim se, ako bog da, vratim na Rakovićev teren, da bi ga izvršio. Ja, mislim, da je krajnje vreme da se Centralni komitet pozove bez svakog izgovora, da sa njim hitno pretresemo ovaj položaj. Mi moramo pozvati ljude iz naroda, održati kongres, dokazati celom svetu da smo izraz narodne volje, mi moramo nešto uraditi. Jer, dokle ćemo mi da čutimo ne pokušavajući da odbijemo najgrdnije i tendenciozne klevete o našem reakcionarstvu i dr.

Naše je ćutanje u istini neoprostivo, neizdržljivo i strašno. 'Ravna Gora' (odnosi se na list — nap. autora) koja odmah mora da izdaje, naša muška reč na narednom sastanku jeste, ono, što se mora hitno sprovesti. Ja sam uveren da ste o tome neprestano razmišljali i da nećemo dugo čekati na Vašu odluku od koje zavisimo.

Zaista poslednji je čas.«¹⁴

Kao odgovor na oba ova pisma, Mihailović je 16. januara 1944. godine uputio Vasiću sledeći telegram:

»Primio sam dva Vaša pisma. Nikoga nisam ovlastio da Vas rečima i delom napada. Ne mogu primiti odgovornost ako pojedinci nešto pričaju. Naredili smo da niknu listovi svuda po korpusima i ukoliko stižemo dajemo uputstva. 'Ravna Gora' treba da bude list direktive. Potrebno je da dođete na Kongres, koji se priprema, 24. januara treba da budete kod Zvonka Vučkovića. (Selo Ba nalazi se u rejonu koji je obuhvatao Prvi ravnogorski korpus pod Vučkovićevom komandom — nap. autora). Sva pitanja tamo će se raspraviti.«¹⁵

Sledeći Kalabićev primer, komandant Timočkog korpusa potpukovnik Ljuba Jovanović i komandant Ravničke brigade kapetan Čačić su 25. decembra 1943. godine potpisali sporazume sa nemačkim okupatorima. Evo šta u tome dokumentu piše:

»I) Izvod iz sporazuma između Krajskomandanture u Zaječaru i vođe D. M. odreda u okrugu Zaječar, potpukovnika Ljube Jovanovića, od 25. 12. 1943.

1. Primirje u srezovima južno od Jabukovca, Negotina, Salaša, Bor/Zlot, Zaječara, Boljevca, Andrejevca i Knjaževca.

Četnici se obavezuju da prestanu sa samovoljnim postupcima prema Nemcima i folksdojčerima. U sporazum su uključeni nemački Vermaht, njegovi saveznici i domaće jedinice koje se zajedno s njima bore.

2. Primirje treba da bude pretpostavka za zajedničku borbu protiv komunista.

3. Jovanović se obavezuje da nijedan pripadnik njemu potčinjenih jedinica neće delovati na strani sila koje su u ratu sa Nemačkom. Obaveza Jovanovića da izruči sve dezertere i prebeglice nemačkog Vermahta.

4. Puna sloboda kretanja jedinica D. M. danju i noću na celom području na koje se odnosi sporazum.

Ovlašćenje za snabdevanje ovih jedinica na terenu.

Obaveza Jovanovića da onemogući obaveštajne kanale preko kojih bi neprijatelji velikonemačkog Vermahta mogli da dođu do informacija o nemačkim vojnim pokretima.

5. Obaveza obaveštavanja o većim operacijama. Prilikom učešća nemačkih jedinica zajednička komanda pripada po rangu najstarijem nemačkom oficiru. Isporuke municije u skladu sa vojnim potrebama.

6. Obaveza Jovanovića da podrži obavljanje radova od strane stanovništva koji se vrše po naredenju nemačkih okupacionih vlasti.

7. Držanje sporazuma u tajnosti.

8. Trajanje sporazuma do 31. I 1944. sa mogućnošću njegovog produžavanja u slučaju lojalnog sprovođenja.

Postoji namera da se unese promena u tom smislu da se četničkim odredima zabrani pristup na područje rudnika Bor.

II) Sa kapetanom druge klase Mihailom Čačićem, komandantom D. M. Ravničke brigade sklopljen je usmeni sporazum koji je u osnovi usaglašen sa Jovanovićevim ugovorom. Posebne odredbe su:

1. Primirje u srezovima Paraćin, Čuprija, Despotovac.

Obaveza Čačića da štiti ugljenokope na svom području od sabotaza, da putem vraćanja odbeglih rudara poveća proizvodnju i da obezbedi zaštitu svih saobraćajnica, električnih centrala, građevina i drugih važnijih pogona na njegovom području.

2. Nikakva posebna zaštita rudnika na ugovornom području od strane nemačkog Vermahta.

3. Upućivanje jednog nemačkog organa za vezu Čačiću.

4. Rok trajanja predviđen.

Zaštita rudnika i saobraćajnica od strane Čačića već sprovedena.

III) Sporazum sa Kalabićem sa rokom do 21. 12. 43. usled posebnih okolnosti zasad nije produžen. Do 10. I 44. primirje. Do tog termina ostavljena je Kalabiću mogućnost produžavanja pod novim uslovima, inače od 10. I 1944. počinje ratno stanje.

IV) Usled učestalih povreda sporazuma od strane četnika namerava se da se četničkim odredima u buduće poveravaju samo tačno određeni zadaci (u borbi ili obezbeđenju).

F. d. R. Hinterser, potpukovnik

Viša komanda Jugoistoka
Ic/AO br. 163/44 str. pov. od
7. I 44.^{e16}

Pored komandanata korpusa, sporazume sa nemačkim okupatorima sklapali su i viši vojni funkcioneri Mihailovićeve organizacije. Tako je, po isteku prvobitno sklopljenog sporazuma, inspektor Vrhovne komande pukovnik Jevrem Simić »Drška« 23. januara 1944. godine zaključio nov sporazum u kome piše:

»SPORAZUM

Između vojnog zapovednika Jugoistoka, kao vrhovnog organa okupacionih sila u Srbiji i kao predstavnika nemačkog Rajha u odnosima prema srpskoj vladi, s jedne strane, i inspektora četničkih odreda Draže Mihailovića pukovnika Jevrema Simića, s druge sklopljen je sledeći sporazum o primirju:

1. Cilj sporazuma je zajednička borba protiv komunističkih partizana, pa će stoga sve jedinice DM-četnika, potčinjene pukovniku Jevremu Simiću, biti uključene u borbu nemačke i bugarske vojske, kao i srpskih vladinih trupa, protiv komunista.

U vezi s tim predviđa se uspostavljanje zajedničke obaveštajne službe kao i uzajamna podrška.

2. Sporazumom su obuhvaćeni sledeći srezovi:

Umka, Vračar, Grocka, Podunavlje, Jasenica, Kosmaj, Mladenovac, Oplenac, Orašac, kačerski, Kragujevac, gruzanski, lepenički, Veliki Orašac, kolubarski II, a prostire se i prema zapadu do 5 km zapadno od železničke pruge Obrenovac—Gornji Milanovac.

3. Na području obuhvaćenom sporazumom neće se preduzimati hapšenja ni akcije protiv pripadnika DM-pokreta u toku trajanja sporazuma, izuzev ukoliko ovakve mere ne budu neophodne usled kažnjivih radnji od strane pojedinaca.

4. Pukovnik Simić potvrđuje da se na području obuhvaćenom sporazumom, u jedinicama koje su njemu potčinje-

ne, ne nalaze pripadnici sila koje su u ratu sa Nemačkom, ni kao oficiri za vezu ni u bilo kakvom drugom svojstvu.

Pukovnik Simić preuzima obavezu da na tom području onemogućiti sve kanale preko kojih bi neprijatelji velikonemačke ili bugarske vojske mogli da dobijaju obaveštenja o nemačkim vojnim pokretima.

5. Za vreme trajanja sporazuma DM-četnici se uzdržavaju od svakog neprijateljskog postupka uperenog protiv nemačkih, bugarskih ili srpskih trupa i policijskih vlasti, kao i protiv vojnih i civilnih nadležstava. Registrovanje srpskih vladinih trupa ne sme se sprečavati ničim, pa ni propagandom. Takođe treba odustati od svih represalija ili pretnji protiv pripadnika porodica onih Srba koji se kao vojnici, činovnici, nameštenici, radnici ili u bilo kom drugom svojstvu nalaze u službi srpske vlade ili okupacionih sila.

6. Ukoliko se na području obuhvaćenom sporazumom pojave DM-jedinice sa kojima nije zaključen sporazum o primirju, pukovnik Simić će ove jedinice potčiniti sebi ili se postarati za njihov odlazak. Za kršenje sporazuma od strane pripadnika ovakvih jedinica Simić je odgovoran okupacionim silama. Potčinjene vođe pukovnika Simića koje ne priznaju ovaj ugovor moraju se odstraniti iz područja obuhvaćenog sporazumom.

7. DM-četnici na području obuhvaćenom sporazumom posvećuju se isključivo borbi protiv komunističkih partizana i pri tom pružaju podršku silama reda u Srbiji.

8. Ukoliko DM-četnici raspolažu obaveštenjima da se pripadnici nemačkih, bugarskih ili srpskih trupa ili nadležstava ili pojedine osobe bave komunističkom delatnošću ili održavaju veze sa komunistima, oni ne smeju sami da interвениšu i da vrše pravdu, već treba da šalju dokazni materijal nemačkim službenim organima, a eventualno i takve osobe ukoliko postoji opasnost njihovog begstva.

9. Svaku pojavu kao i pravac dolaska i kretanja komunističkih odreda, a takođe i njihovu snagu i naoružanje DM-četnici treba što pre da jave najbližoj ustanovi sila reda.

DM-četnici ukoliko raspolažu dovoljnim snagama, stupaju odmah u borbu protiv ovakvih pojedinih odreda. Za tu potrebu biće im dodeljeni municija i sanitetski materijal.

Ukoliko snage DM-četnika ne budu dovoljne, sile reda pružiće im pomoć u trupama, a eventualno i u teškom naoružanju. DM-četnici koji budu ranjeni biće smešteni u nemačkim bolnicama.

10. Za borbu protiv komunista DM-četnici stavljaju silama reda na raspolaganje, bez uslovljavanja, svoja obaveštenja i obaveštajnu službu.

U cilju obaveštenja štabu pukovnika Simića biće do-
deljen delegat za vezu. U pogledu ostalog, nadležnim organi-
ma okupacionih sila i vlade na području obuhvaćenom spo-
razumom biće naloženo da u duhu sporazuma sarađuju sa
DM-četnicima i da im daju obaveštenja.

11. Uz obostranu saglasnost DM-četnici preuzimaju
odgovornost za obezbeđenje saobraćajnih uređaja i saobra-
ćajnih sredstava od napada, pljačke i sabotaze, takođe i od
napada Angloamerikanaca sa zemlje.

Unutar područja obuhvaćenog sporazumom DM-četni-
ci posebno preuzimaju odgovornost da pokretnim borbenim
deјstvima obezbeđuju sledeće saobraćajnice:

a) Beogradski put od dela Ripanj—Topola—Kraguje-
vac—Kraljevo.

b) Prugu Beograd—Mala Krsna—Velika Plana sa pru-
gom prema Požarevcu.

d) Prugu Beograd—Mladenovac—Lapovo.

Zadržavanje i premetačine vozova bilo kakve vrste,
kao i na stanicama, smatra se neovlašćenim intervencijama
u železnički saobraćaj i zabranjuje se.

12. Sklapanje ovog sporazuma će se držati u tajnosti.
On stupa na snagu odmah po obostranom potpisivanju i važi
do 31. marta 1944.

Po nalogu vojnog zapovednika Jugoistoka
knez fon Vrede ritmahster«¹⁷

POKUŠAJI ORGANIZOVANJA »RAVNOGORSKE OMLADINE«

Prema instrukcijama Dragiše Vasića, predsednik omladinske sekcije Srpskog kulturnog kluba dr Vojin Andrić je u toku 1942. godine uporno nastojao da od omladinaca pripadnika sekcije formira omladinsku organizaciju u okviru Mihailovićevo pokreta.

O postignutim rezultatima Andrić je početkom septembra 1942. godine obavestio Mihailovića:

»1. Pod vrhovnim rukovodstvom g. Dragiše Vasića, izvestan broj (oko 20) omladinaca — studenata, upućeno je do sada u razne brigade i u tom smislu radiće se i dalje.

2. U Beogradu je omladinska organizacija sprovedena na najefikasniji način. Srednjoškolci su organizovani u trojke na čisto zavereničkoj bazi. Broj već organizovanih beogradskih srednjoškolaca iznosi 250—300 i povećava se svakodnevno.

U skoro svim četama radne službe mi imamo izvestan broj omladinaca, isto tako konspirativno organizovanih, a veći broj naših omladinaca — intelektualaca otišli su kao četovođe seoskih radnih četa u Pomoravlje. Svim tim omladincima stavljeno je u zadatak da pronađu ravnogorske komandante pojedinih sektora Srbije, da bi im se stavili na raspoloženje u slučaju potrebe u danom momentu.

Glavna mesta radne službe gde ima omladinaca su: Veliko Gradište, Mladenovac, Jagodina, Beograd, Milanovac, Obrenovac, Bogosavci.

4. U izvesnim gradovima u unutrašnjosti imamo priličan broj ideoloških jednomišljenika, samo što oni nisu organizovani kao što bi trebalo, u prvom redu zbog omladinskog štaba 1-b koji svojim ovlašćenjima stvara zabunu, i nama koji smo bez ovlašćenja, onemogućuje rad. Najviše omladinaca imamo u sledećim gradovima: Gornjem Milanovcu, Čačku, Kraljevu, Ivanjici, Jagodini, Svilajncu, Mladenovcu, Ljigu, Užicu, Valjevu, itd. ...

5. Da bi što više omladinaca osposobili za propagandni rad, održali smo u Beogradu nekoliko ideoloških kurseva, kroz koje je prošlo nekoliko desetina studenata i gimnazijalaca. Isto tako radi stvaranja ravnogorskog javnog mnjenja među omladinom, stalno se izrađuju i kruže letci i brošure, samo nažalost bez širih razmera zbog nedostatka materijala (geštetnera, matrica, hartije, finansijskih sredstava itd.).

6. U dogovoru sa g. kapetanom Serafimom Negotincem, koji je bio komandant odreda omladinaca Srpskog kulturnog kluba ispod Kosmaja, u pripremanju je formiranje đачke brigade u okolini Beograda, kojoj bi pripadali svi oni naši jednomišljenici, koji se još sada ne mogu povući na teren, i koji bi u danom trenutku bili mobilisani.¹

Međutim, uporedo sa Andrićevim radom i nezavisno od njega, prema naređenju načelnika Mihailovićevog štaba potpukovnik Dragoslava Pavlovića, na stvaranju Mihailovićeve omladinske organizacije radio je i kapetan Vlastimir Đurđević, jedan od organizatora Mihailovićevog pokreta u Beogradu. Njemu je pošlo za rukom da od omladinaca, pretežno pripadnika omladinskih sekcija reakcionarnih građanskih stranaka, oformi manju omladinsku grupu sa studentom tehnike Bogdanom Milutinovićem Bockom na čelu, a zatim, posle kraćeg vremena, da prema Pavlovićevom naređenju obrazuje i »Omladinsku vrhovnu komandu« — »štab 1-b«. Glavni nosioci aktivnosti ove grupe bili su, pored Bogdana Milutinovića, studenti braća Nikola i Vladislav Pašić, unuci nekadašnjeg prvaka Radikalne stranke Nikole Pašića, i Vladeta Jovanović.

Ubrzo, između ove grupe, iza koje je stajao potpukovnik Pavlović, i Andrićeve, koja je formirana na inicijativu Dragiše Vasića, dolazi do neslaganja i surevnjivosti, što je bio odraz odnosa koji su vladali u celoj Mihai-

lovićevoj organizaciji između oficira i građanskih lica, naročito u Beogradu.

U već citiranom izveštaju, upućenom Mihailoviću, Andrić piše:

»Stvar koja u mnogome otežava rad na pridobijanju i povezivanju omladinaca, to su razni pojedinci, grupice i grupe, koji organizuju omladinu i ime Draže Mihailovića. U Beogradu postoji niz ljudi koji se hvale tobožnjim »ovlašćenjima« za taj rad, a na terenu ogromnu zbrku pravi grupa sinova Rade Pašića (Nikola i Vladislav — nap. autora) — Milutinović, koji imaju pismeno ovlašćenje ppuk. Pavlovića da obrazuju Vrhovni omladinski štab, i koji kao štab 1-b Jugoslovenske vojske u Otadžbini imaju svoj pečat, izdaju naredbe i ovlašćenja, postavljaju omladinske oblasne komandante, izdaju letke i na taj način, nemajući nikog od pristalica, a svojim poznatim lošim moralnim kvalifikacijama dovode na čelo Ravnogorske omladine ljude bez ikakvih sposobnosti odbijajući od pokreta najbolji i najagilniji deo nacionalno ispravnih omladinaca.«²

Nezadovoljan ovakvim stanjem, Mihailović je 6. septembra 1942. godine izdao naređenje svim komandantima o formiranju organizacije »Jugoslovenska ravnogorska omladina« ili — kako se skraćeno nazivala — »JU-RAO«. U uvodnom delu naređenja kaže se da je omladina »u ovom ratu podbacila u svom nacionalnom stremljenju«, a da je uzrok tome dotadašnje zanemarivanje omladine, te se konstatuje:

»Da se omladina mora u najkraćem roku okupiti, pridobiti, vaspitati u duhu Ravne Gore i pravilno upotrebiti.

Da se ovim radom omladina mora izvesti na pravi put, dajući joj puno poleta u radu, uz predočavanje da jedino punim zalaganjem i svesrdnim radom na Ravnogorskoj ideji može sa sebe da spere ljagu koju joj naneše komunisti...

S tim u vezi Mihailović naređuje:

»1) Da se razradi formacija za organizaciju omladine na vojničkoj osnovi i odmah pristupi izvršenju iste;

2) Da se spremi program za moralno i nacionalno vaspitanje omladine u duhu Jugoslovenske Ravnogorske ideje;

3) Rok za formiranje omladinskih jedinica 1. decembra 1942. god.«

Čitava ova organizacija zamišljena je kao vojno-teritorijalna, pa se u »opštim odredbama« naređenja kaže sledeće:

»1) U sastav Jugoslovenske ravnogorske omladine ulaze sva muška deca od 8 do 15 godina i mladići od 15 do 20 godina starosti zaključno, koji su ostali do sada nacionalno ispravni.

2) Organizacija omladinskih jedinica ima se izvršiti na čisto vojničkoj osnovi.

3) Jedinice Jugoslovenske ravnogorske omladine formiraće se po srezovima i nadzor nad njima vršiće komandant brigade u sporazumu sa sreskim komandantom.«³

U naređenju je predviđeno formiranje posebnih jedinica »Uzdanice« — dece od 8 do 15 godina i posebnih jedinica »Zatočnika Otadžbine« — mladića od 15 do 20 godina. Kao najviša jedinica predviđena je brigada, sastavljena od bataljona »Uzdanice« i »Zatočnika«, »jačine zavisno od broja bataljona«. Za ove jedinice nazivi su određeni prema brigadama na čijoj su se teritoriji nalazile, npr. »Kolašinska brigada Jugoslovenske ravnogorske omladine«.

Naređenjem je bila predviđena i nastava za omladinske jedinice. Ona se sastojala iz vojnog i opšteg dela. U programu vojne nastave bile su obuhvaćene osnovne vojničke radnje sa puškom i bez puške, osnovni pojmovi i potrebe obaveštajne službe i osnovni pojmovi iz službe veze. Cilj opšte nastave bio je da što pre »vaspita u vojničkom i nacionalnom pravcu u duhu ravnogorske ideje« sve omladinske jedinice. U tu svrhu posebno je razrađen program vaspitanja školske i seoske omladine. O tome se u pomenutom Mihailovićevom naređenju kaže sledeće:

»Školska omladina se vaspitava putem:

1 — Školske nastave;

2 — Pohađanja crkve, više no što je uobičajeno;

3 — Obaveznim nacionalnim časovima u školi, svakog dana pola časa ili dva-tri časa nedeljno;

4 — Predavanjima, koja imaju da kod omladine probude osećanje za sve što je sveto i uzvišeno, dobro i lepo...

Seoska omladina:

1 — Sêla i nacionalne zabave;

2 — Pouke i uprošćena korisna predavanja.«⁴

Već u prvim trenucima stvaranja ovako zamišljene jedinstvene omladinske organizacije Mihailović je naišao na teškoće koje su dolazile usled postojanja i daljeg delovanja omladinske organizacije ppuk. Pavlovića i njegovih saradnika. Zbog toga je 3. oktobra 1942. godine

uputio ppuk. Pavloviću depešu, u kojoj, između, ostalog kaže:

»Izvestite hitno kakvu ste to Vrhovnu komandu omladine obrazovali. Zašto ste menjali osnovne naše organizacije i time uneli pometnju. Zašto me o tome niste izvestili... Gde se nalazi Vrhovni štab omladine i ko ga sačinjava. Rezultat užasna pometnja.«⁵

Istoga dana Mihailović javlja majoru Đuriću:

»Nikakvu omladinsku Vrhovnu komandu nisam postavio niti je priznajem. Pažljivo to rasformirajte, da ne dođe kod omladinaca do još veće pometnje.«⁶

Tih dana, krećući se po Srbiji, stigli su u Đurićev štab članovi »Omladinske vrhovne komande«, a među njima i Milutinović. Depešom od 30. oktobra 1942. god. Đurić obaveštava Mihailovića o tome i kaže sledeće:

»Kod mene došli omladinci iz bivše omladinske Vrhovne komande. Među njima Milutinović zvani 'Bocko' student tehlike a Vi lično poznajete njegovu porodicu. Prema njegovoj izjavi on radi od juna prošle godine. Oni su mi poslali 15 omladinaca. Organizovali su omladince po svim mestima Srbije. Imaju vezu sa Jugoslovenskim nacionalistima u Zagrebu gde ih je oko dve hiljade. Dalje u Vojvodini i Slovenačkoj postoje omladinci potpuno orijentisani našom linijom.«⁷

U nastavku depeše Đurić izlaže svoje ideje o organizovanju »ravnogorske omladine«:

»... da bi se jednom rešilo pitanje omladine ja predlažem, da se od postojećih omladinaca obrazuje jedan nacionalni odbor omladinski, neposredno pod Vama. Njegov zadatak: propaganda naših ideja među omladinom, u gradovima okupljanje omladinaca i osposobljavanje za rad na terenu. Direktivu za rad na propagandi među omladinom da date Vi odboru i da isti prođe kroz specijalni kurs. Osposobljene omladince odbor Vama da stavi na raspoloženje, a Vi da ih stavite u vezu sa reonskim komandantima i na raspoloženje za rad na terenu i za kurirsku i ob. službu i drugu njihovu upotrebu za vreme glavne akcije. Na ovaj način okupili bi omladinu pod našu zastavu i popunili prazninu nedostatka intelektualaca u našim redovima.«⁸

Nekoliko dana posle toga Mihailović je primio depešu i od ppor. Milorada Vasića, komandanta Ličke brigade, koji je do novembra 1942. godine radio na stvara-

nju omladinske organizacije na terenu II ravnogorskog korpusa. Vasić izjavljuje spremnost za rad po novim uputstvima i kaže sledeće:

»U slučaju da ne želite da se dalje nazivamo štabom ili da obuhvatamo celu teritoriju Jugoslavije, molimo da primite ovaj predlog: Omladinska delegacija Vrhovne komande sa pravom organizovanja. Spremni smo za daljnji rad i molimo za daljnja naređenja.«⁹

Da bi likvidirao organizacionu zbrku, Mihailović je u uputstvu za organizaciju i rad JURAO, upućenom generalu Miroslavu Trifunoviću 17. novembra 1942. godine, zvanično ukinuo dotadašnji »Vrhovni omladinski štab« i odredio na teritoriji Srbije obrazovanje tri omladinska štaba, 501, 601 i 1001, stavljajući do znanja da je pri Vrhovnoj komandi formiran »Otesek za organizaciju i rad Jugoslovenske Ravnogorske omladine«.

U ovom uputstvu su predviđeni zadaci i oblici rada te omladinske organizacije:

»Cilj je organizacije Jugoslovenske ravnogorske omladine okupljanje i vaspitanje omladine našega naroda u Ravnogorskom duhu... Rad u gradovima sastoji se u tajnom sprovođenju organizacije planskim povezivanjem omladinaca po sistemu trojki i to: u srednjim školama, četama radne službe, studentskoj i radničkoj omladini. Rad u selima sastoji se u radu omladinaca po brigadama pod rukovodstvom komandanata brigada.

Zadaci omladine su:

- a) Propaganda
- b) Veza
- v) Obaveštajna služba...«¹⁰

Dalje se u uputstvu kaže da se rad na propagandi u gradovima sastoji u sprovođenju »Ravnogorske ideje« putem »Omladinskog biltena Ravne Gore«, umnožavanjem propagandnog materijala dostavljenog od strane »Oteška za organizaciju i rad Jugoslovenske ravnogorske omladine«, kao i izdavanjem omladinskih listova, održavanjem tajnih ideoloških kurseva, sastanaka i predavanja. Rad na propagandi u selima uglavnom je trebalo sprovoditi preko omladinaca pri brigadama. Uputstvom je bilo predviđeno da ovi omladinci svojim radom i ponašanjem »povrate izgubljeno poverenje naroda u svoju omladinu«; da seosku omladinu vaspitavaju u »nacional-

nom ravnogorskom duhu«, »upućujući narod na svetle tradicije naše nacionalne istorije«.

»Otesek za organizaciju...« nije nikada formiran, jer je Mihailović i kasnije lično izdavao uputstva za rad JURAO, a u depešama upućenim Đuriću, Trifunoviću i Vasiću on kaže sledeće:

»Kod mene obrazujem centralnu upravu svih omladinskih organizacija. Omladinski štabovi naslanjaju se na sledeće naše komande: JURAO 501 Lazar Jovanović i JURAO 601 Vladeta Jovanović na doktora Onju (Trifunović — nap. autora); a JURAO 1001 na Hermana (Đurić — nap. autora). Nikakve razlike među njima nema sem broja štaba. U Crnoj Gori je JURAO 808. JURAO je skraćeno i šifra od Jugoslovenske ravnogorske omladine. Glavna zadaća po varošima na propagandi, kurirskoj i obaveštajnoj službi, a na terenu: pomoć u propagandi pod vođstvom komandanata brigada i korpusa, kurirska i ob. služba takođe. Nikakav razdor ne sme biti, sve je skoncentrisano kod mene. Pripadnost jednome broju JURAO ne znači rivalstvo...«¹¹

Mihailovićevo lično rukovođenje omladinskom organizacijom vidi se i iz depeše koju je 21. januara 1943. godine uputio štabu 1001, gde se kaže i sledeće:

»Za sada lično upravljam svim grupacijama omladine jer stvarno ima pet štabova omladinskih, od kojih su dva van Srbije. Kad budem obrazovao omladinski direktorijum, narediću upućivanje pretstavnika iz svake grupacije. Za sada postoje JURAO 501, 601, 701 (Bosna i Hercegovina — nap. autora), 808 i 1001...«¹²

U toku 4. neprijateljske ofanzive Mihailović je uputio komandantu istaknutog dela Vrhovne komande majoru Zahariju Ostojiću 25 omladinaca. O upućivanju ove grupe i njenim zadacima Mihailović 1. marta 1943. godine obaveštava Ostojića:

»Danas pošlo odavde 23 omladinca pod k-dom por. Branka Bulatovića i sa njima ide Jakša. Ovi omladinci obrazuju propagandnu grupu koju ne treba rasturati. Upotrebiti ih za propagandu na terenu gde je najpotrebnije. Dajte im itinerer za rad u Hercegovini. Grupa je sastavljena od omladinaca iz Sumadije, Crne Gore i Boke. Neka im Jevđa (Jevđević — nap. autora) omogući prebacivanje automobilima od Gackoga do Vas pošto dolaze do Gackog...

Dostavite mi plan i potrebno vreme za vođenje propagande, da bismo ih posle svršetka posla u Hercegovini poslali dalje. Dovedite ih u vezu sa omladincima iz Splita, koje

treba pozvati iz Splita da sarađuju sa njima u Hercegovini. Uzećete na sebe brigu i staranje o njihovoj ishrani, a ja sam im dao i novaca. Vezivati ih na vojničke jedinice u pogledu ishrane. Upotrebite ih za propagandu kroz jedinice i u narodu.«¹³

Za propagandu među omladinom služili su uglavnom leci i omladinski list »Omladinski bilten Ravne Gore«, koji je izdavao omladinski štab 501.

U toku cele 1943. godine činjeni su veliki naponi za učvršćenje četničke omladinske organizacije i u propagandi među omladinom.

Da bi se najzad, sredilo stanje u omladinskoj organizaciji, Mihailović je odlučio da se, polovinom januara 1944, održi omladinski kongres, pa je 28. decembra 1943. godine naredio komandantima korpusa da se izaberu delegati. U naređenju piše:

»U prvoj polovini januara održaće se omladinski kongres u cilju objedinjavanja rada svih omladinskih organizacija i izbora centralnog omladinskog komiteta. Svi komandanti korpusa poslaće na ovaj kongres iz svakog korpusa po dva omladinca, koji da odgovaraju uslovima:

1 — Da donesu punomoćije komandanta korpusa.

2 — Da su doba starosti od 18 do 30 godina.

3 — Da su đaci odnosno studenti intelektualci.

4 — Da su od onih koji rade na terenu.

5 — Da budu stvarno predstavnici omladinaca na terenu i varošima sa kojima su u vezi.

6 — Da su do sada svojim radom stekli poverenje omladinaca i komandanata korpusa...

Poslati predstavnike iz Južne Srbije, sa Kosova, Srema, Vojvodine, Sandžaka, Crne Gore, Hercegovine, Dalmacije, Like, Hrvatske i Slovenačke. Iz udaljenih krajeva mogu se uzeti iz redova izbeglica. Da budu zastupljeni predstavnici dosadašnjih štabova 501, 601, 1001, po mogućstvu 701 i 808 iz Crne Gore. Svi štabovi da pošalju svoje predstavnike sa svojim punomoćjima...

Potrebni su nam i bugarski predstavnici. Granični korpusi ukoliko mogu naći intelektualce neka pošalju. Ovo će najbolje moći Timočki korpus ili posredništvom Niške grupe korpusa. Predstavnici dosadašnjih štabova da svi podnesu referate o dosadašnjem radu, brojnom stanju i uslovima za dalji rad...«¹⁴

Značaj održavanja omladinskog kongresa Mihailović je istakao u depeši upućenoj 2. januara 1944. godine

Miroslavu Trifunoviću, Aleksandru Saši Mihailoviću i omladinskom štabu 501, u kojoj kaže:

»Kongres omladine ima da bude izraz svih naših želja i težnji, ne samo u sadašnjosti već i u budućnosti. Njegovi zaključci ima da budu široki i daleki, kao što su uvek bile široke grudi i kao što su uvek bili daleki vidici našeg naroda. Naša omladina neće i ne sme da zaostane za svojim velikim pretcima. Ona ima da se na njih ugleda, ali daleko dalje nego što su oni išli. Stoga učešće na kongresu treba da bude zasnovano što šire...

Na njemu valja da uzmu učešća ne samo sve srpske nego i sve hrvatske i slovenačke pa i bugarske omladinske skupine. Ne smeju da izostanu ni muslimani, jer njihovim učešćem hoćemo da istaknemo religioznu toleranciju kojom je naš narod uvek bio prožet. Kako je Hrvata, Slovenaca i Bugara pa i muslimana na našem bližem području najviše okupljeno u Beogradu, to vi treba da nadete, priberete i okupite i na kongres pošaljete što više predstavnika tih omladinskih skupina.«¹⁵

Kongres je održan u selu Pranjanima, na teritoriji 1. ravnogorskog korpusa, od 14. do 16. januara 1944. godine. Na njemu je izabran Omladinski nacionalni komitet i iz njegovog sastava određena su tri delegata kao predstavništvo JURAO pri Vrhovnoj komandi, i to Pavle Pešić, Nikola Pašić i Slobodan Drašković. O ovome je Mihailović obavestio komandante depešom od 24. februara 1944. godine:

»Da bi se sproveo što efikasniji rad među omladinom i izvršilo ujedinjavanje svih omladinskih snaga u ujedinjenu demokratsku omladinu Jugoslavije na čelu sa centralnim odborom koji je odabrao trojicu delegata iz svoje sredine da ga zastupaju u Vrhovnoj k-di i rukovode celokupnim omladinskim radom, na teritoriji Jugoslavije obrazovana su tri omladinska gorska štaba koji odgovaraju trima federativnim jedinicama, a koji će se opet podeliti na onoliki broj štabeva koliko ima pokrajina. Štabovi imaju pečat Jugoslovenske vojske u Otadžbini i nalaze se pod neposrednom komandom Vrhovne komande...

Pri svakom korpusu obrazuju se omladinski centri na čelu sa najsposobnijim omladincom, koga određuje omladinski štab u saglasnosti sa komandantom korpusa. Centri imaju za zadatak da pojačaju propagandu u narodu, među boricima i omladinom, i rad sa seoskom i gradskom omladinom. Direktive za rad primaće od omladinskog štaba za tu pokrajinu, koji stoji u direktnoj vezi sa Vrhovnom komandom, od koje prima sve instrukcije i naređenja...

Komandanti korpusa i druge starešine imaju da paze sve mogućnosti za rad omladiskim centrima. Omladinice koji rade u centrima osloboditi drugih dužnosti. Komandanti će staviti centrima na raspoloženje svu intelektualnu i seosku omladinu. U finansijskom pogledu omladinske centre pri korpusima izdržavaće korpusi iz svojih sredstava, a omladinski štabovi dobijaće od Vrhovne komande potrebna sredstva, a članovi omladinskih štabova imaju pravo korišćenja svih radio-stanica Jugoslovenske vojske u Otadžbini.«¹⁶

Predstavništvo JURAO pri Vrhovnoj komandi — Gorski štab B — izdalo je više uputstava, među kojima se nalaze i uputstva br. 2, za obrazovanje relejne kurirske službe, i br. 3, za obrazovanje seoskih omladinskih odbora.

Uputstvo br. 2 predviđa obrazovanje »na terenu svakog korpusa relejnih kurirskih stanica za prenos i rasturanje propagandnog materijala Vrhovne komande«¹⁷, isključivo sastavljene od omladinaca. Unutrašnje relejno prenošenje materijala trebalo je da uredi svaki omladinski centar korpusa posebno.

U uputstvu br. 3 određuje se uspostavljanje omladinskih seoskih odbora, na čelu sa starešinama odbora. Dužnosti ovih odbora su bile:

»1. Sirenje propagandnog materijala omladinskog centra (vesti, listovi, letci).

2. Propagandni rad u selu u granicama njihove mogućnosti. Ovaj propagandni rad imao bi za cilj da što veći broj seoskih omladinaca veže za stvar Ravnogorske ideje otpora, da ih svesno veže za Jugoslovensku vojsku i suzbije uticaj partizanske i nemačko-nedićevske propagande, kao i da podigne duh i moral.

3. Učestvuju u priredbama, horovima, zborovima, koji se organizuju na terenu korpusa i da pomažu pri njihovom izvođenju.

4. Obaveštajna služba (o kretanju neprijatelja, partizana i njihovih jataka).

5. Pribavljanje podataka o nedelima koja su izvršili okupatori i njegove sluge, kao i partizani.

6. Da vrše kurirsku službu omladinskog centra.«¹⁸

Međutim, od svih ovih planova i uputstava malo šta je realizovano. Članovi omladinskog rukovodstva pri Vrhovnoj komandi Pešić, Pašić i Drašković su maja 1944. godine upućeni u istočnu Srbiju da bi organizovali rad

na propagandnoj radiofonskoj stanici, koja praktično nikada nije ni proradila. A omladinske organizacije, ukoliko su i postojale, bile su utopljene u Mihailovićeve operativne jedinice.

I pored svih preduzetih mera, Mihailović nije uspeo da stvori čvršću i masovniju omladinsku organizaciju, iz prostog razloga, što masa jugoslovenske omladine nije prihvatila konzervativnu, kontrarevolucionarnu i izdajničku politiku Mihailovićeve organizacije. Zbog toga je i broj omladinaca, mahom pripadnika raznih reakcionarnih grupa, u Mihailovićevoj organizaciji bio, manje više, neznatan u poređenju sa komunističkom omladinom, organizovanom u Savez komunističke omladine Jugoslavije — SKOJ, a koja se borila protiv okupatora i domaćih izdajnika, za ostvarenje svojih revolucionarnih ideja: slobodu, bratstvo i jedinstvo naših naroda i narodnosti i bolji život čoveka.

»SVETOSAVSKI« KONGRES

U prvim danima posle pojave pukovnika Draže Mihailovića, oko njega su se najpre okupili reakcionarni elementi Zemljoradničke stranke, nastojeći da u organizaciji obezbede svoj dominantan politički uticaj. Međutim, zbog prvobitnog stava Mihailovića i Dragiše Vasića prema političarima uopšte, te njihove namere, kao što je već rečeno bile su osujećene.

Kroz Dragišu Vasića, koji je bio potpredsednik Srpskog kulturnog kluba — čiji je predsednik Slobodan Jovanović bio tada na čelu Jugoslovenske emigrantske vlade u Londonu — grupa velikosrpskih šovinista iz Srpskog kulturnog kluba u Beogradu (Mladen i Milan Zujović, Dragoslav Stranjaković, Vlastimir Petković i drugi) imala je odlučujući politički uticaj u Mihailovićevoj organizaciji. Međutim, padom emigrantske vlade Slobodana Jovanovića taj uticaj je počeo sve više da slabi.

Istovremeno, u Mihailovićevoj organizaciji uzima aktivnog učešća i reakcionarna grupa Republikanske stranke — dr Vojislava Vujanca koja je igrala odlučujuću ulogu u beogradskom delu Centralnog nacionalnog komiteta (CNK). Njima, razume se — pošto se radilo o očuvanju klasnih pozicija buržoazije u borbi protiv NOP-a

— ništa nije smetalo što su se kao »republikanci« našli u ultramonarhističkoj organizaciji Draže Mihailovića.

S obzirom na tadašnji stav Draže Mihailovića i građanskih političara, koji je proisticao iz njihovih posebnih računa, uključivanje pojedinih građanskih političara u Mihailovićevu organizaciju nije se odvijalo na partijskoj osnovi. Zbog toga je i CNK do kongresa u selu Ba imao vanpartijski karakter i predstavljao političko rukovodstvo ravnogorskog pokreta.

Međutim, Mihailović je tek 28. maja 1943. naredio rukovodiocu CNK u Beogradu dr Vojislavu Vujanacu da Nikolu Stojanovića i Nikolu Škerovića uvede u sastav CNK:

»Molim Vas da u sastav Svifta (pseudonim CNK ravnogorskog pokreta — nap. autora) uvedete dr. Nikolu Stojanovića, dr. Petra Zeca, predstavnika Like i dr. Kirilovića predstavnika Vojvodine. Moramo Svift popuniti predstavnicima svih krajeva. Zato uzmite i Škerovića iz Podgorice koji je kod vas...«¹

Dr Vojislav Vujanac, za koga je Mihailović prilikom suđenja rekao da mu je bio »glavni oslonac« i rukovodilac u delu CNK u Beogradu, bio je advokat i pripadnik Republikanske stranke.

Centralni nacionalni komitet između ostalog i zbog fizičke odvojenosti svojih članova, nije mogao doći do punog izražaja kao jedinstveno političko telo. Političko rukovodstvo bilo je svedeno na njegov izvršni deo koji su sačinjavali Vasić, Moljević i Žujović ili, još tačnije, na samog Dražu Mihailovića koji je od ovih prema svom nahodanju birao sebi najbližeg političkog saradnika. Karakter »Svifta«, kako je zamišljen prilikom njegovog formiranja, najbolje se vidi iz pisma koje su njegovi članovi uputili Mihailoviću početkom januara 1944. godine:

»Prilikom obrazovanja 'Svifta' vi, a i njegovi prvi članovi, stali su odlučno na stanovište da on ne sme nikako imati partijsko-stranački karakter, već prvenstveno nacionalni. Za njegove članove mogu biti postavljeni, a tako je i učinjeno, na prvom mestu čestiti i poštenu ljudi, koji nisu u prošlosti kompromitovani, od ugleda i autoriteta u svome kraju, poznati javni, kulturni i prosvetni radnici nacionalno ispravni i zaslužni za opštu narodnu stvar. Ti ljudi, bez obzira na stranačku pripadnost, samo ako nisu kompromitovane prošlosti, trebalo je da posluže kao najbolji primer dolaska jednog novog doba, sa novim ličnostima koje će pokazati

narodu pravi put kojim treba da pođe. Za ulazak u 'Swift' nije mogla, niti sada treba da bude, najjača legitimacija pripadnost jednoj od stranaka. On se ne sme i ne može popunjavati po partiskom ključu nagađanjima i pogađanjima koliko će ko dobiti mesta. Ravnogorski pokret imao je i ima za glavni cilj da okupi sve pozitivne sile na opštem narodnom dobru, za njegov moralni preporod, kulturno i prosvetno podizanje i ekonomsko poboljšanje života. Ni ranije, a kamoli sada, nije bilo moguće okupiti srpski narod na jednoj partiskoj platformi. Sve organizacije i ustanove koje su bile vođene od ljudi postavljenih na ta mesta po partiskom ključu, nisu se mogle održati, jer su ti ljudi više vodili računa o svojim ličnim nego o opštim zajedničkim interesima, i više o partiskim ciljevima nego o narodnim potrebama.²

Međutim, u nekom jedinstvu pogleda na program i organizaciju pokreta ne može se ni govoriti čak ni kod najužeg rukovodstva »Swifta« jer su ovaj — to jest politički sektor Mihailovićeve organizacije — više nego i jedan drugi razdirale suprotnosti, raznolika shvatanja, lične težnje i ambicije. Čak ni sam Mihailović nije bio sasvim siguran ko su, u ovom periodu, članovi CNK, jedno zbog nedovoljne obaveštenosti, a drugo zbog činjenice što je beogradski deo CNK samostalno uvodio u svoj sastav nove članove.

Članovi beogradskog dela »Swifta« bavili su se prikupljanjem materijala za propagandu, izradom raznih projekata za konkretne potrebe Vrhovne komande ili o budućem uređenju države. Pored toga, oni su davali mišljenje po raznim političkim, programskim i organizacionim pitanjima ravnogorskog pokreta, koja su dostavljali Mihailoviću radio-putem i preko svojih specijalnih kurira, a povremeno su odlazili pojedinačno u štab Vrhovne komande, kada se ovaj nalazio na teritoriji Srbije.

Beogradski deo »Swifta« bio je u dosta živom kontaktu sa štabom Vrhovne komande, naročito posle njegovog povratka iz Crne Gore, što je svakako skrenulo veću pažnju Gestapoa na njihovu aktivnost. Gestapo je naročito budno pratio delatnost onih članova organizacije Draže Mihailovića za koje je sumnjao da su u britanskoj obaveštajnoj službi. Kako je izvestan broj takvih bio baš među članovima »Swifta« i drugih političkih foruma Mihailovićeve organizacije u Beogradu, Gestapo je nastojao da onemogući njihov kontakt u prvom redu sa članovima britanske vojne misije, za koju je vrlo dobro znao da se nalazi pri štabu Vrhovne komande. Iz tih raz-

loga dolazilo je do niza hapšenja političkih funkcionera Mihailovićeve organizacije u Beogradu. Tako je 28. juna 1943. godine kapetan Supić, Đorđe koji je bio u štabu komande Srbije, izvestio Vrhovnu komandu, pored ostalog i sledeće: »Među njima, februara 1944. godine, uhapšen je i Vujac. Kasnije gestapovci su ga streljali.«³

Posle prvog zasedanja AVNOJ-a, a naročito početkom 1943. godine, Mihailović posebno insistira na razvijanju što intenzivnije propagandne delatnosti, u koju, pored Vasića i Moljevića uključuje i dr Đuru Vilovića, Aleksandra Aksentijevića, dr Đuru Đurovića, Mustafu Mulalića i druge.

Vilović je bio katolički sveštenik. Kada se raspodio, postao je ogorčeni protivnik crkve kojoj je dotad pripadao. Bivio se književnošću i novinarstvom.

U Mihailovićevu organizaciju stupio je krajem 1942. u Splitu i blisko sarađivao sa njenim tamošnjim funkcionerima protom Urukalom i profesorom Alfirevićem. Pisao je članke u četničkim listovima »Ujedinjenju« i »Kriku iz jame« koji su izlazili u Splitu i donosili članke protiv Hrvata i partizana, velikosrpskog i reakcionarnog karaktera. Zbog takvog rada Vilovića su u Splitu, kako je on prilikom suđenja izjavio, smatrali za šefa četničke propagande, što je on uistinu i bio.

Aleksandar Aksentijević »Čika Aca«, penzioner i bivši narodni poslanik iz Beograda, pripadao je najpre Radikalnoj stranci, a kasnije je prišao Jugoslovenskoj nacionalnoj stranci.

Prvi put je došao u dodir sa Dražom Mihailovićem u septembru 1941. godine, kada ga je sa njim upoznao Dragiša Vasić na taj način što ga je, kako on kaže, u svojoj izjavi pred istražnim organima 1945, našao u selu Brajićima ispred kuće u kojoj je trebalo da se održi sastanak između Tita i Draže Mihailovića, te ga je pozvao unutra i on je prisustvovao sastanku »kao publika«. Zatim kaže da je iz Brajića prešao u selo Berišić. Odatle se Aksentijević, kako na istom mestu izjavljuje, prebacio u istočnu Srbiju, u selo Žabare.

Evo kako u pismu upućenom 31. januara 1943. godine četničkom komandantu Srbije generalu Miroslavu Trifunoviću, sam Aksentijević opisuje okolnosti svog dolaska među četnike kao i svoje političke planove i ambicije:

»Kada je Mladen Žujović morao da beži iz Beograda zastupio ga je u našem civilnom štabu, njegov brat dr. Milan.

Kada je Dr. Milan uhapšen onda sam ja njega zamenuo u štabu, a posle sam morao da begam, jer smo gotovo svi bili otkriveni.

Ja se, kao što Vam je poznato, nalazim u štabu kod Popeska (pseudonim četničkog komandanta Krajinskog korpusa Velimira Piletića — nap. autora). Sa njime sam održavao veze još u prvim danima i po nalogu Dražinom poslao sam mu jednu omanju sumu novca. Bilo mi je najzgodnije, kada su me pojurili, da dođem kod njega. Popesku me je vrlo dobro primio, a ja sam zadovoljan, ne toliko prijemom, koliko sredinom i načinom njegovog komandovanja, jer je potpuno ušao u sadašnju situaciju sa uspehom, bez reklame i svoga isticanja, a taj smišljen i požrtvovan rad daje mi duševne hrane i pruža mi veliku nadu, da ćemo uskoro pobediti našeg unutrašnjeg neprijatelja bez kompromisa.«

Na kraju pisma Aksentijević kaže:

»Dobro bi bilo, da se vidim sa Vama i sa Dražom. Nastupaju događaji sudbonosni za našu zemlju. Usled poznatih Vam prilika, ja nisam mogao svojedobno da se odazovem pozivu ni Dražinom da dođem do njega, ni ono zimus do Vas, ali bi imalo dosta da se razgovara, a naročito u pogledu onoga što predstoji.

Vi znate, da je moje mesto u Beogradu. Tamo mi je određena funkcija, koju ste Vi odobrili. Čekam ovde, i kada se bude stvorila mogućnost, javite mi, ja ću poći na svoj zadatak i biti na raspoloženju, donde, dokle za to bude bila potreba, da se posle povučem u miran život, ako Bog da, i u tišini razmišljam o svima događajima kroz koje smo u ovim burnim danima prolazili.

Molim Vas, da đeneralu G. Mihailoviću izručite pozdrav od njegovog saradnika, koji ga je još u prvim danima pomagao, i da mu pošelite, da u ovim teškim danima po našu otadžbinu i njega lično, posluži zdravlje i čvrsta volja, kao i do sada, da istraje do kraja, na opštu korist.«⁴

Aksentijević je u jesen 1943. godine, imao živ kontakt i sa Dražom Mihailovićem, obavljajući, po njegovim nalogima, razne, često vrlo poverljive zadatke. Tako mu je Draža 26. novembra 1943. godine, pored ostalog, pisao:

»Za sad u narodu najvažniji je rad na propagandi. Pritužimo Vam i uputstva iz kojih ćete shvatiti sadašnje tendencije. Naš čika Vasić suviše oteže sa listom 'Ravna Gora' ali ako bi ste Vi imali mogućnosti da uz pripomoć Zvonka izdajete list bilo bi od neocenjive koristi. Taj bi list mogli nazvati 'Ravnogorska misao' ili drugo što bi Vam bilo zgod-

no. Ne može samo 'Ravna Gora' jer to treba da bude centralni list. Komunisti izbacuju listove na sve strane a mi ni jedan ne možemo da održimo.«⁵

Kako je Mihailović pod pritiskom razvoja unutrašnje i spoljne situacija bio prinuđen da svom pokretu, bar formalno, sve više daje jugoslovensko obeležje, na dnevni red postavlja se potreba da se tadašnji CNK, odnosno »Swift«, koji je po svom sastavu imao srpski karakter, proširi stvaranjem njegovog »hrvatskog«, »slovenačkog i »muslimanskog« dela.

U tom smislu dali su Mihailoviću sledeći predlog rukovodioci beogradskog dela »Swifta«:

»Po zajedničkom mišljenju trebalo bi, po mogućstvu, obrazovati hrvatski, slovenački i muslimanski deo Swifta. Inicijativa za to trebalo bi da potekne od Vas. Preko poverljivih ljudi trebalo bi da dođete u vezu sa Hrvatima, Slovencima i Muslimanima na terenu i tražiti od njih da obrazuju svoje odeljke Swifta. Jer je nepraktično i neumesno stvarati ih u Beogradu, naročito što se tiče hrvatskog dela Swifta, jer bi to značilo produžiti politiku koja je praktikovana za vreme šestojanuarskog režima, i one Hrvate koji imaju malo podrška kod svoga naroda, ili ga uopšte nemaju, uzimati kao predstavnike Hrvata. Po sebi se razume da i ove Hrvate, Muslimane i Slovence, koji se nalaze kod nas, ne treba izostaviti, ali da oni budu glavni činioci, i jedini i pravi predstavnici Hrvata, Muslimana i Slovenaca — to je nemoguće, jer su i oni sami svesni da to nisu i da ne mogu biti. Mi ne smemo i ne možemo određivati ko će biti njihovi predstavnici. Oni to sami moraju odrediti. Ovi koji su kod nas, mogu samo zajedno sa onim sa terena biti predstavnici Hrvata, Muslimana i Slovenaca, i kao takvi interpretatori njihovih opštih želja, potreba i gledišta o organizaciji opšteg državnog i posebnog plemenskog života. Ako bi došli u vezu sa takvim ljudima, dobro bi bilo kada bi oni pismeno Vam podneli uslove pod kojima bi sarađivali zajedno sa ostalim delovima Swifta. Sa tim uslovima bi trebalo i mi da se upoznamo, pa tek potom stvoriti priliku i mogućnost da neko od naših stupi u dodir sa njima i zajednički pretresu pitanja od opšteg državnog i posebno pokrajinskog interesa.«⁶

O motivima navedenog pokušaja, kao i predlogu za uključenje dvojice Muslimana u CNK, govori Moljević u svojoj depeši od 26. novembra rukovodiocima »Swifta« u Beogradu:

»S pismom Vam šaljem izveštaj o situaciji u zemlji.

S obzirom na ovu situaciju, i onako, da bismo pojačali naš položaj, a i Jugoslovena, Hrvate i Muslimane uverili u to da ozbiljno želimo saradnju s njima, nedavno smo Vas molili da nam, u sporazumu sa dr-om Novakom, predložite Hrvate Jugoslovene koji bi obrazovali hrvatsku sekciju Svif-ta. Sad Vas molimo da bi nam stavili predlog u pogledu muslimana koji bi trebali da uđu u srpsku sekciju. Potrebna su bar dvojica za prvo vreme. Uslovi — svetla prošlost, moralna čistota i srpsko opredeljenje. Može biti da bi bilo dobro da se uzmu gg. dr Begović, prof. univerziteta i Mustafa Mulalić koji je kod nas i razvija rad.«⁷

U duhu ovlašćenja koje je u maju 1943. godine dobio od Mihailovića, šef agencije »Demokratska Jugoslavija« Đura Đurović j uspeo da ostvari saradnju sa Mustafom Mulalićem i da preko njega i dr Abdulaha Hodžića pokuša vrbovanje Muslimana za organizaciju Draže Mihailovića.

Krajem septembra 1943. godine Mihailović je poručio Đuroviću da mu uputi Mustafu Mulalića, »ako mu nije preko potreban«. Tako se Mulalić početkom novembra našao u štabu Vrhovne komande.

Mustafa Mulalić se pre rata bavio publicistikom u Livnu i Sarajevu. Iako je bio Musliman on je, s obzirom na svoje velikosrpsko raspoloženje, pristupio Jugoslovenskoj nacionalnoj stranci (JNS), pa je na izborima 1935. godine izabran na vladinoj listi za poslanika u građanskom srezu. U leto 1941. godine prebacio se iz Sarajeva u Beograd, usled straha, kako on kaže, da ne bude ubijen od Nemaca i ustaša zbog svoje srpske nacionalističke orijentacije.

U leto 1943. godine Mulalić je pristupio Mihailovićevoj organizaciji, a kao razlog navodi da je na njega bila »pala kocka« da u ime Muslimana ide u Vrhovnu komandu Draže Mihailovića, kako je bilo odlučeno na sastanku Muslimana u Beogradu, kojem su, pored njega, prisustvovali Abdulah Hodžić, beogradski imam, Muhamed Cemalović, bivši upravnik »Gajretovog« studentskog doma u Beogradu, dr Mehmed Begović, profesor Beogradskog univerziteta i Ahmed Kemura, činovnik Saveza činovničkih nabavljачkih zadruga. Ovakvu odluku oni su, kako Mulalić kaže u svojoj izjavi pred istražnim organima 1945, doneli zbog toga što su početkom 1943. godine čuli »da pojedini četnički komandanti kao Pavle Đu-

rišić i ostali, vrše masovno istrebljivanje muslimanskog življa po Bosni, Sandžaku i Kosovu»,⁸ pa su rešili da je zbog toga potrebno intervenisati kod Draže Mihailovića. U istom smislu na Mulalića je, kako on kaže, uticao i inž. Aćim Seremet, bivši narodni poslanik.

Sigurno je da se motivi Mulalićevog pristupanja Mihailovićevoj organizaciji nalaze pre u njegovoj velikosrpskoj orijentaciji i ambicijama, negoli u muslimanskoj sentimentalnosti, koja kod njega nije baš mnogo dolazila do izražaja ni kada se našao u Mihailovićevoj Vrhovnoj komandi. U septembru 1943. godine Mulalić kaže da se sastao sa Dražom Mihailovićem u zapadnoj Srbiji i da je tada »s njim prodiskutovao muslimansko pitanje«, tada su se složili »da je potrebno povesti intenzivnu kampanju i propagandu za odvajanje muslimanskog življa iz ustaških redova i pridobijanje za ciljeve četničke borbe«.⁹ Mulalićeva aktivnost na ovoj liniji došla je do naročitog izražaja posle kongresa u selu Ba i prilikom odstupanja četnika kroz Bosnu, samo s tom razlikom što je ona išla za tim da se Muslimani odvoje od NOP kojem su oni u tom periodu masovno prilazili, a ne od ustaša, sa kojima su četnici, zajedno sa Mulalićem, uglavnom sarađivali.

Ali glavni zadatak Mustafe Mulalića od njegovog stupanja u Mihailovićevu organizaciju sastojao se u pridobijanju Muslimana da stupaju u četničke redove, odnosno u odvracanju Muslimana od NOP-a. To se, pored ostalog, vidi i iz pisma koje je Mulalić 3. decembra 1943. godine uputio Muhamed-begu Preljuboviću, i u kome na početku kaže:

»Dragi Muhamede, nastojao sam i ranije da s Tobom uspostavim vezu, ali sve ostade samo na izmeni pozdrava. Ovom prilikom nastojim da se ta veza jače označi, jer Ti predstoje i dužnosti koje Ti podeljuju najviši faktori. Glavni faktor želi Tvoje učešće u Oslobodilačkom pokretu, a da Ti olakša, ne mobilishi izvan Tvog kraja i porodice. Ti raspolažeš sa toliko spretnosti da svoj rad sačuvaš u tajnosti, i ne izvrgneš nikakvoj opasnosti, kao što je ovamo poznata i Tvoja politička doslednost i nacionalna vernost Kralju, Jugoslaviji i Jugoslovenskoj vojsci. Očekuje se od Tebe samo odlučnost i hrabrost.

Treba malo reskirati, ali taj rizik nije tako velik, da bi se trebao bojati.

Sva dužnost sastoji se u tome da podržavaš s nama vezu za svoj kraj. Prva dužnost sastoji se u sledećem:

U okolini Tuzle organizovao je major Hadžiefendić jedan milicioni borbeni odred od muslimana sa ciljem da brani svoj kraj od ma čijeg napada. Major Hadžiefendić, držeći tako veliki broj muslimana pod oružjem i ne priklanjajući se nikome, nije se ogrešio ni o nacionalni interes, ni o svoju oficirsku čast i zakletvu Jugoslovenskoj vojsci i njenom Vrhovnom komandantu, dok je svoj kraj potpuno sačuvao, te u ovom ratu niti je poharan ni popaljen, a ni pobijen. Kako je današnja situacija pred presudnim i odlučnim momentima bio bi veliki interes muslimana, ako bi major Hadžiefendić potražio kontakt sa Jugoslovenskom vojskom i njenom komandantom Dražom Mihailovićem. Tvoja je, dakle dužnost da se sa njim sastaneš i to da ga lično potražiš, a ne po ma čijoj poruci, i da s njim razgovaraš. Ti mu trebaš reći ovo:

Nalazimo se u poslednjoj fazi rata. Konture njegovog ishoda nazire već i svaki seljak. Nemačka je izgubila rat. Saveznici na istoriskim sastancima na Atlantiku, u Kvebeku i u Moskvi rešavaju o budućem uređenju Evrope i sveta. Naše pitanje je već rečeno. Jugoslavija je ušla u rat, pa će Jugoslavija i posle rata postojati. Pošto je ušla u rat kao Kraljevina, biće i opet Kraljevina. Kralj se već približava svojoj Otadžbini. Komunistička koncepcija odlukom saveznika ne može u opšte doći u obzir. Što se nas muslimana tiče, mi napose ne možemo ni očekivati niti se radovati crvenom pokretu, jer se on ne slaže sa principima Islama. U našem Kuranu jasno su postavljeni principi, ne samo duhovni, nego i šeriatski pa i materijalni, koji se diametralno razlikuju i kose sa komunizmom. U Kuranu je postavljen neoboriv princip naslednog prava i individualne svojine i dužnosti deljenja zekjata, koje principe mi ne smemo pretpostaviti komunističkim utopljama. Prema tome temelji Jugoslavije mogu biti postavljeni i sa našeg muslimanskog stanovišta samo kao nacionalni i demokratski.¹⁰

U daljem tekstu ovoga pisma Mulalić govori o četničkoj koncepciji trojne federacije buduće Jugoslavije, o položaju muslimana u njoj, o mirenju sa Srbima itd., a o svojoj misiji u organizaciji Draže Mihailovića, kaže sledeće:

»Ja sam kao musliman smatrao za svoju islamsku dužnost da se borim za pobedu Ravnogorske misli među Srbima, jer ta misao pruža muslimanima jedino sigurne garancije za njihov opstanak, za njihovo održanje i njihov razvitak. Na tome putu imao sam sreće da dođem do Vrhovne komande Jugoslovenske vojske i do komandanta, ministra vojske, đenerala Draže Mihailovića i da sa ovog položaja delujem i pripremam srpsko javno mišljenje za bratsko pomirenje sa muslimanima. Ja sam uveren, da će mi svaki brat

musliman, koji nema dosadašnjih partijskih predrasuda, ovaj korak, skopčan sa vrlo teškim naporima i rizikom, svom dušom odobriti i da mi do konačnog uspeha neće rad ometati.«¹¹

Muhamed Preljubović je kasnije pristupio organizaciji Draže Mihailovića i postao član Centralnog nacionalnog komiteta.

Sredinom decembra 1943. godine Vrhovna komanda je bila obavještena od Momčila Đujića, komandanta Dinarske četničke oblasti, da je uspostavio vezu sa Husseinom Huskom Miljkovićem, koji je u okolini Bihaća i Cazina organizovao oko 2.000 naoružanih Muslimana. Đujić je dalje izveštavao da je, po njegovoj oceni, nastupio »pogodan momenat da se ovaj muslimanski pokret prikopča za našu akciju i iskoristi u borbi protiv komunista«, i da je u tom cilju poslao u Bihać i Cazin žandarmerijskog potporučnika Marka Čučuza, koji je u Bihaću stupio u kontakt sa Miljkovićem, Abdulahom Pašićem i drugima pa se sa njima sporazumeo »da se obustave neprijateljstva između nacionalnog muslimanskog i srpskog elementa i da se nastavi saradnja protiv komunista«.¹²

Saznavši za sve ovo Mustafa Mulalić je 17. decembra 1943. preko Đujića poslao Hasanu Miljkoviću poruku da sa oduševljenjem pozdravlja njegov, Abdulahov i Huskin »pokret na Krajini kao spasonosan pokret savremenog Hasanage Pečkog«, a za Dražu kaže da »svesrdno pozdravlja potomke Hrnjice Muje i Gojenog Halila«. Posle tih i sličnih fraza Mulalić prelazi na konkretnija pitanja, razume se, postavljajući se u ulogu »muslimanskog vođe« koji daje direktivu:

»Nastojte da na shodan način dobro naoružate i svoje prinove i nastavite najenergičnije sa borbom protiv komunista.«¹³

Međutim, Mulalić je imao malo uspeha u pridobijanju Muslimana, ne zbog toga što se on u tome nije dovoljno zalagao, nego zbog strahovitih zločina koje su četnici počinili nad muslimanskim stanovništvom, koje je sve više stupalo u redove NOP-a.

U pogledu proširivanja tadašnjeg CNK, odnosno »Svifta«, uključivanje u njegov sastav Hrvata, Muslimana i Slovenaca, uglavnom se svelo na inž. Vladimira Predavca, dr Zvonimira Begića i Mustafu Mulalića, koji su se već tada nalazili u redovima Mihailovićeve organizacije.

Sem ranije navedenih članova beogradskog dela »Svifta«, njegov član je bio i dr Vladimir Belajčić, bivši kasacioni sudija, zamenik »Velikog majstora slobodno-zidarske Velike lože Jugoslavija« i raniji guverner Rotari-organizacija u Jugoslaviji.

Što se tiče veza sa predstavnicima Mačekove Hrvatske seljačke stranke, rukovodstvo Mihailovićeve organizacije činilo je više pokušaja u tom pravcu još od početka 1942. godine, ali oni nisu doveli do nekih praktičnih rezultata.

Politički život građanskih stranaka u Hrvatskoj, koja je formalno bila nezavisna država, mada u sasvim skućenoj formi, ipak se odvijao. Hrvatska seljačka stranka i u novonastaloj situaciji predstavljala je još kompaktnu organizaciju koja je obuhvatala gotovo sve građanske i sitnosopstveničke elemente i kao takva bila značajan politički faktor. Pored toga deo vođstva na čelu sa šefom stranke Mačekom ostao je u zemlji i aktivno rukovodio delatnošću stranke, a istaknuti članovi HSS Sutej i drugi, koji su se nalazili u emigraciji, priznavali su i dalje Mačeka kao šefa stranke. Otuda je o ovoj stranci, kao vrlo značajnoj snazi u političkom životu NDH, morao da vodi računa i ustaški režim, koji joj je prećutno dozvoljavao rad, istovremeno radeći na tome da za sebe pridobije pojedine pripadnike HSS.

Položaj HSS u »nezavisnoj« državi Hrvatskoj bio je vrlo komplikovan. Ona se nalazi u sukobu sa ustaškim režimom s jedne strane; ali u isto vreme politički sarađuje s njim preko desnog krila svoje stranke. Pored toga, HSS održava direktne veze sa silama Osovine, emigracijom HSS, a kasnije se jedan njen deo povezuje i sa NOP. Karakteristično je da su gotovo sve grupe HSS koje su se politički različito orijentisale bile povezane i solidarne sa maticom stranke oko dr Mačeka. Svi ovi kontakti HSS sa različitim političkim faktorima, počevši od sila Osovine pa do NOP, bili su sračunati na to da stranke obezbede svoje pozicije u svakoj mogućoj situaciji.

Od samog početka života NDH u stranci su se pojavile dve političke grupe. Desno krilo stranke otvoreno je sarađivalo sa ustaškim režimom i tražilo što veću povezanost sa njim. Ono je delom i formalno ušlo u ustaški pokret. Neki iz ove grupe HSS imali su značajne funk-

cije u ustaškoj upravi, kao što je slučaj sa Josipom Torićem koji je bio ministar NDH.

Centrum stranke na čelu sa dr Vlatkom Mačekom bio je anglofilski orijentisan i povezan sa emigracijom HSS. Sam Maček i uže vodstvo stranke nisu sarađivali sa Pavelićem i izbegavali su direktan kontakt s njim, ali preko drugostepenih ličnosti i desnog krila HSS održavane su stalne veze sa ustaškim režimom. Kasnije, sa jačanjem NOP, u HSS se pojavilo i levo krilo koje je pristupilo narodnooslobodilačkom frontu.

Međutim, pojedini istaknuti funkcioneri HSS radili su i na uspostavljanju veze sa organizacijom Draže Mihailovića.

Na pitanje Slobodana Jovanovića: »Izvestite da li imate veze i sarađujete li sa Mačekom organizacijom«, Mihailović je 11. juna 1942. godine depeširao:

»U januaru uhvaćena veza s Mačekom organizacijom preko sekretara Mačkovog Dr. Pinterovića. Data im uputstva za rad i zadatak. Nikakva akcija nije zapažena do skoro. Sada nam javljaju o begstvu Hrvata u šumu zbog prikupljanja za Istočni front. Većim delom hrvatska vojska u Bosni ne bori se protiv četnika već samo ustaše i muslimani.«¹⁴

Kapetan Danilo Salatić, načelnik štaba Komande istočne Bosne i Hercegovine, poslao je, 17. decembra 1942. depešu koja takođe baca svetlost na pitanje odnosa HSS i četnika:

»Kdt II sarajevske brigade dostavlja pismo upućeno Vama. Dolazi od Hrvatske seljačke stranke, bez potpisa. Upućen je kapetan Kovačević da ispita mogućnost dolaska pisma od Mačeka, te je ustanovio da je pismo došlo od hrvatskih oficira iz Rajlovca.«

To pismo glasi:

»Gospodine Đenerale! U cilju što uže saradnje našega naroda protiv zajedničkog zavojevača na našu Otadžbinu odlučili smo da Vaš rad i napore za oslobođenje Otadžbine povežemo, jer se nadamo da ćemo na taj način moći postići najbrže i najlakše svoj cilj a to je: oslobođenje i ujedinjenje Srba, Hrvata, i Slovenaca u jednu i nedeljivu Jugoslaviju. Zbog toga smo odlučili da rad HSS (Hrvatske Seljačke Stranke) kojoj je na čelu Dr. Vladimir Maček, povežemo sa Vašim. Da bi to mogli učiniti, molimo da nam omogućite sastanak predstavnika obeju strana. Sa naše strane biće poslan čovek sa

svojim opunomoćenjima. Sa druge strane molim Vas da čovek koji će biti poslan sa Vaše strane bude politički i vojno potpuno upućen kako bi se mogućnost zajedničkog rada, na osnovu poznatih principa obeju strana, mogla što pre ostvariti. Stoga je potrebno da se utanači rok najmanje 20 dana od primitka Vašeg odgovora, naznačivši ujedno i mjesto. Mjesto da bude takvo gde bi nam najlakše bilo doći i uz najmanje mogućnosti da neprijatelj osujeti stvar. Ovo gornje smatrajte kao najhitnije, a odgovor poslati na onoga odakle je poteklo. A. Z.»¹⁵

Mihailović je na ovo odgovorio depešom od 18. decembra:

»U pogledu pisma primljenog od Hrvata kojim traže sastanak u ime Mačeka omogućite to i neka to Branko (Zaharije Ostojić — nap. autora) primi na sebe.«¹⁶

Dvadesetog decembra 1943. godine kapetan Bora Mitranović, delegat VK za zapadnu Bosnu, izvestio je Vrhovnu komandu o sledećem:

»Major Vranješević i pravnik Lazičić sastali su se sa jednim istaknutim prvakom HSS i postavili uslove na osnovu kojih treba da se razgovara o najjužoj saradnji u zajedničkoj borbi protiv okupatora i komunista. Taj čovek je već otputovao za Zagreb na konferisanje vođstvu stranke, pa ćemo u najskorije vreme dobiti tačne informacije o njihovom stavu. Lazičić će uskoro odgovoriti po traženju Dr. Moljevića. Ovoga mnogo pozdravlja.«¹⁷

Na ovo je lično Stevan Moljević 27. decembra 1943. odgovorio:

»Moljević pozdravlja Branu (Lazičića, šefa propagande Komande zapadne Bosne — nap. autora) i moli ga da javi ko je bio delegat Dr. Mačeka na pregovorima, kakve je zahtev postavljao i o svemu što opširnije. Nadalje da se ti pregovori što više prodube i dođe do nekog sporazuma kako Vi ne bi ostali i nadalje u toj borbi izolovani s mačekovcima da ne bi u daljnjem oklevanju i iščekivanju potpuno ispustili teren, jer ga više ne bi lako povratili. Neka izvesti da li je Martin Zrelac još naš i neka hvata veze sa socijalistima u Hrvatskoj. Po svaku cenu što čvršće veze sa muslimanima, koje ovde u Vrhovnoj komandi predstavlja Mustafa Mulalić i sarađuje sa Moljevićem. Moljević pozdravlja Vranješevića, Branu i ostale.«¹⁸

Svi ovi pokušaji, kako sa jedne tako i sa druge strane, bili su u prvom redu upereni protiv NOP, protiv

sve većeg i masovnijeg priliva u njegove redove hrvatskog naroda među kojim i mnogih pripadnika HSS. Ta linija u vezama i odnosima između Mihailovićeve organizacije i reakcionarnog dela HSS na čelu sa Mačekom najjasnije je izražena u primedbi koju je Mihailović svojevremeno napisao na kraju jednog izveštaja o situaciji u Hrvatskoj:

»Mačekovce treba pozvati u saradnju protiv komunista koji predstavljaju veću opasnost za njih.«¹⁹

Od koga »veću opasnost« — to Mihailović nije napisao, ali po svemu izgleda da je mislio na Nemce, pošto se u izveštaju, pored ostalog, govori i o tome da Nemci »žele da okupiraju Hrvatsku«.

Samo vrlo velike suprotnosti između hrvatske i srpske buržoazije i obostrani šovinizam bili su smetnja što Mihailović nije, na toj zajedničkoj liniji borbe protiv NOP, uspeo da nađe potpuno istovetni jezik sa reakcionarnim političarima HSS.

Međutim, sa reakcionarnim političarima iz srpskih građanskih stranaka Mihailović je, pritisnut razvojem unutrašnje i međunarodne situacije, bio prinuđen da prihvati saradnju i da napusti svoj stav protiv učešća »političara«, funkcionera raznih građanskih partija, u njegovoj političkoj organizaciji. On to u početku nije javno činio, nego je, zadržavajući prividno svoj stari stav, preko svojih najpoverljivijih agenata preduzimao mere da dođe do kontakta i razgovora sa pojedinim predstavnicima srpskih građanskih stranaka. Tako je Mihailović, još početkom marta 1943. godine, dao zadatak svom obaveštajcu u Beogradu inž. Petru Milićeviću da konsultuje po pitanju saradnje sa Mihailovićevom organizacijom razne intelektualce i javne radnike u Beogradu. »U delokrug konsultovanja bili su uključeni«, kaže Milićević u svom izveštaju od 1. maja 1943. godine, »predstavnici Srpskog kulturnog kluba, Sokola, Rezervnih oficira, Proforskog društva, Učiteljskog udruženja, zatim predstavnici bivših partijskih organizacija koje su postojale i slobodno delovale pre 6. februara 1929. godine, radikala, demokrata, socijaldemokrata, republikanaca i dr.« Dalje on izveštava da »zemljoradnici« još nisu konsultovani jer

dobar deo njih je prišao partizanima a ostali se drže po strani«. Političke grupacije formirane posle 6. februara 1929. godine za sada nisu uzete u kombinaciju, kao što su na pr. JNS i JRZ«, kaže se dalje u izveštaju.

A zatim Milićević kaže:

»Prethodne razgovore sa svim predstavnicima raznih napred pomenutih grupacija, vodio je bivši lični sekretar pok. Ljube Davidovića, o kome je Čiča (Draža — n. a.) govorio g. Petar Bačović, a koga dobro poznaje i g. Dragiša Vasić. Sa njim tesno sarađuje i vođa bivše Socijalističke stranke (Živko Topalović — nap. autora)«. ²⁰

Tako se u proleće 1943. pojavio na pozornici okupljanja reakcionarnih elemenata oko organizacije Draže Mihailovića i Živko Topalović, koji je u pripremama za kongres u Ba, na samom kongresu i izvesno vreme posle njega vodio glavnu reč u Mihailovićevoj organizaciji.

Dr Živko Topalović je bio beogradski advokat i šef Socijaldemokratske stranke u Kraljevini Jugoslaviji. Nekad je pripadao Socijalističkoj radničkoj partiji Jugoslavije (komunista), ali se nalazio na čelu tzv. centrumaša, koji su bili protiv revolucionarne borbe radničke klase. On je na Vukovarskom, tj. II kongresu SRPJ (k) održao protivreferat u kojem je nastojao da oportunističkom frazeologijom ubedi delegate kongresa da situacija u Jugoslaviji nije revolucionarna, da Partija ne treba da pristupa revolucionarnim akcijama i da se ne drži mnogo II internacionale. U novo rukovodstvo Partije nije izabran na Vukovarskom kongresu nijedan centrumaš, pa su se oni kasnije odvojili od KPJ i obrazovali Socijaldemokratsku stranku, koja je postepeno postala najobičnija policijska agentura u radničkom pokretu stare Jugoslavije. Poznate su veze Živka Topalovića i ostalih funkcionera Socijaldemokratske stranke, Milorada Belića, Bogdana Krekića i drugih sa beogradskom policijom. Naročito prijateljski odnosi vladali su između Topalovića i Milana Aćimovića još iz doba kad je ovaj bio upravnik grada Beograda 1936. godine. Ti odnosi su produbljeni i nastavljeni i za vreme okupacije i trajali sve do Topalovićevog odlaska u inostranstvo maja 1944. godine.

Živko Topalović je u staroj Jugoslaviji uspeo da se na račun radnika obogati, zbog čega je od njih dobio neslavno ime »gazda Živko«.

Konsultovanja reakcionarnih političara u Beogradu, pod rukovodstvom Živka Topalovića, naročito su oživela posle objavljivanja odluke Drugog zasjedanja AVNOJ-a. Dvanaestog decembra 1943. godine održan je sastanak u kancelariji Aleksandra Pavlovića, advokata i pripadnika Republikanske stranke, odnosno grupe oko lista »Napred za narod«. Pored njih sastanku je prisustvovao i Dragi Jovanović, industrijalac iz Beograda.

O tome sastanku Nikola Raspopović kaže sledeće:

»Na ovoj konferenciji Živko Topalović uputio mi je pitanje odnosno predlog da pristupim pokretu Draže Mihailovića. Živko je predlagao koncentraciju svih konstruktivnih snaga uglavnom Srbije. Oko toga je nastala diskusija usled različitih mišljenja o ličnostima i političkim strankama od 6. januara do 27. marta 1941. godine, kao i za vreme okupacije. Živko je bio za to da se isključe stranke i ljudi, od Milana Stojadinovića pa do 27. marta 1941. godine, a da se sa ljudima iz šestojanuarskog režima može saradivati.

Razlišli smo se s tim što je Živko rekao da ćemo se sastati jednoga dana i to sa političkim ljudima iz drugih političkih stranaka. U međuvremenu od ove konferencije do drugog sastanka saznao sam da je Živko radio na sakupljanju tzv. konstruktivnih elemenata i da je u tom cilju išao po Beogradu i obilazio pojedince. Ja sam spram Živka donekle bio rezervisan, jer sam znao za njegove veze sa Perom Živkovićem za vreme šestojanuarskog režima i da je on preko Pere, a u vezi sa stvaranjem sindikata, odnosno održavanjem i podržavanjem, išao za tim da se plasira i plasirao se je.«²¹

Devetnaestog decembra 1943. godine održana je druga, šira konferencija, kojoj su, prema Raspopovićevom iskazu, sem njega prisustvovali Živko Topalović, Aleksandar Aca Pavlović, Adam Pribićević, počasni predsednik Samostalne demokratske stranke, Vladimir Belajčić, Aleksandar Šaca Popović, pripadnik Samostalne demokratske stranke i Aleksandar Aca Vučićević, pripadnik grupe oko lista »Napred za narod«. O toj konferenciji Raspopović kaže:

»Predmet i ove konferencije bio je isti kao i one održane pre 7 dana. Nismo postigli saglasnost već smo se razišli po istom pitanju kao i ranije.«²²

Posle nekoliko sastanaka reakcionarnih pripadnika srpskih građanskih stranaka, na kojima nije postignut sporazum, Topalović je sastavio »Rezoluciju ujedinjenih

srpskih demokratskih stranaka i grupacija na teritoriji Kraljevine Jugoslavije«, u kojoj je, pored ostalog, pisalo:

»Rezolucija

Ujedinjenih Srpskih Demokratskih stranaka i grupacija na teritoriji Kraljevine Jugoslavije, doneta na konferencijama u Kragujevcu, Zaječaru, Nišu, Kraljevu, Užicu, Šapcu, Valjevu i Kongresu u Beogradu, održanom na dan Sv. Nikole 1943. godine.

I

Predstavnici svih srpskih demokratskih stranaka i grupacija složili su se jednoglasno u sledećem:

Obustavlja se svaka zasebna partiska aktivnost i prenosi na Srsku Demokratsku Zajednicu (skraćeno SDZ).

Članovi svih dosadašnjih stranaka i grupacija demokratski orijentisanih, postaju članovi ove zajednice, izuzimajući apsolutno sve vodeće političare koji su učestvovali u diktatorskim režimima od 6. januara 1929. godine i pod okupacijom. (Objašnjenje: 'Isključenje političara od 6. januara je novo — a današnje je raspoloženje naroda čisto demokratsko. Sam Draža Mihailović ne sme imati nikakve veze sa srpskim hegemonizmom i diktatorskim političarima.')

Kongres Srpske Demokratske zajednice izabrao je za članove svog Glavnog Odbora: gg. M. Trifunovića, M. Grola, S. Budisavljevića, M. Gavrilovića i Jovana Donovića, kao svoje pretstavnike u inostranstvu, a za članove Glavnog odbora na okupiranoj teritoriji Kongres je izabrao gg. ... koji su izabrali sebi za predsednika g. ... (Objašnjenje: 'Lica će se izabrati stvarno u sporazumu sa Dražom Mihailovićem koji je ovo i želeo, za unutrašnje objašnjenje, a za inostranstvo: to je plod samo partija!') ...

Većina Kongresa izražava želju da Srpska Demokratska Zajednica postane partija posle rata, kako bi se mogla zemlja odbraniti od svih fašističkih diktatorskih težnji, ma sa koje strane one dolazile.

II

Srpska Demokratska Zajednica poziva sve Srbe, pristalice demokratskih načela, da se grupiraju oko nje, kako bi jedino na taj način mogli spasti Srpski narod od cepanja i uništenja.

III

Srpska Demokratska Zajednica određuje svoj načelan stav prema glavnim aktuelnim pitanjima koja interesuju srpski narod, kao člana Države Jugoslavije:

10.) SDZ osuđuje svaki pokušaj cepanja Jugoslavije i odstupanja od legitimnih predstavnika dr. Mačeka i M. Kreka kao pravih predstavnika sadašnjeg raspoloženja Hrvata i Slovenaca, pa je njihova izjava u tom pogledu nužna.

12.) SDZ zahteva da se dosadašnja Jugoslovenska vlada u Kairu što pre zameni vladom političara SDZ u koju vladu moraju ući legitimni predstavnici Hrvata i Slovenaca na strani: g. g. Krnjević, Šutej, Šubašić i Krek, kako bi ova vlada legitimno predstavljala Jugoslaviju kao izraz vođe naroda.

13.) SDZ zahteva da ministri ove nove vlade: vojni, unutrašnjih poslova i propagande moraju biti na okupiranoj teritoriji Jugoslavije, bilo kao ministri, bilo kao pomoćnici ministara u Srbiji, Hrvatskoj i Slovenačkoj, koje će kandidate za Srbiju ona predložiti.

14.) SDZ smatra da svi vojni pokreti na okupiranoj teritoriji Jugoslavije a naročito pokreti Draže Mihailovića i Tita moraju ostati samo vojni pokreti, bez ikakve političke akcije.

U interesu je jugoslovenske i savezničke politike da oba pokreta, ukoliko su do sada vodili politiku, ovu odmah obustave i ceo svoj rad uprave na borbu protivu neprijatelja, saobrazno vojnim planovima savezničkih zemalja. Da bi se došlo do jedinstvene vojne akcije SDZ predlaže da general Vilson kao vrhovni komandant za Srednji Istok pošalje svog pomoćnika na jugoslovensku okupiranu teritoriju radi realne ocene vojne situacije i direktnog komandovanja. (Objašnjenje: Pokušaj bez poznavanja stvarnog stanja — da se Engleska stavi pred dilemu, da traži akciju i ustanak bez učešća na uspeh.)

15.) SDZ smatra da vlada Ribar—Tito ne predstavlja uopšte Srbe, a da li ona predstavlja Hrvate i Slovence trebalo bi da odluče predstavnici jedine prave hrvatske stranke dr. Mačeka i Slovenačke Zveze, čiji je predstavnik dr. M. Krek, a po neposrednom saznanju ceo narod Hrvatski i Slovenački i danas stoji uz te šefove.

16.) SDZ smatra da vlada Ribar—Tito predstavlja samo komunističku stranku i samo kao takva ima prava da učestvuje i u današnjem političkom životu Jugoslavije preko svojih predstavnika u vladi Jugoslavije koja se bude obrazovala. (Objašnjenje: 'Omogućiti Kralju i političarima da ponude ulazak u vladu i samom Titu — Narodni front — kako bi se ugled kraljev povećao time što će pri davanju mandata označiti da predsednik pokuša uvođenje i komunista u vladu.')^{22a}

Uz rezoluciju dato je i jedno »objašnjenje« iz koga se vidi da na sastanku od 19. decembra nije došlo do sporazuma, jer je većina želela »grupisanje Srba — iz

ražaj srpskog nacionalizma«. Dostavljači »objašnjenja« međutim, smatraju da je »to grupisanje već izvršeno u pokretu Draže Mihailovića, ali se ono danas ne sme isticati ni u kakvom cilju, taktički se to ima formalno skrivati«. Dalje se u »objašnjenju« kaže:

»Grupisanje mora biti novo za današnju trenutnu situaciju kao izraz demokratskih političkih želja, da se situacija vrati u ruke političara, koji uživaju puno poverenje srpskog naroda na okupiranoj teritoriji. Nova grupacija mora pokazati, da želi podvrći pokret DM pod režim političkih demokratskih stranaka, pa ma dosta s njim i u sukob. To je zaštitava koja se ima na strani istaći jer je takav kurs inostrane politike.

Ne želimo mi stare političke partije što su nam mile, već što je to danas jedino moguće, kako nam po ulasku Saveznika na Balkan ne bi AVNOJ nametnuo vladu Ribar—Tito kao svršen čin — »izražaj volje naroda« — u još strašnijoj garnituri ličnosti, a tada nećemo moći voditi čak ni građanski rat. Labilne mase prihvatiće svršen čin — Majka Rusija itd.:

Ne treba zaboraviti da su pridošle već četiri ratne generacije, koje će oberučke prihvatiti novo.«²³

Međutim, sam Mihailović se dvolično odnosio prema akciji srpskih građanskih političara. U depeši koju je 21. oktobra 1943. poslao ppuk. Radoslavu Đuriću, on kaže:

»U pogledu srpskih političara mogu da Vam kažem da su vrlo neozbiljni i njihova akcija ne predstavlja ništa za zabrinjavanje jer nemaju nikoga uza se. Ali uporno održavaju sastanke. Pas laje, vetar nosi. O nekom političkom bloku Mačeka nema ni pomena u Srbiji.«²⁴

Međutim, iz depeše koju je Mihailoviću 26. oktobra uputio inž. Milićević, vidi se da je on dao još ranije saglasnost za saradnju tih političara sa ravnogorskim pokretom, što se vidi iz Mihailovićevog telegrama upućenog Milićeviću 3. oktobra:

»U pogledu političkih stranaka mi tražimo od njih, da one svoj uticaj ispolje u ujedinjavanju naroda u Ravnogorski pokret. Ne mogu nositi naziv nacionalnog komiteta jer mi takav komitet imamo. Sve što je nacionalno sada na okup radi spašavanja našeg naroda.«²⁵

Pored toga, Draža je zajedno sa Moljevićem još krajem novembra 1943. godine predviđao Zivka Topalovića

za ministra socijalne politike u vezi s kombinacijom da se u zemlji, pored ministarstva vojske, obrazuju još dva ministarstva, unutrašnjih dela i socijalne politike, o čemu Moljević obaveštava rukovodioce »Svifta« u Beogradu 26. novembra 1943. godine:

»Isto bi tako bilo, mislimo, oportuno da se ovde na terenu uspostave još dva ministarstva — unutrašnjih dela i socijalne politike. Za ovo bi trebalo da se predlože dva ministra i dva podsekretara (jedan musliman i jedan Hrvat). Uzmite ovu stvar kao prešnu i depešom nam saopštite Vaše mišljenje i predlog.

Mi mislimo da bi bilo od velike koristi po opšte interese kad bi Ministarstvo socijalne politike primio g. Živko Topalović. On bi ga razvio i uputio najboljim putem, a njegov ulazak u šumski deo vlade bio bi pozdravljen i u zemlji i na strani. Samo bi g. Topalović u tom slučaju morao preimenovanja da već bude kod nas na terenu. On bi nam i ona ko dobro došao, ako mu to zdravlje dozvoljava.

Što se tiče Ministarstva unutrašnjih dela, tu bi također morali biti ljudi sa terena. Mi Vam ostavljamo slobodan izbor, ali izabrano lice moralo bi nestati iz varoši pre naimenovanja. Mi bi naravno blagovremeno javili kad da se dotični za Ministra socijalne politike i Ministra unutrašnjih dela sklopte iz varoši jer ovo tek mislimo da predložimo našoj vladi. U pogledu Ministra unutrašnjih dela imamo na terenu već dva lica koja bi mogla ući u obzir a to su g. Dragiša Vasić i g. dr. Stevan Moljević. Pošto je g. Topalović Srbijanac važno je da drugi bude Bosanac a to bi bio g. Moljević. Međutim, g. Dragiša Vasić i suviše je osetljiv da bi ovo primio kao razlog već bi se osetio uvređen. I u pogledu ovog mog predloga g.g. Vasića i Moljevića smatrajte samo kao predlog. Uslov je za izbor istaknut napred ali ako bi se g. Topalović primio kao Srbijanac, drugi mora biti Bosanac.

Za podsekretara Ministarstva unutrašnjih dela mi predlažemo g. Mustafu Mulalića (kao garanciju za muslimane) i g. inž. Vladimira Predaveca kao Hrvata.

Uspostavljanje Ministarstva socijalne politike i unutrašnjih dela pojačalo bi položaj i u zemlji i na strani. G. Topalović bi bio jasan znak budućih naših socijalnih težnji i linija a podsekretari daju punu garanciju Muslimanima i Hrvatima kao i ublažavanje uznemirenosti kod njih pred strahom kolektivne odgovornosti.²⁶

Međutim, 19. novembra 1943. četnički komandant Beograda Saša Mihailović je poslao Draži sledeću depešu:

»Dr. Živko Topalović pita imate li mogućnosti da ga hitno prebacite u Kairo, da kao lični prijatelj Atli-a i američ-

kog poslanika na Britanskom dvoru Vajgana i mnogih drugih laburističkih poslanika popravi kurs u našu korist.«²⁷

Na ovo je Mihailović odgovorio 24. decembra:

»Imamo mogućnost za dr. Živka Topalovića. Potreban je da hitno dođe k nama. Imamo mogućnosti da ide dalje.«²⁸

Pre nego što je Živko Topalović otišao u štab Druge Mihailovića, održan je sastanak Izvršnog odbora Socijaldemokratske stranke, na kome su članovi odbora odlučili Živka da on predstavlja stranku u Mihailovićevom pokretu i u tu svrhu mu dani punomoćje sa potpisima 62 viđenija člana Socijaldemokratske stranke.

Sastanak Izvršnog odbora Socijaldemokratske stranke održan je krajem 1943. godine, pod vidom drugarske večeri u jednoj kafani u Ulici Stojana Novakovića u Beogradu. Na sastanku su, pored Živka Topalovića, bili prisutni Milorad Belić, Bogdan Krekić, Jovan Jakšić, Luka Pavićević, Negosav Ilić i još neke ličnosti. Posle diskusije o političkoj i vojnoj međunarodnoj situaciji odlučeno je »da Živko u ime Partije uputi jedan memorandum engleskoj Laburističkoj partiji, sa čijim je šefom Atlijem dugogodišnji prijatelj i saradnik, u kome će izneti stanje u Jugoslaviji i naglasiti da KPJ predstavlja neznatnu manjinu, i da je operišući lažnim parolama uspela da pridobije izvestan deo naroda, uglavnom Srba proganjanih od ustaša i izvesne manjine, te da ih gura u bespoštednu borbu protivno osnovnim interesima i shvatanjima ogromne većine naroda«. ²⁹ Sastanak je održan u najvećoj tajnosti, a u tajnosti su takođe čuvane i odluke sastanka i to ne toliko usled straha od represalija Nemaca zbog saradnje sa Mihailovićem, koliko radi kamufliiranja svoje dvoličnosti, kako bi se sedelo na dve stolice i pravile eventualne nove kombinacije. Nemci su kasnije saznali za ovaj sastanak i pohapsili neke njegove učesnike, zaposeli kuću, spalili biblioteku i zaplenili pokretnu imovinu Živka Topalovića. Ona mu je kasnije vraćena, radi čega je posle održanog sastanka u selu Vranićima između generala M. Trifunovića, Milana Aćimovića i Nemca Rudolfa Šterkera, otišla u Beograd Živkova supruga Milica u istom automobilu sa Aćimovićem i Šterkerom i tom prilikom protestovala što je ovaj sastanak održan bez Živka.

obo Živko Topalović je krajem decembra 1943. otišao u Mihailovićev štab sa objavom koju mu je izdala Uprava grada Beograda, znajući kuda i zašto on ide. Sa njim je posla iz Beograda i njegova supruga Milica.

Iako je Draža Mihailović preko svojih ljudi u beogradskoj organizaciji dobio nepovoljne podatke o Živku Topaloviću i predlogu za prijem Bogdana Krekića, ipak je primio Topalovića, jer je računao na njegove veze sa Atlijem i drugim ličnostima u Engleskoj.

Do dolaska Živka Topalovića u Vrhovnu komandu Mihailović nije nikome ništa javljao o nameri da se održi kongres u selu Ba. Razlozi za njegovo održavanje, prema Mihailovićevoj izjavi, bili su »s jedne strane zasedanje u Jajcu, a s druge strane poruka vlade iz Londona i treće, predlog političkih ljudi«.

obo Krajem decembra 1943. godine održana je na Orovi (azbukovački srez) konferencija na kojoj su učestvovali Draža Mihailović, Stevan Moljević, Živko Topalović, Brana Ivaković, Aleksandar Popović i Vladimir Bielajšić.

Na ovoj konferenciji je doneta odluka da se sazove kongres i koga treba na njega pozvati. Na osnovu te odluke Mihailović je 1. januara 1944. uputio svima neposredno potčinjenim starešinama depešu u kojoj, pored ostalog kaže:

»For alls — pred kraj meseca januara o. g. održaće se veliki narodni kongres iz cele zemlje. Ovaj kongres održaće se u Srbiji. Na ovaj kongres imaju doći iz svakog sresa iz naše kraljevine po dva predstavnika, i to od najviđenijih i najuticajnijih ljudi. Ove predstavnike treba da izaberu ravnogorski odbori, čije smo formiranje naredili pri svima selima, opštinama i srezovima.

Isključuju se samo oni koji su bili kompromitovani na političkom polju u staroj Jugoslaviji. Međutim predstavnici mogu biti ljudi koji su pripadali političkim grupacijama bivše Jugoslavije.«³¹

Još pre početka kongresa došlo je do razmimoilaženja između Živka Topalovića i članova »Svifta« u Beogradu, čije je mišljenje uglavnom delio i Stevan Moljević. Radilo se o pitanju partijskog obeležja predstojećeg kongresa i popunjavanju »Svifta«, odnosno CNK. Oko toga pitanja nastala su dalja razmimoilaženja između »ravnogoraca« i »političara«, koja nisu rešena ni na kongresu, ni posle njega. Rukovodioci »Svifta« iz Beograda

obrazložili su svoja stanovišta u pismu, upućenom Miha-
iloviću neposredno pred Kongres januara 1944. godine:

»Za ove tri godine partiske oštrice su se u narodu is-
tupile, partiske svađe i borbe se utišale, i ponova ih sada
oživljavati bio bi najveći greh i najveća šteta za narod. Sto-
ga mi svi i dalje odlučno ostajemo na stanovištu da popunja-
vanje Svifta ne može i ne sme nikako biti na partiskoj osnovi
jer se tako on ne može održati već se mora raspasti, a i da-
našnji njegovi članovi, koji su u njega ušli po napred iznetoj
osnovi ne bi mogli dalje u njemu ostati. Svaki od današnjih
članova pripada jednoj od bivših političkih stranaka u kojoj
je često zauzimao jedno od najvažnijih ili vodećih mesta. Oni
u Svift nisu ušli kao partiski predstavnici već kao nacional-
ni borci i radnici i samo kao takvi mogu u njemu ostati. Mi
smo to G. T. (Zivko Topalović — nap. autora) nekoliko puta
naglašavali a naročito pred njegov polazak, i čudi nas da Vam
on to nije dovoljno istakao.

Isto tako mi odlučno stojimo na stanovištu da i Kon-
gres treba i mora da ima nacionalno obeležje. Na njemu ne
sme da se pojavi niko ko bi govorio u ime stranaka, niti se
pak uopšte na njemu sme pomenuti ime neke partije. Ako bi
se to učinilo onda bi on izgubio svoj značaj i ostavio bi vrlo
rđav utisak na sve prisutne. Na njemu se mogu pojaviti lju-
di u ime raznih nacionalnih i kulturnih organizacija, u ime
raznih pokrajina, mesta i tome slično, ali nikako u ime par-
tija. Svetosavski skup mora da bude izraz oduševljenja i
spontana manifestacija želja, potreba i gledišta celokupnog
srpskog naroda na rešenje njegovih životnih pitanja, kao što
je to bila skupština u Orašcu, skupština u Takovu, Podgorič-
ka narodna skupština i skupština Narodnog veća u Novom
Sadu koje su proglasile ujedinjenje svojih pokrajina sa Srbij-
jom 1918. To će se moći ostvariti samo tako ako se ne poja-
ve partijski ljudi koji će uneti zabunu. Bio bi greh i prema
narodu i prema opštoj stvari ponovo raspaljivati partiske
strasti koje su se u narodu ugasile i pored već postojećeg
građanskog rata uvlačiti ga u partiske borbe. Na skupštini ne
sme da se oseti uopšte partiska zainteresovanost već samo
bratska srpska solidarnost na zajedničkom poslu.

Uostalom, danas partije u stvari i ne postoje. Njihovi
šefovi nalaze se izvan zemlje. Partijski život je razvijen. Or-
ganizacije 3 godine ne funkcionišu. Mnoge od najviđenijih
ličnosti su pomrle ili se nalaze u ropstvu, ili u šumi, ili su u
nemogućnosti da dadu ma kakva izraza svome gledištu. Za
potvrdu toga navešću vam samo jedan primer. Pre izvesnog
vremena Maček se preko jednog svoga poverenika obratio
jednom od bivših saradnika Srba sa željom da dođe u vezu sa
nadležnim srbijanskim partiskim organizacijama. Dotič-
ni gospodin, Mačekov dobar prijatelj kome je neobično stalo

da se ponovo rehabilituje, odgovorio mu je da je nemoguće kakav kontakt sa strankama u Srbiji, pošto njihove organizacije ne funkcionišu, jer bi mnoge od njih teško mogle saštaviti jednu trećinu članova svojih izvršnih odbora, a svi šefovi stranaka nalaze se izvan zemlje. S druge strane pak vidite i po tome što su kod Vas došli predstavnici tobože partija, a oni su svi, sem jednoga, bili samoizabranici koji održavaju kontakt sa još 4 do 5 prijatelja. Od 8 srpskih stranaka Vama su došli ljudi samo iz 3 stranke (Socijaldemokratske, Demokratske i Samostalne demokratske — nap. autora).

Pri polasku gore mi smo isto tako kazali T. (Topaloviću — nap. autora) da skupština ne treba da bira nove članove Svifta, već da pored ostalog donese i ovu odluku: 'Narod ovlašćuje G. D. M. da i dalje sarađuje sa ljudima sa kojima je do sada sarađivao i da može njihov broj, prema ukazanoj potrebi, i povećati.' I on se s time potpuno složio...

Saljemo Vam isto tako i tekst rezolucije koju bi skupština trebalo da donese. Ako ništa drugo ona Vam može poslužiti kao osnova za izradu druge rezolucije.¹²

Uoči kongresa održana je u selu Ba pretkonferencija, na kojoj su prema iskazu Brane Ivkovića, pred istražnim organima 1945, a koji je 26. januara 1943. stigao u selo Ba, učestvovali: Živko Topalović i njegova supruga Milica, Adam Pribićević, Vladimir Belajčić, Dimitrije Lazarević, advokat, Đura Vilović, Aca Aksentijević, Stevan Moljević, Đura Đurović, inž. Vladimir Predavec, Vasa Ristić, industrijalac (pripadnik Radikalne stranke), Mustafa Mulalić, Radović, advokat iz Vojvodine i predstavnik Samostalne demokratske stranke. Predsedavao je Stevan Moljević, a uvodnu reč održao Draža Mihailović.

U toj reči Draža je, kako tvrdi Ivković, »izjavio da je on demokratski raspoložen, da je njegova namera da okupi sve demokratske snage u zemlji i da odbija sve prigovore koji mu se postavljaju kao nosiocu ma kakvih apsolutističkih težnji». Zatim Ivković kaže da ih je Draža zamolio da ne cepidlače nego da se sporazumeju u ovako »teškim prilikama» u kojima se zemlja nalazi, posle čega je napustio konferenciju.

Dalje, Ivković izjavljuje da je Živko Topalović tražio od Moljevića da izloži »kako ravnogorski pokret zamišlja ovu saradnju i pod kakvim uslovima». Na to je Moljević odgovorio »da već postoji ravnogorski pokret, da je u njega uključen najveći deo našeg naroda, pa i članovi svih političkih orijentacija, a naglasio je da već

postoji narodno vođstvo, te da bi ga bilo nezgodno menjati» i da bi trebalo to »vođstvo da ostane i produži rad«. Na ovu Moljevićevu izjavu reagovali su svi prisutni »političari«, pa je Ivković postavio zahtev da, »ukoliko stranke pristupe pokretu, dobiju i odgovarajući uticaj u vođstvu pokreta«. Na tu njegovu primedbu reagovao je Aca Aksentijević, a jedan od prisutnih »ravnogoraca«, kako kaže Ivković, »na mene je potegao revolver, pa se na tome sednica prekinula«.

Posle podne konferencija je nastavljena pod predsedništvom Draže Mihailovića, koji je izjavio, kako Ivković dalje navodi, da se »po sebi razume da se vođstvo mora dopuniti predstavnicima stranaka i ostalih vanstranačkih institucija, ukoliko se one budu angažovale u pokretu«. Posle duže diskusije zaključeno je da u vođstvu pokreta svaka stranka ima jednak broj predstavnika, a »ravnogorci« koliko i sve stranke ukupno.

Zatim se prešlo na diskusiju o platformi za saradnju, koja je trebalo da bude izražena u rezoluciji kongresa. Moljević je predložio rezoluciju čiji je nacrt, kako je rekao, dobio od članova CNK iz Beograda. »Ovaj predlog rezolucije«, kaže Ivković, »bila je slavopojka ravnogorskom pokretu bez ikakvog političkog sadržaja.« Međutim, posle duže diskusije, prihvaćena je rezolucija koju je predložio Živko Topalović.

Prilikom diskusije o nazivu »pokreta« »ravnogorci« su tražili da se zove »ravnogorski«, ali je najzad prihvaćen predlog »političara« da se nazove »Jugoslovenska narodna demokratska zajednica«.

Po pitanju oblika državnog uređenja — monarhija ili republika — »političari« su predlagali, kako kaže Ivković, »da se to pitanje rezervišemo na kasniji autoritativni narodni forum«, ali su »ravnogorci« insistirali da se prihvati »monarhija sa dinastijom Karađorđevića«, pa je na Dražinu intervenciju i molbu »da se lično njemu učini ta koncesija« prihvaćeno stanovište »ravnogoraca«.

Diskutovano je i pitanje da li će biti unitarno ili federativno uređenje države, pa je prihvaćeno ovo poslednje »u obliku trojne federacije«.

Na pitanje kojim će se političkim grupacijama priznati pravo učešća u ravnogorskom pokretu, »ravnogorci« su dali predlog da se primaju sve stranke sem JRZ i JNS, »a uz to da se ne može primiti ni Komunistička partija,

kao stranka direktno suprotna njihovim nazorima«. »Predstavnici stranaka, i ja sa njima«, kaže Ivković, »bili su za to da se u pokret ne primi samo JRZ, a da u pokret mogu ući i JNS i Komunistička partija, s tim da se kod JNS vrši odabiranje ličnosti, a Komunistička partija da svoje oružane odrede utopi u sastav zajedničke jugoslovenske vojske, kojom je komandovao Draža Mihailović. Ovo je stanovište usvojeno. Najzad je utvrđen dnevnii red kongresa«, kaže Brana Ivković u svom iskazu.³³

Tako su se »ravnogorci« i »političari« nekako složili da jedinstveno istupe na kongresu, o čijem se održanju pre ove konferencije, kako kaže Dragi Jovanović, »zuckalo nekih 5—6 dana« u Beogradu, a njemu je bilo poznato da je iz Beograda otišlo na kongres 30—35 ljudi. Pored toga, Jovanović je iz jednog razgovora sa Nojhaberom, nemačkim generalnim opunomoćenikom za Srbiju, video da su okupatori ne samo znali za održavanje kongresa, nego čak i to da je Živko Topalović pisao rezoluciju, o kojoj su »ravnogorci« i »političari« u »tajnosti« i onako žestoko diskutovali.³⁴

Na taj način sve je bilo pripremljeno da kongres može nesmetano otpočeti rad, pa je čak bilo naručeno »preko 200 komada fotografija Čičinih sa lulom«,³⁵ koje je trebalo na kongres da donese inž. Žika Veličković iz Beograda.

ohg
Navedena pretkonferencija, na kojoj su od strane odabranog kruga ljudi bile prejudicirane odluke kongresa, takođe se smatrala kao njegov sastavni deo. Zbog toga se u četničkom propagandnom materijalu kao vreme trajanja kongresa navode 25, 26, 27. i 28. januar 1944. godine.

Međutim, kongres je počeo tek 27. januara.

ohg
Pod zvaničnim nazivom »Kongres predstavnika ravnogorskog pokreta, političkih stranaka, nacionalnih organizacija i ustanova i javnih radnika« otpočeo je kongres u selu Ba, koje je svega 3 km udaljeno od železničke pruge Beograd—Gornji Milanovac. Kako na taj dan pada pravoslavni praznik Sveti Sava, to je i kongres nazvan »svetosavski«.

Kongres je otvorio Dragiša Vasić, držeći se, kako kaže Mustafa Mulalić, »samo svoje literarne teme Rusija i svetosavlje«.³⁶

A zatim, 28. januara, počeo je radni deo kongresa referatom Živka Topalovića »O programu Jugoslovenske narodne demokratske zajednice«, čija je poenta bila uperena protiv NOP i odluka Drugog zasjedanja AVNOJ-a u Jajcu.

»Usijane komunističke glave verovalе su da će odmah zagospodariti Balkanom. Besno su napale na srpske naoružane odrede u Severnoj Dalmaciji, po Hercegovini, Crnoj Gori i Sandžaku i stali se sa svih strana prebacivati u Srbiju. Uporedo sa vojničkom akcijom komunističko vođstvo je mislilo da je stiglo vreme kada valja izvršiti i politički puč, likvidirati državne tradicije i državni aparat Jugoslavije i preuzeti političku vlast.

U bosanskom gradu Jajcu komunističko veće proglasilo je sebe jedinom zakonodavnom vlašću Jugoslavije, ukinulo je njen ustav i proglasilo, da se stvaraju, pored ujedinjene Slovenije i ujedinjene Hrvatske, šest posebnih srpskih država: Bosna, Hercegovina, Crna Gora, Sandžak, Makedonija i Srbija. Kralj je zbačen sa vlasti i zabranjen Mu povratak u zemlju. Vlada Jugoslavije u inostranstvu oglašena je za nepostojeću, a za vladu postavljeno komunističko vođstvo i nekoliko politički potpuno beznačajnih prišipetlja. Međunarodni ugovori Jugoslavije određeni su. Sav naš narodno demokratski pokret i trupe đenerala Mihailovića oglašene su za fašiste, za neprijatelje naroda, i zaprećeno im je ratom do istrebljenja.

Ovaj drski komunistički puč najpre je zaprepastio sve misaone ljude i masu naroda a zatim izazvao protivu sebe odlučan protest i odlučan otpor. Mi smo prinuđeni da tome otporu i tome protestu damo jasne izraze i na ovome kongrešu.

Komunistički politički puč smatramo praznim udarcem po vodi. Ništa oni i nikoga nisu oborili niti mogu oboriti do svoje sopstvene ludosti. Njihovo veće i njihova vlada nikoga drugoga u Jugoslaviji ne predstavljaju do komunističku stranku, dok su sve ostale narodne snage odlučno protivu njih. Nikakve odluke toga veća i te njihove vlade nemaju pravne vrednosti. Na snazi je zakoniti poredak Jugoslavije, stvoren narodnim revolucijama i međunarodno priznat. Legitimam nosilac državne nezavisnosti i suverenosti jeste Kralj Petar II Karađorđević i vlada, koju On imenuje u okviru svoje ustavne vlasti. Samo ova vlast može politički i finansijski obavezivati državu. Na snazi su, prema inostranstvu, svi ranije zaključeni međunarodni ugovori. Ako bi se desilo da ma ko prizna komunističku pučističku vladu i sa njom sklapa kave ugovore, nema to nikakva značaja za Jugoslaviju, jer je to jednostrani posao komunističke stranke. Jedinu narodnu državnu vojsku u Jugoslaviji jeste vojska pod komandom de-

nerala Mihailovića i ko napada na tu vojsku državni je i narodni neprijatelj.

Odlučno odbijamo svako priznanje komunističkom puču. Duboko žalimo što oni produžuju i pojačavaju unutrašnji građanski rat, ali nam ne ostaje drugo nego da mu se silom odupremo. Pred njihovom napadačkom silom raste naša odbranbena volja. Po nesreći i po ludoj pameti komunističkog vođstva 'u krvi će nam vjere zaplivati', pa biće bolje koja ne potone.»

Zatim je Topalović uputio »poziv« Komunističkoj partiji Jugoslavije »da se potčini opštoj narodnoj disciplini« i pristupi zajednici, koja predstavlja ogromnu većinu naroda Jugoslavije, a to potčinjavanje »narodnoj disciplini« sastojalo se u suštini u tome da KPI obustavi narodnooslobodilačku borbu i da se NOVJ stavi pod komandu Draže Mihailovića ili izraženo rečima Živka Topalovića, to se sastojalo u sledećem:

»Neka komunistička stranka obustavi građanski rat, koji je započela; neka likvidira svoje posebno političko i vojničko revolucionarno preduzeće; neka raspusti svoju posebnu partijsku vojsku; neka prihvati program obnove jugoslovenske države demokratskim putem, putem izražaja slobodne narodne volje i njoj su vrata otvorena za ulaz u narodnu zajednicu.«

Topalović je dalje naglasio da bi takav njihov stav prema KPJ mogli njihovi protivnici predstaviti »kao uzimanje stava protivu Sovjetskog Saveza«, što on odlučno demantuje, naglasivši da je njihov stav »protivtitovski«, a ne »protivosjetski«, pa je u vezi s tim pohvalio odnos vlade SSSR prema odlukama Drugog zasedanja AVNOJ-a, govoreći:

»Sovjetska vlada drži normalne diplomatske odnose, preko svoga poslanika, kod naše vlade u Kairu, a Titovoj vladi nije dala političko priznanje. To je potpuno ispravan stav.«³⁷

Posle Topalovića govorio je Stevan Moljević, koji je podneo izveštaj o dotadašnjem radu ravnogorskog pokreta.

Moljević je, pored ostalog, izneo stav rukovodstva ravnogorskog pokreta prema političkim partijama, koji je bio istovetan sa stavom beogradskog dela »Svifta«. U vezi s tim on je rekao:

»Pukovnik Draža Mihailović, kada je došao na Ravnu goru, nije ni pomišljao da će morati da se bavi politikom. Međutim, prilike su mu i taj teret stavile na pleća.

Ravnogorski pokret, uviđajući da je naše društveno rasulo dovelo u pitanje naš narodni i društveni opstanak hoće da izvede opšti narodni i društveni preporod počevši od njegove osnovne ćelije, čoveka i porodice, pa do države. Stoga ravnogorski pokret traži od svih naših političkih stranaka da taj njegov program u pogledu osnovnih linija nacionalne i državne politike i u pogledu društvenog preporoda, uzmu kao svoj program. Ravnogorski pokret traži da sve partije svoje partijske interese usklađuju i podređuju ih opštim narodnim i državnim interesima, a od partijskih ljudi, da u svemu svom radu podređuju svoje lične i svoje partijske interese opštim narodnim i državnim interesima sve svoje snage stavljajući u službu zajednice, a da uvek poštuju osnovne linije naše nacionalne politike kao temelje naše narodne budućnosti. Jer, te linije ne mogu i ne smiju nikada biti predmetom pogodaba ni partijskih ni međupartijskih.

To su naši pogledi, to je naše veruju za koje se borimo i za koje zalažemo sve svoje snage.«³⁸

Posle Moljevićevog izveštaja dao je svoju izjavu Draža Mihailović, kojeg je na kongres pozvala naročita delegacija. U toj izjavi on je, aludirajući na NOP, rekao:

»U ovom ratu protivnici i napadači izmislili su i novo prude. Oni žive u zabludi da će moći klevetama protiv vodećih ljudi takvog naroda i obmanama neupućenog sveta postići ono što brutalnom silom oružja ne mogu.«³⁹

Posle Draže govorio je Anton Krejči, koji je pozdravio kongres »u ime svih slovenačkih stranaka«. Zatim je kongres pozdravio inž. Vladimir Predavec u svoje ime kao Hrvat, ne pominjući ni HSS, ni Mačeka, pošto je kongres konstatovao da na njemu »Hrvati nisu zastupljeni«.

Posle Predaveca govorio je Mustafa Mulalić, čiji je govor, kako on kaže, »većim delom naišao na neodoljivo vanje«, a delegati iz Rogatice i Višegrada su ga izviždali i dobacivali mu: »Ne treba ni jednom Turčinu verovati!«⁴⁰

Kongres je takođe pozdravio i američki »kapetan Žorž«, tj. Đorđe Musulin.

Sa kongresa su upućeni pozdravni telegrami kralju Petru II, Ruzveltu, Čerčilu i Staljinu.

U rezoluciji,⁴¹ koja je »usvojena jednoglasno od celog Kongresa«, govori se kratko o 27. martu 1941. pa se

obof pozdravlja vojska pod komandom Draže Mihailovića, kao i pojedini stavovi njegove izjave na kongresu. Zatim se u tački 3. kaže sledeće:

»Kongres ističe kao istoriski važnu i sudbonosnu činjenicu za budućnost i Srba, i Hrvata i Slovenaca da u ovom najkritičnijem trenutku svoga života sudbinski povežu sve svoje snage i u istini složno i bratski učine otpor neprijatelju, podjednako kao i svim nasrtajima na njihovu slobodu i nezavisnost koji mogu doći ma sa koje strane.

U tom smislu Kongres sa radošću i odobravanjem prima izjavu prisutnih predstavnika i pripadnika demokratskih stranaka da su se one voljno potčinile narodnoj disciplini; da su se sve do obnove države i normalizovanja prilika u njoj, odrekle svake posebne partiske političke delatnosti i da zajedno sa pripadnicima Ravnogorskog pokreta čine Jugoslovensku demokratsku narodnu zajednicu i usvajaju njen program.

Kongres sa radošću i odobravanjem pozdravlja izjavu velikih nepolitičkih, nacionalnih, socijalnih, umetničkih i ostalih skupina i udruženja, ženskih i muških, koji se takođe saglašavaju sa ovom opštom narodnom akcijom.

Kongres ovlašćuje Organizacioni odbor da, u dogovoru sa predstavnicima svih gore imenovanih grupa, proširi Centralni nacionalni komitet koji postaje narodno vođstvo i pomagač Kraljevske vojske i državne oružane sile u izvršenju njihovih zadataka na oslobođenju naroda i obnovi države.»

U tački 4. izložen je tzv. »opštenarodni program«, a u tački 5. se »konstatuje da je Kralj Petar II narodni kralj«, pa se »najodlučnije protestuje protiv poznatih odluka ustaško-komunističke manjine, koja, u težnji da nametne svoje prevratničke ideje i ostvari politiku svršenog čina, čini bezuspešan pokušaj uzurpiranja narodnog prava i prejudiciranja narodne vloje«.

U tački 6. »Kongres najodlučnije osuđuje akciju komunističke stranke Jugoslavije«, pa se u vezi s tim iznose uglavnom stavovi i argumenti iz referata Živka Topalovića.

U organizacioni odbor za proširenje Centralnog nacionalnog komiteta izabrani su Stevan Moljević, Dragiša Vasić i Živko Topalović, ali je do definitivnog proširenja i konstituisanja CNK došlo tek u leto 1944. godine.

Da bi sprečili otpor »Svifta« odlukama kongresa u Ba, Mihailović, Vasić i Moljević mu upućuju 12. februara 1944. pismo u kome, pored ostalog, pišu:

»Zaista g. Topalović nas nije tačno obavestio o razgovorima sa Vama. Verujem da on to nije zlonamerno učinio, već kako njegova gospođa kaže, on je uvek sklon na kompromise, pa je rešenje situacije prilagođavao i traženjima druge strane. Ravnogorski pokret ostaje i dalje vanpartijski, ostaje opšti narodni pokret. On ima da utiče na celokupni javni život i formiranje nove države.

Mi nismo oživelu partijski život, niti nam je to name-ra, već obratno, mi smo dobili od njih izjavu da se prekida svaka partijska delatnost za vreme trajanja rata i posle dok se prilike u zemlji normalizuju. Kako će partijski život, čim se prilike normalizuju opet morati da oživi, nama se sada pruža prilika da već od sad utičemo na taj budući partijski život i njegovo prečišćavanje. U Centralnom Nacionalnom Komitetu mi ćemo imati polovinu svojih ljudi, koji će uvek moći da stave svoje veto bazirajući to na rezoluciji, a i sporazumu, tako da neće pustiti u komitet nijednog partijskog čoveka ako nije čiste prošlosti. Oni pak ljudi partijski, koji nemadnu podršku komiteta izgubiće svaki ugled i uticaj u narodu. Pored komiteta, mi ćemo imati svoj Ravnogorski pokret, koji će predstavljati narodnu snagu i u kome politički ljudi neće imati nikakvog partijskog uticaja. Napominjem da Centralni Nacionalni Komitet biće formiran samo pri Vrhovnoj Komandi na terenu, sastavljen po rezoluciji od delegiranih članova Svita to jest Ravnogorskog vođstva i predstavnika političkih i nepolitičkih formacija, koje su ušle ili uđu u Jugoslovensku Demokratsku Narodnu Zajednicu. Rezolucija, koju Vam dostavljamo objašnjava tačno, da Ravnogorski pokret iako divovskih razmera nije se mogao odreći ove saradnje, i otvaranja pristupa svima drugim organizacijama, koje ne pripadaju pokretu. Ujedinjena demokratska narodna zajednica predstavlja za inostranstvo još veći kapital, jer Vam je poznato da inostranstvo želi da nas prikaže kao reakcionarno strujanje sa diktatorskim težnjama, pa smo i to morali da suzbijemo jedino na ovaj način. Na predkonferenciji kongresa došlo je bilo do zategnutosti, pa je druga strana htela čak, da napusti kongres, što bi nam veoma škodilo.

Iako je partijski život razriven, mi pod sadašnjim prilikama moramo tražiti dodir i sa Mačekom. Od osam srpskih stranaka nisu sve došle, ali preko pojedinaca bile su sve predstavljene. Stvaranjem Jugoslovenske Demokratske Narodne Zajednice, mi smo širom otvorili vrata svima strankama, ali ne i svima ljudima iz njihovih redova.

Iako sve stranke nisu predstavljene svojim vođstvom, one će daljim razvojem događaja na to biti prisiljene. Stari radikali pokazali su na kongresu najbolje raspoloženje.

Obzirom na inostranstvo mi nismo mogli zahtevati na kongresu da donese pored ostalog i odluku, da se Draža Mi-

hailović ovlašćuje, da sarađuje samo sa ljudima sa kojima je do sada sarađivao, i da ovo ostane anonimno.

ofo
Dosadašnji Centralni Nacionalni Komitet, kao što smo napred kazali, treba da se pretvori u voćstvo Ravnogorskog pokreta, i mi se nadamo da ćete se Vi toga primiti, jer sem naziva ništa se više ne menja, pošto je Ravnogorski pokret vodeći u celoj ovoj stvari. Mi smo već naredili da se kod Muslimana obrazuju muslimanski narodni ravnogorski odbori. Kod Hrvata još toga nemamo, ali kod Hrvata imamo Jurepo (Jugoslovenski revolucionarni pokret), koji je na čisto našoj liniji, i koga se nećemo odreći. Obrazovana demokratska zajednica pruža mogućnost prijema čak i onih koji ne pripadaju Ravnogorskom pokretu, što se odnosi na Hrvate i Slovence. Što se tiče Muslimana, mi smo mišljenja da njihovo pitanje treba rešavati samo na nacionalnoj srpskoj osnovi. Kako će svi Muslimani, po našem mišljenju spasiti u srpsku federativnu jedinicu, to Muslimani imaju samo jedno nacionalno opredeljenje, a to je srpsko. I kada bi mi to propustili i pošli drugim putem učinili bi grešku koja se ne bi mogla više popraviti. Za to će naša propaganda u buduće biti naročito posvećena Muslimanima i njihovom pitanju, a sa ove tačke gledišta.

Pošto Ravnogorski pokret treba da utiče na celokupni javni i narodni život, to je potrebno da produžite dosadašnji rad, i da preduzmete i sve druge poslove za stvaranje državnog i nacionalnog programa, kao i sve pripreme mere za njegov izvođenje. U danom momentu mi treba da znamo šta hoćemo, a isto tako i kako ćemo.⁴²

Sa delom vođstva ravnogorskog pokreta u Beogradu, kako se »Swift« nazvao posle kongresa, Mihailović je i dalje ostao u posebnom kontaktu.

Stvaranje JDNZ bio je uglavnom taktički potez ravnogorskog pokreta, prvenstveno sračunat na obmanu inostranog javnog mnjenja i zvaničnih krugova na Zapadu, pošto je to bio jedini način da se u inostranstvu suzbije prikazivanje ravnogorskog pokreta kao reakcionarnog strujanja sa diktatorskim težnjama.

ofo
Prema konceptu elaborata,⁴³ koji je Draža predao 29. avgusta 1944. godine šefu vojne misije SAD pukovniku Mekdaulu, vidi se da je JDNZ čak prikazana kao »široka partijska koalicija svih demokratskih partija i grupa srpskog i slovenačkog naroda i grupe jugoslovenski orijentisanih Hrvata«, iako je ona, u stvari, bila koalicija ravnogorskog pokreta i dela građanskih partija stare Jugoslavije, s tim što je prema broju predstavnika u CNK

ravnogorski pokret imao dominantan položaj i »uvek mogao da stavi svoj veto«.

Dalje se u navedenom elaboratu kaže:

»Od srpskih partija ušle su u ovu koaliciju: Radikalna partija, Demokratska partija, Zemljoradnička partija, Jugoslovenska nacionalna stranka, Samostalna demokratska stranka, Socijal-demokratska stranka i politička grupa stvorena oko lista 'Napred', kojoj se nalazio na čelu profesor Univerziteta Dr. Mihailo Ilić, koga su Nemci streljali.

Od slovenačkih partija ušle su u ovu koaliciju: Slovenska ljudska stranka (klerikalci), Slovenska kmetijska stranka, Slovenska sekcija Jugoslovenske nacionalne stranke. Sve ove slovenačke stranke napravile su svoju posebnu slovenačku koaliciju i tako ujedinjene one su ušle u jugoslovensku narodnu zajednicu.

Od Hrvata ušli su u koaliciju samo jugoslovenski orijentisani Hrvati.

Od nepolitičkih organizacija pristupili su koaliciji: Ravnogorski pokret, Savez ratničkih, kulturnih, patriotskih, socijalnih i drugih organizacija, i Savez srpskih zemljoradničkih zadruga.

U srpskom i slovenačkom narodu nisu pristupili koaliciji samo komunistička partija i fašistička organizacija.«

Hrvatska seljačka stranka nije bila zastupljena u JDNZ, ali su — kako je navedeno u citiranom elaboratu predatom pukovniku Mekdaulu, »najbliži saradnici Dr. Mačeka, kao što je na pr. ing. Košutić, poručili u dva maha, da se vođstvo stranke slaže sa rezolucijom Kongresa, ali odluku o pristupanju koaliciji (JDNZ — nap. autora) ne mogu doneti zbog toga, što se Dr. Maček nalazi u nemogućnosti da opšti sa vođstvom svoje stranke, a bez njegova prisustva vođstvo stranke ne može doneti tako važnu i sudbonosnu odluku«. Dalje se u elaboratu kaže:

»Važno je istaći da je Ing. Košutić obavestio đenerala Mihailovića da može biti siguran da će Dr. Maček sa celom strankom ostati najodlučniji protivnik partizanskog pokreta kako zbog njegove prakse tako i zbog njegove javne i prikriveno političke protidemokratske i protivseljačke linije.«

Posao oko proširenja CNK trebalo je da izvrši organizacioni odbor, koji su sačinjavali Moljević, Topalović i Vasić.

Kakvi su odnosi među njima tada vladali najbolje ilustruje Moljevićevo pismo Draži 20. maja 1944. Dostav-

ljajući mu u prilogu pisma elaborat »Misli i linije za naš narodni program«, koji je izradio na osnovu elaborata Adama Pribićevića i programa ranijeg CNK, postavlja pitanje »ispred koga da se stvar«, tj. njegov elaborat pošalje, pa odgovara:

»Ako je šaljemo ispred CNK onda valja za to tražiti saglasnost g. g. Vasića i Topalovića, a ja baš nisam voljan da najpre slušam prigovore što oni nisu za ovo unapred pitani, in da ne mogu dati svoje mišljenje da se stvar upućuje onima pod 2—5 (sekcijama NCK, vođstvu ravnogorskog pokreta, sreskim ravnogorskim odborima i vođstvu omladine — nap. autora) dok se ne konstituiše CNK dolaskom svih predstavnika svih stranaka, koji ne zna se da li će ikad doći.«⁴⁴

oko
Živko Topalović se ubrzo posle toga, 29. maja 1944. prebacio u Italiju, prilikom odlaska šefa britanske vojne misije generala Armstronga. Topalović je tada, kako kaže Mulalić, »doveo Dražu pred gotov čin pred sam uzlet aviona i da bi dobio što je potrebno u 'zlatu' udovoljio ga je, da će učiniti svojim odlaskom ogromne usluge, jer da on ima odlične prijateljske veze sa Atlijem, šefom parlamentarne opozicije u Londonu«. Zbog toga je Mihailović u užem krugu govorio za Topalovića: »Sklonio je glavurdu! Izvukao se iz rata, ali ako! Klečeći je molio Žiku podnarednika (tako je Draža u intimnom krugu nazivao britanskog generala Armstronga — nap. autora) da ga povede.«⁴⁵

Dragiša Vasić je, u ovom periodu, već bio potpuno pao u Mihailovićevu nemilost.

Tako je od »baškog trijumvirata« ostao samo Stevan Moljević, koji je još 5. juna 1944. godine bio »zapošlen oko konstituisanja CNK Kraljevine Jugoslavije«, kako on kaže u pismu upućenom jednom kapetanu.

olep
Na prvom sastanku CNK krajem maja 1944. za predsednika je izabran pripadnik Zemljoradničke stranke dr Rista Jeremić.

Sa izborom Jeremića za predsednika CNK nisu se složili predstavnici Demokratske stranke, iznoseći argument kako je on »gluv i zato nesposoban da vodi sednice.«⁴⁶ U stvari, kako Mulalić, pred istražnim organima kaže, dr Jeremić je bio kandidat Stevana Moljevića, pa je ovo neslaganje imalo za podlogu otpor »političara« protiv »Moljevićeve diktature u pokretu«. Pored toga,

predstavnici Demokratske stranke hteli su da predsednik CNK bude Mihailo Kujundžić. Mihailović se takođe s tim slagao, pa je intervenisao da Jeremić podnese ostavku, što je ovaj i uradio, a za predsednika je imenovan Kujundžić.

gripa
da je
cizma
84K

Na drugoj sednici CNK, koja je održana u Subjelu (crnogorski srez) definitivno se konstituisao CNK.

Na ovoj sednici usvojen je, takođe, i Statut Jugoslovenske demokratske narodne zajednice (JDNZ).

Mada je četnički vođa Mihailović ulagao znatne napore za uspostavljanje veze sa HSS, a posebno sa njenim šefom Mačekom, postignutim rezultatima on nije mogao biti zadovoljan. Veze pojedinih četničkih komandanata na terenu sa nekolicinom pripadnika HSS imale su čisto lokalni karakter i ni izdaleka nisu obećavale neku bližu i ozbiljniju saradnju kakvu je Mihailović zamišljao.

Međutim, posle istorijskih odluka donetih na Druhom zasedanju AVNOJ-a 29. novembra 1943. godine, naglog porasta i velikih vojnih i političkih uspeha NOP koji su odmah posle njih usledili, Mihailoviću se kao imperativ nametalo i uspostavljanje čvršćih veza sa HSS, a naročio sa njenim šefom Mačekom.

Tako 9. februara 1944. godine načelnik operativnog odeljenja Vrhovne komande Mirko Lalatović obaveštava Mihailovića:

»Sondermajer (Tadija, koga je Mihailović, zbog saradnje s okupatorom stavio pod slovo »Z« — nap. autora) izveštava da je sa Pantom Draškovićem imao sastanak neki Danilo Belanić koji ima veze sa Mačekom. Belanić je ranije bio proteran od ustaša u Nemačku — dospeo je do Bgd. Belanića će uputiti u Zagreb kod Mačeka. Treba da se vrati do 21. Nada se uspehu. Kod mene se nalazi Sondermajerov izveštaj. Molim javite potrebno. Đen. Đukić (komandant Severnih pokrajina — n. a.) izveštava: Dragiša Cvetković traži veze sa Čičom u ime svoje i Mačeka. Đukić javlja da ima već neke predloge koje je skicirao Maček, i preradio i doterao Cvetković. Ova veza sa Mačekom je nezavisna od one koju ima Sondermajer.«⁴⁷

Očigledno, Mihailović je za uspostavljanje veze sa HSS i Mačekom koristio više lica. Ali, rad nijednog od

njih nije doneo željene rezultate. O razlozima neuspeha Borivoje Urošević, četnički obaveštajac iz Bačke koji je često boravio u Budimpešti, obaveštava Mihailovića 27. jula 1944. godine:

»Sa malim zadocnjenjem, stigao je odgovor iz Zagreba po pitanju slanja opunomoćenih predstavnika HSS kod Vas.

Franjo Gašparević, (trg. ataše NDH u Bukureštu) stigao je u sredu 12. jula u Peštu i saopštio mi je odgovor po tome pitanju. On, kao stari HSS-ovac po osećanjima, iako je sada u službi ustaškog režima, i inž. N. Jambrišek, sa kojim već od ranije održavamo vezu, izložili su odgovor vodećih ličnosti HSS, navodno i samog Košutića, kao što sledi:

Prema momentanom stanju u redovima HSS, ne bi se mogao naći ni jedan član HSS koji bi smeo i mogao izaći javno pred hrvatski narod sa predlogom za saradnju sa Dražom Mihailovićem.«

Zatim se u izveštaju iznose razlozi za takav stav vođstva HSS i pod tačkom 3, navodi se sledeće:

»Poslednji razlog zbog kojega se nisu upustili u direktne pregovore je taj, što su u svoje vreme već, ne jednom, naseli, 'predstavnicima DM', čak su i jedan memorandum od 12 tačaka predloga za saradnju poslali, na koji nikada nisu odgovor dobili.

Jedan slučaj je sa nekim Galićem iz Novog Sada (samo pokušaj).

Drugi pokušaj je sa Belanićem, koji je isključen iz HSS zbog 'homoseksualstva'. Od rata izgleda da živi u Beogradu, putuje u Bugarsku, avionom za Beč, Berlin itd.

Treći, i najteži slučaj je sa nekim Jungom, koji im je došao sa još tri oficira DM. Došli preko domobranaca i to pok. Jelače. Sa njima je detaljno razgovarano i predat im je memorandum u 12 tačaka, ali na taj memorandum nikada nije došao odgovor. Oni sumnjaju i da to nije neka velika podvala Gestapoa ili nekog drugog, ali dodaju da nikakvih posledica negativnih nije bilo zbog tih razgovora (niko nije uhapšen).«⁴⁸

O pitanju saradnje sa HSS diskutovano je i na sednici četničkog CNK od 28. do 30. juna 1944. godine. O tome su govorili Stevan Moljević u svom referatu i Aleksandar Aca Pavlović u diskusiji. Zatim je govorio i Josip Cvetić. On je konstatovao da je HSS »znatno oslabljena,

jer je desno krilo otišlo svo u ustaše, a levo krilo pridružilo se komunističkoj akciji, tako da se danas oko Mačeka kupi samo ono što istinski predstavlja HSS«. Cvetić je, na kraju, imao mišljenje »da je pri rešavanju pitanja saradnje sa Mačekom odnosno sa HSS potrebna najveća opreznost, kako se našim pogreškama u postupku ne bi pomoglo da se Mačekova snaga poveća preko stvarne snage HSS i da se u suprotnosti prema Srbima opet ne stvori opšti Hrvatski opozicioni blok«.⁴⁹

RAZGOVORI S DRAGIŠOM VASIĆEM

Početkom februara 1944, neposredno posle četničkog kongresa u selu Ba, Draža Mihailović je sa nekolicinom svojih najbližih saradnika i članova CNK, među kojima je bio i Dragiša Vasić, došao u selo Jančiče, u kome sam se i ja već duže vreme nalazio i u kome je bila smeštena i Đurovićeva novinska agencija »Demokratska Jugoslavija«.

Za vreme boravka u Jančičima imao sam prilike da porazgovaram i sa Vasićem, koji je na momente bio veoma potišten i neraspoložen, a ponekad je odavao utisak krajnje nezainteresovanosti. Najpre mi je pričao o svojim utiscima sa inspekcionog putovanja po Šumadiji. Rekao mi je da je o njima, pismenim putem, obavestio i Mihailovića.

»Moje prisustvo u Šumadiji mnogima se nije sviđalo« — govorio mi je Vasić, »a naročito komandantovom školskom drugu Jevremu Simiću, koga je komandant, kao svog intimnog prijatelja, u svojstvu inspektora Vrhovne komande, poslao u pomoć Kalabiću. Simić zvani 'Drška' je, po mome dubokom ubeđenju, skroz amoralni tip, od koga naša organizacija ima samo štete. Od seljaka o njemu, ne možete čuti ništa pohvalno i lepo.

1. Božidar Purić (desno), predsednik emigrantske vlade Kraljevine Jugoslavije od avgusta 1943. godine do 25. maja 1944. godine, u razgovoru sa svojim ambasadorom u Londonu, šefom Jugoslovenske nacionalne stranke (JNS), Bogoljubom Jevđevićem

2. General Petar Živković (desno), nekadašnji diktator i zamenik ministra vojske Draže Mihailovića u Purićevoj vladi, u razgovoru sa ambasadorom Kraljevine Jugoslavije u SAD Konstantinom Fotićem

3. Draža Mihailović (u sredini) sa šefom britanske misije pukovnikom Bejljem (desno) i kapetanom Zvonimirom Vučkovićem, komandantom 1. ravnogorskog korpusa (levo)

4. Članovi britanske misije pri štabu Draže Mihailovića: major Erih Grinvud (levo); major Janger Ruteš (desno) i kapetan Edgar Hargeaves, koga su Nemci uhvatili sa radio-stanicom i sproveli u zarobljeništvo (dole desno)

5. Britanski radio-telegrafista Redvud (desno) u društvu četnika sa Homolja

6. Pripadnici misije SAD pri štabu Draže Mihailovića u društvu četnika

7. Članovi britanske vojne misije pri štabu Draže Mihailovića, sleva nadesno stoje: Fred Džekson, general Armstrong, pukovnik Bejli; sleva nadesno sede kapetan Lofti i major Grinlis

8. Kapetan Predrag Raković, komandant 2. ravnogorskog korpusa (desno) sa britanskim generalom Armstrongom, šefom britanske vojne misije pri štabu Draže Mihailovića

9. Komandant kraljeve Gorske garde kapetan Nikola Kalabić (označen strelicom), okružen četničkim komandantima, govori na zboru u Topoli i poziva prisutne u borbu protiv NOP

10. Kapetan Nikola Kalabić, komandant kraljeve Gorske garde (stoji u sredini) sa svojim gardistima, izvršiocima mnogih zločina

11. Komandant kraljeve Gorske garde kapetan Nikola Kalabić (levo) sa
žandarmerijskim potpukovnikom Stranjakovićem

12. Komandant kraljeve Gorske garde kapetan Nikola Kalabić potpisuje
sporazum sa nemačkim okupatorima za zajedničku borbu protiv NOP

87-X-28

CHURCH OF THE HOLY TRINITY

[illegible][illegible]

okupatorima

a 3a. Horta na Ocumucup. Horta foy
na foy na Ocumucup. Horta foy
y Horta foy na Ocumucup. Horta foy
ce Ocumucup na Ocumucup. Horta foy

Officina nescio quid agant
 Invenio totos barbares generare. ubi
 regnum. obsequia
 Regna in eis a modo regibus
 abey. Nunc ita
 244. 43. 1
 C. C. 2.

15. Pismo komandanta krajske Gorske garde kojim se daju uputstva i naredenja za klanje simpatizera NOP

naredenje za klanje simpatizera NOP

16. Član Crne trojke, specijalnih četničkih grupa za klanje simpatizera i pripadnika NOP

17. Komandant Smederevskog korpusa kapetan Zivojin Lazović (označen prezimenom), jedan je od izvršilaca mnogobrojnih zločina u smederevskom kraju, na verskom obredu

18. Jedan od četničkih komandanata u zaječarskom kraju, zajedno sa svojim naredbođavcima, nemačkim okupatorima, razmatra plan o zajedničkoj akciji protiv oružanih formacija NOP

20. Uputstvo italijanskih okupatora Mihailovičevom komandantu Hercegovine
 majoru Petru Bacoviću o održavanju međusobne veze

Obavješćuje Vas da je današnji komandant italijanske vojske u Hercegovini, general Gennadij Gennadijevič, koji je u ovom trenutku u Italiji, poslao pismo komandantu italijanske vojske u Hercegovini, generalu Mihailoviču, u kojem mu je rekao da se mora održavati međusobna veza između vas i njega, jer je to važno za održavanje mira u Hercegovini. Ovo pismo je poslao komandant italijanske vojske u Italiji, general Gennadij Gennadijevič, koji je u ovom trenutku u Italiji, poslao pismo komandantu italijanske vojske u Hercegovini, generalu Mihailoviču, u kojem mu je rekao da se mora održavati međusobna veza između vas i njega, jer je to važno za održavanje mira u Hercegovini.

Blago, 25. maja 1943. g.

19. Uputstvo komandanta četničkog Zetskog leticeg odreda pukovnika Raje
 Stanislava o podeli nagrade okupatora za ubijenog komunistu

Uputstvo komandanta četničkog Zetskog leticeg odreda pukovnika Raje Stanislava o podeli nagrade okupatora za ubijenog komunistu. Ovo pismo je poslao komandant italijanske vojske u Italiji, general Gennadij Gennadijevič, koji je u ovom trenutku u Italiji, poslao pismo komandantu italijanske vojske u Hercegovini, generalu Mihailoviču, u kojem mu je rekao da se mora održavati međusobna veza između vas i njega, jer je to važno za održavanje mira u Hercegovini.

Blago, 25. maja 1943. g.

21. Pismo vojvode Mornila Dujica, komandanta četničke divizije, upućeno, 7. septembra 1943. godine italijanskom komandantu sektora u Kninu

Pismo vojvode Mornila Dujica, komandanta četničke divizije, upućeno, 7. septembra 1943. godine italijanskom komandantu sektora u Kninu. Ovo pismo je poslao komandant italijanske vojske u Italiji, general Gennadij Gennadijevič, koji je u ovom trenutku u Italiji, poslao pismo komandantu italijanske vojske u Hercegovini, generalu Mihailoviču, u kojem mu je rekao da se mora održavati međusobna veza između vas i njega, jer je to važno za održavanje mira u Hercegovini.

Blago, 25. maja 1943. g.

22. Vojvoda Momčilo Đujić (drugi zdesna) sa svojim saveznicima i saradnicima italijanskim okupatorima

23. Nemački okupatori zahtevalju da im četnici otkrivaju i predaju pripadnike i simpatizere NOP

U ime komande
od 10. 10. 1943.
Broj 165/C. 1. 1. 1.

Četnička komanda
Jovanu Kitiću

1. U ime komande od 11. 11. 1943. god. protivnik, da se ni stvariti
neovisnu krivu eliku o poslovanju razviku. U skladu sa
prokazane prilike onako, kako stvarno je.

2. Kod svih učesnika, koje suvratite u ovom planu, radi se u cilju
loži o članovima jedne pješadijske brigade, koji su naredjenju
njemačke vojske ali učesnici. Razlogom je dokazano, da su podizali
ili valik broj zločina i da su stajali u vezi sa partizanima.

3. U ime komande od 11. 11. 1943. god. protivnik, koje se nalazi deluju izvan
granice područja djelovanja četničkih odreda, koje je ugovorom
unređeno.

4. Nemačka vojska nije je imala namenu, da u vezi sa drugim otvore-
nim pitanjima o pješadijsku bandu čini nekočljivom u skladu
sa četničkim vodstvom. Ona je sve četničke komande dne 5. 1. 1943
god. postavila na odgovor u Banju Luku. Nalazilo se tome postavi
određen broj gosp. Nade Nadić. No, on je izlazio naizgled, da je
opunomoćeni zastupnik svih četničkih odreda.

5. Prilikom dogovora, koji se tada dne 5. 1. 1943. god. odigrao, nepodiz
se Nade Nadić u ime svih četničkih vodja medju ostalim obavestio i
na elidodet:

6) Četnička komanda de ove ograde, sa koje njemačka komanda traži.
da se izgrade, predati njemačkoj komandi u Banjoj Luci.

7) Četničko vodstvo se obavezuje, da de pojedine četnike ili cel-
ničke jedinice, koje se nalaze izvan ugovorom utvrdjenih granic-
om, u roku od 5 dana, razumjući od dana postipne sporazuma 1. 1.
od 5. 1. 1943. god. , povući iz ugovorenih linija.

8. Od dana utvrdjenja (5. 1. 1943) je njemačka vojska bila izvan izvan-
dega od preke bo ograde, koje terete teški doznati. Kodjuviti de dana
nije izvedeno ni jedno od utvrdjenih linija. Iste tako njemačka vojska
nije uzajmno deka na povlačenje četnika, koji se nalaze izvan ugo-
vorom utvrdjenih granica.

9. VI. Nemačka vojska nije ne postupa razumjući i li prepoznavajući
(postepeno) jednu vlastitu namenu. Sve to, što se učest-
kuje deka, što de postupa na odgovarajući i bit de kraljevo
na odgovarajući način bez obzira na to, koji vlastitoj razjedat na
pripada

27. Četnički komandant sa svojim saveznicima, okupatorima, u borbi protiv NOP

28. Četnički komandanti zadovoljni postignutim sporazumom sa okupatorima o zajedničkim akcijama protiv NOP

24. Vojvoda Lazar Tešanović (prvi sleva) sa Mihailovičevim delegatom za srednju i zapadnu Bosnu potpukovnikom Slavoljubom Vranješevićem (u sredini)

25. Major Karlo Novak, organizator Mihailovičevog pokreta u Sloveniji. Pobegao iz zemlje 1943. godine, posle kapitulacije Italije

26. Herman Nojbaheer, izvanredni opunomoćenik Ministarstva inostranih poslova Rajha za Jugoslaviju, sa nadležnošću za Srbiju, Crnu Goru, Grčku i Albaniju i širokim političkim ovlašćenjima. Bio je zaštitnik Draže Mihailovića i pristalica saradnje sa njegovom organizacijom

24. Vojvoda Lazar Tešanović (prvi sleva) sa Mihailovičevim delegatom za srednju i zapadnu Bosnu potpukovnikom Slavoljubom Vranješevićem (u sredini)

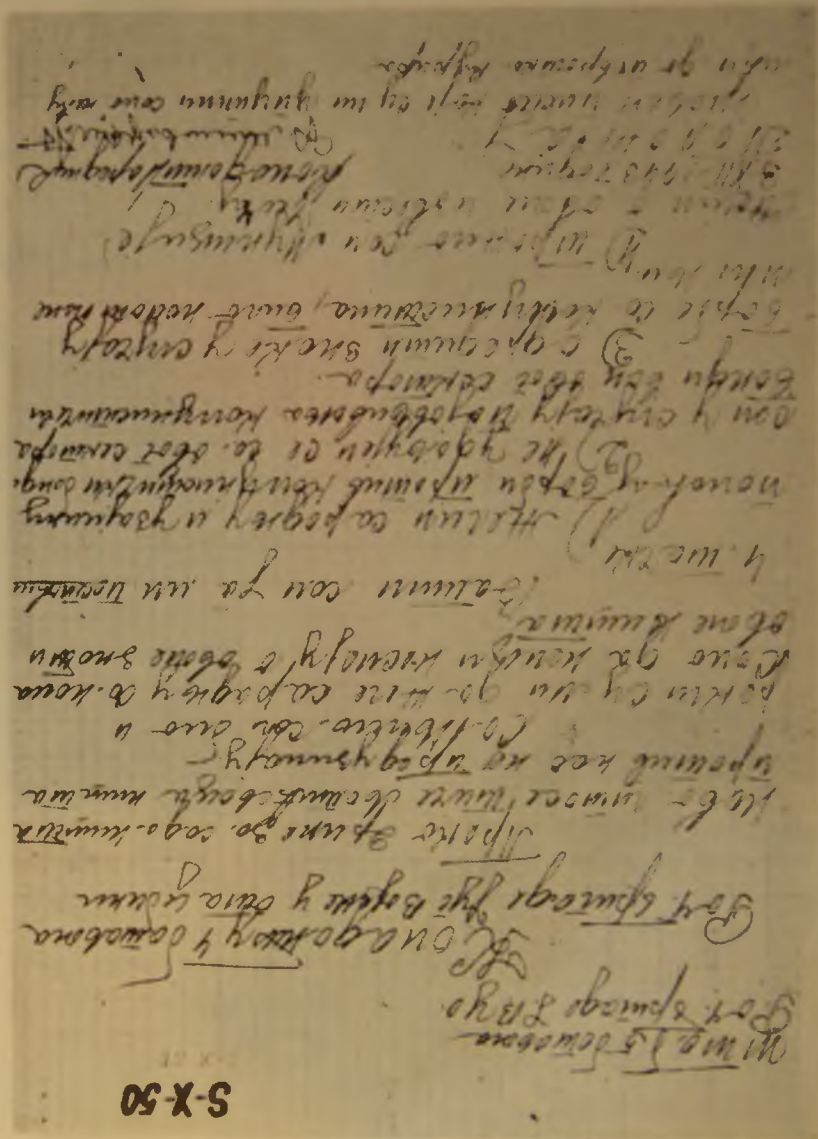

25. Major Karlo Novak, organizator Mihailovićevog pokreta u Sloveniji. Pobegao iz zemlje 1943. godine, posle kapitulacije Italije

26. Herman Nojbaher, izvanredni opunomoćenik Ministarstva inostranih poslova Rajha za Jugoistok, sa nadležnošću za Srbiju, Crnu Goru, Grčku i Albaniju i širokim političkim ovlašćenjima. Bio je zaštitnik Draže Mihailovića i pristalica saradnje sa njegovom organizacijom

29. Saradnja četnika i pripadnika Srpskog dobrovoljačkog korpusa — ljotićevaca

30. Kapetan Dušan Radović (levo) komandant Zlatiborskog korpusa i organizator špijunsko-terorističke mreže »Telas«

31. Sleva nadesno: potpukovnik SAD Sajc, britanski general Armstrong i Mihalović u prijateljskom razgovoru krajem 1943. godine

32. Sekretar Centralnog nacionalnog komiteta organizacije Draže Mihailovića dr Đura Đurović (u sredini) govori na omladinskom kongresu 2. ravnogorskog korpusa, 1944. godine. Desno od njega komandant korpusa kapetan Predrag Raković

33. Četnički komandant Srbije general Miroslav Trifunović (levo) sa svojim šefom Mihalovićem, kome je bio jedan od najbližih saradnika

34. Organizator kongresa u selu Ba, šef Socijalističke stranke Živko Topalović (levo) u razgovoru sa Mihallovićem

35. Draža Mihailović (u sredini) sa svojim bliskim saradnikom, članom Centralnog nacionalnog komiteta i predstavnikom Jugoslovenske nacionalne stranke, Aleksandrom Acem Akentijevićem (levo), posle kongresa u selu Ba

36. Draža Mihailović (gore desno) u razgovoru sa meštaniom u selu Ba i komandant 1. ravnogorskog korpusa kapetan Zvonimir Vučković (dole levo)

37. Organizator četničkog kongresa u selu Ba (27. januara 1944) vođa Socijalističke stranke Živko Topalović (u sredini), sa suprugom Milicom (ispred njega), Mihalovićem (četvrti zdesna), komandantom grupe četničkih Beogradskih korpusa i teroristom Aleksandrom-Šašom Mihalovićem (četvrti sleva), majorom Ljubišom Terzićem (treći sleva) i pukovnikom Lukom Banetićem (drugi sleva)

Armee-Zeitung

VERANSTANDEN VON DER PROPAGANDA-KOMPAKIE UNSEER PARIERARMEE

Heute ist die 2. Ausgabe

Erstausgabe

Preis 10 Pfennige

Die AZ erscheint auch
heute als 2.

Die AZ erscheint auch heute als 2.
Heute ist die 2. Ausgabe
Erstausgabe
Preis 10 Pfennige

Und am Schluss
wie immer: das Schlussspiel

Alle machen sie mit...

Die deutsche Propaganda-Kompanie unserer Parierarmee hat heute eine neue Ausgabe der Armee-Zeitung herausgegeben. In dieser Ausgabe steht das Thema: 'Alle machen sie mit...'. Das bedeutet: Jeder Soldat soll seine Pflichten erfüllen und mit der Propaganda-Kompanie zusammenarbeiten. Die Propaganda-Kompanie ist eine wichtige Abteilung der Armee, die für die Verbreitung von Propaganda und die Erhaltung der Moral der Soldaten verantwortlich ist. In dieser Ausgabe werden wir sehen, wie die Soldaten ihre Pflichten erfüllen und wie sie mit der Propaganda-Kompanie zusammenarbeiten.

38. Prva strana »Armijskih novina« nemačke 2. oklopne armije posvećena saradnji s četnicima u borbi protiv NOP

39. Kralj Petar II u kairskom noćnom baru početkom 1944. godine

10. Kraljica majka Marija (levo)
sa sinom kraljem Petrom II
koji joj je ukinuo dvorsku
apanažu

11. Kralj Petar II (desno) sa
svojom izabranicom Aleksandrom,
na dan venčanja 20. marta 1944.
godine

Taj čovek se usudio da mi u lice kaže kako je, posle moga dolaska, postavio komandantu pitanje: 'Imaš li još koga da pošalješ u lutajući azil?' Nekoliko dana kasnije saopštio mi je: 'Smatram da su ovde dva inspektora suvišna. Ja ovih dana napuštam ovaj teren i idem u Vrhovnu komandu da se objasnim sa Dražom.'

I zaista, on je otišao u Vrhovnu komandu. Možete misliti šta je takav čovek o meni sve mogao da natruća komandantu. Simićevim izmišljotinama se pridružila i Nedićeva intriga objavljena u listu 'Novo vreme' o tome kako sam se odvojio od komandanta i stvaram tobože novu republikansku stranku i vojsku. A Vi svakako znate kako komandant reaguje prema onima čija popularnost raste.

Pored ovih istina koje sam mu izložio u pismima i mnogih drugih, i ovo su nemalo važni razlozi zbog kojih se komandant prema meni ohladio potpuno. Poziv za 'Svetosavski kongres u Ba', koji mi je, tek onako uzgred i u poslednjem momentu, uputio, najbolji je dokaz njegovog stava prema meni.

Od prvoga dana bio sam protiv uvlačenja političkih stranaka u pokret. I danas sam dosledan ovom stavu. Ne znam šta je komandantu trebao ovakav kongres. Kada sam mu nabacio potrebu održavanja kongresa mislio sam na kongres ravnogoraca, a ne propalih političara i još stvaranja neke koalicije s njima.

Moram priznati da je ovaj kongres za mene bio formalni cirkus. Zbog toga nisam ni hteo aktivnije da učestvujem u njegovom radu. Na komandantov zahtev pristao sam da ga otvorim besedom na temu 'Rusija i Svetosavlje'. Mnogi su mi stavili do znanja da je beseda bila 'isuviše literarna'.

Budite uvereni da sa novim Centralnim nacionalnim komitetom, kakav komandant i ovo novo društvo okupljeno oko njega žele da stvore, nikada neću sarađivati.«

Sa Vasićem sam se ponovo sreo početkom maja 1944. To je ujedno bio i naš poslednji susret. Pored ostalog, rekao mi je da se povlači u apstinenciju sa željom da dočeka kraj rata i u miru opiše sve ono što je od aprila 1941. doživljavao i preživljavao. A zatim mi je, ukratko, ponovio ono što mi je i ranije već ispričao:

»U poslednje vreme ja nikako ne mogu da se otrgnem utisku da se glavni razlog zbog koga nas je komandant pozvao iz Srbije u Crnu Goru, u Vrhovnu komandu, sastojao u njegovoj želji da, donoseći odluku o jednoj zamašnjoj akciji protiv partizana, sa nama, kao predstavnicima tada već formiranog Centralnog nacionalnog komiteta, podeli istorijsku odgovornost. (Odnosi se na četvrtu neprijateljsku ofanzivu protiv NOV i POJ — nap. autora.)

Sticanju ovakvog utiska u znatnoj meri je doprinela i činjenica što je komandant vrlo dobro znao Žujovićev, Moljevićev, a naročito moj beskompromisan i oštar stav prema partizanima. On je sa sigurnošću računao da će za ovu akciju dobiti i našu saglasnost. U tome se nije prevario. Ali, s načinom kako je ona izvedena ja se nikada ne mogu složiti. Žujović takođe. Ova akcija nas je strahovito kompromitovala, kako u očima saveznika tako i u narodu.

Međutim, Moljević ili nije svestan ove činjenice i teških posledica koje bi, eventualno, mogle iz nje da proizađu, ili, praveći se lud i odobravajući komandantove teške greške pokušava da ostvari neke svoje bolesne ambicije. Takav njegov stav izazvao je prvi ozbiljniji sukob između nas dvojice. Nekako naporedo sa ovim, između nas je izbilo i drugi.

Po dolasku u Crnu Goru, pokrenuo sam naš centralni list 'Ravna Gora'. Osnovni zadatak lista bio je širenje naših ideja i naše propagande. Kroz njega smo davali i smernice za propagandu ostalim lokalnim listovima koje izdaju pojedini komandanti. Međutim, Moljević je došao na ideju da jedan od prvih brojeva bude posvećen Englezima. Ja sam se, kao glavni urednik lista, tome energično usprotivio. Objašnjavao sam mu da Engleze smatram grobarima našeg naroda i da ih zbog toga mrzim do te mere da ću, u oslobođenoj zemlji, svim silama nastojati da osnujem katedru na kojoj će se izučavati i negovati mržnja prema Englezima. Isto tako, rekao sam mu da ću nastojati da sve male narode sveta angažujem u borbi protiv njih. Ali, Moljević je i dalje ostao uporan u zahtevima da se njegova ideja realizuje. On je čak pripremio i poslao mi kompletan materijal za jedan takav broj 'Ravne Gore'. Materijal sam mu vratio i stavio do znanja da on u 'Ravnoj Gori' neće biti objavljen dok sam ja njen glavni urednik.

Kao što vidite, ja se sa Moljevićem ne slažem i ne mogu da se složim po nekim za mene veoma važnim pitanjima, naročito na planu spoljne politike. Dok ja činim napore da nađemo zajednički jezik s Rusijom i pokušavam da nam obezbedim i njenu podršku, dotle gospodin Moljević smatra i tvrdi da nam je oslonac na Engleze i Amerikance više nego dovoljan, pa prema tome da je moj posao jalov i štetan.

Da bi umanjio moj uticaj na komandanta i time omogući realizaciju svojih ideja, Moljević je počeo da se služi podlim i prljavim stvarima. Podilazeći i laskajući komandantu, on je počeo i da mu puni uši raznim lažima, klevetama i intrigama na moj račun. On se čak usudio da kaže komandantu da sam ja saboter, neradnik i lenčuga. To su bile reči provincijskog advokata mizernih ambicija, čoveka koji za naš pokret, do danas, nije dao ništa drugo do neke zastarele statističke podatke o broju Srba, Hrvata i Muslimana po srezu-

«ima Bosne i Hercegovine i koji, sem toga, ništa više nije u stanju da pruži.

Sa takvim čovekom ja niti hoću niti mogu da sarađujem.

Komandant (Draža Mihailović — nap. autora) u početku je mislio«, nastavio je Vasić svoju priču, »da naš pokret bude isključivo vojnički. Kasnije, on se složio s mojom koncepcijom da ravnogorski pokret treba da i idejno i praktično objedini ceo srpski narod.

Angažujući se na političkom planu, ja sam, uz Mlađinu pomoć, početkom 1942. uspeo da formiram u Beogradu odbor sastavljen od stručnjaka za razna pitanja iz oblasti državnog i društvenog uređenja zemlje. Ovaj odbor se kasnije pretvorio u Centralni nacionalni komitet.

Da bismo pred domaćom i svetskom javnošću, naročito pred Moskvom, opravdali naš stav prema Komunističkoj partiji, mi smo odbili saradnju sa svim građanskim strankama. Njihove pripadnike angažovali smo samo kao pojedince, a ne kao predstavnike određene političke stranke.

Međutim, najveće smetnje u sprovođenju ovakvog našeg stava — izraženog, pored ostaloga, i u mojoj skorašnjoj krilatici: smrt okupatoru, ustaškim zverima i svim političarima! — predstavljali su nam pojedini istaknutiji funkcioneri Zemljoradničke stranke Milana Gavrilovića. Oni su, na sve moguće načine, pokušavali da obezbede sebi vodeću ulogu u ravnogorskom pokretu i da mu nature sopstveni politički program.

Ovakav njihov stav nije bio bez razloga ni bez osnova.

Pod engleskim uticajem, koji je u Gavrilovićevoj Zemljoradničkoj stranci bio prilično jak, 'zemljoradnici' su se u martu 1941. otvoreno izjašnjavali protiv politike kneza Pavla i pristupanja Kraljevine Jugoslavije Trojnom paktu. Oni su imali vidnog učešća u pripremanju i izvršenju dvadeset sedmomartovskog vojnog puča. U toku priprema za puč, Englezi su ih čak i snabdevali oružjem. Kasnije je bilo i nekih kombinacija da 'zemljoradnici' formiraju grupu otpora protiv okupatora u Jugoslaviji, sa jednim od vođa stranke, Milošem Tupanjaninom na čelu.

Kada su istaknutiji funkcioneri Zemljoradničke stranke u zemlji saznali za Mihailovića, oni su među prvima stupili u kontakt sa njim i dobrim delom se već od samog početka svojski angažovali na stvaranju naše organizacije. Važni vojni i politički položaji koje su ubrzo zauzeli omogućili su im znatan uticaj u pokretu. Zahvaljujući ovoj činjenici, Mihailović je za kratko vreme stekao i čvrstu podršku šefa stranke Gavrilovića, kao i ostalih istaknutih funkcionera stranke koji su se, zajedno sa njim, nalazili u emigraciji i bili članovi emigrantske vlade Dušana Simovića, a zatim i Slobodana Jovanovića.

Posle otpočinjanja komunističke akcije, a kratko vreme pre moga dolaska na Ravnu goru, komandant je, pod uticajem sekretara Zemljoradničke stranke Lazara Trklje, inače svog ličnog prijatelja, naredio komandantu beogradskog štaba da zajedno s Trkljom formira u Beogradu odbor u koji treba da uđu podsavetnici političkih, kulturnih i omladinskih grupacija. Njegova funkcija trebalo je da bude isključivo savetodavna.

Sredinom avgusta 1941. Trklja je formirao odbor u koji su ušli predstavnici srpskih opozicionih građanskih stranaka, radikala, demokrata i zemljoradnika, i koji je, za razliku od planiranog, imao izrazito politički karakter.

Postojanje ovakvog odbora nije bilo u skladu sa mojim koncepcijama o stvaranju ravnogorskog pokreta. Zbog toga sam se energično usprotivio njegovom postojanju. Ubeđivao sam komandanta da mi moramo čvrsto stajati na principima isključivo srpske akcije i odlučne borbe protiv partizana. Govorio sam mu da postojanje bilo kakvog političkog odbora narušava ove principe. Najzad, komandant se u potpunosti složio s mojom koncepcijom.

Međutim, ovaj odbor nije bio dugog veka. U jesen 1941. Gestapo je uhapsio neke njegove članove. Zbog toga je Trklja, za koga se pričalo da radi za račun engleske obavestajne službe, bio prinuđen da pobjegne iz Beograda. Njegovim bekstvom odbor je praktično prestao da postoji. Ali, uticaj Zemljoradničke stranke, mada u znatnoj manjoj meri, još i danas se kod nas oseća. U našoj propagandi još ima primese njenog političkog programa.«

Tu Vasić kratko zastade, a zatim, kao da se neće-ga prisetio, nastavi:

»Nekako baš u to vreme, kada sam komandanta ubeđivao u ispravnost moje koncepcije o stvaranju ravnogorskog pokreta, između njega i mene došlo je do prvog nesporazuma. Njega su izazvali moji saradnici.

Krajem avgusta ja sam pokrenuo list 'Sloboda ili smrt'. Najbliži saradnici na uređivanju lista bili su mi profesori Miloš Savković i Milan Bojčević i novinar Dragan Sotirović. Izašla su samo četiri broja. U drugom broju koji je objavljen početkom septembra 1941, u vreme kraljevog rođendana, nijednom rečju nije bio pomenut kralj Petar. A u članku 'Samo sloga Šrbina spasava' Savković se otvoreno zalagao za sporazum s partizanima i za zajedničku borbu protiv okupatora. U sličnom duhu bio je napisan i jedan Sotirovićev članak.

Ovi članci, naročito nepominjanje kralja, izazvali su reagovanje pojedinih komandanata. Padale su mnogobrojne klevete i teške optužbe na moj račun, čineći me odgovornim

kao glavnog urednika lista. Solidarišući se sa svojim saradnicima, komandant je bio prinuđen da povede i neku vrstu istrage protiv mene.

Jedva sam na kraju uspeo da ubedim komandanta da su me prilike, u kojima smo se tada nalazili, naterale da uređenje ovoga broja lista poverim Sotiroviću i da se zaista ne slažem sa stavovima iznetim u ovim člancima. Krivci su očigledno bili Savković i Sotirović. Komandant ih je udaljio iz štaba i uputio u odred. Kasnije, Savković je prišao partizanima. (Miloš Savković je stupio u Kosmajski partizanski odred. Četnici su ga 1943. zarobili i streljali. I Sotirovićeva sudbina bila je slična Savkovićevoj. Pod optužbom da radi za britansku obaveštajnu službu i održava vezu između četničkih i partizanskih komandanata, ubijen je 1943. po naređenju četničkog komandanta Srbije Miroslava Trifunovića »Dro-nje« — nap. autora).

Od tada pa sve do pre dva meseca sa komandantom nikada nisam dolazio u sukob bilo po kom pitanju. Glavni razlog našeg sadašnjeg neslaganja proizlazi iz činjenice da komandant sve više potpada pod uticaj mnogobrojnih laskavaca i intriganata, među kojima Moljević, bez sumnje, zauzima prvo mesto.«

Time je Vasić završio svoju priču.¹

OBAVEŠTAJNO-TERORISTIČKA ORGANIZACIJA »TETAS«

U junu 1942. godine, formiranjem Vrhovne komande Jugoslovenske vojske u otadžbini, za vođenje poslova obaveštajne službe određen je major Zaharije Ostojić. Međutim on je decembra 1942. godine postavljen za rukovodioca operacija protiv NOVJ u Bosni i Lici, a obaveštajnom službom nastavio je da rukovodi sam Draža Mihailović.

Formiranjem brigada i korpusa u drugoj polovini 1942. godine rukovodstvu Mihailovićeve organizacije nametnula se potreba stvaranja solidnije organizacije obaveštajne službe, naročito u jedinicama na terenu. Zbog toga Mihailović izdaje detaljno uputstvo za rad i organizaciju obaveštajne službe, u kome, pored ostalog, kaže:

»Važnost obaveštajne službe proističe iz njenog cilja. Obaveštajna služba je najmoćniji činilac i potpora vlasti u održavanju reda i zakona u zemlji. Njena moć se pojačava mnogo više za vreme rata, a naročito u ovim neredovnim prilikama. Ona je najglavniji pomoćnik i saradnik oružane sile jer predstavlja njene oči, uši i osećanja. Bez potpunih i jasnih podataka vojna sila bi glavom razbijala zid.

Potreba obaveštajne službe vidi se iz njene važnosti i ciljeva kojima služi. Ova služba svojim podacima omogućava svojoj sili ili vlasti lakšu i pravedniju upravu, olakšava vojnoj sili postizanje vojno-političkih ciljeva sa najmanjim brojem žrtava i štete kako u moralnom tako i u materijalnom pogledu.

Cilj obaveštajne službe je da stvori jasnu sliku o stanju stvari, prilika i okolnosti po svima pitanjima koja zadiru u naše interese i dodiruju, olakšavaju i omogućavaju postignuće naših ciljeva i ideja, bilo posredno ili neposredno. Ovim jasnom slikom obaveštajna služba omogućava svojoj sili-vlasti stvaranje pravilnih i shodno prilikama planova i donošenje odluka za rad, bilo za postizanje ciljeva-ideja, bilo za pravilno vođenje i upravljanje narodom i teritorijom.

Prikupljene i pribavljene podatke sređuje, daje na iskorišćenje kome treba i ukoliko može sama preko svojih organa te podatke iskorišćava i upotrebljava.¹

Mihailovićevom naredbom od 4. septembra 1943. godine za organizovanje štaba Vrhovne komande formirano je i Obaveštajno odeljenje. Formacijom je predviđeno da se u okviru odeljenja formiraju I i II odsek.

Prema navedenoj naredbi bili su predviđeni sledeći zadaci i uloga Obaveštajnog odeljenja, odnosno odseka:

»1. odsek:

— prikupljanje i sređivanje podataka o unutrašnjim neprijateljima, špijunima (agentima) i izdajnicima naše vojske i naroda,

— suzbijanje neprijateljske razorne akcije i propagande u vojsci i narodu,

— organizovanje i vođenje propagande.

2. odsek:

— prikupljanje, sređivanje i tumačenje podataka o neprijateljskim-okupatorskim trupama u Jugoslaviji i susednim zemljama.

Oficir za vezu sa stranim vojnim misijama održava vezu sa britanskim i američkim vojnim misijama pri našoj Vrhovnoj komandi po svima službenim i drugim pitanjima svih odeljenja i grana službe ovoga štaba. Pored toga organizuje prijem materijala od saveznika u saradnji sa šefom 2. odseka operativnog odeljenja.²

I posle formiranja Obaveštajnog odeljenja, Mihailovićeva uloga u rukovođenju obaveštajnom službom nije bila umanjena. On je i dalje rukovodio svim poslovima ove službe. Obaveštajno odeljenje uglavnom je imalo ad-

ministrativni karakter i radilo na vađenju i sređivanju podataka o okupatorskim snagama, partizanima i drugim pitanjima, iz izveštaja i depeša koje su dolazile u Vrhovnu komandu. Malobrojnost ljudstva otežavalo je razvijanje njegove direktne operativne delatnosti i pružanje neposredne pomoći potčinjenim organima na terenu. Uslovi ilegalnog rada, koji su otežavali redovno održavanje veze sa odsecima i organima na terenu, isto tako su uticali da organi Obaveštajnog odeljenja nisu mogli brzo intervenirati po raznim hitnim pitanjima, s obzirom da su izveštaji ponekad stizali sa zakašnjenjem od mesec i više dana. Nastojanje Mihailovića da u Vrhovnoj komandi sve poslove drži u svojim rukama, takođe je znatno sputavalo Obaveštajno odeljenje da pokaže veću inicijativu i samostalnost u radu. Njegova uloga bila je svedena na izdavanje podataka, u prvom redu o jedinicama NOV, i dostavljanje Operativnom odeljenju radi pripreme operacija. Podatke o železničkim transportima okupatorskih trupa i materijala u pravcu Grčke, Bugarske i Mađarske, kao i o broju i dislokaciji okupatorskih snaga u Jugoslaviji, dostavljala je engleskoj i američkoj misiji.

Pored obaveštajnih centara, odseka i organa koji su delovali neposredno pod rukovodstvom teritorijalnih komandanata, Mihailović je stvarao i svoje posebne obaveštajne organizacije i organe koji su delovali pod njegovim rukovodstvom. Cilj mu je bio da proširi i upotpuni već postojeću delatnost obaveštajne službe teritorijalnih štabova. Naročito intenzivan rad u tom pravcu on je razvio tokom 1943. i 1944. godine, u Beogradu i na onim teritorijama za koje je postojao poseban interes.

Tako je krajem 1943. godine Mihailović formirao specijalnu obaveštajnu organizaciju koju je nazvao »Terenska tajna služba« — »Tetas«.

Pismeni predlog za njeno formiranje dao je kapetan Dušan Radović 1. marta 1943. godine:

»Ako bi potreba službe i interes naše organizacije zahtevao, mogao bih da organizujem obaveštajni centar za Srbiju. Kako imam dobru radio-stanicu, bio bih u stanju da idem po celoj Srbiji i obaveštavam o svemu i svačemu. Ako bi mi se dala ova dužnost, dao bih dobre rezultate. Minirao bih sve i ubacio agente svuda. Ne zazirem opasnostima jer sam prošao kroz mnoga iskušenja...«³

Iako tada Radovićev predlog nije prihvaćen, Mihailović je, da bi iskoristio njegove organizatorske spo-

sobnosti na obaveštajnom planu, ipak doneo odluku da formira ovu posebnu organizaciju obaveštajne službe i da za njenog šefa postavi Radovića »Kondora«, koji je istovremeno bio i komandant Zlatiborskog četničkog korpusa. O njemu je Mihailović na suđenju izjavio da je bio »rođeni obaveštajac«.

Radović je do oktobra 1942. godine bio u sastavu Staba đenerala Miroslava Trifunovića, delegata Vrhovne komande za Srbiju, a 16. oktobra 1942. godine postavljen je za komandanta Trsteničke brigade Rasinskog korpusa. U martu 1943. godine je smenjen sa te dužnosti i upućen u Bosnu gde je učestvovao u borbama protiv partizana. Zatim je 1. jula 1943. postavljen za komandanta Zlatiborskog korpusa. Formiranjem IV grupe jurišnih korpusa 27. maja 1944. godine on dobija dodatno zaduženje — imenovan je za obaveštajnog oficira u štabu grupe korpusa, mada je i dalje vršio dužnost komandanta Zlatiborskog korpusa. Prema proglasu majora Strahinje Rogića, koji je početkom septembra postavljen za komandanta Zlatiborskog korpusa, Radović je likvidiran od strane četnika. Ubio ga je Filip Ajdačić, komandant Crnogorske brigade Požeškog korpusa, i to iz ličnih pobuda.

Kratko vreme posle formiranja »Tetasa«, 13. novembra 1943. godine, Mihailović je uputio radiogram Radoviću, u kome naređuje:

»Razvijte što jače obaveštajnu službu ne samo za vaš teren, već i teren ničije zemlje pošto je Drašković (komandant Drinskog korpusa — nap. autora) nesposoban za obaveštajnu službu... Interesuje nas položaj crvenih, kao i snage okupatora kako u pojedinim garnizonima, tako i na terenu...«⁴

Ovim naređenjem delokrug obaveštajne delatnosti Radovića je proširen, da bi se krajem 1943. godine preneo na celu Srbiju. Istovremeno, preko centara na terenu Radović je imao vezu i sa Sarajevom, Zagrebom i Novim Sadom. Veze su održavane preko informativno-agenturne mreže obaveštajaca organizovanih tokom 1944. godine. U svom iskazu na suđenju Mihailović je rekao da je preko »Kondora« imao »kontrolu putem obaveštajne službe na prostoru Srbije«.⁵

»Tetas« nije bila samo informativna služba koja je radila na prostom sakupljanju podataka o okupatoru, saradnicima NOP-a i sličnom. Ona se planski borila da ov-

lada onim pozicijama koje su četničkom pokretu bile naj-interesantnije. Bila je postavljena na strogo konspirativnoj osnovi: ni bliža Dražina okolina, kao ni mnogi komandanti na terenu, nisu bili upoznati sa postojanjem ove organizacije, jer se ona bavila, pored ostalog, i kontrolom lica u samoj četničkoj organizaciji, za koja se sumnjalo da pripadaju nekoj kvislinškoj ili okupatorskoj obaveštajnoj službi, ili se pak smatralo, da su simpatizeri NOP. Jedan od ozbiljnih zadataka ove službe bio je pripremanje i organizovanje atentata za likvidiranje istaknutih ličnosti iz protivničkog tabora.

O tome je govorio i Tasa Dinić u svom saslušanju od 28. februara 1946. godine:

»Avgusta meseca 1944. godine jednoga dana došao je kod mene u kabinet jedan čovek, koji, kada sam ga primio, predstavio mi se da se zove Jovan, a kako se preziva, ne znam. Rekao mi je da pripada organizaciji 'Tetas'. Tada sam prvi put čuo za postojanje takve organizacije i na moje interesovanje da mi da bliže podatke o organizaciji 'Tetas', on mi je rekao da je to tajna organizacija u organizaciji Draže Mihailovića, da za nju ne znaju čak ni svi Dražini komandanti, da ima oko 540 članova, da je u vezi sa Intelidžens servisom i da ima zadatak informativno-terorističke prirode. U pogledu cilja njegova dolaska molio je da ga pomognem kod Gestapoa da ta organizacija dobije 50 M. PI — mašingevera, kojom prilikom je nudio da plati koliko god bude Gestapo tražio. U daljnjem odgovoru izložio je da 'Tetas' ima nalog da preduzme jednu akciju protiv viđenijih članova u voćstvu Titovom, pa su im potrebne te M.PI. da bi dobro naoružali 15 'trojki'. Na moje pitanje, kad su već u vezi sa Intelidžens servisom zašto im on ne da, odgovorio je da Intelidžens servis nema nemačke M.PI. a sa svojim iz pojmljivih razloga ne želi da se trojke naoružaju.«⁴

U svom kontraobaveštajnom radu »Tetas« se služio vrbovanjem agenata iz neprijateljskih redova. Oni su sa terena dostavljali podatke o sumnjivim licima koja se nalaze u službi raznih protivničkih obaveštajnih organizacija. Prema tome, »Tetas« je, očigledno, u prvom redu imao kontraobaveštajni karakter, sa upotrebom i terorističkih metoda ne zapostavljajući ni informativnu službu.

Krajem 1943. godine Radović je pristupio i organizaciji ove službe na terenu. Uspostavljeni su centri za vezu kako na teritoriji Srbije, tako i van nje. Organizovani su centri u Beogradu, Užicu i Nišu, koji su nazvani »antikvarnice« 1, 2 i 3.

Prema izboru lica navedenih u Radovićevoj zabelešci, vidi se da ih je on brižljivo odabirao, vodeći računa o njihovom zanimanju i položaju u društvu, što je uslovljavalo njihov uspešan rad. Tu su bili trgovci, crnobeziranci, koji su već stekli umešnost u konspirativnom radu i u ilegalnom prenošenju materijala. Ostali saradnici su bili carinski činovnici koji su dolazili u dodir sa licima van teritorije Srbije, zatim šef stanice u Topčideru, koja je u to vreme bila od naročitog značaja, jer su kroz nju prolazili transporti i vozovi iz stranih zemalja. U rad »Tetasa« je bio uključen i kafedžija Miloš Đogo, o kome Radović, u predlogu za odlikovanje, 14. juna 1944. godine, kaže:

»Svi naši kuriri kad nisu mogli nigde naći skloništa ispred potere agenata Gestapoa sklanjali su se kod imenovanog. On bi pomoću veza sa policijom doznao za sve potere, pa se dešavalo da sa našim kuririma provede noć na novom groblju dok prođu neprijateljske racije. Inače preko njega naše jedinice nabavljaju sav materijal kao anodne baterije, cevi za radio-stanicu itd. i on se starao o njihovom sigurnom transportovanju. U svome malom restoranu kao siromašan čovek otvorio je takoreći besplatnu kuhinju za naše kurire. Njegovim posredovanjem štampane su i naše poštanske marke 'Ravna Gora'. Pored toga on je i u jednoj specijalnoj službi za potrebe naše vojske i tu službu korisno obavljao što je poznato i gospodinu Ministru.«⁷

Pored upozoravanja na delatnost nemačke špijunaže u četničkoj organizaciji, »Tetas« redovno signalizuje aktivnost Ljotićeve obaveštajne službe, kao i česte sukobe između Nedića i Ljotića tokom 1944. godine. Đepešom od 4. marta 1944. »Tetas« javlja Mihailoviću:

»U Beogradu težak sukob između Nedića i Ljotića. Ljotić bio pripremio za 29. februar uzimanje vlasti u svoje ruke putem puča. Namera otkrivena, zbog toga su odredi Državne straže u Beogradu u pripravnosti i pod oružjem. Nedić i Dragi Jovanović ima nekoliko dana ne vrše svoje funkcije. Nojbaheer da ne bi lično raspravljao taj spor napustio Beograd i otišao za Grčku. Nemci favoriziraju na jednom Dragišu Cvetkovića koji sada stupa u intimni kontakt sa Nemcima. Pomoćnik upravnika grada Mika Đorđević je protiv Ljotića pa je sve svoje agente i policajce naoružao i naredio da se na Ljotićevce koji bi prišli političkim ustanovama puca. Svi su izgledi da će Nemci odbaciti Nedića a da će dovesti Ljotića ili Dragišu Cvetkovića.«⁸

Ovakvo stanje i sukob u vrhovima kvislinške uprave »Tetas« nastoji da, preko »Antikvarnice« u Beogradu, proširi i zaoštiri u što većoj meri, da bi sve to iskoristio u svoje svrhe. O tome »Tetas«, odnosno Radović, obaveštava 5. marta 1944. godine Mihailovića:

»Koristim zbrku koja je nastala u Beogradu. Uputio sam 3 misteriozne ekipe da rade. Potenciramo razdor između Nedića i Ljotića. Možda će da padne i neki atentat. Pozdrav 'Kondor'.«⁹

Prema Radovićevim zabeleškama, predviđena je i likvidacija Mihaila Olćana, istaknutog Ljotićevog saradnika i funkcionera »Zbora« koji je izvesno vreme bio ministar u vladi Milana Nedića. U istim zabeleškama on je predviđao, pod tačkom 6, likvidaciju pukovnika Miloša Masalovića, funkcionera Nedićevog kabineta.

»Likvidaciju Masalovića — staviti u dužnost Brani Živkoviću.«¹⁰

Na Masalovića je bio izvršen atentat u Beogradu, i to od pripadnika »Tetasa«. U vezi s ovim atentatom Mihailović naređuje:

»Tetas«: za Masalovićevo ubistvo vešto podmetnuti da su ga ubili Ljotićevci kao Nedićevog čoveka.«¹¹

Tako Mihailović nastoji da ubistvo Masalovića iskoristi za dalje proširenje sukoba i neprijateljstva između Ljotića i Nedića.

»Tetas« je vrlo često izveštavao i o delatnosti Ljotićeve obaveštajne službe u četničkim organizacijama. U njegovom izveštaju Mihailoviću od 17. januara 1944. godine piše:

»Naša špijumska mreža javlja da Ljotić ima svog oficira u Vašoj neposrednoj blizini — štabu. Svaku stvar i svako naređenje zna. Ovo je tačno. Molim Vas nemojte se smejati za ovo.«¹²

U istom izveštaju »Tetas« je javio o delatnosti Ljotića kod izbegličke vlade u Kairu:

»Ljotić radi punom parom protiv Vas kod vlade u Kairu. Nedić mu pomaže. Oni imaju stalnog kurira u osobi Kostića, sekretara Ljotićevog kabineta. I ovih dana taj čovek ide u Tursku (po pamuk za Srbiju). Zapeli su punom parom da opravdaju svoj stav i rad.«

U dopisu od 17. januara 1944. godine »Tetas« obaveštava:

»Pukovnik Mušicki, saradnik novoustrojene nemačke tajne policije BdS sa njim Ceka Đorđević. Njihov je zadatak da denunciraju kod Nemaca oficire i pripadnika SDS koji radi za nas. Obadva vrlo opasni. Da li bi mogli biti nekako ubijeni?«¹³

Prvog avgusta 1944. godine Radović javlja Mihailoviću:

»Moja žena iz Beograda izveštava: agent Gestapoa Belimarković poseduje fotografije osoblja Vrhovne komande novijeg datuma. Dobija ih, kao i ostale podatke, od jednog podnarednika koji je ubačen od Ljotića i koji često dolazi kao kurir Vrhovne komande iz pravca Požege.«¹⁴

Pored ovoga, »Antikvarnica br. 1« pratila je kretanje i u drugim organizacijama koje su se svojim političkim programom kosile sa interesima četničke organizacije ili se s njom razilazile. O takvom slučaju »Kondor« javlja:

»U Beogradu počela da radi nova organizacija 'Makedonija'. Na čelu iste bivši podban Aleksandar Cvetković. Cilj autonomija Makedonije, direktna veza sa Sofijom, odakle se organizacija finansira. Imaju pripadnike iz redova Nedićevih oficira. Molim za tajnost jer ćemo uspeti da dobijemo spisak imena.«¹⁵

Pored »Antikvarnice br. 1« u Beogradu Radović je formirao i »Antikvarnicu br. 2«, čiji je centar bio u Užicu.

Ovaj obaveštajni centar je, u stvari, formiran znatno ranije. U prvo vreme isključivo je služio za pribavljanje informacija Zlatiborskom korpusu. Na organizaciji ovog centra počeo je da radi još u 1942. godini tadašnji komandant Zlatiborskog korpusa kapetan Milorad Mitić. Po njegovom odlasku Radović je prihvatio postojeće obaveštajne veze i dalje ih koristio. Od tih veza je krajem 1943. godine formirao »Antikvarnicu br. 2«, u kojoj su bili angažovani i razni agenti.

U izveštaju agent T-22 krajem 1943. godine preporučuje Radoviću za obaveštajnu službu izvesna lica, za koja kaže:

»Isto tako i Milorad V. Ršumović je isto naš čovek, inače je i on industrijalac, ima svoju strugaru i pomaže našu

organizaciju novčano... On je dosta ugledan i on ti putuje, prodaje građu i meni je služio za obaveštajca po gradu, a naročito Beogradu. Ja sam ga isto slao kod Saška i donio mi je baterije i lampe za radio. Ima još jedan isto tako odličan naš ravnogorac, koji je i obaveštajac kod Račića. On je iz toga sela rodom. Nalazi se sad u Beogradu. On je policajac kod Nedića ali je naš odličan obaveštajac. Zove se Petar Marić. On na fini način dobiva jednu nemačku špijunku iz Novog Sada, Nemicu i zajedno sa nekim komunistima koje je pohvatao u Beogradu lično pobio. Zato njega treba koristiti i dalje, mi smo njemu govorili da pređe ovamo bliže Užicu i on je obećao da će tražiti premeštaj u gradsku policiju.«¹⁶

Oko nekih špijuna nije se trebalo truditi: inženjer Antonijević iz Užica pismom od 14. februara nudi se »Kondaru« za obaveštajca:

»Bio sam predsednik Jugoslovensko-bugarske lige u Pragu, imam i sada direktne veze sa poznatim i uglednim Bugarima. Među njima i sa zetom Stamboliskog, kao i sa jednim drugim potpukovnikom koji će sada doći u Užice na službu.

Radi mog položaja želim da moja veza sa Vama bude tajna i da mi se obratite preko ozbiljnog čoveka koji će doći u fabriku Krčagovo kraj Užica.

Na zvono neka kratko pozvoni 4 puta a kao znak za raspoznavanje da je od Vas da kaže 44...

Mogo bih i da putujem pa i do Bugarske.«¹⁷

U istom pismu sveštenik Budimir M. Sokolović preporučuje Antonijevića kao sigurna i proverena čoveka.

Služba »Antikvarnice br. 2« naročito se istakla u svojoj delatnosti protiv pripadnika NOP-a i u obaveštavanju o pokretima partizanskih snaga. U izveštaju komandanata zlatiborskog korpusa, upućenom Mihailoviću 25. maja 1944. godine, piše:

»Ovaj štab preko Omladinskog trilinga br. 63 a neposredno sa omladincem ovoga štaba Milutinom Braolovićem izvršio je provalu komunističke organizacije SKOJA i Vaspitnih komunističkih grupa u Užicu. Trojke ovoga štaba su izvele Adama Zarića, bivšeg učenika V razreda gimnazije, koji je otkriven u rasturanju najnovijih letaka u Užicu: 'Smrt izdajnicima bradonjama', dovele, saslušan i streljan.

Sef omladinske ekipe broj 72 Zebro u svom izveštaju od 18. maja iz Sevojna dostavio mi je sledeće: 'Omladinci Sevojna slabo shvataju šta ih ja učim jer među njima ima mnogo komunista. Meni — Zebro su mnogo pretili i komandanti mesta, govorili da više znaju nego Vi i ja i da im čet-

nici ne trebaju već komandanti. Pitali su nas šta mislimo da radimo kad dođu komunisti.«¹⁸

U izveštaju od 4. oktobra 1944. godine neki Staniša iz Užica obavestio je Radovića:

»Komunisti se nalaze na Ponikvama kod Stapara i drže zasede više Senića česme u Volujcu i onim kućama okolo. Njih tu ima oko 30. U Šljivovici po kazivanju jedne trojke od Savića koja je došla 2. oktobra ima ih oko 25—30 isto toliko u Čajetini samo u Mačkatu ima ih oko 80.«¹⁹

Sa teritorije Zlatiborskog korpusa, preko Užica, »Kondor« je razvijao obaveštajnu delatnost na prostoru preko Drine. Aktivnost njihovih informatora bila je usmerena na najvećim delom na otkrivanje snaga NOVJ, koje su krajem 1943. godine vršile pripreme za ulaz u Srbiju. Prikupljanje podataka je obavljano na razne načine, a naročito putem ubacivanja agenata na ovaj prostor pod vidom krijumčara i slično. U depeši Mihailoviću od 1. avgusta 1943. godine »Kondor« kaže da je poslao »švercere u Bosnu«, a u depeši od 22. novembra on obaveštava Mihailovića o još jednom vidu kamuflaže svojih saradnika:

»Primio sam znanju Vaše naređenje da razvijem obaveštajnu službu u pravcu Ničije zemlje (teritorija na okuci Drine oko Srebrenice — prim. autora) i danas sam pošao tamo po obaveštenje mog agenta gđu Nikicu Blagojević, delegata Srpskog crvenog krsta, za formiranje zdravstvenih zadruha na teritoriji srezova račanskog, užičkog i Ničije zemlje. Dao sam uputstva i za koji dan tačna obaveštenja koja ću Vam redovno dostavljati.«²⁰

U depeši od 23. novembra »Kondor« javlja o aktivnosti svojih ljudi protiv NOP:

»Četiri moja organa koja sam poslao u seljačkom odelu da prokrstare terenima koje drže partizani nisu se još vratila. Mislim da su ili pohvatani ili poubijani. Nedićev major Pavičević, sa kojim sam u vezi, izveštava me, da su partizani doživeli neuspeh na Zlatiboru i da se vodi borba na Javoru.«²¹

Dobiveni podaci o simpatizerima NOP-a u mestima koje je držao okupator često su dostavljani, preko određenih veza, okupatorskim ili Nedićevim policijskim organima, o čemu Radović 4. januara 1944. godine, obaveštava Mihailovića:

»Danas sam primio od Diše Jovanovića jedan spisak komunista iz Požege koji mi je dostavljen po Vašem naređenju. Odmah sam ga na pogodan način dostavio kome treba...«²²

Sličan je smisao i »Kondorovog« radiograma od 22. novembra 1943. godine. On javlja Mihailoviću:

»U Užicu se već dve noći hapse komunisti po spisakima koje je ovaj štab dostavio prestoniku gradske policije Tomoviću, koji je u našoj službi. Ovde je pomagao i šef nemačke obaveštajne službe Kolić, koji je bio na indirektan način upoznat sa podacima kojim smo raspolagali. Izvešten sam da je noću 21/22. vršeno streljanje nekoliko takvih. Komunisti su već javno digli glavu i grdili nas na sva usta, nazivajući nas petokoloncima i slično, pa su unosili paniku po čaršiji, ali im se doskočilo.«²³

Pored raznih formi obaveštajnog delovanja, Radović je naročito koristio metod provokacije. Ovim se služio specijalno u borbi protiv pristalica NOP. Pored ostalog, izradio je i lažni pečat neke proleterske brigade koji je otiskivao na pisma upućena, radi provokacije, licima za koja je smatrao da sarađuju sa NOP. O tome on piše 15. novembra 1943. godine Mihailoviću:

»Izradio sam ovakve blankete pa sa njima probam simpatizere crvenih, pišući im izvesna pisma i pozive. Očekujem dobre rezultate.«²⁴

A i »Antikvarnica 2« bavila se otkrivanjem agenata koje su nemačka, Ljotićeva i Nedićeva obaveštajna služba nastojale da ubace u četničke redove, pokušavajući tako da parališu delatnost četničke organizacije na terenu. Veći broj obaveštenja iz Užica navodi podatke o licima koja su sarađivala sa obaveštajnim ustanovama okupatora i kvislinga. U izveštaju od marta 1944. godine, »Kondor« javlja:

»Počev od 15. januara t.g. Ljotić ubacio na teren svoje odane partiske ljude da u civilu delaju protiv nas a za njega. Moji ljudi uhvatili su šefa terenskih agenata Klopanski Srečka. Imenovani je dobio da obradi teren Užičkog okruga. Podatke o saradnicima dao mi je na saslušanje. Za Crnogorski i Ariljski srez podatke sam dostavio nadležnim komandantima brigada. Njegov pomoćnik bio je Žarko Oljača.

Njihov zadatak:
da se na svaki način približe četnicima ili njihovim prijateljima i

1. da među četnicima Draže Mihailovića šire uticaj da se protiv Ljotićevaca ne bore već da beže;

2. da ljudi — seljaci ne idu u šumu, već da bacaju oružje pa da beže u gradove a tamo im niko neće ništa učiniti;

3. da prikupljaju podatke o mestu stanovanja četnika, o njihovom brojnom stanju i naoružanju, kao i o eventualnim namerama;

4. da prenose svuda zastrašujuće vesti kako ima mnogo komunista i da su četnici nemoćni da se protiv komunista bore.

5. da prikupljaju imena svih ljudi po selima koji su odani četnicima i ravnogorskom pokretu.

Ovaj Klopanović, inače preduzimač po zanimanju, rodom iz okoline Užica, imao je zadatak da u gornjem smislu organizuje Užički okrug. Inače na teren dolazi direktno iz Dobrovoljačkog korpusa. Podatke svom korpusu trebao je da dostavlja preko Dragog Veselinovića i Nikole Pašića iz Užica. Izjavljuje da su po svim okruzima Srbije pušteni na teren ovakvi agenti sa gore navedenim zadatkom.^{24a}

Borba četničke protiv Ljotićeve agenture vođena je u raznim formama i često je uzimala oštre oblike. Po svemu izgleda da se »Tetas« bavio kombinacijama, sa odobrenjem Draže Mihailovića, da likvidira Ljotića. Ovu zamisao onemogućila je kontraobaveštajna delatnost Ljotićeve agenture u četničkoj organizaciji. U izveštaju Radovića, koji datira od 18. aprila 1944. godine upućenog Mihailoviću, kaže se:

»Tetas' pouzdano saznanje sledeće: oficir na službi pored samog Čiče major Terzić, padobranac, šurak je majora Đorđevića. Isti je dočuo za kombinaciju sa Ljotićem i izvestio je svoga šuraka majora Đorđevića o planu koji je bio skovan u vidu zavere. Major Đorđević je hitno skrenuo pažnju Dimitriju Ljotiću da na put ni po koju cenu ne ide, jer da će biti smaknut. Ljotić je u Užice i na pomenuti sastanak dolazio, kao što sam naveo, prurušen i pod pseudonimom 'Vladimir Petrović', školski nadzornik.

»Tetas' pouzdano saznaje i tvrdi: major SDS Božidar B. Đorđević, slušalac dopunskog tečaja, odan je Nediću i stoji u Nedićevoj terenskoj tajnoj službi sa zadatkom:

a) da prikuplja podatke o vojničkoj organizaciji Draže Mihailovića;

b) da stupi u lične veze sa komandantima jedinica Draže Mihailovića i u Zapadnoj Srbiji;

v) da putem ličnog kontakta sa komandantima odreda Draže Mihailovića širi propagandu za pomirljiv stav između Draže i Nedića;

g) da ubedi komandante Draže Mihailovića da je Nedić potpuno nevin i da radi po instrukcijama vlade iz Kaira, ali da ga Draža smrtno mrzi zbog neslaganja iz vremena mira...

đ) da odredima Draže Mihailovića ponešto malo daje municiju, odela i speme kako bi ispao prijatelj...²⁵

Pod naslovom »Niš — pitanje Hermana« Radović je u svojim pribeležkama napisao:

»Formirati 'Antikvarnicu broj 3' u Kuršumliji sa filijalom u Prokuplju i Leskovcu.«²⁶

Preko Niša »Tetas« je delovao i na prostoru Kosova i Metohije prema Albaniji, o čemu Radović obaveštava Mihailovića:

»Arnautsko pitanje sastoji se u ovome: uglavnom strah od srpske odmazde nagoni Arnaute listom u komuniste, a komunisti smatraju da će u Arnautima naći dobre oružane borce. Jedan paradoks ove situacije jeste i u tome, što je preko svakog očekivanja, komunistički pokret u Albaniji jači nego što se ikad moglo pretpostaviti...

Naše Arnaute po svaku cenu treba umiriti od odmazde, naročito one koji pridu pokretu Draže Mihailovića u tome kraju. Sasvim je druga stvar kako će se posle uraditi sa njima.

Akciju protiv albanskih i arnautskih komunista (nazivam Arnautima naše podanike) treba suzbijati preko samih Arnauta, a ne preko Srba. Takav princip dosledno sprovoditi. U Đakovačkom kraju zadobiti saradnju Crnoglavića. Jedan od Crnoglavića vratio se skoro iz internacije i organizovao na hiljade ljudi, odmetnuo se od nemačkih vlasti. Pretpostavljam da Draža ima sa njim veze. U Podrinjskom srezu zadobiti neizostavno Mustafu Durgutovića, koji jedini nije dozvolio pokolj Srba u ovome kraju, čestit i pošten je čovek...«²⁷

Na istom izveštaju Radović je dodao:

»1. Cazim Cur — (dva sina) — bivši predsednik opštine Đakovica (pomogla ga naša država) — proveo kralja Petra od Uroševca do Žura (čovek od poverenja krune) veliki prijatelj Srba.

2. Osmana Ramadan — trgovac iz Đakovice (prijatelj Srba). Srbija ga podigla.

3. Đura Čejović.

4. Sulejman beg Crnoglavić (odlikovan Sv. Save) zaštitnik Srba. (Prefekt kosovske oblasti — Đakovica) Vignjević M.

Ganibeg (brat Cena-bega i Sulejman-bega) — pretendent za presto. Ođan — u Beogradu — protivnik Albanskog pokreta.

Očigledno, Radović je želeo da angažuje ove ljude, da bi razbijao delatnost NOP, oslanjajući se na elemente koji su od Kraljevine Jugoslavije imali koristi i sprovodili njenu politiku među Albancima na njenoj teritoriji.

U sastavu »Tetasa«, i pod istim rukovodstvom, delovala je i organizacija pod nazivom »Misteriozna propaganda« — MIP. Njena delatnost se sastojala u prenošenju zastrašujućih vesti, širenju letaka sa raznim glasinama koje su zvučale tajanstveno i davale utisak da se iza njih krije nešto ozbiljno i veliko. Cilj je bio da se izazove zabuna kod protivnika, stvori pometnja i nesigurnost. O radu ove organizacije »Kondor« 18. aprila 1944. godine obaveštava Mihailovića:

»MIP radi punom parom. Docnije ću Vas obavestiti detaljnije... Pored toga molio bih da mi se dodeli za poslove MIP Dobrosav Raonić 'Era', koga ste uputili kod Ostojića. Ja ga poznajem dobro. Sprečio bih ga da radi politički u svakom slučaju i ne bi se osetio kod mene. Za ovo ne bi trebalo da znaju drugi iz Vaše okoline.«²⁴

Za poslove ove organizacije »Kondor« je 19. marta 1944. godine tražio od Mihailovića da mu se pošalje i Dragoslav Stranjaković:

»Molim da mi pukovnik g. Dragiša Vasić stavi na raspoloženje 3 dobra omladinca, da sa njima razradim poslove ove službe (odnosi se na MIP — nap. autora) koja je vrlo važna. Pogođan bi bio mladi Stranjaković. Zbog angažovanja na Zlatiboru nisam se mogao temeljito posvetiti ovom poslu. Ipak, uzgređ, radim po nešto na formiranju ove naše 'pete kolone', koja će nam koristiti.«

»Kondor« je radio-putem pokušavao unošenje defetizma u nemačke redove. U svome izveštaju upućenom Mihailoviću 2. jula 1944. godine, kao šef MIP on piše:

»Gospodin Grbec izradio mi je jednu stanicu dometa 300 km. Sađa sa tom stanicom dajem cirkulare za Nemce, šaljući im na nemačkom jeziku otvoren tekst pun defetizma.

Posle završetka predaje teksta, javila se do sada dva puta jedna nemačka radio-stanica jakog kapaciteta i pitala ko je tamo. Nije odgovoreno. Ta moja stanica, koja daje cirkulare za Nemce, nema pozivnog znaka, već se javlja nekoliko puta kao: KABINE 99.

Ovo molim primiti k znanju da ne bi bilo kakve zabune. Docnije ću Vam lično pokazati tekstove koje sam poslao u eter, a koje su Nemci sigurno primili.«²⁹

Organizacija MIP je rasturala po Beogradu i drugim mestima i letke sa kratkim pozivima ili parolama, na primer: »Navijte Vaše časovnike na 5 do 12«, »Pomerite skazaljke Vašeg časovnika sa cifre šest na cifru dvanaest«, »Bela nedelja — beli teror« i tome slično.

RADIO-VEZE POD KONTROLOM OKUPATORA

Pored »Tetasa« postojalo je i nekoliko obaveštajnih grupa čiji su pripadnici bili vezani za rezidente sa kojima je kontakt održavao lično Draža Mihailović. Jedna od takvih bila je i grupa sa inženjerom Petrom Milićevićem na čelu, koji je imao pseudonime »Lorenc« i »Ante«.

Ovom obaveštajnom grupom najpre je rukovodio inž. Jovo Gašić, viši železnički činovnik u Beogradu. On je od 24. juna 1942. godine redovno dostavljao izveštaje Mihailoviću pod pseudonimom »Franc«. Nemci su ga 28. oktobra 1942. godine uhapsili i duže vreme zadržali u zatvoru. Sa njim je na prikupljanju podataka radio i inž. Petar Milićević koji je, kao saradnik četničke obaveštajne službe delovao u Beogradu sve do avgusta 1944. godine, kada se priključio četničkim odredima pri povlačenju iz Srbije. Prema Mihailovićevom iskazu, Milićević je poginuo na Zelengori 1945. godine.

Svoju obaveštajnu delatnost sa Gašićem Milićević je otpočeo u avgustu 1942. godine i na izveštajima se potpisivao zajedno sa njim. Obojica su radili na prikupljanju podataka koje su dostavljali Mihailoviću, kurirskim

putem. Redovna veza išla je preko komandanta Prvog ravnogorskog korpusa kapetana Zvonimira Vučkovića. Ponekad su i lično odlazili Mihailoviću u štab. Podatke su prikupljali uglavnom preko proćetničkih elemenata u Ministarstvu saobraćaja, i od drugih železničkih službenika na terenu.

Inž. Jovo Gašić sarađivao je i sa Dujom Ivezicem iz Banjaluke, koji je juna 1942. godine došao u Beograd. Od Izezića je dobio podatke o stanju četničke organizacije na teritoriji Banjaluke i o četničkoj saradnji sa Nemcima. Ivezic mu je dostavio i neke fotografije koje potvrđuju ovu saradnju, a od njega potiču i podaci o političkom stanju u Bosni 1942. godine, koje je Gašić dostavljao Mihailoviću.

Gašić je imao svoje saradnike i među pripadnicima nemačkih trupa. U izveštaju upućenom Mihailoviću 1. septembra 1942. godine on piše:

»Od Nemaca, stručnjaka za avijaciju, doznali smo sledeće: domaći Nemci u Sremu dostavili su do sada 5 raznih peticija Berlinu, u kojima traže, da se Srem odvoji od Hrvatske države i pripoji Srbiji jer im je teško u Hrvatskoj i boje se sukoba. Ove peticije odneo je za Berlin Nohhauzen avionom, a naš poznanik ga je vozio.«¹

Od ovog »stručnjaka za avijaciju« Gašić je dobijao razna obaveštenja: da Nemci nameravaju da izrade svoj tip aviona prema engleskom tipu »blenhajm«, kojim će, navodno, napadati engleske baze na Bliskom istoku, da Nemci prenose neke fabrike iz Nemačke u Austriju i Sloveniju; da su u četnički štab na Goliji stigli britanski oficiri, i slično.

Od »Nemaca iz generalštaba«, prema izveštaju od 14. septembra 1942. godine, saznavao se raspored nemačkih trupa u našoj zemlji, kao i izvesne pojedinosti na Istočnom frontu.

Od nekih ljudi iz Slovenije Gašić je obaveštavan o borbi i aktivnosti NOP na ovoj teritoriji. Dobivao je takođe podatke iz Niša, Užičke Požege i nekih drugih mesta Srbije.

Najveći deo Gašićevih obaveštenja odnosi se na stanje u Beogradu, na držanje Nemaca, Nedića i Ljotića prema četničkoj organizaciji. Često govori o razmimoilaženju među kvislinzima, a dostavlja podatke i o delatnosti nemačke obaveštajne službe.

U izveštaju 7. oktobra 1942. godine kaže da je neki Milovan Janković »pun, omanjeg rasta, star 45 godina, bivši jugoslovenski oficir, otpušten iz vojke, bavio se advokaturom, otputovao pre 20 dana u pravcu Carigrada, u cilju špijunaže za račun Nemaca. Treba da je već stigao u Carigrad«. U istom izveštaju se navodi:

»Dva nemačka špijuna iz Gestapoa nalaze se u Carigradu, Sterker i Majer, koji su otseli u Park-hotelu, radi špijunaže kako naših ljudi tako i Turaka. Potrebno je preduzeti mere da se likvidiraju.«²

U svojim izveštajima Gašić češće javlja i o prolasku nemačkih transporta kroz Beograd i daje ostale podatke koji bi mogli poslužiti saveznicima za bombardovanje Beograda, Topčidera i drugih mesta.

Posle hapšenja Gašića, Milićević je razvio i proširio veze, kako u Beogradu, tako i u mnogim mestima Srbije. Njegova služba je zasnivana najvećim delom na ličnim poznanstvima i vezama. Radio je samostalno i po vlastitom nahođenju. Odabirao je domen i forme rada orijentišući se uglavnom na ona pitanja koja je sam smatrao važnim. Izveštaji su mu bili cenjeni od strane Mihailovića, koji mu je na njima nekoliko puta zahvaljivao. Pored toga Mihailović se bavio i vrbovanjem lica iz nemačkih redova.

Petar Milićević je, nastavljajući obaveštajnu delatnost bez Gašića, povećao broj saradnika. U jednom izveštaju iz decembra 1942. godine³ on kaže da je stupio u vezu sa dva inspektora iz Uprave grada Beograda, od kojih je jedan Boško Ilić. Inspektori su prihvatili da organizuju dvojke i trojke u Upravi grada i po kvartovima. Ova dvojica mu takođe predlažu rad sa Nedićevom žandarmerijom, tvrdeći da bi ogromna većina od 1.400 žandarma, koji služe u Beogradu, prišla organizaciji Draže Mihailovića. Milićević dalje navodi u izveštaju da bi mogao, preko ovih inspektora, dobiti podatke o aktivnosti simpatizera NOP, koje bi inspektori prikupili preko predređenih policijskih organa. Na prvom sastanku sa njima inspektori su ga upozorili na aktivnost pristalica NOP u Beogradu i na formiranje organizacija NOP po periferiji grada.

U decembru 1942. godine Milićević je uspostavio kontakt i sa poručnikom Dušanom Popovićem, koji je došao u Beograd iz štaba generala Trifunovića radi orga-

nizovanja rezervnih oficira. Na ovom zadatku, zajedno sa Popovićem, radio je i Milićević preko načelnika Ministarstva poljoprivrede dr Božidara Popadića. Popović je ostao sa Milićevićem na radu u Beogradu nekoliko meseci i pomagao mu na izradi karte sa raznim objektima u Beogradu, a spremao se da preko Bugarske pređe u Turšku. Pošto je otkriven od Gestapoa, sklonio se iz Beograda u Južnomoravsku grupu korpusa, kod majora Đurića. Za vreme boravka u Beogradu Dušan Popović je slao posebne izveštaje Štabu generala Trifunovića. Popović je imao i svoju radio-stanicu.

Preko industrijalca Bogdana-Bode Mihailovića, koji je radio pod pseudonimom »Jug Bogdan«, Milićević je održavao vezu sa poslanstvom izbegličke vlade u Ankari. Veza je uspostavljena radi pružanja novčane pomoći organizaciji Draže Mihailovića od strane emigrantske vlade. Milićević je primljeni novac, prema Dražinim uputstvima, neposredno delio komandantima na terenu. Prema Milićevićevom izveštaju od 22. januara 1944. godine, vezom preko »Jug Bogdana« primljeno je 25 miliona dinara.⁴

Milićević je krajem 1942. i početkom 1943. godine radio i na organizovanju sabotaže na železnicama, i to preko železničkih službenika. Akcije sabotaže su se sastojale u sipanju fino prosejanog peska u ulje za mazivo, usled čega se zaribaju cilindri i lokomotiva zastane na otvorenoj pruzi. Milićević je obavestio Mihailovića da je ovakav način sabotaže pokazao dobre rezultate i da je veći broj lokomotiva bio privremeno izbačen iz upotrebe.

Priličan broj Milićevićevih obaveštenja se odnosi na transporte koji prolaze kroz Beograd. On redovno obaveštava o broju transporta i pravcu kretanja, i o sadržini i materijalu koje transporti prevoze.

Dajući podatke o raznim fabrikama koje koriste Nemcima u ratne svrhe, Milićević navodi za direktora fabrike u Rakovici inž. Emila Matića da je još pre rata bio povezan sa nemačkom obaveštajnom službom, i da je zbog toga ostao i dalje direktor.

Milićević je održavao vezu i sa Lukom Spartaljom, direktorom fabrike, koji je obaveštajnu delatnost obavljao pod pseudonimom »Ulma«, i koji je četničkoj organizaciji dostavljao veće količine eksplozivnog materijala i upaljača za bombe.

Za obaveštajni rad Milićević je angažovao i majora Danila Stojanovića Daču, generalštabnog oficira koji je za vreme okupacije najpre bio obaveštajni oficir u Nedićevoj SDS, a zatim šef vojnog kabineta Dragog Jovanovića. Za Stojanovića, u izveštaju od jula 1944. godine, Milićević kaže da je ranije bio izraziti pristalica Ljotića i Nedića, ali da će ga zbog važnih podataka ipak koristiti. U junu 1944. godine Stojanović je dobio pseudonim »L 3«. Uglavnom je dostavljao obaveštajne dnevne biltene o stanju u Srbiji, koje su podređeni organi SDS pod »strogo poverljivo« dostavljali nadležnim komandama. Istovremeno je obavestavao o stanju u Beogradu i o pojedinim poduhvatima Nedićeve vlade. Biltene je Milićević neposredno dostavljao Vrhovnoj komandi. Pored Stojanovića, Milićević je imao u redovima SDS još nekoliko obavestajaca sa kojima je bio u vezi tokom 1944. godine.

Istaknuti obaveštajni rezident, na direktnoj vezi sa Mihailovićem, bio je i Ratomir Pavlović-Rajko koji je imao i pseudonime »Vanda« i »Marga«. Njegova obavestajna delatnost datira od polovine 1942. godine. Od tada pa do decembra 1943. godine radio je kao obaveštajni oficir Krajinskog četničkog korpusa, a zatim je postao obaveštajni organ Vrhovne komande u Beogradu.

Pavlović je rođen 1913. godine u selu Blaznavi, srez oplenački, po zanimanju je bio advokatski pripravnik, a za vreme okupacije je stanovao u Pašićevoj ulici br. 3 u Beogradu.

U jednom dokumentu Krajinskog korpusa iz drugе polovine 1943. godine, za Pavlovića se kaže da je rezervni pešadijski poručnik, i da je u četničkoj organizaciji od juna 1943. godine u funkciji obavestajnog oficira korpusa, a zatim se nastavlja:

»Vrlo snalažljiv za obavestajnu službu višeg stila. Predložen za Belog Orla V stepena. Korisno je zadržati mu ime u tajnosti jer dela u Beogradu.«⁵

Mada se u ovom dokumentu navodi da je Pavlović u organizaciji Draže Mihailovića od juna 1942. godine, postoji jedno naređenje majora Marinkovića, od 30. septembra 1941. godine, kojim se Pavlović poziva da dode »u vezu sa kojim od gorskih štabova i stavi se na službu kao rezervni oficir«. ⁶ Međutim, ne raspolaže se podacima o Pavlovićevoj delatnosti iz tog perioda.

Obaveštajna delatnost Pavlovića bila je vrlo opsežna i, uglavnom, usmerena na dva osnovna pravca: na otkrivanje strane agenture u Jugoslaviji i na otkrivanje pristalica narodnooslobodilačkog pokreta i njihove delatnosti.

Njegov rad po ovim linijama tekao je planski i nije se sastojao samo u registrovanju pojedinih lica i događaja, kao što susrećemo u većini slučajeva u obaveštajnoj službi organizacije Draže Mihailovića, nego u sistematskoj obradi, kontroli i praćenju pojedinih lica.

Pavlović je uspešno izvršavao ove zadatke jer je održavao bliske veze sa Nemcima, a s druge strane, u svojoj obaveštajnoj mreži imao je i rukovodioce i agente Specijalne policije u Beogradu.

Najveći broj agenturnih razrada vođen je preko Specijalne policije, odnosno njenih agenata, a isto tako preko njih izvođena su hapšenja pojedinih lica po naređenju Pavlovića, posle čega su ona predavana četničkim štabovima.

Pavlović je održavao naročito bliske veze sa Nemcima koji su radili u beogradskom Abveru na Dedinju.

Zahvaljući tim vezama, on je uspevao da izbegne hapšenje od strane Gestapoa, koji je raspolagao izvesnim podacima o njegovom radu za četničku organizaciju. Evo šta on, pored ostalog, govori u izjavi koju je dao obaveštajnom organu Krajinskog korpusa 12. novembra 1943. godine u vezi s nekim materijalom Gestapoa o njemu zbog koga je on saslušan u Abverštele na Dedinju:

»Ja se optužujem da sam izdao Antona Križeka i označio ga kao dvojnog špijuna (ovi telegrami o Križeku su slikani), da imam radio-stanicu u Beogradu, tj. da Velja Piletić ima radio-stanicu u Beogradu, da sam ja Oton i da dajem dragocene podatke o Nemcima i njihovom kretanju i merama.«⁷

Dalje, u istoj izjavi, Pavlović iznosi tok saslušanja koje je nad njim vodio dr Rauter iz Abverštele, inače prijatelj inž. Grotea (koji je takođe radio u Abverštele) sa kojim je Pavlović u vrlo bliskim odnosima, i na kraju navodi da je na saslušanju, zahvaljujući tim okolnostima, uspeo da pobije sav materijal koji je imao Gestapo protiv njega.

Pavlović u toj svojoj izjavi navodi da je, u cilju lakšeg kretanja po Srbiji, i da ne bi eventualno bio hapšen od Gestapoa uspeo da dobije ovlašćenje od Dinstštele

Feldpost Muner 20579 — u stvari od Abverštele na Dedinju — da može nabavljati namirnice za ovu jedinicu.

Govoreći dalje o svojim odnosima sa Nemcima, Pavlović, u istom dokumentu, na jednom mestu kaže:

»Sa mnom rado razgovaraju (Nemci iz Abverštele — napomena autora) i osećam da im konveniram. Možda je tu i neki Intelidžens servis, pa kako ja ništa ne dostavljam protivu saveznika, možda me i zato štite. Naprotiv, kada sam bio i upoznao se sa Englezima, ja sam rekao da nisu kod Velje, (Piletića — nap. autora) a kada su docnije otišli ja sam rekao da su bili kratko vreme i otišli, dalje...

Grote mi je rekao da mu je Rauter rekao da na svaki način gleda da mene dobije i da radim za njihov račun. Isto mi je Grote rekao da ove sa Dedinja interesuje svaki Englez i njihov agent.«

O Erihu Groteu, koji se pominje u ovoj Pavlovićevoj izjavi, komandant Krajinskog korpusa Piletić svojom depešom od 20. septembra 1943. godine izveštava Mihailovića:

»Nemac Erih Grote oženjen Srpkinjom, živi 18 godina u Beogradu, simpatizuje naš pokret, sarađuje sa nacionalnim elementima i pomaže. Sada je u nemačkoj obaveštajnoj službi u Beogradu. Može se iskoristiti. Veza preko mene.«⁸

U vezi sa ovom depešom Mihailović odgovara Piletiću 22. septembra 1943. godine:

»Koristite obazrivo inženjera Eriha Grotea. Pazite da nam ne podvali pošto je Nemac.«⁹

Da je Erih Grote zaista bio korišćen u Pavlovićevoj obaveštajnoj mreži, najbolje potvrđuje već navedena njegova izjava u kojoj kaže:

»... Grotea sam uvukao u još jednu neprijatnu stvar a to je: učestvovao je sa mnom u otmici Mirkovićeovog tutora fon Švanebaha, koga smo odveli tobože da se oprostí od Mirkovića (Vlade — nap. autora), jer sam ja pomoću Paranosu u noć pustio Mirkovića da utekne i Paranos ga sklonio u odred 76. (Avalski korpus — nap. autora). Tamo smo Švanebaha saslušali. Poricao je da zna ma šta o Vladinom radu. Priznao je i dao masu imena po komunističkoj liniji koji su dolazili kod Vlade za poslednja tri meseca, to je Vlada priznao sve kada su ova imena Vladi pokazana. Likvidaciju Švanebaha zahtevala je naša policija, jer je Švanebah bio dobro kotiran kod Gestapoa i mogao je da traži uručenje Vlade Gestapou, te bi se u tom slučaju odmotalo klupče po nacionalnoj liniji

a ne komunističkoj. Grotea sam naterao na ovu otmicu na taj način, što sam mu predstavio da je Paranos saslušao Mirkovića i da je Mirković priznao da je Grote sa mnom nosio stanicu u šumu, te Paranos ne može da spava jer je u neprilici, ne može protivu kumova, a predmet bi morao da dostavi Gestapou, pošto je Grote Namac. Ovo sam uradio za to jer sam na taj način uplašio Grotea i on je sa svojim kolima odveo sa mnom i Zoranom Švanebaha, jer je on bio opasan i uticajan čovek. Znao je sve što smo ja i Grote radili sa Vladom. Bio je dobar sa Gestapoom i kao Rus emigrant — opasan. Na ovaj način oduzeo sam Groteu ruke da iz slučaja Mirkovića ne stvori zaključak da Paranos ovako postupava i sa svim nacionalcima, koji mu padnu u ruke, te bi mogao ovakav dokazni materijal da posluži Nemcima, da policiji, koja je inače osumnjičena, naškodi pa da je i ukine. Švanebah je streljan u 76 (Avalski korpus) kod majora Svete Trifkovića. Ja ću i u buduće tamo voditi ljude koji to zasluže, te neka im sudi narodni sud da mi se docnije ne bi prebacilo da radim na svoju ruku.«¹⁰

Rad obaveštajne mreže Pavlovića po pitanju otkrivanja nemačke i druge strane agenture u našoj zemlji odvijao se u pravcu otkrivanja delatnosti stranih agenata, njihovih veza, kretanja, boravka i slično, što se postizalo stalnom kontrolom nad njima i sistematskom obradom.

Primer ovakvog rada unekoliko pruža obrada dvojnog agenta Antona Križeka, o kome komandant Krajinskog korpusa izveštava Mihailovića 12. aprila 1943. godine, a na osnovu podataka dobivenih od Pavlovića:

»Moj obaveštajni oficir Rajko Pavlović iz Beograda javlja: Čeh Križek Antonije je dvojni špijun. Preneo pisma i nešto zlatnika od Vasilija Trbića i pukovnika Rakića njihovim ženama; milion trista hiljada starih hiljadarki Rusko-
viću Otonu kog je prebacio za Ankaru i predao Tupanjaninu.

Petnaest malih i jedan veliki brilijant primio je Križek od Tupanjanina. Doneo iz Ankare razna privatna pisma i 40 kofera odeće i namirnice. On se nudi za delikatniju službu tj. prenošenje važne pošte Sumekovića, (poslanik Kraljevine Jugoslavije u Ankari — nap. autora), a gornjim sitnicama težio da stekne poverenje u vezi sa našim ljudima preko granice.

Sad će prevesti u Ankaru studentkinju Ikoniju koja nosi knjige o hrvatskim zverstvima. Rajko Pavlović ide s Križekom u Ankaru. Odobrite i stilizujte falsno (lažno — nap. autora), izlaganje situacije u falsnu šifru što bi odneo Sumenkoviću. U pismu da se iznese i stav naroda prema Englezima kako konvenira Nemcima, a da nije na uštrb naše stvari.

Sad je Križek prikupio pedeset pisama. U svom pismu sifra 'S' sudi i član Vrhovne trojke u pismu izneo objektivno o Nediću i Ljotiću a za Vas kaže da grešite što ne saradujete sa političarima. Otkriva mnoga imena u vezi sa pučkom arhivom. Grdi se 1001, hvali Đurić, za Vasića da je levo, a govori i o svađi oficira.

Zvani 'saveznik' piše Tupanjaninu da se izmirite sa komunistima. Rajko video jedno šifrovano pismo. U mnogim pismima se netačno iznosi. Dajte uputstva i savet da predstavi stanje u našu korist. Poznaje situaciju sem u Bosni. Javite Londonu da obznani: 9 Pavle dolazi, a to je Rajko.

Sifra 'S' u pismu kaže o krađi utvrđenoj u Beogradu i otkriva lica koja su krala. Rajka košta pasoš 4.000 dolara; odobravate li da nam ovde preda 300.000 dinara a da toliko uzme od Šumenkovića. Odgovorite mi na Cukavca u Solunu...

Rajko ide za Ankaru bez obzira da li će mu odobriti novac za pasoš. Ovo radi znanja.«¹¹

Međutim, kombinacije sa Križekom su propale, jer je ustanovljeno da je on radio kao agent dvojnik za nemačku obaveštajnu službu i jugoslovensku izbegličku vladu preko Tupanjanina u Carigradu.

Izveštavajući Mihailovića jula 1944. godine o agentu nemačke obaveštajne službe Vojislavu Gavriloviću, Pavlović kaže sledeće:

»Vojislav Gavrilović, hemičar iz Beograda, star oko 50 godina. U tesnoj vezi sa nemačkom obaveštajnom službom. Daje neprijatelju dragocene podatke. Naročito otkriva mesta gde se Vi nalazite. Neprijatelju je dao do sada dva mesta. Jedno sam Vam ranije javio a to je g. Dobrinja, a drugo Pranjani. Ovo doznaje, kako je sam rekao, od nekog Vašeg dobrog prijatelja preduzimača iz okoline Čacka. Taj preduzimač ima ćerku i sina. Oboje su komunisti. Kada se otac vrati od Vas on sve deci priča. Deca su u vezi sa Gavrilovićem. Gavrilović je komunist i ima visoke veze. (Da bi zakamufilirao svoj rad za nemačku obaveštajnu službu, Gavrilović je često govorio da je komunist, što mu je istovremeno poslužilo za eventualno prodiranje u redove NOP i njegovih simpatizera — nap. autora). U neposrednom razgovoru je sa nemačkim obaveštajnim krugovima. Juče, 14. jula se hvalio da sutra 15. jula izlazi u Beogradu podzemni komunistički list Udarnik. Obecao je da će mom prijatelju dati jedan primerak. Ako ga dobijem, uputiću Vam.

... Stanuje u Strahinjića Bana broj 74. Hapšen je od Specijalne policije i po nalogu Nemaca (vojne obaveštajne službe) odmah je pušten. Ima sve isprave jedne velike nemačke obaveštajne jedinice. Druguje sa nekim Pašićem koji

ima apoteku u Kraljice Marije ulici i tu je Vojislav po ceo dan.

Majka mu je sa familijom u selu Divci kod Valjeva. I na familiju treba obratiti pažnju.

Od 1941. godine održava vezu sa visokim nemačkim krugovima. U ovoj 1941. godini je već imao velike poteze i znao je politiku Komunističke partije. Još tada je prebacio u Tursku Dudu Nikolića, advokata, kao agenta Gestapoa. Samo ga je Duda iskoristio i sada se nalazi u Kairu. Vršio je propagandu na Kairskom radiju.«¹²

Na kraju ovog izveštaja Pavlović je naknadno do-
dao:

»Predao sam ga živog Saši. Tražite saslušanje.«

O metodičnosti Pavlovićeve »razrade« stranog agenta u našoj zemlji svedoči i jedan njegov izveštaj bez datuma upućen Mihailoviću:

»Vojislav Radović, rodnom iz Crne Gore, kao večiti student bio u Francuskoj. Po slomu Jugoslavije oženio se sestrom vinara Bruna Mozera iz Zemuna. Radi za Nemce. Bio je prijatelj Nemca Krausa, koji je bio šef Gestapoa u Beogradu. Meni je pričao da mu je Kraus izdejstvovao odmah po dolasku nemačkih trupa u Jugoslaviji da dobije komesarijat velike jevrejske fabrike Elke u Beogradu. U ovom komesarijatu Radović je ukrao oko 20 miliona dinara. Dao je prilog za naš pokret. Vezao se za grupu kraljevih školskih drugova. Pomagao je i svome kumu advokatu Subotiću, izbeglici iz Bosne (koji je radio u Beogradu, Pašićeva br. 9) da utekne u šumu i od Subotića je crpeo dobre koristi. Igra veliku igru i putuje stalno u inostranstvo. Za poslednjih šest meseci bio je tri puta u Švajcarskoj i četiri puta u Pešti. Sada je isto u inostranstvu. Njegov šurak Bruno zna gde je sada.«¹³

Pavlović često, na osnovu podataka kojima raspolaže, signalizira Mihailoviću da se u pojedinim četničkim štabovima na terenu nalaze nemački agenti. Pored toga, on i svoju mrežu direktno usmerava na otkrivanje i »razrađivanje« takvih lica. Tako u depeši Mihailoviću od 16. marta 1944. godine, on izveštava:

»U Đurićevom štabu ima nemačkih agenata. Sto se kod njega odigra, Nemci brzo znaju.«¹⁴

U izveštaju, novembra 1943. godine, Pavlović iznosi o ljotićevcu Zoranu Vukoviću sledeće:

»Sa njima (Nemcima iz Abverštele — nap. autora) sarađuje Zoran Vuković. Muž špijunke Bauderrer (nemačke špijunke). On ima legitimaciju zvaničnu i ceo dosije na Dedinju. O ovome nikome ni reči sada, jer mi je Grote rekao. Zoran je po mom saznanju u vezi sa Sašom Mihailovićem. Da li ima od Saše kakve zadatke ja ne znam, ali jedno mi je jasno i dostavljam pouzdano da je u stalnom kontaktu sa Dedinjem. Uostalom on okreće milionske poslove sa Nemcima, a Nemci ne daju i ne dozvoljavaju to radi lepih očiju. Budućnost će reći svoje. Ja verujem da je Zoran dostavio nešto protivu mene Vrhovnoj komandi. Docnije ćemo raspraviti sve i biće jasno. Zoran sarađuje i okreće poslove sa čuvenim hohštaplerom i agentom Gestapoa Batom Milenkovićem, ranije bivšim novinarom iz Beograda, koji se sada ponovo oženio sa nekom Slovakijom i sa dvoje dece poslao u Slovačku, a on ostao sam. Sa ovom grupom je sarađivao i Aleksandar Simić, bivši činovnik Presbira, a posle rata je radio kod Šela benzin. On je trebao da bude uhapšen od Dedinja kada je bila kapitulacija Italije jer je bio u vezi sa italijanskim špijunima i po mom uverenju i kako mi je Simić pričao radio po nalogu Države iz Vrhovne komande štaba Jugoslavije, da Talijane nagovori da stvore talijanske trupe mostobran u Albaniji. O Simiću sam dao vrlo lepo mišljenje, koliko sam ga ocenio za pet dana poznanstva, Sotiroviću i molio da ovaj dostavi Vrhovnoj komandi. Simić je saslušan na Dedinju. Kod Grotea je prenoćio dok Grote nije ublažio stav. Dve noći Grote nije prijavio Dedinju Simića, jer smo se dogovorili da Simića pošaljemo u šumu. Grote sumnja u Zorana Vukovića da je ovaj dostavio da je Simić kod Grotea, samo da na neki način otežaju Groteov položaj. Grote je isto doznao da je iz ovog kruga i telegram kompromitujući o njegovom srpskom radu, koji nije u skladu sa zakonima njegove zemlje. Simić je saslušan na Dedinju, pušten i dao časnu reč da neće uteći. Utekao je ostavljajući vrlo nesređene prilike tj. svoje saradnike u neprijatnoj situaciji, naročito nekog doktora koga je Simić označavao kao svoga šefa i čoveka za koga zna Vrhovna komanda. Taj doktor je dobio pre mesec dana dvojke. Za njega treba da zna Saša Mihailović. Nemci sa Dedinja znaju ime doktora, kao i više Simićevih saradnika. Dodajem, Simić ima za metresa varietkinju iz 'Ruskog Cara' neku Fortunu, te sam ja ovoj savetovao, pošto sam znao da je ordinarna kurva, da nekako bude lepo sa Groteom i neka se upusti s njim u intimnije odnose, ne bi li na taj način prenela sve brige na Grotea, te neka Grote iznalazi način da zaštiti doktora i njegovu porodicu. Sa Fortunom je imao sastanak i Zoran, i to kao savetodavni prijatelj njenoga Simića. Ne znam kako su tumačene ove moje reči upućene Fortuni — kurvi.

Važno je ovo. Da sam Simiću dok je noćio kod Grotea rekao da se čuva jer ga sigurno prate. Docije Simić mi je rekao da ga je jedan kapetan sa Dedinja vrbovao za njihovu stvar.«¹⁵

Očigledno, Pavlović je otkrio Vukovića kao dvojnog agenta, a izveštaj šefa obaveštajne službe Komande Beograda od 4. marta 1944. godine to isto potvrđuje i za Simića, koga Pavlović pominje zajedno sa Vukovićem. Za Simića se u tom izveštaju iznosi da se posle odlaska u četnike nalazio u nekoj jedinici kod Arandelovca, i da je Grote često putovao u tom vremenu u Arandelovac, sigurno radi sastajanja sa Simićem.

U obaveštajnoj službi Pavlovića, po pitanju Nemača, bila je korišćena i Anka Kadijević iz Beograda. Ona je imala zadatak da preko Grotea, s kojim je bila u intimnim odnosima, saznaje razne interesantne stvari. Pored toga, ona je korišćena i po drugim pitanjima. Evo šta o njoj piše Pavlović u već citiranom izveštaju od novembra 1943. godine:

»Anka Kadijević, kći Ilije Kadijevića, restoratera iz Beograda. Sarađuje aktivno u našem štabu u Beogradu. Zabavlja mi Grotea. Upoznata je sa sadržinom posla. Putovala sa nama i nosila telefonsku stanicu. Raznosi našu poštu po Beogradu. Ranije mi je nesvesno pomagala, sada svesno. Živela je i zabavljala se sa jednim italijanskim oficijom i sada gleda da se otkupi da je ne bi naši šišali posle rata. Izdao sam je da je saradnica našeg štaba. Pričam joj da treba da pipa sve kod Grotea jer je on slab prema njoj, a drugo za to može docije dobiti i medalju ili kakvu pohvalu.«¹⁶

U svom radu na otkrivanju agenata nemačke obaveštajne službe, Pavlović je koristio i nemačkog majora Bekla, koji je, posle hapšenja od Nemaca, degradiran u poručnika. Pavlović je imao nameru da kroz saradnju sa Beklom otkriva obaveštajce koje je ovaj imao u našoj zemlji. U jednom svom izveštaju Mihailoviću iz druge polovine 1944. godine Pavlović piše o Beklu:

»Major Becl bio u zatvoru 42 dana. Nemački je oficir marine. Bio u Jugoslaviji pre rata. Pušten iz zatvora 18. juna. Od Kašea dobio poziv da dođe u Zagreb i da će ponovo imati puno poverenja, kao i pre zatvora. Zatvoren je bio jer je davao četnicima oružje i kokarde. Kaže da je saradivao sa Vranješevićem u Bosni. Molim pitajte Vranješevića kakav je Becl. Sada je degradiran na poručnički čin. Mene ovo intere-

suje jer se Bekl vraća iz Zagreba za 5 dana i kaže da će da sarađuje sa Srbima i da će Srbe pomoći u borbi protivu Srba. Kašeu će podneti ovakav izveštaj o situaciji u Srbiji. Molim zapišite u Vaš notes Bekla i zvaćemo ga Mitke. Isto zapišite u Vaš notes Otona. Njega ćemo zvati Ljuba. Kaše a iz Zagreba zvaćemo Bata. Prilažem pismo tj. kopiju pisma koju je Bekl nameran da preda Kaše u. Bekl se vraća stalno u Beograd i obećao je da će od Kaše doneti predlog sa nemačke strane.

Sa Beklom me je upoznao naš izvoznik Velja Jovanović iz Beograda.

Obzirom da se vraća Bekl a on ima svoje ljude u svima većim gradovima, to je potrebno da se naši najpoverljiviji ljudi ukopčaju sa njegovim i da ih blokiraju naročito u manjim gradovima. Ovako, Beklovi ljudi, koji inače govore odlično srpski povedu sa sobom 5 do 6 saradnika i tako rade u Kraljevu, Čačku a mi za njih i ne znamo. Molim da se odredi jedan veći broj oficira, obaveštajaca, a ja bih im rekao u kojem gradu da pronađu Beklove ljude. Ovo najveća tajnost. Cilj mi je da otkrijemo njegove ljude, tako da naša organizacija zna ko je ko. Molim da mi odgovorite po ovom pitanju.¹⁷

Kasnije, četnički komandant Zapadne Bosne pukovnik Vranješević je o Beklu obavestio Mihailovića:

»VK tražila je od mene podatke za nemačkog majora Bekla i ja sam odgovorio da ne postoji nikakav major Bekl nego da postoji poručnik Bekl ili major Beneš.

Poručnik Bekl je bio instruktor domobrana na Karanovcu i dobro je stajao sa Lazom Tešanovićem te ga ja preko Laze Tešanovića poznajem.¹⁸

Obaveštajna služba Pavlovića bavila se i vrbovanjem lica koja su se nalazila na poverljivim mestima u nemačkoj vojsci, angažujući ih za svoje potrebe. U strogo poverljivom izveštaju 22. jula 1944. godine, koji je preko Pavlovića stigao Mihailoviću, pored ostalog, piše:

»Gefrajter Branko Mandić, Srbin, rođen u Somboru, star 22 godine, pre 10 godina otišao u Nemačku, gde je svršio srednju školu. Po ulasku Nemačke u rat, spomenuti je mobilisan od strane nemačke vojske, te kao poznavalac nemačkog i srpskog jezika određen je za kurs za odgonetanje šifriranih depeša, koji je sa uspehom završio a tada je prekomandovan u komandu za Jugoistok u Beograd (odeljenje za strogo poverljivu arhivu). Po mom dolasku u Beograd slučajno sam se sa istim upoznao, i nakon kraćeg vremena us-

peo sam kod njega toliko, da mi je poverio u kojem svojstvu se nalazi u radu kod te komande.

Odmah sam obavestio poverenika Čičinog o tome i tražio sam od komandanta zlatiborskog korpusa sa kojim je poverenik u stalnoj vezi, instrukcije kako bi mogli upotrebiti ovoga čoveka. Odgovor je bio da tražimo od njega da nam saopšti sve ono što se tiče naše vojske. U tom smo i uspeli, tako da nam je on kroz tri meseca saopštavao sve što je bilo za nas važno, a osim toga nam je poverio da je tom odelenju poznata šifra kojom se mi dopisujemo sa Čičom putem radio-telegrafije. Čak nam je davao originalne dešifrovane naše telegrame. Saopštio nam je osim toga da su oni u stanju odgonetati svaku šifru ma kako ona bila komplikovana i ma kako se ona često menjala. Radi se samo o tome da li će im za rešavanje šifre trebati nekoliko sati ili jedan dan. Savetovao nam je da upotrebimo jedini siguran način, da se kodeks ne upotrebljava istim redom kao prošle nedelje, nego da se onaj od ponedeljnika upotrebi u sredu, onaj od srede u ponedeljnik itd. Naravno da će se i po tome sistemu moći odgonetati, ali će biti potrebno nekoliko dana dok se u toj mešavini snađu a dotle će se moći bez smetnji povećati ono što je javljeno.

Nemci su, na primer, odgonetali depešu sa nalogom za prelaz četnika u Srem i dočekali su tačno na onim mestima četnike, koji su nameravali da pređu. Zatim su bili obavešteni i o Vidovdanskom kongresu nacionalnog komiteta koji je održan na Ravnoj gori, ali nisu ništa poduzimali smatrajući da im za sada ova stvar nije opasna.

Na traženje komandanta zlatiborskog korpusa a i radi same bezbednosti ovog vojnika, otpremili smo ga u zlatiborski korpus, u kojem će poslužiti za organizovanje radiotelegrafске službe, tj. otkriće ključ za dešifriranje depeša. On je napustio nemačku vojsku sasvim i ostaje kao pripadnik četničkih redova. Sa sobom je poneo svu svoju ratnu spremu kao i dosta municije a preobučen u uniformu srpske straže, praćen iz Beograda do komande zlatiborskog korpusa jednim specijalnim kuriror.

U zamenu za njega, ostao nam je u nemačkoj komandi u istom svojstvu našeg obaveštajca jedan narednik, koji će nas dalje obaveštavati o rezultatima novoprimitljenih šifara zlatiborskog korpusa, sve dotle dok se bude osećao siguran da Nemci nisu ništa primetili, u kom bi slučaju pošao istim putem kao i onaj prvi.¹⁹

Međutim, i pored svoje lične sposobnosti za obaveštajnu delatnost, Pavlović, očigledno, nije uspeo da prozre veliku Abverovu igru koju je ovaj veoma uspešno vodio preko njega i Grotea.

Zbog nagovaranja nemačkog vojnika na bekstvo, Gestapo je uhapsio Milana Grubića. Već prilikom prvog saslušanja se konstatovalo da on treba četničkoj organizaciji Draže Mihailovića i da je prilično upućen u nju. Zbog toga je za njega pokazalo interesovanje nekoliko obaveštajnih ustanova okupatora, a ponajviše prislušna služba Abvera »Vod Wollny«. Razlog za ovo bila je Grubićeva izjava prilikom saslušanja 26. jula 1942. godine, krkata obaveštenjima o četničkom pokretu:

U zapisniku sa tog saslušanja pored ostalog piše:

»Personalije:

Zovem se Milan Grubić, rođen 9. aprila 1919. godine u Pazovi (Srem) kao sin Mihajla i Jelene, rođene Popović. Ja sam bivši Jugosloven srpske narodnosti.

b) Radio:

Najvažnije sredstvo za održavanje veze u pokretu Draže Mihailovića je radio.

Jedno opšte naređenje Draže Mihailovića kaže, da sve brigade treba da raspolaze radio-aparatima. Ipak, sve brigade verovatno nisu snabdevene radio-aparatima.

Najveći deo raspoloživih aparata sačinjavaju amaterski aparati koje su amateri sami izradili, kao i nekoliko predajnih instalacija ranije jugoslovenske vojske. Aparati amaterske izrade imaju talasnu dužinu od 20—120 m. Aparati ranije jugoslovenske vojske rade verovatno na kratkim, srednjim i dugim talasima. Predajne instalacije snabdevaju se strujom iz baterija, akumulatora ili generatora.

Radio-saobraćaj Draže Mihailovića između brigada i Štaba Draže Mihailovića obavlja se na 80—85 m. Radio-stanica Draže Mihailovića ima pozivni znak EJO. Od strane pojedinih komandanata isključivo se upotrebljavaju šifre. Postupak je u jednostavnom metodu pomoću kocki, čije rešenje proizlazi iz knjige 'Komunizam na beogradskom univerzitetu za vreme Jugoslavije' od Dimitrija Ljotića.

Rukovodeći oficir za vezu tj. referent za radio-vezu, bio je Saša, koji je ujesen pr. g. prilikom jednog boravka Draže Mihailovića na Ravnoj gori izradio uputstvo za rukovanje radio-aparatima, a verovatno i metod šifrovanja.

Sledeće stanice rade na 80—85 m: Beograd, verovatno Draže Pavlovića 13 II (stan radio-telegrafiste), Ravna Gora, verovatno u manastiru Gornjaku, u Ribarima, verovatno u školi. Ova stanica je radio-stanica III Štaba. Jedna druga stanica nalazi se u Leskovcu (štab Rudničkog odreda).

Mesto zadržavanja glavne radio-stanice Draže Mihailovića je nepoznato, pošto je ovo pokretna radio-stanica i Mihailović prilikom svojih putovanja nosi sa sobom radio-stanicu. Radio-telegrafista ove radio-stanice zove se Dejan.

Ujesen prošle godine održavao je Saša radio-saobraćaj sa Londonom i Maltom na 260—265 m. Dupli postupak pomoću kocki. Radio-saobraćaj sa Londonom obavlja sada u štabu Draže Mihailovića radio-telegrafista Dejan. Verovatno postoji još i sada radio-saobraćaj sa Maltom.

Da li se obavlja radio-saobraćaj sa Kairom, nije mi poznato.

Ujesen prošle godine doneo je jedan engleski kapetan jedan kod koji se verovatno sastojao iz brojeva. Engleski uticaj na radio-saobraćaj i na postupak oko radia ne postoji. Firma za snabdevanje baterijama i pojedinim radio-delovima je Bogdan Vraneš, Beograd, Kralja Ferdinanda 15. V. mora da zna, da su rezervni delovi namenjeni Draži Mihailoviću, jer sam mu to ja sam pričao.

Završna izjava:

Time, što sam hteo da nagovorim jednog nemačkog vojnika na bekstvo, učinio sam veliku grešku. Ja bih želeo da ovo popravim. Ako bih sada bio osuđen na smrt, nemački Weermacht neće od toga imati ništa. Međutim, izjavljujem da sam spreman, da sa nekoliko ljudi, među kojima bi morao biti jedan radio-telegrafista, pođem na teren i da tamo za nedelju dana otkrijem organizaciju Draže Mihailovića, tj. da pronađem i pohvatam radio stanice.

Sve sam istinito rekao što sam znao, i molim da mi se ovo prilikom moga kažnjavanja uračuna kao olakšanje.²⁰

U propratnom dopisu Grubićevog saslušanja upućenom 27. jula oficiru za vezu sa Vojnim zapovednikom, koji je obeležavan skraćenicom VB II, piše:

»Grubićevo hapšenje je usledilo zbog pokušaja naganjanja jednog nemačkog vojnika na bekstvo. Tek kasnije se slučajno pokazalo, da on može dati važne podatke o radio-saobraćaju Draže Mihailovića i da je inače vrlo dobro informisan o organizaciji Draže Mihailovića.

On je na to od strane VB II preveden u kućni zatvor i opširno saslušan. Ukoliko je njegovo saslušanje u pogledu radio-saobraćaja moglo biti odmah provereno od strane radio-oficira Komandujućeg generala, koji je prisustvovao saslušanju, pokazali su se njegovi podaci kao tačni.

Posle završenog saslušanja, Grubić je ponovo vraćen u kućni zatvor. Dobio je kartu Srbije i hartiju i sada crta plan organizacije brigada Draže Mihailovića, ukoliko mu je to moguće. Mere — hvatanje radio-telegrafiste beogradske stanice i davanja materijala ne smeju se ovog trenutka preduzeti, shodno razgovoru sa Komandujućim generalom, a i po želji radio-oficira, pošto se na osnovu Grubićevih podataka sada vrši dalje uključivanje u neprijateljski radio-saobraćaj. Ako

se svi podaci pokazuju istinitim, onda je predviđen u datom slučaju blag postupak sa Grubićem.

Grubić se mora ponovo predati u zatvor Wehrmacht-a, kada izviđači budu završeni, pošto je protiv njega poveljen postupak od strane vojnog suda zbog nagovaranja na bekstvo iz vojske.«²¹

Zahvaljujući Grubiću, prislušna služba Abvera je već sredinom 1942. godine upela da hvata i dešifruje sve radiograme koje su slale u etar radio-stanice četničke organizacije Draže Mihailovića. Tim putem je nemačka obaveštajna služba vršila najefikasniju kontrolu njenih delatnosti, planova i namera. Zbog toga je Abver i nastojao da preko Grotea i Pavlovića snabdeva četnike radio-stanicama i da se stara o njihovoj ispravnosti. Abverove kontrastruke za ovo, činjene povremeno Pavloviću u njegovom obaveštajnom radu, bile su minimalne i neznatne.

Značajan Mihailovićev saradnik na obaveštajnom planu bio je i novinar Miodrag Indić, koji je imao pseudonim »dr Kraus«. Njegova obaveštajna delatnost datira od decembra 1942. godine, a početkom 1944. godine Gestapo ga je uhvatio i, pod sumnjom da je britanski agent, u aprilu iste godine streljao.

Indić je delovao u Beogradu, a pored toga dostavljao je i izveštaje o situaciji u Nemačkoj i Hrvatskoj, prema podacima svojih agenata koji su tamo upućivani zbog raznih zadataka. Bili su to agenti koji su imali bliske veze sa nemačkim i nedićevskim rukovodiocima. Pored toga, i sam Indić imao je dobre veze sa nemačkim visokim krugovima u našoj zemlji i sa funkcionerima Nedićeve vlade. U Beogradu je bio povezan sa Fricom Mitarhameom, šefom propagande u nemačkom poslanstvu, i njegovim bratom Otom, sa Đorđem Peićem, šefom Nedićeve propagande, Tasom Dinićem, ministrom unutrašnjih poslova u Nedićevoj vladi, Danilom Gregorićem, novinarom, Stevom Kluićem, Veliborom Jonićem i drugima.

Delatnost Indića odvijala se uglavnom u tri pravca: na otkrivanju kako namera Nemaca prema četničkoj organizaciji, tako i njihove politike u Jugoslaviji i na Balkanu zatim po liniji vršenja uticaja na odgovorne nemačke i nedićevske rukovodioce u vezi sa njihovim stavom prema pokretu Draže Mihailovića, i najзад, u pravcu paralisanja uticaja ljotićeveca kod Nemaca, bilo to direktno ili preko drugih agenata.

Pored organizovane mreže saradnika, koji su radili na prikupljanju informacija, Indić je u tu svrhu koristio i veći broj svojih prijatelja.

Javljujući o nekim planovima nemačke politike u Jugoslaviji i na Balkanu, Indić u izveštaju Mihailoviću 14. oktobra 1943. godine navodi:

»Da bi bili što bolje obavešteni moramo Vam izneti izvesne momente najnovije akcije nemačkog ministarstva spoljnih poslova na Jugoistoku. Ovi momenti nisu poznati ni onima za koje se smatra da su upućeni, a još manje Vama. U toku poslednjih godinu dana u nemačkom ministarstvu spoljnih poslova sve više dolaze do uticaja Austrijanci. Naročito se oseća uticaj Austrijanaca na probleme Jugoistoka. To se vidi iz toga što i u Beogradu i u Zagrebu i u Sofiji glavnu reč u ime nemačke diplomacije vode Austrijanci... Naime, svi su ovi Austrijanci svesni u propast Hitlerove Nemačke i stvaranje nezavisne Austrije. Uvereni u tu činjenicu, ovi Austrijanci ne sanjaju o ženevskoj Austriji, već o jednoj Austriji mnogo većoj... Ta velika Austrija može se uglavnom stvoriti na uštrb bivše Jugoslavije. Da bi se to postiglo treba iskoristiti sadašnju mržnju između Srba i Hrvata kao i naivnost sadašnjih srpskih faktora. Otuda je i stvoren tajni komitet za stvaranje što većeg razdora između Srba i Hrvata, o kome smo Vam javili.«²²

Agenti Indića u Nemačkoj radili su na prikupljanju podataka od nemačkih oficira. Tako u izveštaju od 27. jula 1943. godine Indić kaže:

»Prema izveštajima iz Berlina i razgovora naših agenata sa izvesnim generalštabnim nemačkim oficirima Nemačka očekuje jak napad na Balkan i to prema njihovim koncepcijama taj napad bi imao jedan oblik klješta.«²³

U izveštaju od 4. juna 1943. godine, Indić javlja:

»Prema pouzdanim informacijama, krajem aprila došlo je do radikalnih promena u nemačkoj Vrhovnoj komandi. Viši oficirski kor u Nemačkoj tražio je da Hitler prepusti vođstvo rata nemačkom generalštabu, odnosno da se i on sam odrekne vođstva.«²⁴

Indić je koristio i svoje prijatelje koji su odlazili u Nemačku, dobivajući od njih potrebne informacije, o čemu je pisao u istom tom izveštaju:

»Naš prijatelj koji često boravi u Berlinu javlja nam da se mogu očekivati vrlo brzo konflikti sa Turskom. Prema

njegovim informacijama inicijatori za ovaj konflikt biće Englezi.«

U izveštaju od 28. oktobra 1943. godine, Indiћ javlja o raspoloženju građanstva u Nemačkoj prema ratu:

»Jedan poznanik dr. Krausa, koji poznaje odlično Nemačku i koji je dobro zapisan u Berlinu, vratio se juče iz Nemačke. Njegove informacije bile su dosad uvek tačne. Evo šta priča:

»Danas u Nemačkoj više niko ne misli o pobedi. Nemački narod je definitivno podeljen na dva dela: sedamdeset odsto je za sporazum sa Zapadom, a samo trideset odsto za sporazum sa Moskvom. Pristalice Zapada su uglavnom teška industrija, vojska, činovništvo i srednji stalež. Pristalice Moskve su jedan deo partije i jedan deo radništva.«²⁵

U cilju prikupljanja informacija o situaciji u Nemačkoj, Indiћ je usmeravao svoju agenturu na lica koja su odlazila u Jugoslaviju iz Nemačke. O prikupljenim podacima on javlja Mihailoviću:

»Nemci koji dolaze iz Rajha, i čije mišljenje stalno pratimo, izjavljuju da je u Nemačkoj situacija vrlo rđava. Nepopularnost nacističke partije iz dana u dan raste. Tako izvesni krugovi tvrde da postoje velike verovatnoće za promenu opšteg režima u Nemačkoj. Oni tvrde da se situacija o daljim događajima u Nemačkoj nalazi u rukama Herenkluba i oficirskog kora.«²⁶

Bliski odnosi sa istaknutim nemačkim funkcionerima u Beogradu omogućavali su Indiću uticaj na stav ovih prema četničkoj organizaciji. Ovo se vidi i iz njegovog izveštaja od 10. januara 1944. godine:

»Dr. Kraus je na jedan dobar taktičan način servirao Nemcima sledeće:

Mihailovićeva organizacija danas je jedini stvarni faktor o odlučivanju sudbine srpskog naroda. Nije važno šta se misli u Beogradu, već je važno šta se misli u unutrašnjosti u najširim narodnim slojevima, i da ne postoji ni jedna kuća koja nije izgubila nekoga rođaka u borbi za ideju Mihailovićeve organizacije. To je jedan pokret koji ima svu stvarnu snagu naroda i da Nemci ako žele mir moraju uzeti u obzir ove činjenice. Nedić ne predstavlja ništa, a ljotićevci predstavljaju snagu sve donde dok ih Nemci podržavaju. Prema tome, ako Nemci žele mir, onda ne treba da diraju organizaciju i njen rad, već treba da nađu neku mogućnost da se bez nekih pisanih sporazuma održi do kraja rata stanje tolerancije. Organizacija se može goniti ali se ne može uništiti...

U vezi sa ovim ataše za štampu i kulturni ataše nemačkog poslanstva već su bili kod nekih Nedićevih ljudi po nalogu pretpostavljenih i tom prilikom su govorili da oni imaju sigurne informacije o moralnoj, nacionalnoj i fizičkoj snazi organizacije Draže Mihailovića. Razume se, govorili su u duhu gornjih sugestija i tom prilikom pitali su za savet šta bi trebalo raditi da sporazum bude siguran, a da se ne kompromituje organizacija i da Nemci budu sigurni. Ovo mi je potvrdio i Perić i Jonić i Steva Kluić.«²⁷

Indičeva delatnost po ovom pitanju usmerena je i na nedićevce, da bi se stvorili kompromisni odnosi i da se ne bi preduzimale represalije prema organizaciji Draže Mihailovića. O tome Indić u julu 1943. godine obaveštava Mihailovića:

»Ministar unutrašnjih dela Dinić izjavio je da će ovih dana biti objavljeno da se svi oni koji se nalaze u šumi vrate kućama i da će im biti oprošteno sve. Oni koji se ne vrate imaće za posledicu da će njihove porodice biti internirane kao taoci. Naši agenti rade na tome da do ovoga ne dođe.«²⁸

S obzirom na zaoštrene odnose između organizacije Draže Mihailovića i ljotićevaca, Indić je preko svoje agencije nastojao da što više parališe njihov uticaj na Nemce. U jednom od svojih izveštaja upućenih Mihailoviću on piše:

»Nojbaher i Vesenmajer počinju da potpadaju pod uticaj ljotićevaca... Razume se da naši agenti ne sede skrštenih ruku i da preduzimaju sve mere da u granicama svojih mogućnosti što više parališu ovaj uticaj.«²⁹

Iako je obaveštajni rad Miodraga Indića trajao nešto više od godinu dana, on je ipak u tom relativno kratkom periodu, zahvaljujući svojoj dobroj mreži i bliskim vezama sa Nemcima i nedićevcima, imao dosta uspeha.

DVA REZIDENTA

U drugoj polovini 1942. godine, nalazeći se u Crnoj Gori, Draža Mihailović je stupio u kontakt sa majorm Borivojem Radulovićem, koji je posle sloma vojske Kraljevine Jugoslavije, do početka 1942. godine, boravio u oblastima planine Dinare. Kasnije je došao u Crnu Goru i otpočeo da stvara obaveštajno-diverzantsku mrežu za račun britanske službe, kojoj je dao ime »Organizacija 808«.

Obaveštavajući Mihailovića o svome dotadašnjem radu Radulović je u izveštaju 10. oktobra 1942. godine, pored ostalog, napisao:

»... Posle ovoga pozvao sam na Cetinje iz Hercegovačkog Đeneraštabnog kapetana Radovana S. Ivaniševića i od toga vremena odpočinje naš zajednički rad na nacionalnom polju. Odmah smo uvideli, da u delu gde mi živimo, ne možemo ništa uraditi. Usled toga poslali smo u Rim artiljerijskog potporučnika Dušana Radonjića da preko našeg poslanika u Vatikanu uhvati vezu sa našom vladom i da otuda putem podmornice dobijemo potrebna uputstva i sredstva za dalji rad, kao i posrednu vezu sa Vama. Novac za put potporučnika g. Radonjića dao je inž. Tavčar, veliki rodoljub i poštenu nacionalista. Na ovakav postupak bili smo prinuđeni jer se do Vas nije moglo doći ilegalno zbog partizana, a legalno Itali-

jani nisu izdavali pasoše za Srbiju. No ovaj poduhvat nije nam uspeo, pošto je Vatikan bio blokiran od strane članova Gestapoa. Usled toga obratili smo se Vladici, da nas on pomogne, ali je on odbio, da ma šta učini.»¹

Pošto je uspostavio vezu sa Mihailovićem, Radulović je oktobra 1942. godine dobio od njega i dva ovlašćenja za rad. U prvom piše:

»Punomoćje — kojim ovlašćujem đeneralštabnog majora Borivoja S. Radulovića, da u moje ime vrši specijalnu misiju, prema datim mu usmenim uputstvima i da me o radu neprestano izveštava.

Majoru Raduloviću za dodeljenu ulogu stavljam pod neposrednu komandu vazduhoplovnog kapetana II klase Mila Rakočevića i pešadiskog potporučnika Dušana Radonjića.

Stavljam u dužnost svim komandantima Jugoslovenske vojske u Otadžbini i vlastima, na koje se major Radulović bude obraćao da mu u svakom pogledu izlaze u susret.

Ovo čuvati kao strogo poverljivo.»²

U drugom ovlašćenju, izdatom istoga dana, 12. oktobra, Mihailović je napisao:

»... opunomoćavam đeneralštabnog majora Borivoja S. Radulovića, da prema usmenom objašnjenju može koristiti u moje ime za specijalne zadatke kapetana Ivetića i poručnika Đukovića sa njihovim najpoverljivijim ljudima.

O ovome zadatku kapetan Ivetić i poručnik Đuković nesmeju nikome ništa saopštavati.»³

Lica koja se pominju u ovim ovlašćenjima već su se nalazila u rukovodstvu »Organizacije 808«. Kapetan Đura Ivetić, koga je Radulović trebalo da koristi »za specijalne zadatke«, bio je, u to vreme, legalizovani četnički komandant u Boki Kotorskoj, i registrovan u četničkoj organizaciji kao komandant Prve bokokotorske brigade. Za njega je Radulović izjavio da je određen za uspostavljanje prekomorskih veza.

Delatnost obaveštajne »Organizacije 808« bila je višestruka i široko razgranata. Ona je bila usmerena na stvaranje omladinske organizacije u srezovima cetinjskom, barskom i bokokotorskom, na agitaciju i propagandu za račun organizacije Draže Mihailovića na celoj teritoriji Crne Gore, a jedan od njenih osnovnih zadataka bio je — delatnost po obaveštajnoj liniji. Pored obaveštajaca, koji su specijalno vrbovani u tu svrhu, koriš-

čeni su manje-više i ostali članovi organizacije — za prikupljanje obaveštenja iz svih oblasti života u Crnoj Gori.

Obaveštajna služba ove organizacije bila je prilično dobro organizovana i zahtevala je teritorije srezova cetinjskog, barskog, bokokotorskog, nikšićkog, danilovgradskog i podgoričkog. Pored toga, ona je dobijala obaveštenja i iz drugih mesta u Crnoj Gori, i imala je svoje obaveštajce u Tirani i Skadru. Njena obaveštajna delatnost bila je usmerena na prikupljanje podataka o italijanskim okupatorskim vlastima i njihovim jedinicama u Crnoj Gori, o radu kvislinške uprave i organskih separatista — zelenaa, i na otkrivanje delatnosti pripadnika i simpatizera NOP.

Pored obaveštajnog i kontraobaveštajnog rada, »Organizacija 808« je izvodila i razne terorističke akcije i preduzimala fizičku likvidaciju protivnika putem trovanja i na druge načine. To, pored ostalog, potvrđuje i izveštaj koji je ona uputila 26. decembra 1942. godine Mihailoviću, u kome, pored ostalog, piše:

»Ako su stigli traženi otrovi treba ih što pre poslati. Naša trojka u Cetinju izvršila je jedan zadatak ubijanjem, o kome ćemo kasnije podneti izveštaj, kada utvrdimo sve detalje, na koji je način izvršeno i kada nagradimo izvršiioce, kojima moramo dati podstreka za ovakav rad.«⁴

Obaveštajnu i terorističku delatnost na terenu »Organizacija 808« je izvodila preko »obaveštajnih trojki«, »trojki za specijalne zadatke« i »udarnih trojki«.

Sedište vođstva »Organizacije 808« nalazilo se na Cetinju, pod neposrednim rukovodstvom majora Radulovića koji je imao pseudonim »Bjadi«.

Radulović je nastojao da bude što bolje obavešten o merama Italijana u Crnoj Gori, u prvom redu prema četnicima. Njegovi izveštaji govore vrlo opširno o stavu pojedinih italijanskih predstavnika i o politici italijanskih okupatorskih vlasti. U njima se navodi brojno stanje i dislokacija italijanskih trupa. Saradnici ove organizacije radili su i na otkrivanju italijanske i nemačke agenture, ali njihov se rad na ovom planu ogledao više u registrovanju lica koja sarađuju sa italijanskom, odnosno nemačkom obaveštajnom službom, a manje u razrađivanju i otkrivanju njihove delatnosti. Za ovaj rad vrbovana su lica koja su bila bliska Italijanima, a u izves-

nim slučajevima su ubacivani agenti u italijansku policiju. O tome »Bjađi« izveštava i Mihailovića:

»Moj jedan čovek stupio je kod karabinjera na službu i on će mi dostaviti raspored policije u Crnoj Gori i Sandžaku.«⁵

Sličnog je karaktera i izveštaj od 22. novembra 1942. godine u kome »Bjađi«, pored ostalog, piše:

»Prema utvrđenim podacima Milisav Anđelić stupio je zvanično u italijansku obaveštajnu službu i to u otek se političke obaveštajne policije, koja kordinira svoje poslove sa Gestapoom.«⁶

U istom izveštaju Radulović ukazuje da se Italijani u svojoj obaveštajnoj službi koriste nekim mesarskim trgovcima iz Podgorice, pa kaže:

»Obaveštajna služba italijanska uglavnom se obavlja preko izvesnih muslimana. Centar im je kod nekolicine kasapa, koji po prirodi svojih poslova, često putuju i na taj način dobivljaju, blagodareći našoj indiskreciji, sve važnije podatke o našima namerama i organizacijama.«⁷

Uporedo sa otkrivanjem italijanske agenture, »Organizacija 808« je radila i na otkrivanju nemačkih obaveštajnih centara u Crnoj Gori i njenom susedstvu. O tome Radulović piše:

»Na Cetinju već nekoliko dana boravi neki Hrvat Vjekoslav Uglješić. On je, prema saznanju, član Gestapoa. Govori među svojim prijateljima, da je u Sjenicu došla jedna nemačka divizija. Da je on, Uglješić, jedan od glavnih civilnih upravljača u Sjenici. Da ovi nemački odredi imaju glavni zadatak da tragaju za Dražom Mihailovićem i njegovim odredima u Sandžaku. U slučaju da Mihailovića ne pronađu u Sandžaku, onda će preduzeti lično i preko svojih organa traganje za Mihailovićem u izvesnim djelovima Crne Gore, budući da imaju podatke da se Draža Mihailović nalazi u Sandžaku ili u severnim djelovima Crne Gore. Otvoreno se govori u izvesnim krugovima bliskim Italijanima da ovaj Uglješić ima zadatak, sa još nekim licima koja se nalaze u njegovoj pratnji, da formira tri obaveštajna centra za račun Gestapoa čija bi sjedišta bila u: Beranima, Cetinju i Dubrovniku. U tom cilju imao je sastanke sa nekim zelenašima-federalistima, koji se već nalaze u italijanskoj obaveštajnoj službi, od kojih se pominju: jugoslovenski narednik Obren Vujović, novinar Milivoje Matović i špijun Jašar Ramusović. Sa Uglješićem imaju još dva nepoznata lica. Po svemu izgleda da su Nemci. Rad

njihov se proverava. Ima i jedan uniformisani kapetan — nemačka uniforma — on se predstavlja kao stručnjak za radio-stanice. Drži se, da ima za zadatak da novoformiranom Gestapou na podesnim mestima postavi radio-stanice. Ovaj Uglješić zvanično se vodi kao tumač komande mesta italijanske u Sjenici.

Pouzdanost je utvrđeno, da je Gestapo formirao tri obaveštajna centra u vezi sa Dražom Mihailovićem i ljudima, koji sarađuju sa njime i to sa sjedištima: Dubrovnik, Cetinje i Berane.«⁸

Trećeg februara 1943. godine Radulović upozorava Mihailovića:

»U Zelenici kod špeditera O. Dunderovića radi jugoslovenski đeneralštabni kapetan Lazar Selmić. Vrlo je okretan. Govori nekoliko stranih jezika. Na koji je način, odkuda i u kakvoj misiji došao u Zeleniku, ne zna se. Izvesni građani tvrde da je u službi italijanskoj dok drugi tvrde, da je u službi po našoj liniji. Zbog toga prema njemu vlada veliko nepoverenje. Naš poverenik nije mogao dosada utvrditi sa kojom je misijom došao. Ako je od Vas angažovan, ili od nekog drugog, neophodno bi bilo potrebno znati, radi upravljanja prema istom. Naši organi nastoje i trude se svim silama, da se sazna nešto o njegovoj misiji, jer je neverovatno da je u današnje vreme jedan đeneralštabni kapetan zaposlen u špediterskoj radnji samo radi toga, da obavlja špediterske poslove. U koliko se utvrde pojedinosti za njega, naknadno će se izvestiti.«⁹

U jednom Radulovićevom izveštaju iz decembra 1942. godine govori se o izjavama guvernera Crne Gore, posle njegovog povratka iz Rima »da treba održati stanje mira u Crnoj Gori, da se ne dozvoli da dođe do konfliktata između pravoslavnih i muslimana u Sandžaku«. A zatim navodi da je guverner istom prilikom izjavio sledeće:

»Na kraju je još ovo dodao da tačno zna o spuštanju padobranima iz aviona izvesnih potreba kao i o rasporedu komandanata i o mestu Glavnog štaba. Sumnja u to da će ga Pavlovi (odnosi se na Pavla Đurišića, četničkog komandanta u Crnoj Gori — nap. autora) odrediti napasti, baš iz obzira prijateljstva zajedničke borbe protivu komunista, ali u slučaju i da dođe do tog napada izjavio je guverner da je italijanska vojska dovoljno jaka da se odupre svakom napadu Pavlović četnika. On dalje smatra da bi takav postupak bio samo na štetu srpstva u Crnoj Gori, jer veli, da u tom slučaju biće narod izložen neminovnim represalijama.

Obzirom na ovakav stav Italijana, koji je za Crnu Goru potpuno nov, guverner je u najvećem poverenju pitao još i to, kakve bi se reperkusije u narodu izazvale ako bi se sa svog položaja smenio Krsta Popović. U slučaju ako zaista dođe do ove smene, onda će na sreću našu biti ubrzo likvidirano i pitanje komunizma i pitanje zelenasa u Barskom i Cetinjskom srezu, a blagodareći tome što će nacionalne trupe držati primorski pojas moći će se vrlo lako organizovati i prekomorske veze i ofanzivni mostobran za dani momenat.

Na molbu đenerala Đukanovića i kapetana Rakočevića odložena je poseta dva bataljona Alpinaca Kolašinu sve dok se ne vrati sa puta đeneral Đukanović.«¹⁰

Za obaveštavanje o radu zelenasa u Crnoj Gori, »Organizacija 808« imala je špijuna u štabu Krste Popovića, vođe ovih separatista na Cetinju. O tome Radulović 19. decembra 1942. godine izveštava Mihailovića:

»Naš čovek koji se nalazi u štabu Krsta Popovića došao je do imena lica, koja se nalaze u obaveštajnoj službi zelenaskih trupa na teritoriji sreza Cetinjskog i Barskog, odnosno koju ista vođe... Samim tim, ova lica nalaze se u obaveštajnoj službi italijanskoj, jer je notorno poznata stvar, da štab Krsta Popovića sve podatke do kojih dođe dostavlja italijanskim vlastima, te sva ta lica treba smatrati kao neprijatelje naše stvari.

Naš poverenik je tačno utvrdio koliko štab Krsta Popovića dobija od italijanskih vlasti mesečno. Prima se na ime izdržavanja četnika 2,250.000 lira. Od ove sume izdaje se četnicima 1,500.000 lira, dok suma od 750.000 lira zadržava se u obaveštajnim fond komande đenerala Popovića. Na ime propagande i rada za račun italijanskih vlasti mesečno se prima 2,000.000 lira.«¹¹

»Organizacija 808« pokazivala je naročitu aktivnost na otkrivanju delatnosti NOP. Prikupljani su podaci o partizanskim saradnicima i njihovoj delatnosti u pojedinim mestima Crne Gore, o partizanskim jedinicama koje su se kretale na toj teritoriji.

U izveštaju upućenom Mihailoviću oktobra 1942. godine Radulović piše:

»Komunizam sve više uzima maha. Sada se skoro javno opet vrši organizovanje komunista i skupljanje priloga za njihov pokret. Četiri lidera komunizma: Vaso Jovanović, Vuk Dragović, Cufo Milošević i Boško Radanović rade punom parom. Održavanje veze sa selima vrši se preko piljara, a piljari su sve studenti komunisti, organizacija se sprovodi u gimnaziji i u opšte kod mladeži.«¹²

U cilju paralisanja delatnosti narodnooslobodilačkog pokreta, Radulović je sprovodio i hapšenja pojedinih pristalica NOP preko italijanskih okupatorskih vlasti. O tome Radulović u istom izveštaju kaže:

»Od strane Mjesnog nacionalnog odbora na Cetinju, a zauzimanjem indirektnim putem 'Organizacije 808', preduzete su mere, da se pohapsi celokupno komunističko vođstvo iz Cetinja koje nije malo. U tom smislu će specijalno određena lica, sa pismenim predlogom o opasnom njihovom radu i zahtevom za hapšenje istih, posetiti guvernera, komandanta karabinjera i predsednika Glavnog nacionalnog odbora.«¹³

O prvim rezultatima ove akcije Radulović javlja u izveštaju 22. novembra 1942. godine:

»U sporazumu sa kapetanom Rakočevićem preduzeto je čišćenje komunista sa Cetinja. Tako su do sada uhapšeni članovi okružnog odbora komunističke partije: Boško Rada-
nović, Vaso Jovanović i Vuk Dragović i još dvadeset viđenih komunista.«¹⁴

Mesec dana kasnije, 19. decembra 1942. godine, Radulović izveštava Mihailovića o daljem razvoju ove četničko-italijanske akcije protiv pripadnika i simpatizera NOP:

»U radu na hapšenju komunista u Podgorici, koji se još nalaze na slobodi, uspelo se da se za poslednjih šest dana uhapsi deset muškaraca i šest ženskih. Energično se radi na tome, da se posredstvom italijanskih vlasti pohapse svi komunisti u Podgorici, jer je to neophodna potreba za našu stvar.«¹⁵

Jedan od najistaknutijih špijuna Draže Mihailovića, bez sumnje, bio je »delegat misionara vojske i mornarice za istočnu Bosnu i Hercegovinu« Dobrosav Jevđević.

On je bio glavni politički tvorac svih mogućih sporazuma sa Italijanima u istočnoj Bosni i Hercegovini, a po kapitulaciji Italije — sa Nemcima u Sloveniji. Do rata je bio novinar, narodni poslanik, crnoboznjak i vlasnik javne kuće u Novom Sadu.

Bio je to čovek kome Mihailović nije mnogo i uvek verovao, ali prema kojem je imao i izvestan res-

pekt, ceneći njegovu snalažljivost avanturiste velikog stila, darovitog i drskog intriganta.

Za zasluge koje je postigao kao jedan od najgorčunijih i najupornijih protivnika NOP, Mihailović ga je predložio, a kralj Petar II odlikovao Karađorđevom zvezdom IV reda sa mačevima. Pored toga, Jevđević je imao i titulu četničkog vojvode. Islednik »Security intelligence liaison office« u svom izveštaju od 5. decembra 1945. govori ovako je okarakterisao Jevđevića:

»... jedan od najizrazitijih i najspособnijih pomagača starog režima, onih koji su u tamnim danima osovinske okupacije u Jugoslaviji, godine 1941. sebe identifikovali sa ciljevima četničkog vođe Draže Mihailovića. Krajnje oštrouman i potpuno beskrupulozan, on je teatralna pojava, čiji je »vis movens« fanatična mržnja prema komunizmu, što ga je i nateralo da uđe u savez sa Nemcima i Talijanima, čega se on i danas seća sa zadovoljstvom na osnovi — cilj opravdava sredstvo.«¹⁶

Jevđević je bio u četničkoj organizaciji Mihailovićev lični politički poverenik, nabavljač »na veliko« za sve četničke potrebe, agitator i propagandist, vojni komandant i obaveštajac, kako četnički, tako i italijanski, nemački, a na kraju i britanski.

Teško je razgraničiti njegovu delatnost i odrediti kada nastupa kao politička ličnost, kada kao komandant ili obaveštajac, jer je to u njemu sve sjedinjeno i isprepletano bezbrojnim nitima najcrnje političke beskrupuloznosti i oportuniteta. Mihailović ga je na suđenju 1946. ovako okarakterisao:

»To je bio jedan nesretni tip čoveka koga niko nije mogao obuzdati. Radio je što je on hteo. On odlazi u Sušak, podnosi izveštaj i njegovi su izveštaji često mogli biti korisni ali celokupan njegov rad bio je veoma štetan.

U pogledu obaveštajne službe mogao je da bude koristan ali u pogledu njegovog rada bio je vrlo nesretan po organizaciju.«¹⁷

Jevđevićeva delatnost u četničkom pokretu počinje od momenta dolaska u Split i stupanja u vezu sa Birčanićem, krajem leta 1941. godine. Ali, intenzivniji obaveštajni rad on razvija tek od sredine 1942. godine.

Od tada Mihailoviću počinju da stižu depeše obaveštajnog karaktera, koje je Jevđević upućivao sam, ili za-

jedno sa četničkim komandantom Hercegovine Baćovićem. Bila su to obaveštenja koja se odnose na okupatorske jedinice i njihove akcije protiv partizana.

Tako 31. avgusta 1942. godine Jevđević javlja Mihailoviću:

»Nemci evakušu civilno stanovništvo iz Sarajeva i Bosne, a takođe i nemačka vojska u masama preko Romanije ide za Vlasenicu, navodno da Dunavom ide za front. Nemci poslali Hrvatima tri teška bombardera...«¹⁸

Razgranate veze koje je Jevđević uspeo kolaboracijom da uspostavi sa okupatorom omogućavale su mu da dolazi do dragocenih podataka, koje je odmah dostavljao Vrhovnoj komandi, a funkcija Mihailovićevog delegata omogućavala mu je da te veze učvrsti i održi i na taj način deluje kao Mihailovićev legalizovani agent naročito u kontaktu sa Italijanima.

Znajući za Jevđevićeve veze, njegovu snalažljivost i obaveštajne sposobnosti, Mihailović 4. oktobra 1942. godine javlja Baćoviću da »Dobrosav sve što ima u Dubrovniku, radi preko kapetana Radmilovića (Đorđe Radmilović, komandant Dubrovačkog četničkog korpusa — nap. autora) ... i da Dobrosav vidi, mogu li se važniji Talijani kupovati, pošto i za kakve usluge.«¹⁹

Za ovako delikatan zadatak Mihailović je teško mogao da nađe pogodniju ličnost od Jevđevića.

Da je Jevđević u ovim zadacima uspevao, vidi se i iz već citiranog engleskog dokumenta, u kome se kaže da Jevđević »izjavljuje da su italijanski generali Roatta, Robotti, Dalmazzo, Negri, Spigo, Amico i Piazzone odbijali uvek snabdevanje četnika sa italijanskim materijalom ako nisu bili skupo potkupljeni u zlatu i nakitimima. On ima potpun popis svih mita kod sebe.«²⁰

Ali, Jevđević je prećutao da je tim istim italijanskim generalima pored ovoga davao i dragocene obaveštajne podatke.

U nemogućnosti da se održi bez okupatora, s jedne strane, a u želji da tu saradnju prikrije, s druge strane, Mihailović u oktobru 1942. godine upućuje Baćoviću sledeću direktivu:

»Ne slažem se da Baćović ima makakav sastanak sa Talijanima. Naša linija mora da se pridržava, jedni se biju i drže vezu, a drugi se samo biju.«²¹

Jevđević je spadao u prvu kategoriju, te zbog toga Mihailović u jednoj svojoj depeši iz decembra 1942. govori o njemu na sledeći način:

»Donesite tačne podatke šta Italijani evakušu i šta od njihovih trupa ostaje i koje trupe tačno, poimenično odlaze. Javite odkuda partizanima tenkovi. Molim Vas proveravajte stvari da mi se ne dostavljaju od begunaca koji u strahu izmišljaju nemogućnosti. Neka Jevđa gleda da dobije topove brdske na prvom mestu, na poslugu, a vrtićemo im kad na vrbi rodi grožđe.«²²

Jevđevićeva obaveštenja bila su raznovrsna. Nije bilo situacije koju on nije uočavao, nije bilo sektora sa koga on nije dostavljao informacije. Njega je sve interesovalo, i o svemu je imao podatke. Ovo potvrđuje i ovlašćeni pregled njegovih depeša Mihailoviću iz 1942. godine. Evo samo nekoliko karakterističnih primera:

»Doktor Maček moli da primite njegovog delegata. Traži preko Nika Bartulovića iz Splita. Molim odgovorite hitno.«²³

»Partizani u Jajcu obesili našeg kapetana Stevana Zivčera. Komemorirajte radiom.«²⁴

»Radi velikog broja podmornica već dest dana ne ide brod Dubrovnik—Split. Svi Birčaninovi kuriri sa novcem čekaju.«²⁵

»Birčanin neizlečivo bolestan... Odredite zamenika Srbijancima... Prvih deset dana ja ću ga uvesti u posao... Za politički deo najpogodniji Radmilo Grđić.«²⁶

»Vatikan strahovito protestuje radi pokolja katolika u našoj i Birčaninovoj zoni. Italijani pritešnjeni traže da se obustave operacije... Teško stanje obuče, šatora, čebeta nemamo nikako. Partizani izmiču prema Livnu.«²⁷

Podaci koje je Mihailović tražio od Jevđevića prelazili su ponekad okvire Jugoslavije i odnosili su se na događaje u inostranstvu. Tako je novembra 1942. godine Draža zahtevao od Jevđevića podatke o putu vrhovnog jerusalimskog muftije Huseina u Italiju i o njegovim razgovorima sa nekim hodžama iz Jugoslavije, koji su ga u Rimu posetili.

Jevđević je zadatak izvršio i 15. novembra izvestio:

»Husein stanuje u jednoj vili u Rimu. Hodže primljene u Rimu od jednog potsekretara i hrvatskog poslanika. Husein im savetovao panislamsku solidarnost i da traže od Turske zaštitu muslimana od četnika...«²⁸

Prisne veze sa okupatorom i obaveštenost o situaciji na terenu omogućile su Jevđeviću uspešan rad u korist četničke organizacije i stvorile su mu autoritet, kojim se on često koristio i rado ga isticao. U raspisu od 29. novembra 1942. godine upućenom komandantima brigada i srezova u Hercegovini, on piše:

»Poznato vam je, da sam sa teškim naporom zadržao invaziju pet hiljada ustaša u Hercegovinu. Uspeo sam, da po cenu sukoba zadrže Italijani navalu ustaša obećavši Talijanima puni red i poredak u zoni. Dobio sam od Italijana još hranu za sve bosanske bataljone i za još tri i po hiljade četnika u Hercegovini, odelo i sve ostalo. U času kada sam trebao da odem u Italiju da to sve dovršim, u vašem srezu počeli su opet skandali...«⁹

Zbog takve njegove umešnosti, delegat Vrhovne komande, major Zaharije Ostojić mu 25. januara 1943. godine upućuje depešu, u kojoj, između ostalog, naređuje:

»Prema Talianima preduzeti mere najveće opreze da ne bi pokušali parcijalno razoružanje naših delova. Vi ostanite i dalje u istom stavu prema njima i tražite likvidaciju komunista. Upotrebite sve snage i sva sredstva da što više od njih saznate i hitno javljajte. Najvažnije je da li bi pružili oružani otpor. Naredite svim našima da budno prate svaki pokret Talijana, a naročito da li se pojačavaju... Da li vas još traži guverner na razgovor? Proverite šta je hteo.«¹⁰

Dva dana docnije Jevđević izveštava Mihailovića da je iznenadno, po naređenju Rima, obustavljen »dolazak Crnogoraca«, koji je trebalo da se prebace morem u Dalmaciju. Jevđević je »pokušao sve« da to osujeti, ali u tome nije uspeo, jer je tih dana bio smenjen italijanski general Roata, koji se za tu akciju zalagao.

U ovom periodu, u toku IV neprijateljske ofanzive, obaveštajna delatnost Jevđevića bila je Mihailoviću od mecenjive važnosti. U jednom izveštaju iz janurara 1943. godine on javlja Mihailoviću:

»Napominjem da su se svi moji izveštaji o kretanju nemačkih divizija kao i hrvatskih obistinili, to sada potvrđuje i partizanska radio-stanica.

Ujedno Vas izveštavam, da mi je danas saopštila Vrhovna talijanska komanda, da je donesen veliki plan o generalnom napadu (odnosi se na početak operacija IV neprijateljske ofanzive — nap. autora) na partizane u kom će da

učestvuju italijanske, nemačke, hrvatske trupe i naše u saradnji sa talijanskim... Na osnovu ovog sve više dolazi u pitanje da se ostvari naš plan o akciji, a mi da budemo samo jedan deo trupa u opštem planu italo-nemačkom za uništenje partizana.«

Na kraju, Jevđević se izvinjava Mihailoviću zbog neurednog izveštaja, »jer ga piše po brodovima i po železnicama, pošto je stalno na putu.«³²

Do tih podataka Jevđević je dolazio i uz pomoć svoje agenturne mreže u kojoj su bila i lica iz redova okupatora, o čemu on aprila 1943. godine depešom izveštava Mihailovića:

»Italijanski oficir u našoj službi izvestio, da su Crnogorci neke dve Bačovićeve i moje depeše upućene Čiči, predali guverneru.«

Iz tog izvora on je dobio i podatke koje upućuje Mihailoviću:

»Nemačka komanda zatražila od italijanske komande da oni posednu zonu Metković. Talijani odgovorili negativno. Nemački glavni komandant uputio proglas Srbima istočne Bosne... Ima dosta indikacija da Nemci spremaju akciju čišćenja istočne Bosne... U zarobljeničkim oficirskim logorima u Italiji pojedini oficiri organizuju komunističke oficirske grupe. Javite možemo li tražiti od Italije da pošaljemo dva oficira radi propagande i informacija u logore... Talijansko ministarstvo rata pozvalo hitno iz jugoslovenske zone sve oficire i momčad, koji su završili padobranske kurseve. Putuju u sredu posebnim transportom.«³³

Ta obaveštenja iz italijanskih izvora isprepletala su se sa aktima četničko-italijanske saradnje i često su dostavljana redovnim administrativnim putem, kao što je bio slučaj sa dopisom italijanskog pukovnika Arnolda Damijanija, koji iz Nevesinja 3. februara 1943. godine piše Jevđeviću:

»Katoličke familije u srezovima Glavatičevo i Bjelinici se plaše zbog opasnosti koja im preti od strane pravoslavnih i muslimana, da ne bi bili opljačkani...«³⁴

Na isti način i Jevđević izveštava Italijane u februaru 1943. godine o situaciji. U tom cilju zamolio je Bačovića da izvesti italijansku komandu da je dobio naređe-

nje od njega, Jevđevića, da obustavi operacije i da krene nazad što se odnosilo na povratak Baćovićevih četnika sa Dinare.

Jevđevićeva drskost, snalažljivost i osvedočena odanost borbi protiv NOP omogućavali su mu da na vrlo lak način dolazi do obaveštenja iz italijanskih izvora i da se koristi njihovim uslugama. Tako, početkom februara 1943. godine, on javlja Mihailoviću:

»Pitao sam Italijane radiogramom, odgovaraju sledeće: 'Borbe oštre i uporne'. Naši mestimično napreduju... Za ilegalni prelazak Crnogoraca mogu dati odmah jedan vagon brašna, mogu kupiti za lire dva vagona graha po 20 lira kg. pirinač samo za zlato. Međutim, municije su mi dali još 50.000. U ponedeljak zorom idem u Dubrovnik, zatim avionom u Knin, da vidim stanje tamo i da donesem izveštaj.«³⁵

Zbog toga major Borivoje Radulović 25. februara 1943. godine može da obavesti Zaharija Ostojića da Jevđević »garantuje za obezbeđenje svih naših zahteva od Italijana kao i da nema bojazni od Nemaca i ustaša«.³⁶

Ovo je podatak do koga je Radivoje došao putem sopstvenih veza s Italijanima.

Za ilustraciju Jevđevićeve svestrane obaveštenosti i raspolaganja odličnim izvorima informacija, karakterističan je jedan njegov izveštaj Mihailoviću iz februara 1943. godine:

»U vezi sa najnovijim vojnim događajima dopunjujem svoj prvi izveštaj poslat po kuriru pre dva dana. Kao i uvek narodi u času nesreće pogrešno reaguju, pa je tako i sa Italijom. Ovde su sugestije ustaša postale efikasnije i sumnja se i u najneudržnije, a prema tome vrše i hapšenja i progone. Naočito se traga za anglofilima. Moj lično pouzdanik, koji je danas došao avionom iz Italije, tvrdi mi, da režim nastoji ne da spasava narod, nego da predstojeće teške dane za Italiju koristi za učvršćenje svojih pozicija propagirajući, da je sada očito da za Italiju nije bilo drugog izlaza. U našoj zoni su poostrišli kontrolu na ulazu u gradove, prave hajku za radio-aparatima a i grozničavo grade bunkere oko svih garnizona. Prema nama, kako sam javio, nemaju agresivnih namera, ali je vrlo nezgodno, što je za komandanta armije došao general Santovito, izraziti neprijatelj Srba, posle Dalmazza, koji je bio vrlo naklonjen nama i sa kojim sam radio godinu dana. Dalmaco je sad u Albaniji i ako se tamo što radi, treba Pavle (Đurišić — nap. autora) da dođe s njim u kontakt. Santovito je izdao naređenje za sve četiri divizije, koje su u

sastavu njegovog korpusa, da suzbijaju sve manifestacije četništva, da uklone srpske i ćirilovske ambleme sa naših štabova itd., ali to sve ostaje samo teoretski, no karakteristično je za njegovo raspoloženje. Kako su dvanaest hiljada Nemaca stigli u Sarajevo u ponedjeljak, među našim svetom zavladała je pomalo nervoza. Neki tvrde da su to trupe za Tursku a drugi, da pripremaju čišćenje naših planina, jer da su preuzeli od Hrvata upravu države. Do danas nisam mogao da saznam pravi razlog njihovog dolaska. Međutim, sumnjiv mi je u vezi sa tim jedan italijanski predlog. Sinoć mi je komandant armije u Dubrovniku saopštio predlog njihovog generalštaba, da žele da obrazuju graničarsku diviziju duž reke Kupe i tražio je, možemo li mu dati šest hiljada četnika iz Bosne za tu diviziju a oni se obavezuju da hrane njihove familije, da snabdevaju i da nam garantuju da u njihovoj zoni neće biti od ustaša napadnuta njihova sela i porodice. Iako je predlog apsurdan, ja nisam odmah negativno odgovorio, nego uzeo rok za konferisanje sa komandantima. Poznato mi je od italijanskih oficira autentično da su u toj zoni pretrpeli teške gubitke i da hoće po svaku cenu da spreče nadiranje partizana od Slovenije. Sa druge strane izgleda mi po malo, da žele da iz Bosne udalje naše odrede a o njihovoj pravoj snazi nisu obavešteni, nego je vrlo mnogo precenjaju. Istodobno su Italijani razoružali jednog našeg oficira i 20 četnika u hrvatskoj zoni kod sela Bijele u konjičkom srezu. Razoružanje su izvršili na prevaru, pa iako su prema ugovoru bili u pravu, jer smo im priznali da u toj zoni nećemo da držimo trupe, poduzeo sam energične korake i danas oslobodio uhapšene. Njihov glavni komandant za čitavu Hrvatsku komandant armije u Fiumi general Roata razuman je čovek, pa ću u vezi sa svim ovim pojavama morati krenuti za Fiumu ovih dana premda je situacija vrlo rizična, radi podmornica...

Sad sam dobio obaveštenje da je došao delegat Vrhovne komande iz Rima i da hoće da smeni ceo obaveštajni otek armate jer da je u našoj službi. Danas dolazi Grdić i odmah ću ga poslati natrag u Fiumu da tamo spasava stvar, a ja ću čekati da vidim što se ovde može. Isto tako su mi pokazali jedan memorandum hrvatske vlade u Rimu, da Đukanović i Đurišić pripremaju napad na Bar i Ulcinj. Hrvatsko-nemački uticaj je sve teži na Italiju. Iz svakodnevnih članaka u hrvatskoj štampi i sa obzirom na ovo danas mogli bi i da nas napadnu i u italijanskoj zoni.³⁷

Bez sumnje, Jevđević je u obaveštajnom radu imao i znatnu pomoć svoje agenture koju je stvarao gde god je stigao. O njegovoj agenturi Todor Perović izjavio je na suđenju 1945. godine, između ostalog i sledeće:

»Ja sam znao za Nenada Mitrovića, brata mu Vlada i još jednog manjeg im brata i sestru, a sigurno je bilo i drugih. Nikoga s kim je radio nije na ulici htio da ga pozna, on je prolazio pored Jevđevića kao da ga nikad nije vidio. U najvećoj tajnosti i po noći bi se dovlačio i ostajao sa Jevđevićem dugo u razgovoru... Uvijek mi je bilo čudno, što svaki čas na svu prešu, ma gdje bio, juri u Dubrovnik, sastane se s Radmilovićem, pa opet natrag. A Radmilović je znao šta ko ruča u Dubrovniku.«³⁸

Pod izgovorom da su ga Italijani internirali, Jevđević se u junu 1943. godine prebacio iz Hercegovine u Istru. Međutim, to mu nije smetalo da i dalje ostane u obaveštajnom kontaktu sa Mihailovićem. Vezu je održavao preko kurira i radio-stanicama majora Novaka, četničkog komandanta Slovenije.

Iz Istre je Jevđević proširio sektor svoje obaveštajne delatnosti i na Italiju, sve do u Rim. U Italiji on obilazi logore jugoslovenskih ratnih zarobljenika, vrbuje ih za pristupanje četničkoj organizaciji, u čemu je ponekad imao uspeha, a manje grupe oslobađao je i prebacivao u zemlju. Takođe se povezuje i sa četničkim funkcionerima koji su ranije prebegli u Italiju. Prikuplja izveštaje, konspiriše i intrigira protiv NOP i o svemu tome izveštava Mihailovića. Kao i dotad, njegova obaveštajna delatnost u Istri bila je isprepletana saradnjom sa Italijanima i Nemcima.

OBAVEŠTAJNI CENTAR »ŠTABA BR. 2«

Kada je Aleksandar Saša Mihailović naimenovan za četničkog komandanta Beograda, on je sredinom 1943. godine formirao i kontraobaveštajnu grupu, a za njenog šefa postavio je majora Božu Rankovića koji je imao pseudonim »Dolovac«. Po svemu sudeći, jedan od glavnih izvora informacija Rankoviću je bio dr Ivan Popov sa pseudonimima »Eskulap«, »Lala« i »Hans«, o kome njegov bliski saradnik Ljubomir Mihailović kaže:

»Pre početka rata dr Ivan Popov je bio jedan od glavnih poverenika Sekret servisa (Intelidžens servisa) za jugo-istok i kao takav boravio je za vreme talijansko-abisinskog rata u Napulju. Po završetku istog vratio se natrag u Jugoslaviju i po poslovima Intelidžens servisa boravio je u Beogradu i Dubrovniku, gde se mislim i oženio.

Rat 1941. godine zatiče ga u Beogradu i Popov, kao takav nastavlja da deluje u Beogradu. Pošto mu je po priačnju Nikole Vojnovića, bila izgubljena veza sa ranijim naredbo-davcima iz Intelidžens servisa, to je sada dobio drugu, novu i bolju, za novostvorenu situaciju, preko nekog Jebzena (Johann Jebzen), Nemca iz Rajha zvanog »Džoni«, čiji je slučaj bio sledeći:

Imenovani Jebzen je bio jedan od nemačkih veleposednika kome su dolaskom na vlast nacionalsocijalizma oduzeta

izvesna preduzeća i imanja (etatizirana). Kao rekompensaciju za pretrpljenu štetu isti Jebzen, mlađi čovek 30-tih godina, bio je primljen u Nacional-socijalističku partiju i u njoj dobio položaj jednog od viših privrednih funkcionera. Početkom rata na zapadu, isti je putovao sa nemačkom vojskom i, kao ekonomski faktor partije, dolazio je natrag do izgubljenog kapitala. Pošto je bio dovoljno dalekovid da predvidi slom fašističke Nemačke, on je uhvatio vezu sa Intelidžens servišom i sebi i svom kapitalu obezbedivao egzistenciju u budućnosti. Svoje delo je i krunisao odlaskom u Švajcarsku, krajem 1943. godine ili početkom 1944.

Preko svoga poznanika grofa Fredija von Kaganeka (Fredrih von Kaghancek) iz Frajburga u Švarcvaidu, inače predratnog prijatelja dr Ivana Popova, Jebzen je uhvatio vezu sa Popovim. Jebzen je često puta dolazio u Beograd i sa Popovim je organizovao ekonomsko plasiranje nagomilane robe i eksploataciju izvesnih ekonomskih preduzeća u Beogradu. Isti osnivaju sa kapitalom Jebzena preduzeće 'Hemord A. S.' za trgovinu hemikalijama. Kancelarija firme nalazila se u Balkanskoj ulici do aprilskog bombardovanja, a zatim u Krunkoj 38/II u stanu Nikole Vojnovića. U firmu su ušli poverljivi prijatelji dr Ivana Popova koji su većinom znali o pozadini osnivanja firme. Predsednik preduzeća bio je Hans Gostenčnik, Slovenac sa drugim boravkom u Beogradu, direktor je bio Nikola Vojnović, a kao tehnički saradnik Milan Pantelić, do rata činovnik Evropskog preduzeća za eksploataciju AD (francuska firma), a kao sekretarica i daktilografkinja je bila zaposlena neka Šaterlaj 'Koka', sa stanom u Frankopanskoj ulici. Napominjem da je ista bila poverljiva kao daktilografkinja. Saznao sam od Nikole Vojnovića i Milana Pantelića da su obojica i u organizaciji preduzeća 'Hemorad'. Sa Popovim je radio i Nikola Bona, inače direktor firme 'Jevlević i kompanija' sa kancelarijom iznad kafane 'Ruski car', II sprat, ulaz iz Knez Mihajlove ulice. Drugi čovek koji je znatno sarađivao u firmi bio je potpukovnik vojske Kraljevine Jugoslavije Radivoje Todorović, bivši zamenik načelnika intendature komande vazduhoplovstva u Zemunu.«¹

Govoreći o svom obaveštajnom radu, »Dolovac« u izveštaju upućenom 23. oktobra 1943. godine svome komandantu majoru Aleksandru Saši Mihailoviću, piše:

»U okviru obaveštajne službe pored centra F-1, formirao sam i centar M-1. Prvi nosi oznaku 123 a drugi 456.

U svakom ovom centru obrazovana je po jedna ekipa za rad na otkrivanju inostrane obaveštajne službe. Do sada se uspelo da se, u izvesnoj meri, prodre u nemačku i mađarsku obaveštajnu službu. Tako smo došli do sledećih saznanja:

I NEMACKA OBAVESTAJNA SLUŽBA:

Potpuno je skoncentrisana u i oko velikih trgovačkih industrijskih i bankarskih preduzeća, usled čega sam došao do zaključka, da s te strane u istu i vode najkraći i najpristupačniji putevi. Ukoliko su pak, izvesne linije ove službe povučene i ka čisto vojnim nadležstvima pokazalo se da su i tamošnja vojna lica zainteresovana i upućena u poslove privredne vrste i da na njima baziraju svoja otkrića. Prema ovakvom stanju stvari podesio sam i izbor svojih neposrednih saradnika i to iz redova onih nacionalista, koji su u ma kome vidu povezani za napred pomenuta preduzeća i u koliko su pokazali dobru volju da mi pomognu.

Zajedničkim i opreznim naporima obaveštajnih organa ustanovilo se sledeće:

1. Jugoistok je podvrgnut specijalnom i odvojenom režimu u obaveštajnom smislu. Tajna služba je u svemu dirigovana i striktno rukovođena iz Berlina do Beograda, gde se stižu konci Balkaniše Rauma (Balkanskog prostora). Na čelu obaveštajnog biroa u prestonici Rajha stoji jedan admiral (Kanaris), čovek od 46 godina, pasionirani špijun, koji ima sposobnost, uzgred rečeno, da pamti neverovatni broj lica iz svoje službe.

Admiralov pomoćnik je pukovnik Pikenbrok vrlo česti posetilac Srbije i režiser svih dosadašnjih prebacivanja pojedinih lica sa teritorije Jugoslavije, gde su ova, skoro bez izuzetaka, postala dvostruki špijuni. Odmah da napomenem da tu dolaze poznata imena: kapetan bojnog broda Šoštarić, industrijalac Bogdan Boda Mihailović, Cajs i drugi.

Tajna služba za Jugoistok grana se u tri oblasti:

- a) Ober komande fir vermaht (OKV);
- b) Ober komande marine (OKM);
- v) Ober komande luftvafe (OKL).

OKV ima svoju centralu u Beogradu, na čelu koje stoji major Verner, sa kancelarijom u državnoj Hipotekarnoj banci (Uprava fondova), drugi sprat levo, soba broj 8. Ovo je stariji čovek od 62 godine, vrlo pristupačan i neobično spretn u pridobijanju ljudi. Prema svojim poverenicima, ma koje narodnosti bili, u svakom slučaju, pa i kada za to ne bi bilo razloga, on je kavaljer i velikodušan. Na ovaj način celu svoju okolinu drži privrženu sebi, ne dozvoljavajući joj, međutim, da iz ma čega primeti jednu žilavu i okretnu volju, koja se krije iza krotke pojave ovoga čoveka.

OKV ima onoliko oteka, za koliko je država, ova oblast zainteresovana na Jugoistoku. Sad ih je 5: Srbija, Hrvatska, Mađarska, Rumunija i Bugarska.

Oteka za Srbiju ponaosob, a i za druge države, vodi Eskulap (jedan od špijunskih pseudonima dr Ivana Popova

— nap. autora) iz Beograda. O njegovoj ličnosti biće govora u daljem izlaganju.

Kontrolu cele OKV oblasti vrši specijalni obaveštajni inspektor iz Berlina, kapetan Šlajf, profesionalni špijun. Ovo je čovek upadljive spoljašnosti zbog svoje ukočene leve ruke, koja je od drveta i u koju on ima običaj da se lupne pri svakom susretu sa novim ličnostima, što je za taj susret najčešće i ugovoreni znak. Inače je visokog rasta, suvonjav i morfinista te se unapred može pretpostaviti njegov izgled i stanje živaca. Retko koga od svih novih i starih poznanika ne angažuje za dobavljanje morfijuma. Momentalno tu dužnost ima jedan naš poverenik, po nalogu Eskulapa, kome su te injekcije, tobož, jako nužne, da bi ih poslao svome bratu u Italiju, gde on morfijum zamenjuje za druge životne potrebe.

Šlajfov redovni pravac kretanja je: Berlin—Beograd—Sofija, s tim što povremeno skreće ka našem primorju, gde u Dubrovniku ima i svoju odvojenu postaju za obaveštavanje, kojom rukovodi tamošnji lekar dr. Fuk (verovatno nametnut preko Eskulapa).

Pored inspektorske uloge Šlajf jer sada preuzeo vođenje i OKL.

OKM, uz svoju redovnu dužnost, vodi Eskulap u činu nemačkog potpukovnika. Zadatak OKM je proučavanje i rešavanje svih maritimnih pitanja, u kome cilju su i odavde upućivana izvesna lica kao obaveštajni organi OKM (na primer Šoštarić), na odgovarajućim mestima u Engleskoj.

OKL, kao što je već napomenuto, vodi kapetan Šlajf, dokle potpuno ne uputi u posao svog pomoćnika Hansa Gostenčnika, slovenačkog Nemca, koji je i pre rata živio u Beogradu, s tim što je tada bio puki siromašak, a danas stoji na nekoliko desetina miliona.

Gostenčnik i Eskulap su inače ortaci u hemiskom preduzeću 'Hemorad', koje je svoj osnovni kapital od 500.000, za vreme od 6—7 meseci, popelo na 6.000.000 dinara. Između njih dvojice došlo je do velikog trvenja, jer su obe strane gramzive i pokušavaju da jedna drugoj podvale, čime se vrlo mnogo koristi naš poverenik, da, kroz tu njihovu netrpeljivost, dođe do potrebnih saznanja iz obaveštajne službe.

Gostenčnik vrlo često putuje za Nemačku u službi i po naređenju OKL. Na svome poslednjem putu do Beča, uspeo je da tamo najzad reši svoju vojnu obavezu za 2.000.000 dinara.²

I pored toga što mu je dr Ivan Popov davao izvesne podatke, Boža Ranković »Dolovac« ga je kontrolisao preko svojih organa i bio prilično obavešten o njegovom kretanju, kao i o licima koja su za njega radila. Tako »Dolovac« u svom izveštaju navodi da Popov vrlo često

putuje »avionom za Berlin«, Pariz, Ženevu, Madrid, Bukurešt i po svim krajevima Jugoslavije, a naročito ka Primorju, i da u svom obaveštajnom radu često koristi žene. U vezi s ovim »Dolovac« kaže:

»Po izvesnom nalogu sa nemačke strane, sa svog poslednjeg puta za Pariz doveo je otuda u Beograd Francuskinju, gospođicu Moro (ili More), ženu neobično privlačne spoljašnosti i izrazite inteligencije. Odmah po dolasku Moro je, na jednom unapred pripremljenom sastanku, predstavljena majoru Ricu, sekretaru Nojhauzenovom, čija se kancelarija nalazila u Firšavsirungu (GBV), u palati Riunione, a u prostorijama 'Jugomontana'.

Predstavljanje gospođice Moro nije završeno kod Rica. Trebalo je da bude dovedena i do Nojhauzena, što je sprečio Ric svojim hvalisanjem kod izvesnih drugova kako je dobio vrlo zgodnu prijateljicu. Time je na Moro skrenuta pažnja i stvorena bojazan da ne bude praćena. Ovo je sprečilo svako njeno delovanje i dovođenje u lični kontakt sa jednom visokom ličnošću, kao što je Nojhauzen, koji ne želi da se kompromituje pred svojim gospodarima. No izgleda da je Ric to učinio namerno, pošto se bojao Moro, znajući ko je ona.

Gospođica Moro bi trebalo da bude agent Intelidžens servisa (što Eskulap uostalom i tvrdi), a njena uloga u Beogradu, ukoliko bi bila za račun Nemačke, sastoji se isključivo u ličnim uslugama Nojhauzenu. Videćemo šta je na stvari. Za sada je važno da se nje svi ovde boje i da im je njena lepota vrlo prijatno presela.«³

»Dolovac« ovde navodi i druge žene koje se nalaze u službi dr Popova:

»U službi Eskulapa nalazila se i izvesna gospođica, za koju smo znali samo toliko da je Mađarica. Poslao sam jednog svog poverenika u društvo u kome se i ona nalazila, te je došlo do poznanstva koje je zaslugom mog poverenika, jako oduševilo gospođicu Sedmakovu, kako smo doznali da se zove. Tako je moj čovek i poznanik Eskulapov, uspeo da se češće vidi sa Sedmakovom i da sa njom uspostavi jedan vrlo prisran kontakt.

Znajući da Eskulap na svoje sastanke u Kralja Milutina ulici poziva i Sedmakovu, poveravao sam da su i druge ličnosti koje tamo zalaze isto to što je i Sedmakova, pa sam očekivao da bi se upadom u to društvo moglo mnogo koječega videti. U tome smislu dao sam nalog povereniku i on je uspeo da se uvuče među tu gomilu. Na sedeljci sa Sedmakovom najzad potpuno je učvršćeno prijateljstvo između nje i poverenika, tako da je on sad mogao već da se lati svestranog demaskiranja ove devojke.

Za drugi sastanak naredio sam mu da po svaku cenu dođe do ličnih dokumenata Sedmakove i da ih prepíše a naročito da dokuči podatke iz njenog tajnog pasoša, za koji se mnogo verovalo da postoji, pored drugih dokumenata za redovnu priliku. Zato je on kada su pošli na sedeljku, rekao devojci da on lično ima noćnu dozvolu, da će se vratiti kasno u noći te da i ona treba da ponese ako ima neki važan dokument, koji bi joj dao mogućnosti da može bez uznemiravanja da se vrati kući.

Kada je u toku večeri Sedmakova već bila u jednom polusvesnom stanju, on joj je na vrlo lak način ukrao pasoš i prepisao ga. Najvažnije je bilo da pasoš nosi zaista tajnu oznaku i broj 143/42. Ostali podaci su bili: Marijana Sedmakova, iz Novog Sada, ulica Lina broj 6. Stanuje u svojoj kući u Beogradu, u ulici Dušanovoj broj 66 kod svoje tetke Vere Petranović.

Na sličan način došao sam i do još jednog Eskulapovog agenta, a to je Nada Subotički, sa stanom u Vuka Karadžića ulici broj 11, telefon 30984. To je žena koja za pare radi sve i koja nema ni trunke nacionalnog ponosa. Ljubavnica je Eskulapova i od njega prima mesečno deset hiljada dinara. Njenog rođenog brata Eskulap je poslao kao svog špijuna u Vrhovnu komandu.»

»Dolovac« je preko svoje agenture kontrolisao i privatni život Popova, a imao je podataka i o njegovim vezama u inostranstvu. U istom izveštaju »Dolovac« kaže u vezi s tim sledeće:

»Sastanak sa svojim agentima Eskulap održava u jednom stanu u ulici Kralja Milutina broj 54, prvi sprat, telefon 29425, ovde se društvo zadržava i posle početka policijskog časa i produžava sa terevenkama uz obavezno učešće žena, koje su po pravilu samo devojke i to mlađe i lepše. Stan je ranije pripadao Bogdanu Bodi Mihailoviću koga je Eskulap pre izvesnog vremena poslao u London.

Inače, taj put Bode Mihailovića je jedan neuspeli pokušaj Eskulapa i Nemaca. Svako od njih imao je sa Bodom svoj plan koji je propao. Eskulap, prema jednoj verziji koju i sam protura, imao je nameru da preko Bode omogući izvesnu zlatnu transakciju za račun naše organizacije, o čemu je tobož upoznat i naš glavni štab. Ustvari, poznajući Eskulapa pre bi se moglo poverovati da je iz cele te transakcije trebalo da on lično izađe kao najveći korisnik, što bi nesumnjivo i bilo, jer je on veoma spretan i iskusan u takvim mahinacijama...

Nemci su, međutim, sa Bodom i njegovim odlaskom u Englesku imali nameru da ga, uzgredno, upotrebe kao svog obaveštajnog organa a s druge strane, što je bilo važnije, i oni

su hteli da pokušaju obezbeđenje izvesne materijalne rezerve u Londonu za račun nekih visokih nemačkih ličnosti. Eskulap je to znao pa je želeo da iz toga izvuče sve što bi se moglo, zbog čega je sa samim Bodom vodio razgovore u tom duhu i stvarao neki plan, čime je ovu stvar neobično zamrsio da je najzad morala propasti u korist Engleza. Boda je, naime, preko Carigrada otišao za Kairo, gde je odmah prihvaćen od strane Intelidžens servisa i sada mu verno služi za 'kost i kvartir'.

Jedan od najboljih engleskih sluga u tajnoj službi je Šošćarić i Sajc. Ovaj drugi je upleten i u razne afere i mahinacije sa švercom zlata, u kome cilju, sa visokim predstavnicima Intelidžens servisa, dolazi često u Švajcarsku, gde se sastaje sa Eskulapom i nemačkim agentima. Na taj način iza fronta ipak vlada mir i protivnici 'rade svoj posao' a njihovi narodi ginu i ni na um im ne pada što se događa iza njihovih leđa...

Drugi špijun Eskulapov je dr. Šijački.«

»Dolovac« dalje u izveštaju iznosi pretpostavku da su brat Nade Subotički i dr Milan Šijački (istaknuti četnički funkcioneri — nap. autora) dobili zadatak od dr Ivana Popova »da ga po svaku cenu dovedu i omoguće mu lični kontakt sa Čičom (Dražom Mihailovićem — nap. autora), i da ga kod njega reklamiraju, možda i još nešto... videćemo«.

U daljem izlaganju »Dolovac« u ovom izveštaju navodi sledeće:

»Eskulap zaista učestvuje u izvesnom svojstvu u jednoj organizaciji Intelidžens servisa u Beogradu, koja funkcioniše pod šifrom 'Seni'. O tome za sada samo toliko, jer se ne raspolaze još mogućnošću za ispitivanje i ove pojave, ali sa mnogo verovatnoće pretpostavlja se da su sva dosadašnja odatšiljanja pojedinih ljudi usko povezana za 'Seni'.

Eskulap je imao jednu konferenciju, na kojoj je bilo doneto nekoliko važnih zaključaka, o kojima iz opreznosti mogu reći usmeno šta je na stvari.

Na svoju ruku je izdejstvovao hapšenje u Dubrovniku izvesnih lica, koja je denucirao kao anglofile. To su:

— Milošević Roko, profesor, Mačekov narodni poslanik;

— dr. Frane Dabrović, zubar, navodno ustaša;

— Kol...ić, profesor (nisam mogao pročitati u Eskulapovom zapisniku).«

O radu dr Ivana Popova za obaveštajnu službu četničke komande Beograda »Dolovac« u citiranom izveštaju

kaže da je Popov dao obaveštenje o rezultatima jedne sednice nemačkih viših funkcionera u Srbiji, kao i o njihovom mišljenju o Draži, da se »o Draži govorio sa najvećim poverenjem, da neće baciti narod na nizbrdicu kojom ga vode komunisti. Prosto su mu odali poštovanje.«

O uslugama koje je Popov nudio organizaciji Draže Mihailovića »Dolovac« u ovom svom opširnom izveštaju piše:

»Od idućeg četvrtka pa do nedelje treba da se održi konferencija nemačkih funkcionera i Popov je preko jednog poverenika molio:

a) Imamo li kakve sugestije, koje bi nam išle u račun i o kojima bi on mogao govoriti.

b) Mogao bi na konferenciju ubaciti nekog našeg eksponenta, s tim da za diskreciju garantuje. Taj čovek, po želji Nemač, bi trebalo da iznese otvoreno i pošteno — muški sve naše želje i osećaje kao i težnje. Nemci ne bi znali ko im govori. Treba da zna odlično nemački jezik.

v) Popov je u stanju da za ministra u Nedićevoj vladi protežira i postavi jedno lice, koje on zaželi. Pita da li ima neke sugestije u tom smislu.«⁴

O špijunskom radu dr Ivana Popova govori i naslednik majora Bože Rankovića »Dolovca«, šef obaveštajne službe komande četničke grupe beogradskih korpusa major Radomir Milinković »Džek«, koji je takođe održavao špijunsku vezu sa Popovim. U svojoj izjavi⁵ Milinković kaže:

»'Dolovac' se u svom kontraobaveštajnom radu u znatnoj meri oslanjao na dr. Ivana Popova 'Eskulapa', koji je još imao pseudonim 'Lala' i 'Hans'. Dr. Popov je ustvari bio u službi Intelidžens servisa, te je uspeo da zauzme jedno od rukovodećih mesta nemačke vojne obaveštajne službe. Popov je bio povezan i sa obaveštajnom službom organizacije Draže Mihailovića u Beogradu, ali svakako, samo zato da bi se ovom organizacijom, odnosno Vrhovnom komandom, koristio za dostavljanje podataka Intelidžens servisu. Vezu sa organizacijom Draže Mihailovića u Beogradu, kao što je već pomenuto, održavao je preko majora Bože Rankovića, a u 1944. godini preko Radomira Milinkovića.«

Milinković u svojoj izjavi dalje kaže da je dr Ivan Popov u nemačku obaveštajnu službu ušao preko međunarodne masonerije, posredstvom nemačkog brodovlasnika iz Hamburga Jepsena. Vezu sa Intelidžens servisom, odnosno svojim bratom dr Duškom Popovom održavao

je preko M. Glušića (ili Gluševića, kako Milinković isto lice i ovako naziva u svojoj izjavi — nap. autora) u Parizu, kome je predavao svoje izveštaje. Dalje Milinković navodi da je dr Popov prebacio u Englesku: dr Vaneta Živadinovića, profesora univerziteta, Dragoša Pavličevića, privatnog činovnika, i Frana Bonu, morskog poručnika, i to »pod vidom da su nemački agenti pred Nemcima, a pred Englezima da će biti dupli špijuni«.

O špijunskim podacima koje je dr Ivan Popov davao tokom 1944. godine Milinkoviću, kada je sa njim bio povezan, u ovoj izjavi Milinkovića piše sledeće:

»Po svome zaista visokom položaju, sudeći po zvučnosti titule, Popov je bio u mogućnosti da daje vrlo dobre podatke, ali sve do neposredno pred sam svoj odlazak — odnosno bekstvo, on je izbegavao da pruži nešto što bi zbilja bilo veliko, u vojničkom ili političkom pogledu...«

Do njegovog odlaska iz zemlje Popovljevi podaci svodili su se na: obaveštavanja o trupnim transportima, vrlo često sa velikim zadržavanjem dostavljani, tako da nisu bogzna kako vredeli, psihoza u Nemačkoj, stanje radništva, netrpeljivost između vojnih vlasti — Vermahta i Gestapoa, dislokacije pojedinih važnijih nemačkih trupa i ustanova, njihov stav, jačina i namena. Svi navedeni podaci dostavljani su najhitnije u Vrhovnu komandu Draže Mihailovića odakle su specijalnom šifrom odašiljani radiotelegrafskim putem generalu Vilsonu, tadašnjem savezničkom komandantu za Sredozemlje i Bliski istok.«

Milinković dalje navodi, da je Popov izbegao hapšenje Gestapoa i pre odlaska za Englesku dao podatke o »mreži nemačke obaveštajne službe za Jugoistok sa naslonom na Tursku«, kao i podatke o nemačkim špijunskim službama u Beogradu.

U novembru 1943. godine Ivan Popov je pokušao da preko »Dolovca« prenese Draži Mihailoviću jednu poruku engleskog ministarstva spoljnih polova. U izveštaju četničkog komandanta Beograda Aleksandra Saše Mihailovića Draži o ovome, kaže se da je »Lala« (jedan od špijunskih pseudonima Ivana Popova — nap. autora) po povratku iz Nemačke preneo »Dolovcu« sledeće saopštenje:

»'Lala' je prilikom svoga boravka u Parizu došao u vezu sa jednim članom 'Forinj Ofisa'. Ovaj mu je rekao da je Željka For. Ofisa da se iz Srbije upute autoritativni i na peru jaki ljudi koji će biti u stanju da brane ideju jugoslovenstva

nasuprot velikosrpskoj ideji. Oni će njemu ('Lali'), nezavisno od njegovog izbora takvih ljudi, docnije staviti na raspoloženje spisak takvih ljudi, čiji bi dolazak u označenu svrhu u Englesku bio poželjan.«⁶

U januaru 1944. godine iz Londona je dostavljen preko dr Popova spisak lica koja treba uputiti u London. U depeši Saše Mihailovića Draži od 26. januara 1944. godine kaže se o tome sledeće:

»Dr Ivan Popov je, putem naročitog kanala, primio listu 5 ljudi iz Beograda koje treba uputiti u London. Na listi se nalaze: dr Sava Obradović, bivši pomoćnik ministra trgovine, Milorad Popović, advokat, Zdravko Sutej, sin ministra Suteja, Zarija Vukićević i Dragiša Milovanović. Za sva navedena lica doneo je Popov svojeručno napisana pisma od Boška Jeftića. Pismo za Zariju Vukićevića lično je čitao moj šef obaveštajnog centra. U njemu Jeftić zove Vukićevića da odmah krene za London kanalom koji bude dao Popov, kome se može slobodno poveriti. Prema podacima sa kojima raspolažemo Obradović nije simpatizer našeg pokreta. O Popoviću se ništa ne zna, a Vukićević je naš saradnik. Za Milovanovića se smatra da je potpuno naš.

Ovi se ljudi traže od Forenj Ofisa u sporazumu sa našom vladom. Ukoliko Vrhovna komanda treba neko obaveštenje, Popov moli da se obrate na našu vladu. Odašiljanje ovih ljudi koji su već pristali da idu biće pojedinačno ili po dvojica, a počćeće oko 10. februara. Ukoliko Vrhovna komanda raspolaže bližim podacima o ljudima koji su u pitanju, pa ne želi da neko od njih ide, ovo možemo sprečiti. Molim za detaljna uputstva koja bi se predala pre polaska ovim ljudima. Navedena lica bi se prebacila nemačkim avionom preko Beča, Madrida u Lisabon, gde bi ih Englezi prihvatili. Za prebacivanje garantuje Popov. Neophodno je potrebno da po ovom dobijem odgovor do 28. o. m. pošto Popov tada putuje u Pariz.«⁷

U vezi s ovim projektom Saša Mihailović dostavlja Draži dva dana kasnije sledeće obaveštenje:

»Izveštavamo da je dr Popov stupio u vezu sa Forenj Ofisom preko organizacije Sili koja je predstavnik masona u svetu.«⁸

Do slanja ovih ljudi u Englesku nije došlo, jer se sa tim nije složila Vrhovna komanda.

Na predlog dr Ivana Popova, a uz pomoć funkcionera nemačke obaveštajne službe Abvera, snabdeveni pasošima sa lažnim bugarskim imenima, iz Beograda su po-

četkom jula 1943. godine stigli u Tursku advokat Dragoš Pavličević i industrijalac Bogdan Boda Mihailović. Obojicu je prihvatio šef jednog od obaveštajnih centara emigrantske vlade u Carigradu major Vladimir Perić, koji ih je posle kraćeg vremena uputio u Kairo. Po dolasku u Kairo obojica su se predstavili kao delegati četničkog komandanta Beograda Aleksandra Saše Mihailovića i četničkog komandanta severnih pokrajina majora Žarka Todorovića.

U izjavi datoj Komandi jugoslovenskih trupa u Kairu 20. jula 1943. godine Pavličević, pored ostalog, kaže:

Đeneral (odnosi se na Dražu Mihailovića — nap. autora) se žali na slabu pomoć koju dobiva. Traži dosta oružja, municije i sanitetskog materijala. Mnogo ljudi se prijavljuje u njegove trupe ali je đeneral prinuđen vraćati ih jer nema oružja. Ono što mu se ponekad avionima dostavlja je sasvim malo. On moli da se to Englezima objasni i da se pomoć avionima šalje svakog dana ili dva tri puta nedeljno po mogućstvu... U Srbiji mnogo se prebacuje hrvatskim političarima koji preko radija govore zaobilazno i akademski.⁹

Međutim, Bogdan Boda Mihailović je, govoreći o svojoj misiji u izveštaju podnetom takođe 20. jula 1943. godine Komandi jugoslovenskih trupa u Kairu, bio nešto konkretniji:

»Pred moj odlazak iz zemlje 21. aprila 1943. godine Komandant beogradskog sektora organizacije Đenerala Draže Mihailovića, major g. Žarko Todorović, sa kojim sam bio u stalnom kontaktu, povodom toga poverio mi je zadatak da našoj komandi na Srednjem istoku prikažem tačnu sliku odnosa između organizacije Draže Mihailovića i partizana (komunisti) u zemlji, pošto je baš u to vreme ovo pitanje bilo najakutelnije, a propaganda izvan zemlje mnogo naginjala u korist partizana a na štetu nacionalnog rada organizacije Đenerala Mihailovića. Major g. Todorović podelio je ovu misiju uglavnom na dva dela.«

Prvi deo misije kapetan Bogdan Mihailović iznosi u svom izveštaju pod naslovom »Izobličiti« pokušavajući da »demaskira« komuniste, govoreći neistinito o razvoju odnosa između partizana i četnika od 1941. godine, a drugi deo pod naslovom »Izdejstvovati« sadrži predlog da se preduzmu energične diplomatske mere kod saveznika protiv narodnooslobodilačkog pokreta, da se prestane sa propagandom za partizane i da se pozovu »svi Jugoslo-

veni da se okupe u jedan jedinstveni nacionalni front, kojeg danas jedino predstavlja organizacija Denerala Mihailovića — složnu borbu protiv zajedničkog neprijatelja». Obrazlažući ovo poslednje, Bogdan Mihailović u toj svojoj izjavi dodaje:

»Ovo bi se naročito imalo odnositi na Hrvate, jer je major g. Todorović bio mišljenja da bi se eventualno kod Hrvata mogla izazvati neka reakcija u tom pogledu, ukoliko bi vodeći hrvatski političari iz Londona (na prvom mestu g. Krnjević) dali malo potstreka i impulsa hrvatskom narodu. Major g. Todorović je bio rekao, da su neki izaslanici organizacije denerala Mihailovića sondirali teren kod ljudi Mačekove partije, te misli da bi se moglo dobiti pristalica kod njih, no isti se danas drže pasivno jer nemaju nikakva uputstva niti potstreka od svojih vođa iz Londona.«¹⁰

Bogdan Mihailović je bio dobio od Žarka Todorovića 22 fotografije i pismo za majora Živana Kneževića, pa je to po dolasku u Carigrad prodao majoru Vladimiru Periću.

Petar Živković, zamenik ministra vojske u emigrantskoj vladi Božidara Purića, 19. jula 1943. pitao je Dražu Mihailovića depešom da li su Bogdan Mihailović i Dragoš Pavličević pripadnici njegove organizacije i da li su njegovi delegati. Na to je Draža odgovorio da oni nisu njegovi delegati. Međutim, na originalu te depeše napisano je rukom: »Izvešteno da Boda jeste.«¹¹

Saznavši da je Gestapo otkrio njegove nezakonite finansijske i materijalne transakcije i pljačke izvršene mahom u Jugoslaviji, a u strahu da ne dođe do otkrivanja njegovog rada za britansku obaveštajnu službu, Ivan Popov je bio prinuđen da beži iz Beograda. Utočište mu je pružio Draža Mihailović. Sredinom avgusta 1944. Popov se, zajedno sa četničkim delegatima Adamom Pribičevićem, dr Vladimirom Bjelajčićem, i još nekolicinom, sa aerodroma u Pranjanima prebacio avionom u Italiju.

U dokumentu »I odeljka kraljevske jugoslovenske vojne misije u Italiji« od 12. avgusta 1944. godine povodom dolaska ove grupe, u kojoj se nalazio i Popov, piše:

»G. Popov, koji je u engleskoj službi, došao je na zahtev Engleza.«¹²

Posle Bože Rankovića, za šefa obaveštajne službe kod Saše Mihailovića, sredinom 1944. godine imenovan

je major Radomir Milinković, zvani »Džek«. O njemu Radomir Milošević, jedan od saradnika Saše Mihailovića, kaže:

»Radomir Milinković 'Džek' rodio se u Americi, gde je živeo do svoje šesnaeste godine, a posle toga vratio se u zemlju. Kao oficir mislim da je radio u obaveštajnoj službi u Ministarstvu vojske i mornarice. Sa engleskog jezika preveo je knjigu (pre rata) 'Špijunaža kroz vekove' i još neke stvari koje se tiču obaveštajne službe.

Ja sam se lično upoznao sa njime 1937—1938. godine, budući da smo obadvojica болоvali na plućima i lečili se u vojnoj bolnici u Beogradu. Na mene lično ostavio je dobar utisak, ozbiljan, čutljiv i kada bi progovorio reči bi bile odmerene ali često puta dvosmislene. Da li je imao drugih mana ili vrлина nepoznato mi je.

Mislim da je za vreme rata držao neku radnju u Beogradu ali ga nisam video sve do leta 1944. godine, kada je bio u pratnji nekog Amerikanca Majka, za koga se govorilo da je sestrčić Ruzveltov. Tada sam prvi put doznao za njega da je on šef obaveštajne službe u Beogradu po liniji Draže Mihailovića. Za njega se isto tako pričalo da je član Intelidžens servisa ili čak Sekret servisa. Ovo sam čuo 1945. godine u Beogradu da su ga Rusi svuda tražili kao takvog.«¹³

U svom saslušanju pred istražnim organima 1946. godine, Dragi Jovanović za Milinkovića kaže da je bio uhapšen 1942. godine od Specijalne policije i da ga je on, po zahtevu organizacije Draže Mihailovića, trebalo da izvuče iz zatvora, što je i učinio, prebacivši ga u IV odsek, odakle je bio pušten.¹⁴

Kada je tokom 1944. godine došlo do otvorene saradnje između organizacije Draže Mihailovića i Nedićevih ustanova, Milinković je dobio jednu kancelariju u zgradi Beogradske opštine, na prvom spratu, desno u uglu. U sobi je imao kasu sa dokumentima, telefon, pa čak i oružje.

Pored rada na otkrivanju agenata nemačke i drugih stranih obaveštajnih službi u Jugoslaviji, obaveštajna služba Komande Beograda radila je i na prikupljanju drugih podataka u vezi s Nemcima. Ti podaci obično su se odnosili na otkrivanje raznih planova i namera Nemaca, brojno stanje, dislokaciju nemačkih jedinica i njihovo moralno stanje, skloništa, utvrđenja, skladišta ratnog materijala, aerodrome i Transporte trupa i materijala kroz našu zemlju.

Za prikupljanje podataka u vezi sa ovim pitanjima, pored raznih drugih obaveštajaca, obaveštajna služba u Beogradu koristila je i nemačke oficire.

Delatnost obaveštajne službe Komande Beograda u odnosu na Nedićeve i Ljotičeve jedinice odvijala se s ciljem prikupljanja podataka o njihovom brojnom stanju i naoružanju, raspoloženju prema četnicima, stavu pojedinih komandanata prema organizaciji Draže Mihailovića, o odnosima koji vladaju između nedićevaca i ljotićevaca, kao i o njihovim raznim zadacima u Srbiji. Nedićeva vlada je takođe kontrolisana.

Za pribavljanje obaveštenja u vezi sa ovim pitanjima služio je i šef Nedićeve propagande Đorđe Perić, o kome Saša Mihailović u izveštaju Draži od 7. marta 1944. godine kaže sledeće:

»U svrhu da se obaveštajna služba, kako ona čisto vojne prirode, tako i politička, postavi na što solidniju osnovu i postignu što je moguće bolji rezultati, ovaj štab je preduzeo mere da se stavi u vezu sa ljudima koji po prirodi svoga položaja mogu da budu dobro informisani. Tako je, ovih dana, između ostalih, uspostavljena veza i sa šefom Nedićeve propagande Đorđem Perićem, koji je izjavio gotovost da sa nama sarađuje.«¹⁵

U ovom izveštaju Saša Mihailović dalje navodi za Perića da je dao podatke o odnosima između nedićevaca i ljotićevaca, nastojanju ljotićevaca da preko šefa Gestapoa Majsnera dođu do potpune vlasti u Srbiji, o stavu i nekim namerama ljotićevaca prema četnicima.

O akcijama pripadnika obaveštajnog aparata Komande Beograda govori i poručnik Miodrag Stojanović, koji se krio pod pseudonimom »Pera Popović« i »Pera profesor«, a koji je od jeseni 1942. godine do januara 1944. godine bio obaveštajni oficir »Štaba br. 2«, a zatim istu funkciju obavljao u Avalskom korpusu:

»Pored rada koji sam obavljao sve do januara 1944. godine, dobijao sam i povremene specijalne zadatke, kao na primer organizovanje atentata na majora Đorđa Cosića, šefa nedićevsko-gestapovske obaveštajne službe. Moj rad se sastojao u tome da pratim kretanje majora Cosića i posle izvesnog vremena dostavio sam Saši moje predloge za izvršenje atentata. Posle toga učestvovao sam u pripremanju atentata na Nedićevog ministra Masalovića sa zadatkom da pošto utvrdim kretanje Masalovića i po izvršenom atentatu koga je izvršila trojka sastavljena od strane Saše, imao sam zadatak da

atentatore prikrijem u jednom selu u okolini Beograda. Oni su međutim, napustili to selo na svoju ruku i došli u Beograd gde su kasnije pali u ruke Gestapoa. Isto tako imao sam zadatak da organizujem atentat na Ceku Đorđevića i taj sam atentat u potpunosti izvršio sa svojim ljudima...

Dugo sam studirao mogućnosti da ovu stvar izvršimo u Beogradu, ali mi nije polazilo od ruke s obzirom da se isti vozio automobilom i bio dobro čuvan.

U vreme dok je Beograd bio bombardovan saznao sam od komandanta jednog našeg bataljona u Pinosavi, Acimovića, da se Ceka Đorđević sa familijom smestio u jednoj vili pod Avalom. Otišao sam prethodno na to mesto, osmotrio teren i stvorio plan za izvršenje istog. Za ovaj zadatak preko Saše tražio sam jednog čoveka. Bio je to bivši bokser koji je već učestvovao u neuspehim atentatima na majora Čosića, a drugog čoveka uzeo iz bataljona koji se nalazio u Pinosavi. Sva trojica otišli smo jedne noći u blizini te vile i sačekali do jedno pola noći. Tada smo prišli uz samu kuću, razoružali žandarma, koji je tog puta spavao u Cekinom automobilu, a posle toga ja sam lupao na vrata i predstavio se da smo iz policije te da imamo naređenje da u ovom kraju izvršimo kontrolu objava i ličnih karata. Na naše lupanje javila se Cekina žena, ali nije htela da nam otvori vrata. U tom momentu upalila se svetlost u spavaćoj sobi i bokser je kroz prozor primetio Ceku, kroz staklo je pucao na njega iz automata, i kako sam saznao tek sutradan, likvidirao ga.¹⁶

O radu obaveštajne službe Komande Beograda na otkrivanju pristalica i saradnika NOP Milinković u svojoj izjavi kaže sledeće:

»Glavnu službu obaveštenja po liniji komunizma vršila je ustvari Specijalna policija, tj. IV osek njen, na čelu sa Paranosom, Bećarevićem i Grujičićem. Poslove u Beogradu svršavala je izgleda sama i samo o tome izveštavala bilo Vrhovnu komandu preko specijalnog delegata ili preko beogradske grupe korpusa preko nekoga od svojih ljudi...

Za one slučajeve koji su bili izvan domašaja beogradske policije dostavljali su se izveštaji VK (Vrhovnoj komandi DM — nap. autora) preko Dražinog ličnog obaveštajnog organa u Beogradu Rajka Pavlovića... Svi beogradski korpusi imali su u svome sastavu i ponekog agenta Specijalne policije, koji su dostavljali njima sitnije i manje važne izveštaje, a ponekad, kada je bilo, i krupnijih. Specijalnih organa izvan sastava Specijalne policije za rad po liniji komunizma smatram da nije bilo, a po mome mišljenju nije ni trebalo jer je Specijalna policija bila toliko revnosna, da nije za ostale ostajalo ništa da rade.¹⁷

Međutim, sem preko Specijalne policije, obaveštajna služba Komande Beograda protiv NOP je delovala i samostalno, preko svojih obaveštajaca u Beogradu i bližoj okolini. Tako »Vili« tj. Saša Mihailović, izveštava Dražu Mihailovića 13. maja 1944. godine da su saradnici NOP iz Beograda nastavili sa svojim propagandnim radom u bližoj okolini grada, kuda su posle bombardovanja izbegli. Da bi sprečio njihovu delatnost, »Vili« navodi da je preduzeo sledeće mere:

»Po svim selima odmah su sačinjeni spiskovi svih izbeglica i ovi su dostavljeni Specijalnoj policiji u svrhu provere da se među njima ne nalaze i komunisti. Nezavisno od ovih proveravanja Specijalne policije naša obaveštajna služba, putem sopstvenih organa, uspeła je da prikupi mnogo podataka o komunistima koji se sada sređuju i koji će biti kroz neki dan dostavljeni Specijalnoj policiji sa nalogom da se odmah pristupi hapšenju.«¹⁸

Istaknuti saradnik Aleksandra Saše Mihailovića u pogledu obaveštajnog rada bio je i Vlastimir Petković.

On se pre rata školovao u Francuskoj, a posle toga je radio u Ministarstvu finansija. Oktobra 1941. godine otvorio je advokatsku kancelariju u Beogradu. U svojoj izjavi, datoj u BdS, 23. januara 1943. godine, navodi da je svoj rad u političkoj obaveštajnoj službi organizacije Draže Mihailovića u Beogradu počeo u aprilu 1942. godine po zadatku Saše Mihailovića. Od tada je preuzeo »mesto političkog referenta i to za pitanje opšte prirode kao i službu izvestioca o političkim događajima«¹⁹ u zemlji i o politici Nedićeve vlade.

Svoju mrežu obaveštajaca Petković je stvarao na taj način što je svaki zavrbovani saradnik u svom daljem radu pronalazio drugo lice koje je vrbovao. Tako je Petković vrbovao Milikića, Milikić Pavlovića, a Pavlović Simu Petkovića. Ovakvim sistemom rada Vlastimir Petković je hteo da se obezbedi od eventualne provala u slučaja da neki obaveštajac bude uhapšen.

Petkovićev saradnik Aleksandar Milikić, koga je zavrbovao jula 1942. godine, završio je studije u Engleskoj i pre rata bio je činovnik u Ministarstvu spoljnih poslova. Za vreme okupacije radio je u Ministarskom savetu Nedićeve vlade. Imao je zadatak da dostavlja podatke o političkim događajima u Srbiji i o drugim pitanjima. On se koristio i obaveštenjima, koja je dobijao od Jova-

na Brkića, Nedićevog delegata za teritoriju Kosova i Metohije. Za svoj rad, kao i za obaveštajca Stevana Pavlovića, koga je držao na vezi, dobio je od Petkovića kao nagradu jednom prilikom 10.000, a drugom 15.000 dinara.²⁰

Milikićev saradnik Stevan Pavlović školovao se u Francuskoj i pre rata je radio u Ministarstvu spoljnih poslova, a za vreme okupacije, do juna 1942. godine, u Ministarstvu unutrašnjih poslova Nedićeve vlade. Milikić ga je zavrbovao u avgustu 1942. godine. Područje njegovog rada bilo je ispitivanje odnosa Nedićeve vlade prema nemačkim vlastima, a u zadatak mu je stavljeno i da dođe do naređenja koja su bila uperena protiv organizacije Draže Mihailovića. Pavlović je vrbovan na ucenu, zbog njegovog rada u Nedićevom ministarstvu i veza sa Nemcima. U stvari, Pavlović je u to vreme bio agent BdS, za koju je radio još od 1941. godine, pod šifrom »119«. Pošto ga je Milikić prevrbovao za obaveštajnu službu organizacije Draže Mihailovića, Pavlović je i dalje bio u kontaktu sa BdS, ne izveštavajući je o svojim vezama sa organizacijom Draže Mihailovića. Za svoj rad od Milikića je jednom primio 5.000 dinara.

Pavlović je dobijao i druge zadatke. Prikupljao je podatke o nemačkim jedinicama u Srbiji, količinama žitarica koje treba da se isporuče Nemcima, akcijama nemačkih trupa u Srbiji, o ljotićevcima, vršio je proveru o hapšenjima četničkih pristalica na terenu, prikupljao podatke o činovnicima bivšeg Ministarstva spoljnih poslova, a jednom prilikom predao je i kopiju jednog pisma koje je Nedić uputio Baderu. Za prikupljanje raznih informacija Pavlović se koristio i razgovorima sa svojim mnogobrojnim poznanicima, te je o interesantnim stvarima obavestavao Milikića.

U avgustu 1942. godine Pavlović je pokušao da zavrbuje Simu Petkovića. Međutim, ovaj je to prijavio BdS, te je dalje radio kao njihov agent na razrađivanju ove obaveštajne grupe, do njenog hapšenja u decembru 1942. godine.

O radu Vlastimira Petkovića i njegovih saradnika Vojin Andrić kaže u svojoj izjavi datoj istražnim organima 1945. sledeće:

»Vlastimir Petković, činovnik ministarstva finansija, Beograđanin, sa stalnim krugom poznanstava, angažovao je

niz svojih prijatelja u mnogim ustanovama, te je preko njih skupio podatke o problemima koji mogu imati interesa za Dražu Mihailovića, prvenstveno raspoloženje Nemaca, Srpske vlade i njihovih planova i namera sa uređenjem Srbije i bor-
bom protiv Draže Mihailovića.

On je svake nedelje skupljao izveštaje usmene i pis-
mene, da bi iz njih izvukao esenciju — najvažnije i sastavljao
svoj nedeljni izveštaj, koji mu je inženjer Vojin Veličković
nosio u Vrhovnu komandu a docnije u Komandu Srbije...

Vlasta Petković je otkriven od Gestapoa 1943. godine,
uhapšen i streljan. On je bio agent Itelidžens servisa.²¹

RADIO-STANICA »506«

Da bi proširio svoju organizaciju na celu teritoriju Jugoslavije, Draža Mihailović je još u toku 1941. godine formirao »Komandu severnih pokrajina« sa sedištem u Beogradu. Za njenog komandanta imenovao je majora Žarka Todorovića koji je imao nadimak »Valter«. Kao iskusni generalštabni oficir, koji je duže vreme radio u obaveštajnom odeljenju Glavnog generalštaba održavajući veze sa stranim vojnim atašerima, Todorović je glavnu pažnju koncentrisao na organizovanje obaveštajne službe u krajevima koji su mu povereni. Mada je svoju obaveštajnu delatnost počeo da razvija još polovinom 1941. godine ulažući napore za uspostavljanje veza sa britanskim servisima na Srednjem istoku i sa emigrantskom vladom, njegova intenzivna aktivnost je počela tek godinu dana kasnije. Do sredine 1942. godine Todorović je uspeo da uspostavi svoje obaveštajne veze sa Hrvatskom, Slovenijom i Vojvodinom.

Delokrug Todorovićevog obaveštajnog rada vidi se i iz radiograma koje je u drugoj polovini 1942. godine slao Mihailoviću i u kojima ga, pored ostalog, obaveštava:

»Ravnikar iz Ljubljane podmetnut. Dopotovao ovde sa italijanskim agentima. Zadatak mu je da lično dođe do Čiče. Otputovao je oko prvog juna za Sarajevo.«¹

»Šmarar protiv ustaša ali u vezi sa Ljotićevcima«, i dodaje: »Kontakt sa mnom nije nastavljen. Anton Šmarar bio je veza i obaveštajac iz Zagreba, koji je dostavljao podatke u Beograd inženjeru Jovi Gašiću.«²

»U Tursku Nemci poslali maringorskog oficira Pisačića Šošarića pod obećanjem da im služi.«³

»Dragi Rakić, fabrikant iz Mladenovca, otišao za Tursku po svoja potraživanja. Nacionalno ispravan. Prati ga gestapovac sa specijalnim zadatkom.«⁴

»Brat šefa kabineta Aćimovića, Luka, otišao za Tursku sa specijalnom misijom. Sličan zadatak ima kao i Kostić samo za račun Aćimovića.«⁵

»Dr. Pat. Jovanović i Vaso Turlija idu iz Beograda za Ameriku. Verovatno ih šalju Nemci.«⁶

»Božinović kreće za Sofiju sa planom da pređe u Tursku. Daću mu novu šifru i karakteristiku za direktnu vezu sa Vrhovnom komandom.«⁷

U ovom periodu Todorović je uspostavljao veze sa licima koja su tražila saradnju sa pokretom Draže Mihailovića. Tako 25. septembra 1942. godine javlja:

»Profesor Vojislav Grujić namestio je radio-stanicu u Jagodini i moli da se uključi u mežu.«⁸

Todorović je održavao vezu i sa nekim oficirima koji su se nalazili u zarobljeničkom logoru u Nirnbergu. O tome 17. juna 1942. godine obaveštava Mihailovića:

»Bogoljub i Mile Vuković, đeneralštabni major u Nirnbergu, pitaju šta da rade. Upotrebljivi su za duplu službu. Njihova sestra Seka Timotić rđavo se vladala u Užicu i Šapcu a sada je primila službu u Gestapou. Mole odgovor da li da ostanu i dalje u logoru i u kom smislu tamo da rade ili da se vraćaju.«⁹

Iz Todorovićevih izveštaja se vidi da je »Komanda severnih pokrajina« bila obaveštavana i o stanju u Makedoniji i održavala obaveštajne i političke veze sa nekim oficirima bugarske vojske i izvesnim političkim ličnostima, koji su tražili dodir sa organizacijom Draže Mihailovića.

Ove izveštaje Todorović je dobijao od Darka Cirkovića, sekretara Predsedništva Nedićeve vlade, i Anđelka Božinovića, komesara padobranske i pogranične policije u Beogradu.

U jednom od takvih izveštaja Todorović kaže:

»24. avgusta 1942. godine, imali smo prilike da vidimo đenerala Stančeva u jednoj od vila na Dedinju, koji je bio u društvu sa bugarskim diplomatom dr. Konstantinom Manolovim.«¹⁰

Zatim se dalje navodi razgovor sa Stančevom, u kome je ovaj rekao da je kod njega dolazilo neko lice, i »isporučilo pozdrave g. Draže«.¹¹

U sledećem izveštaju Todorović javlja da je Vasil Sejzov, »ataše za štampu pri štabu bugarske okupatorske vojske i urednik »Zore« tražio dodir sa raznim našim političkim licima, kako iz Srbije, tako i iz Južne Srbije.«¹²

A zatim sledi izveštaj koji govori o turskom konzulu u Beogradu. Za njega se kaže da je pre kratkog vremena otišao za Tursku, a da je bio neprijateljski raspoložen prema Nemcima. Pored ostalog, Todorović piše:

»Budući da je iz ovih krajeva, pomenuti konzul je uspeo da stvori odlične informativne veze. Često je puta viđen prerušen i kamufliran gde se šunja oko železničke stanice. Od turskog elementa, koga ima svuda u balkanskim zemljama, izgleda da je stvorio odlične informativne linije. Otuda se veruje, da je ovaj konzul bio više obaveštajac nego diplomata. Ljudi koji su ga vidali prerušenog i kamufliranog verovali su da to čini iz neke seksualne nenormalnosti. Jedan njegov lični prijatelj čudio se što se tako prerušen muva oko železničke stanice, kao da nekog čeka. Ali u običnom životu nije primećena nekakva seksualna nenormalnost, te se i nehotice nametala misao da je to njegovo šunjanje oko stanice imalo za cilj valjda vojničke transporte, ili je neka lica sačekivao brzim vozovima iz inostranstva. U svakom slučaju, ovaj konzul ima dvostruki život.«¹³

Za ovog konzula se navodi da je rodом iz Prištine i da je učio tursku gimnaziju u Skoplju.

Najzad, Todorović u jednom izveštaju upućenom Mihailoviću piše:

»Gestapo je preduzeo i vrbovanje novih špijuna, sada iz redova oficira. Ova uloga je poverena Rusu, bivšem aktivnom konjičkom pukovniku jugoslovenske vojske g. Talju Georgi, sada aktivni kapetan nemačke vojne sile. Taj je, koliko smo do sada saznali, vrbovao sledeće ljude: đenerala Žarka Majstorovića, konjičkog pukovnika Spiru Čakovskog, konjičkog potpukovnika Josifa Sosića, kapetana Branu Drakulića, kapetana Branislava Manojlovića, potporučnika Božidara Vukovića i rezervnog konjičkog kapetana Stevana Mihajlovića.

Za sada znamo da je dobio negativan odgovor od konjičkog pukovnika Spire Čakovskog, konjičkog potpukovnika Josifa Sosića i rezervnog konjičkog kapetana Stevana Manojlovića i po svemu izgleda da je rad g. Talja bio vrlo neumesan i nespretan.

Prilikom vrbovanja Talj naročito pazi da istakne teško materijalno stanje vrbovanoga i veliku korist koju bi od takve službe imao. Izjavljuje da to nije služba Gestapou već nešto novo, mada ipak pod Majnsnerom. U pogledu zadataka koje bi novi špijuni trebali da imaju, Talj je raznim razno iznosio. Tako, dok je nekima rekao da im je zadatak suzbijanje akcije Draže Mihailovića i hvatanje svih agenata Draže Mihailovića i Anglosaksonaca, koji ponovo žele da srpski narod gurnu u propast, dotle je drugima govorio da im je zadatak da motre na seljake imaju li hrane i gde je sakrivaju, ima li nezadovoljstva kod seljaka i zašto je isto, i da motre na suhoputni i železnički saobraćaj, naročito ako ima sabotaze, ko je čini i zašto je čini. Talj je ova vrbovanja vršio u kafani 'Srbija' (današnja 'Moskva' u Beogradu — nap. autora).¹⁶

Za dobijanje raznih podataka u Hrvatskoj Todorović se koristio majorom ustaškog vazduhoplovstva Ivanom Curlicom i majorom Pavlom Babcom, do upućivanja ovoga u zarobljeništvo. Pored političkih izveštaja oni su slali i podatke o strukturi i izgradnji ustaške vojske, pokretima trupa i sličnom. Curlica je održavao vezu sa Žarkom preko trgovca Ante Antića iz Zagreba, koji je poslovno često dolazio u Zemun.

Obaveštajni podaci sa teritorije Hrvatske sadržavali su podatke o nemačkim fabrikama aviona u Mariboru i Nemačkoj, kopije tajnih cirkulara ustaških ministarstava, podatke o organizaciji ustaške vojske, o organizaciji upravnog aparata, borbama ustaških trupa i raspoloženju u njima.

Todorovićevu obaveštajnu delatnost prekinulo je otkrivanje radio-stanice »506«, koju je koristio za održavanje veze sa Dražom Mihailovićem. A evo kako se to dogodilo.

U rano proleće 1942. godine, u jednu vilu na Dedinju, u mirnoj ulici koja se odvaja od širokog bulevara, uselila se grupa nemačkih vojnika. To su bili tihi i neupadljivi ljudi koji se u okolini nisu mnogo primećivali, a u njihovu vilu retko kad je dolazio neki posetilac.

Bio je to vod specijalne prislušne službe iz sastava Vermahtove službe veze. Na čelu mu je bio poručnik Volni. Vod je bio detaširan iz sastava bataljona koji se

pod komandom potpukovnika Andraea nalazio u Solunu, pridružen štabu zapovednika Vermahta za Jugoistok.

Volnijaeva jedinica postavila je svoje aparature, gonometrijske sprave i antene tako da se spolja nije moglo приметiti šta se u vili radi. Nezavisan od svih ostalih vojnih ustanova u okupiranoj Srbiji, vod poručnika Volnija bio je podređen neposredno nemačkom vojnom zapovedniku Srbije.

Na taj način, sve ono što se ticalo kontraobaveštajnog rada na suzbijanju protivnikovog radio-saobraćaja bilo je izuzetno iz nadležnosti svih ostalih vojnih i političkih organa. Time je zaista očuvana potpuna tajnost prislušne službe i njene delatnosti.

Volni je raspolagao posebnim gonometrijskim stanicama i stručnjacima koji su njima rukovali. Te su stanice na terenu nastojale da lokalizuju radio-otpremnike protivničke obaveštajne službe ili protivničke službe veze. U vili na Dedinju sedeli su stručnjaci koji su obavljali štabne poslove. Bili su to specijalisti naročito obučeni u dešifrovanju i u svemu što se odnosilo na radio-tehniku i prenošenje vesti kroz etar. Tu su bili i tumači, poznavaoци onih jezika na kojima se praćeni radio-saobraćaj odvijao.

Kada je u jesen 1943. godine u Beogradu ustrojena Vrhovna komanda Vermahta za Jugoistok, iz Soluna se preselio i starešina kome je Volni bio podređen, potpukovnik Andrae, sa svojim bataljonom. Njegov zadatak je bio da svojim aparatom, koji je imao neupadljiv naziv »Na 4«, i dalje kontroliše radio-veze organizacije Draže Mihailovića.

Pored ove ekipe postojale su na teritoriji Srbije i grupa prislušne službe vazduhoplovstva sa oznakom »Z. b. V. 1.« koja je pratila rad britanskih radio-stanica sa njihovim centrima na Srednjem istoku i, prislušna jedinica štaba Druge tenkovske armije generala Rendulica u Vrnjačkoj Banji, koja je kontrolisala radio-saobraćaj NOB i POJ.

Sredinom 1942. godine prislušna služba poručnika Volnija primetila je da se u Beogradu pojavila nova stanica, koja je održavala vezu sa štabom Draže Mihailovića. Do tada njemu je već bila poznata jedna radio-stanica koja je iz reiona Beograda otišla sa četničkom Vrhovnom komandom. Ali, kod nje je bilo posredi prenošenje unutrašnjih direktiva i izveštaja, iz kojih su se pri-

sluškivanjem mogle sticati potrebne informacije o ustroju i radu organizacije Draže Mihailovića. Zbog toga je, kao i veći broj drugih četničkih radio-stanica, ovaj predajnik samo praćen, kako bi tim putem nemačko vojno rukovodstvo u Srbiji došlo do podataka. Međutim, novootkrivena stanica razvila je specijalnu, mnogo obilatiju i življu delatnost. U prvi mah njen materijal nije mogao da bude dešifrovan, jer je upotrebljavala naročito složene šifre. Zbog toga su njeni radiogrami duže vreme sakupljeni, sve dok ih nije bilo prikupljeno dovoljno da bi specijalisti prislušne službe mogli pristupiti dešifrovanju.

Na kraju, postignut je uspeh. Utvrđeno je da je zaista u pitanju predajnik koji je dostavljao britanskoj obaveštajnoj službi izvanredno važne i obilne izveštaje, a pored toga, obaveštavao i Mihailovića o podacima koji su se odnosili na njegovu organizaciju. Radiogrami su bili potpisivani šifrom »506«.

Posle uspešnog dešifrovanja radiograma, u rukama prislušne službe se našlo oko dve stotine izveštaja različite sadržine. Veći deo je bio od krupnog obaveštajnog značaja. Pored ostalog, u njima je javljano o posebnim ciljevima koje savezničko vazduhoplovstvo treba da bombarduje i o vozovima i transportima vojske i materijala koji su prolazili kroz Beograd u oba pravca, sa najtačnijim podacima o kretanju tih vozova i o materijalu i trupama koji su njima prebacivani. Isto tako, javljano je o raznim fabrikama, specijalno iz sektora vazduhoplovne industrije, sa svim pojedinostima o njihovom radu, uključujući i podatke o stanju na zemunskom aerodromu, kao i o sprovedenim sabotazama na železničkim vagonima i postrojenjima fabrika koje su u Beogradu radile za nemačku ratnu industriju, naročito o upotrebi kuglica sa šmirglom koje su omogućavale neprimetno ali temeljito onesposobljavanje ležaja, a time i železničkog vagona ili mašine. Najzad, slati su podaci o rezervama goriva i rezervoarima i skladištima u području Beograda i o dolasku tankera sa tečnim gorivom.

U tačnim podacima o ciljevima za bombardovanje u rejonu Beograda bile su, između ostalog, obuhvaćene sve nemačke ustanove, štabovi i kasarne sa preciznim topografskim pojedinostima, detaljima o broju osoblja, o zadacima pojedinih ustanova, o imenima vodećih oficira i o merama koje su bile preduzete za protivavionsku odbranu. Prema tim podacima su zaista i vršena bombar-

dovanja, između ostalog i prilikom punjenja i traženja rečenih tankera na Savi i Dunavu.

Druga grupa radiograma obuhvatala je tehničke izveštaje i uputstva u vezi sa radio-službom. Tu su bili podaci o telefonskoj i teleprinterskoj mreži Vermahta u Srbiji. Navođene su pojedinosti o svakom vođu i uputstva o tome kako se na njima mogu izvesti priključci radi prisluškivanja, kao i način njihovog onesposobljavanja. Date su i političke ocene Nedićevog aparata, naročito u pogledu njegove lojalnosti prema kralju i emigrantskoj vladi.

Na osnovu sadržaja dešifrovanih telegrama bilo je jasno da iza predajne radio-stanice »506« stoji dobro organizovana obaveštajna mreža, koja je imala svoje poveznike u svim kvislinškim ustanovama, na železnici i u industriji, a koja radi po nalogima britanske službe, služeći se organizacijom Draže Mihailovića kao nekom vrstom kamuflaže i izvorom informacija. Ovakvom zaključku išla je u prilog i činjenica da su o nemačkim transportima ljudstva i materijala bili stalno slati izveštaji pomoću radio-stanice »506« i da su odgovarajuće sabotaze zasta bile izvršene.

Pre nego što je doneta odluka za postupak protiv radio-stanica, preduzete su prilično opsežne mere koje su imale za cilj da otkriju obaveštajnu mrežu koja je stanicu snabdevala informacijama. Ali, ovi su pokušaji ostali bez uspeha.

Ustanovivši da se tajni radio-predajnik nalazi u Beogradu, Volni je stavio u pokret goniometrijsko vozilo koje je, krstareći ulicama otkrilo da se stanica nalazi negde u blizini Kalenićeve pijace.

Rukovodioci radio-stanice »506« bili su prilično oprezni. Oni su stalno menjali vreme svojih emisija, što je u velikoj meri otežavalo njihovo pronalaženje. Istovremeno, ovo je stvaralo i teškoće oko postizanja postavljenog cilja, da se upad u prostorije stanice izvrši iznenadno, u momentu njenog rada, kako bi se pohvatali i njeni poslužioc. Zbog toga su Volnijeve ekipe posebnim aparatima, neupadljivo i kamuflirano, da ne bi izazvale pažnju i pre vremena signalizirale opasnost osoblju stanice, pretraživale ulicu po ulicu. Traganje je vršeno i danju i noću. Najzad je utvrđeno da se stanica nalazi u kući u jednoj mirnoj ulici utvrđenog rejona.

Uveče 28. decembra 1942. godine organi nemačke prislušne službe su blokirali tu kuću sa svih strana i kada su krenuli da prodru u nju, na kapiji su se pojavili mladić i devojka. Nemci su ih legitimisali i uhapsili. Bili su to student Tihomir Jakšić i njegova verenica. Ustrčavši hitro uz stepenice, nekolicina pripadnika Volnijevog voda upala je u sobu na mansardi i u njoj zatekla radio-telegrafistu Branimira Hrgu sa rukom na tasteru. Ispred njega je ležala gomila šifrovanih telegrama.

Istraga vođena u toku noći otkrila je nemačkim organima i Dragomira Tomaševića. On je uhapšen sledećeg jutra kad je napuštao svoj stan. Prilikom pretresa njegovog stana, otkriven je obimni materijal za građenje radio-stanica, nekoliko otpremnika na čijoj je konstrukciji radio, razni diverzantski materijal i izvestan broj radiograma.

Inženjer Dragomir Tomašević je, u Ministarstvu pošta i telegrafa Nedićeve uprave bio šef telefonskog odeljenja. Bio je jedan od najboljih stručnjaka u oblasti radiotehnike i telefonskih uređaja kojim je ministarstvo raspogalalo. Bio je rezervni aficir i posle sloma vojske Kraljevine Jugoslavije produžio je rad na svome starom mestu. Pošto je perfektno vladao nemačkim jezikom, održavao je i sve potrebne službene odnose sa nemačkim vlastima u ime komesara, kasnije ministra pošta i telegrafa. On je sa okupacionim vlastima pregovarao o svim tehničkim, organizacijskim, materijalnim i ostalim pitanjima u vezi sa telegrafskim i telefonskim postrojenjima u okupiranoj Srbiji. Nemačke vlasti su sa njim, kao istaknutim stručnjakom, vršile konsultovanja i prilikom građenja ili premeštaja telefonskih ili teleprinterских vodova.

Početkom 1942. godine Tomašević je došao u vezu sa organizacijom Draže Mihailovića, i to sa grupom kojom je u Beogradu rukovodio major Žarko Todorović. Kao radio-tehnički stručnjak prihvatio se da organizuje četničku radio-službu u Beogradu. Tako je ustrojio i onu prvu radio-stanicu, koju je otkrio Volnijev vod pre ove, i protiv koje nisu preduzimane mere iz prostog razloga što je od njenog rada nemačka obaveštajna služba imala daleko više koristi nego štete. Za rad na ovoj stanici Tomašević je zavrbovao studenta Tihomira Jakšića, zaposlivši ga, istovremeno, kao crtača u Ministarstvu pošta i telegrafa. Jakšić je izvesno vreme radio na stanici, a zatim je napustio Beograd. Vratio se tek početkom decembra

1942. godine. Tada ga je major Todorović, preko svog pomoćnika poručnika Konstantina Hadži-Ilića, doveo u vezu sa Branimirom Hrgom, radio-telegrafistom koji je rukovodio stanicom »506« i od tada su njih dvojica radili zajedno.

Radio-stanica »506« bila je smeštena u sobi na mansardi u kojoj je stanovao Hrga. Da bi prikrrio svoje posete, dajući im privatni karakter, Jakšić je kod Hrge redovno dolazio u pratnji svoje verenice. Hrga i Jakšić su primali šifrovane depeše za emitovanje preko Hadži-Ilića, a Jakšić ih je često dobijao i neposredno od Tomaševića. Istim putem išle su šifrovane depeše koje su tražili od stanica sa kojima su održavali vezu. Sistem šifrovanja je izradio Tomašević, a njen ključ nije bio poznat radio-telegrafistima.

U toku istrage Tomašević je priznao da je stajao u vezi sa britanskim obaveštajnim službama, da je, specijalno radi njih, njihovih potreba, konstruisao radio-stanicu »506«, čiji je broj predstavljao njegovu ličnu šifru i da je formirao sabotažnu organizaciju u Beogradu.

Istraga protiv Tomaševića je dala veoma značajne rezultate. Utvrđeno je da je materijal za građenje radio-stanica nabavljao iz rezervi i skladišta Vermahta, tražeći ga, tobože, za potrebe srpske poštanske uprave. Kao stručnjak i poznavalac telefonskih, telegrafskih i teleprinterskih instalacija, on je davao naloge za vršenje sabotaža. U tom je cilju bio izradio zamašnu mrežu među osobljem Ministarstva u kome je bio jedan od važnih rukovodilaca. Drugu obaveštajnu mrežu je formirao među želničarima, od kojih je dobijao sve podatke koji su seicali vojnih transporta. Lično je proizvodio i kuglice od voska sa šmirglom za ubacivanje u ležaje vagona i mašina. Radom svojih podređenih organa, prilikom nameštanja i premeštanja raznih telefonskih instalacija, dolazio je do podataka iz industrijskih preduzeća. Imao je i svoje poverenike na raznim ključnim mestima.

Prilikom istrage, kao svoju vezu otkrio je jedino da se pod nadimkom »Ulman« krije industrijalac Luka Špartalj, vlasnik fabrike metalnih proizvoda u Beogradu, koja je za vreme okupacije bila preuređena za proizvodnju specijalnih delova za potrebe nemačkog vazduhoplovstva. Tako je Špartalj dolazio u dodir sa fabrikama koje su izrađivale motore i druge potrebe za avijaciju, sa zemunskim aerodromom i sa vazduhoplovnim ustanovama.

On je imao svoju mrežu sabotera u industrijskim preduzećima i na aerodromu u Zemunu.

Hapšenjem Tomaševića i Špartalja britanska obaveštajna mreža, koja je bila u vezi sa njima nije bila otkrivena jer su oni odbili da odaju svoje saradnike i poverenike.

Na kraju, u dokumentu Zapovednika policije bezbednosti i SD u Beogradu, od 12. aprila 1943. godine, ostalo je zapisano:

»Preki sud Zapovednika policije bezbednosti i SD-a u Beogradu, kome su pripadali:

1) SS-pukovnik dr. Schaefer	kao predsednik,
2) SS-major dr. Weinmann	kao porotnik,
3) SS-kapetan Hausding	kao porotnik,
4) SS-poručnik Mueller	kao zastupnik optužbe,
5) Pripadnik SS-a Franzoesy	kao tumač i
6) Kancel, nameštenica Sachs	kao zapisničar

osudio je optužene na smrt:

Dragomira Tomaševića, rođ. 12. XI 1900. u Petrovcu, Tihomira Jakšića, rođ. 9. X 1919. u Slavonskoj Požegi, i Bogoljuba Zečevića, rođ. 8. VIII 1914. u Ivanjici.

Tomaševiću je dokazano, a i priznao je da je od marta 1942. igrao vodeću ulogu u izgradnji radio-mreže pokreta Draže Mihailovića, da je u Beogradu rukovodio jednim ilegalnim radio-otpremnikom i izradio niz drugih otpremnika za organizaciju. Osim toga otpremio je iz Beograda mnogobrojne izveštaje glavnom štabu Draže Mihailovića.

Jakšić je od marta 1942. godine u Beogradu rukovodio jednim ilegalnim radio-otpremnikom pokreta Draže Mihailovića i uspostavio radio-vezu beogradske organizacije Draže Mihailovića sa glavnim štabom, kao i izrađivao radio-prijemnike.

Zečević je od jula 1942. do svoga hapšenja radio kao kurir za beogradske štab organizacije Draže Mihailovića.

Presuda ima se odmah izvršiti.¹⁵

Računajući da bi ga mogao upotrebiti u nekoj »radio-igri« sa britanskim radio-stanicama, BdS je Hrgu zadržao u zatvoru. Ali, kako do ovih kombinacija nije došlo on je, najzad, 1944. godine, pušten iz zatvora. Ovim je dosije »506« bio zatvoren, ali u međuvremenu otvorio se drugi, koji je nosio oznaku »G-116«.

Šireći svoju obaveštajnu mrežu i među ruskim emigrantima, Žarko Todorović je stupio u kontakt sa Ge-

orgijem Ozerovim koji je, u stvari, bio agent Gestapoa pod šifrom »S-5«. Preko njega Gestapo je počeo da prati Todorovićev rad, još pre Tomaševićevog hapšenja. Međutim, pregledom materijala zaplenjenog pored radio-stanice »506« stvorene su sumnje da je sa njom u vezi bio i Zarko Todorović. Zbog toga je Gestapo odlučio da ga februara 1943. godine uhapsi.

Već u samom početku istrage konstatovano je da je Todorović, pod pseudonimom »Valter« i kao komandant štaba »135« četničke organizacije Draže Mihailovića, održavao veze sa domobranskim oficirima i nekim ličnostima u NDH. Zbog toga je, sa ciljem sprovođenja dalje istrage, ubrzo, posle hapšenja sproveden u Zagreb. Samo nekoliko dana kasnije Todorović je, uz pomoć pripadnika ustaške obaveštajne službe studenta Zvonka Katalinića i činovnika Ministarstva unutrašnjih poslova NDH dr Damića, uspeo da pobjegne iz zatvora i da, kao ilegalac, nastavi rad u Zagrebu.

Zahvaljujući činovniku transportnog preduzeća »Senker i komp« i agentu Gestapoa Radoslavu Spitleru, policijski ataše u NDH Helm je otkrio mesto Todorovićevog boravka, ali je odlučio da otpočne novu igru sa njim. Spitler je, po Helmovom nalogu, postao kurir između Todorovića i pripadnika njihove grupe u Beogradu. Sva pošta koja je iz Zagreba upućivana u Beograd i obratno, sakrivana u hleb, bila je preslikavana i njene fotokopije stavljane u dosije »G-116«.

Kada je Helm konstatovao da je kroz ovu igru otkrio Todorovićevu obaveštajnu mrežu, on ga je ponovo uhapsio.

Iz dosijea »G-116« vidi se da je u Hrvatskoj postojala organizacija JRP, »Jurepo« — kako se drukčije nazivala. Prema iskazu vazduhoplovnog kapetana NDH Dobnikara, ovu organizaciju vodio je profesor univerziteta Njegovan i u njoj su bili »jugoslovenski nacionalisti« i pripadnici »Sokola«. Sedište organizacije je bilo u Zagrebu.

Veza između Todorovićevog štaba i JRP uspostavljena je u maju 1942. godine. Prva konferencija između njihovih predstavnika održana je 31. maja u Zemunu. Na njoj se raspravljalo o organizaciji JRP i njenim ciljevima, kao i o mogućnostima saradnje između nje i Todorovićevog štaba.

Vodstvo JRP uputilo je 27. decembra 1942. godine pismo majoru Todoroviću, kao odgovor na njegovo pismo od 4. decembra iste godine. Vodstvo JRP traži u ovom pismu sledeća objašnjenja:

»Kakove garancije možemo dobiti da »pokret« ne vodi i neće voditi velikosrpsku, već samo jugoslovensku politiku? Sa strane nam javljaju naši ljudi (iz Bosne i Like) kako u mnogim četničkim bataljonima vlada potpuno velikosrpski duh, kojega onda komunisti, a sve više i HSS, iskorišćavaju u svijesnoj ili nesvijesnoj propagandi protiv četnika kao cje-line i JVO (Jugoslovenska vojska u otadžbini — nap. autora).

2) Kakove garancije možemo dobiti da će JVO svim silama spriječiti klanje Hrvata kao celine. Već sada znadem konkretno slučajeve gde su neke četničke grupe (u Dalmaciji i Hercegovini) pljačkale, palile i ubijale sve Hrvate do kojih su došli ne ispitujući da li su to ustaše ili ne. Osim toga postoji kod velikog dijela Srba u Beogradu, a i u unutrašnjosti Srbije, mišljenje kako su svi Hrvati krivi za izdaju i pokolje, i kako ovi Srbi čekaju jedva čas osvete.

3) Kako stoji JVO prema četnicima — sporazumašima (sa Italijom i NDH) i da li odobrava ovakove sporazume? Ukoliko ih ne odobrava, zašto radio-stanica Karađorđe pa i London na srpskohrvatskom jeziku to ne osudi i od njih se ne ogradi? Ovi sporazumi mnogo štete našem radu i našoj općoj zajedničkoj nacionalnoj stvari, a svi ih naši neprijatelji iskorišćuju — već prema tome kako im konvenira protiv četnika kao celine (i protiv vojske Draže Mihailovića).

4) Htjeli bi znati kakove će biti granice slobode rada JRP u slučaju pristupanja JVO, naročito obzirom na odnos prema komunistima i HSS.

5) Potrebno nam je znati službeni stav JVO prema HSS u ovim krajevima te kako JVO gleda na favoriziranje HSS po službenim krugovima jugoslovenske vlade (objavljeno više puta preko Radio-Londona).«¹⁶

U ovom pismu JRP dalje traži objašnjenje da li će predstavnici četnika, u slučaju fuzije sa JRP, ostaviti slobodu odabiranja »časa nastupa otvorene borbe sa komunistima«, a ako se to ne može u krajevima gde JRP deluje, da li se slažu s tim da se takva borba izbegne. U pismu se naglašava, da su pripadnici JRP »prihvatili dobacenu komunističku rukavicu« i da rade na suzbijanju partizanske propagande. Takođe se u ovom pismu traži objašnjenje, kakav bi stav četnički predstavnici, u slučaju spajanja, zauzeli po pitanju položaja funkcionera JRP i njegovih građanskih formacija — koje »već deluju«.

Na ovo pismo »komandant Hrvatske i Slavonije«, 2. februara 1943. godine daje sledeće odgovore na sva pitanja:

»1) JVO 'nije pozvana' da vodi politiku, već vojničku borbu. Četnički bataljoni nisu jedinice JVUO, već samonikle poluvojničke formacije, nastale u nuždi, radi samoodbrane srpskog življa i Vrhovna komanda radi na tome da potčini sebi te bataljone. Za rad četnika JVUO prema Hrvatima. Velikosrpski duh koji u tim četničkim bataljonima vlada posledica je nepravde, koja im je učinjena od hrvatskih vojnih i civilnih vlasti, predstavljale one hrvatski narod ili ne. Velikosrpski duh, odnosno 'narodno ogorčenje', može razbiti samo 'jugoslovensko istupanje Hrvata'.«

2) Jedan od glavnih zadataka JVUO jeste da spreči krvoproliće i zaštititi sve 'ispravne Jugoslovence na području NDH i u drugim pokrajinama'. 'Jugoslovenstvo' se može dokazati samo pripadanjem JVUO i radom za nju.

3) JVUO 'ne odobrava' postupak onih četnika koji su prekinuli neprijateljstva sa ustašama ili sarađuju sa Italijanima.

4) I komunisti i HSS su činioci koji interesuju celokupnu JVUO ukoliko se aktivno pojavljuju. Stoga određivanje odnosa sa njima mora zadržati u svojim rukama NSVK (Načelnik štaba Vrhovne komande — nap. autora). Razume se da će se pri tome uvažavati do krajnjih granica umešnosti i mogućnosti svi predlozi raznih mesnih organa JVUO (dakle i dosadanjeg JRP) o stavu i držanju prema njima. Uopšte, NSVK postavlja svojim kapetanima i organima zadatke i robove a način izvršavanja im ostavlja da sami biraju.

5) JVUO gleda na sve 'ispravne Jugoslovence' pojednako. Ona je pozvala sve 'što je ispravno u HSS da pristupi JVUO'.«

Pismom se vođstvo JRP dalje obaveštava, da je stav JVUO, da se »komunisti moraju obesnažiti« pre »oslobodjenja«, da bi se imale slobodne ruke za »mnogobrojne druge zadatke«, a ako se na području Hrvatske može njima »oduzeti snaga« bez oružanog sukoba, JVUO nema ništa protiv toga. JRP treba da se sa svima svojim članovima stavi pod komandu Mihailovića, a dotadašnji njegovi funkcioneri primili bi dužnosti u JVO.¹⁷

Ovo je pismo dostavljeno i Draži Mihailoviću. On 6. marta 1943. godine depešom odgovara:

»Primio sam vaše pismene izveštaje. Vrlo dobro ste odgovorili Ju-Re-Po-u. Nastavite da Jurepo što pre uđe u našu organizaciju i da se to javno manifestuje.

Vaš rad i Vaši izveštaji odlični. Vidi se jasno da Hrvatska ne ide putem komunizma, ali žurno radite da se jasno opredele uz nas i sa nama.«¹⁸

Iz dosijea G-116 takođe se vidi da je major Todorović tokom 1942. godine održavao vezu sa grupom »Reka«, u kojoj su bile okupljene »jugoslovenski orijentisane« ličnosti iz hrvatskih političkih i domobranskih krugova. Između predstavnika majora Todorovića i grupe »Reka« održano je u Zemunu tokom 1942. godine nekoliko konferencija. Na njima je predstavnik majora Todorovića bio neki oficir, poznat pod pseudonimom »Moma«, a predstavnik grupe »Reka« — vazduhoplovni kapetan Jan-ko Dobnikar, probni pilot vazduhoplovstva NDH na zemunskom aerodromu.

Prva konferencija održana je 3. jula, i Dobnikar je trebalo da sazna:

»1. Kakav je programski stav JVO-a, za koju je stečen utisak odnosno postoji bojazan da je velikosrpska.

2. Kakvi su odnosi između JVO-a i partizana, koji su nešto nejasni. Izgleda da kod njih postoji nedovoljno izražena želja za saradnju sa partizanima.«¹⁹

Na ovom sastanku Dobnikar je izjavio da hrvatski oficiri ne stvaraju tek sada svoju organizaciju, da on zna ljude koji su još aprila 1941. godine u Sarajevu položili zakletvu, da će stupiti u hrvatsku vojsku, da bi »radili na uspostavljanju Jugoslavije«, i da se najveća grupa njihovih jednomišljenika nalazi u Zagrebu, među kojima ima i oficira iz generalštaba. Rekao je da manjih grupa ima i u Petrovaradinu, Sarajevu i Banjaluci, kuda je on češće leteo avionom. Izjavio je, takođe, da ima svoje ljude na odgovornim mestima vojne radio-telegrafске službe u Hrvatskoj, kao i u fabrici »Ikarus« u Zemunu, a da oni već imaju vezu sa izvesnim licima iz HSS i slovenačkog klera. Na ovom sastanku »Moma« je objasnio Dobnikaru ciljeve pokreta Draže Mihailovića, naglasivši da »verzije« o velikosrpskoj tendenciji mogu u prvom redu biti rezultat ustaške propagande, a i posledica slabog učešća Hrvata, naročito oficira, i da bi efikasna saradnja poboljšala celu stvar.

Ovom prilikom Dobnikar je takođe izjavio da on lično prima program organizacije Draže Mihailovića, i da će pri svom prvom letu za Zagreb imati sastanak sa svojim jednomišljenicima i referisati im o razgovorima.

Obećao je da će pri prvom narednom sastanku dati ime-
na oficira koji žele da sarađuju, odrediti šifru za radio-
telegrafski saobraćaj, dogovoriti se o načinu veze sa po-
verljivim ljudima u drugim mestima i podneti pismeni
predlog, kojim će se oni staviti na raspoloženje majoru
Todoroviću — kako je to njegov delegat sugerirao. Na sa-
stanku je Dobnikaru stavljen u zadatak da u Zemunu
formira ćeliju koja će olakšati dalji kontakt i delovati
kao posrednik pri prelasku iz Zemuna u Beograd i obrat-
no, pri nabavci materijala i slično.

Drugi sastanak održan je 20. jula 1943. godine.
Dobnikar je izjavio da je bio u Zagrebu, ali da zadatak
nije mogao izvršiti, pošto su njegovi prijatelji usled pre-
meštaja ili pokreta »hrvatskih trupa« bili van Zagreba.
Dao je adresu D. Kralja, preko koga će moći doći u vezu
sa ostalim oficirima. Izjavio je da je našao pogodne lju-
de za formiranje ćelije u Zemunu i rekao je Todoroviću
da delegatima, da stupa u vezu sa kapetanom Franjom
Dominisom, referentom za štampu pri Komandi morna-
rice u Zemunu, kao i kapetanom Atilijom Tomaševićem,
koji je stanovao u Zemunu, a bio zaposlen u Beogradu.

Treći Dobnikarov sastanak sa četničkim predstavi-
nicima održan je 5. avgusta. Dobnikar je izjavio da i
dalje održava vezu preko kapetana Kralja sa grupom ofi-
cira, svojih prijatelja, koje je ranije vodio major Ćurlica,
koji je tih dana poginuo u Korencima. Postojala je i
druga grupa, okupljena oko dr Kavčića, bivšeg savetnika
Kasacionog suda u Zagrebu, i dr Honjeca, katoličkog sve-
štenika, u kojoj su uglavnom bili Slovenci, ali i Hrvati.
Treća grupa okupila se oko potpukovnika Švarca; uglav-
nom su to bili pristalice HSS. Kao četvrtu grupu pome-
nuo je Jurepo. Dobnikar je rekao da sve ove grupe ima-
ju zajednički cilj, ali da postoje različita mišljenja o me-
todama rada i da nedostaje jedinstveno vođstvo, pa je
izrazio mišljenje, da bi delegati JVUO trebalo da odu u
Zagreb radi objedinjavanja rada ovih grupa. Za radio-te-
legrafsku vezu rekao je da je angažovao poručnika Mata-
kovića, a kao poverljivog čoveka naveo je potpukovnika
Franju Pirca, sa kojim je ranije bio u vezi, a koji je tih
dana bio premešten iz Petrovaradina u Zagreb. Pošto je
on nameravao da poseti Zemun, to su Todorovićevi de-
legati preko Dobnikara ugovorili s njim sastanak. Pored
Dobnikara Pirc je na ovom sastanku kao vodeći među
»jugoslovenski nastrojenima i spremnima na saradnju«

naveo još generala Ivana Pripića, pukovnika Sintića i majora Adum Romea. Pirc je izrazio shvatanje da je »sadržajna sa partizanima neophodno potrebna« i naveo »da i razni članovi katoličkog klera, naročito niže sveštenstvo sarađuje sa šumcima (prenošenje vesti)«.

Cetvrti sastanak između Dobnikara i Todorovićevih delegata održan je 27. avgusta. Dobnikar je tada izjavio da se vratio iz Zagreba i da se uspostavljena organizacija u Zagrebu veoma dobro razvija. Odlučeno je da se kurirska veza sa Zagrebom — ukoliko kapetan Dobnikar bude onemogućen — sprovodi preko brata kapetana Tomašića, a između Beograda i Zemuna preko kapetana Tomašića i Borisa Cijana. Ugovorena je, takođe, i radio-telegrafska veza.

U zaključcima nemačkih organa povodom Todorovićeve veze s ovom grupom kaže se:

»Kako je major Todorović u svome saslušanju naveo, nastala je pri konferencijama štaba 133 (Komande severnih pokrajina — nap. autora) sa grupom 'Reka', teškoća, utoliko što grupa 'Reka' nije bez daljeg priznavala apsolutnu potčinjenost koju je tražio štab 133, već je stalno naglašavala svoje jugoslovensko stanovište u suprotnosti sa navodno velikosrpskom idejom preko Draže Mihailovića. Stoga se od strane pokreta Draže Mihailovića došlo do mišljenja da se tek po bližoj proverbi upusti sa grupom 'Reka', pre no što padnu konačne odluke.«²⁰

Posle završene istrage Todorović je upućen u logor Mathauzen, u kome je dočekao kraj rata, a zatim je za mesto svog boravka odabrao Pariz.

VEZE SA BUGARSKIM REAKCIONARIMA I OKUPATORIMA

Moralna podrška i materijalna pomoć koju su Mihailovićevoj organizaciji pružali izbeglička vlada i reakcionarni političari u zemlji omogućila joj je da uz prikrivenu saradnju sa okupatorom vodi borbu protiv NOP u Jugoslaviji.

Međutim, ni uporna borba protiv NOP, ni saradnja s okupatorom na teritoriji Jugoslavije, nisu mogle da zadovolje Mihailovićeve velikosrpske ambicije, ni njegovu klasnu mržnju protiv progresivnih društvenih kretanja. Zato on i istaknuti funkcioneri njegove organizacije traže saveznike i van Jugoslavije, u susednim zemljama. Te saveznike oni nalaze u kvislinškim vojnim i političkim krugovima i raznim reakcionarnim, antinemačkim strujama u Bugarskoj, Rumuniji, Mađarskoj, Albaniji i Grčkoj, a na bazi, prvenstveno, zajedničke borbe protiv oslobodilačkog pokreta naroda Jugoslavije, a istovremeno i protiv oslobodilačkih pokreta u tim zemljama.

Na toj osnovi Mihailović je uspostavio veze i saradivao sa generalima bugarske okupatorske vojske Stančevom, Marinovom i drugim višim oficirima i bugarskim reakcionarnim političarima Dimitrovom-Gemetom, Vel-

čevim, Ginevskim i drugim; u Rumuniji sa predstavnicima Antoneskuovog generalštaba, Gvozdene garde i Maniuom. Mađarski predsednik vlade Kalai i general Ujsasi prihvatili su savez sa organizacijom DM. U istom cilju, Draža je uspostavio vezu i tesno sarađivao sa Muharemom Bajraktarijem, Prenk Galjom i ostalim izdajcima u Albaniji, kao i sa Žervasom u Grčkoj.

Dražo Mihailović je često isticao da je veliki prijatelj Bugarske. Na osnovu iskustva koje je stekao kao vojni ataše u Bugarskoj, on je uveravao svoju okolinu da je misao ne samo zbliženja, nego i ujedinjenja Bugarske i Jugoslavije, bila potpuno sazrela u bugarskim masama. Spominjao je imena nekih oficira iz bugarskog generalštaba sa kojima je održavao najtešnju vezu i koji su bili protivnici cara Borisa i dinastije Koburga uopšte. Mihailović je tvrdio da je u bugarskom oficirskom koru, naročito među mladim oficirima, postojao pre rata ozbiljan pokret protiv dinastije, a za najtešnju saradnju sa Jugoslavijom. On je duboko verovao da posle rata, ako se bude vodila jedna širokogrudna politika, može da dođe do trajne saradnje pa i do samog ujedinjenja između Jugoslavije i Bugarske. Zbog toga je odlučio da u toku rata izvrši potrebne pripreme za realizaciju plana o zbližavanju Jugoslavije i Bugarske, da uhvati vezu sa najjačom političkom organizacijom u Bugarskoj, koja je poznata po svojoj projugoslovenskoj orijentaciji i antidinastičkom stavu, a to su bili prvenstveno bugarski zemljoradnici.

O svojim namerama da uspostavi vezu sa bugarskim političarima, Mihailović je 15. aprila 1942. godine obavestio i emigrantsku vladu:

„Iskoristićemo raspoloženje Bugara prema Nemcima, eksploatišući neslogu u bugarskoj vojsci. Doktor Đorđe Dimitrov (dr Dimitrov-Gemeto, šef Zemljoradničke stranke u emigraciji — nap. autora) i Kosta Todorov (bugarski novinar u emigraciji — nap. autora) treba da uzmu učešća u propagandi putem radija.“¹

Mesec dana kasnije, 15. maja 1942, komandant četničkog odreda u istočnoj Srbiji kapetan Siniša Ocokoljić obaveštava Mihailovića da je, posredstvom četničkog vojvode Blaža Mihailovića, stupio u kontakt sa bugarskim generalštabnim pukovnikom Ivanom Marinovom i da će se sa njime uskoro sastati.²

Ovu vest Mihailović je 23. maja prosledio emigrantskoj vladi, uz sledeće objašnjenje:

»Zimus razgovarao sa potpukovnikom Zaharijevim iz Vojne lige. Sada vezu traži đeneralštabni pukovnik Ivan Marinov, komandant divizije u Čupriji. Poznajem ga dobro. Vojni ataše u Parizu. Slavenofil. Ipak obazrivi smo da se ne poture Borisovi agenti.«³

Mesec dana kasnije, 25. juna 1942, Mihailović je ponovo uputio izbegličkoj vladi depešu:

»Moj predstavnik imao je sastanak sa bugarskim pukovnikom Marinovom. On je izjavio da u slozi Srba i Bugara leži spas, da se prikupi inteligencija, vaspita i postavi jasan zadatak. Što ne valja, uništiti...«⁴

U julu 1942. godine, Mihailović naređuje Očokoljiću:

»Gledajte na svaki način da u oblasti Vidina i Belogrđika stvorite vezu sa Bugarima. Materijalna sredstva ne želite. Tražite vezu sa zemljoradnicima Georgi Dimitrova (Gemeti — nap. autora) i zvenarima Damjana Velčeva. Hitno je.«⁵

Da bi ubrzao ostvarivanje veze s bugarskim političarima, Mihailović 5. avgusta moli Slobodana Jovanovića da se »poruči Georgi Mimitrovu (odnosi se na šefa Zemljoradničke stranke Gemetia — nap. autora) da preduzme na bugarskom što jaču propagandu, vezujući njihov pokret za naš. Neka nam javi imena svojih ljudi u Vidinskoj oblasti.«⁶ A zatim, krajem avgusta, Mihailović pita Očokoljića »šta je sa vezom sa Bugarima«. Pored ostalog, on se raspituje za svog ranijeg poznanika Nešu Tumangelova, za koga je čuo da se nalazi u oblasti Pirota »u akciji.«⁷

Istog meseca, posle dužeg traganja za Nešom Tumangelovom, Očokoljić javlja Mihailoviću:

»Izgleda da je poginuo. Nigde se ne javlja već godinu dana. Poslednji put otišao u Beograd.«⁸

Ovo obaveštenje Mihailović je odmah preneo Slobodanu Jovanoviću:

»Molim izvestite Dimitrova, da Nešu Tumangelova nismo mogli pronaći i pored svih nastojanja. Njegovo društvo ga je izgubilo prošle godine kad je pošao u Beograd.«⁹

Petnaestog septembra 1942. godine Ocokoljić izveštava da je uputio u Bugarsku kurire sa ciljem da dovedu do granice političara Georgi Koleva, kao i nekog višeg oficira i da će im dati uputstva za rad, a čim prikupe više bugarskih dezertera, uputiće ih po trojkama u Bugarsku.¹⁰

Do ovog sastanka, po svemu sudeći, nije došlo, jer Ocokoljić 1. oktobra 1942. javlja Mihailoviću:

»Danas stigli kuriri iz Bugarske... Zbog naredene mobilizacije, većina članova Zemljoradničke stranke pohapšeni. Oni koji su pušteni iz zatvora nemaju smelosti da ma šta preduzmu, među njima i dr. Rongačev, lični prijatelj Dimitrova dva (odnosi se na Gemetia — nap. autora). Grujev, koji je pošao ka granici radi sastanka sa mnom uhapšen u putu... Gruja Polomski, naš stari kurir i poznanik, izgleda da je ovih dana uhapšen. Mladenu Kostovu poručio sam da organizuje sabotažu na bugarskim železnicama, pošto je on železničar. Data su uputstva za sabotažu.«¹¹

Još 31. avgusta 1942. godine britanska ambasada pri jugoslovenskoj emigrantskoj vladi obavestila je Slobodana Jovanovića da je dr Dimitrov predložio Mihailoviću četiri bugarska saradnika: Gruju Polomskog, Vidin, Ulica Baba Vide 69, Angela Ukuranova, advokatskog pripravnika iz Vidina, Mladena Kostova iz Trnjana i Asena Drndareva iz Novog Sela.

U septembru Mihailović izveštava izbegličku vladu:

»Ojačali naše veze sa Bugarskom. Naši ljudi stupili su u vezu sa vidinskom teritorijom i pokušavamo da razvijemo što veću aktivnost. Potrebno je da Georgi dođe i sastane se sa našim ljudima ovde.«¹²

Međutim, u oktobru 1942. godine Ocokoljić javlja Mihailoviću:

»Dosadnji vojni begunci su većinom komunistički nastrojeni. Među njima je židov Elenkov koji kod sebe ima izvestan broj zemljoradnika. Jačina njegova je do 200 ljudi i zbog toga sam danas uputio u Bugarsku četnike Georgi Dimitrova — Aleksandra Načeva iz Džumaje i Angela Saleva iz Vidina, da u vidinskoj oblasti obrazuju jedan četnički odred koji će nositi naziv 'Odred Georgija Dimitrova'. Cilj je okupljanje nacionalnih snaga i suzbijanje komunizma, sabotaža i orijentacija k nama. Da li se Čiča slaže sa ovim? Izdržavanje pašće na naš teret.«¹³

Međutim, izgleda da ni sam Očokoljić nije bio zadovoljan postignutim rezultatima na uspostavljanju veze sa bugarskim političarima. Zbog toga on 14. oktobra 1942. godine predlaže Mihailoviću:

»Za aktiviranje akcije u Bugarskoj potrebno je formirati zagranično predstavništvo Bug. revoluc. komiteta na teritoriji Srbije u blizini graničnog fronta... Sa štabom organizacije zemljoradnika i zvenara još nemamo realnu vezu. Za tu svrhu kuriri su upućeni. Tražite od Dimitrova imena saradnika. Veći deo vođstva streljan i uhapšen.«¹⁴

A zatim, 13. novembra, u telegramu upućenom Mihailoviću Očokoljić kaže:

»Pod uticajem naše delatnosti u Bugarskoj, ovih dana zapaljeno je 17.000 kg. sena kod Vidina. Kod Stare Zagore bačen je nemački voz sa ranjenicima u vazduh. Preko naših organa produžićemo sabotažu u Bugarskoj i ako se Bugari teško na to pokreću.«¹⁵

Konkretan predlog za formiranje Bugarskog zagraničnog komiteta sastavio je bugarski novinar i predratni emigrant Stefan Srbakov. Pošto su prihvatili ovaj predlog, četnički funkcioneri u istočnoj Srbiji uputili su ga krajem 1942. godine Mihailoviću na usvajanje.

U ovome predlogu se kaže:

»1) Najpre treba odrediti privremenog organizatora koji će formirati Bugarski zagranični revolucionarni komitet.

2) U sastav ovog komiteta treba da uđu na prvo mesto predstavnici Zemljoradničkog saveza dr. Georgija Dimitrova, idejnog kruga 'Zveno' i organizacija Makedonskih federalista. Dcnije treba privući u sastav istog i predstavnike sledećih političkih partija: Socijal-demokratske stranke Krsta Pastuhova, Radikalne stranke Stojana Kosturkova, Zemljoradnici Dimitrije Gičeva, Demokratske stranke Nikola Mušanova, Mlado-liberalna partija Georgi Petrova, Demokratski Zgovor Grigora Vasileva, kao i predstavnike ostalih demokratsko orijentisanih grupa ukoliko ih bude bilo i tako stvoriti jedan nacionalan front protiv današnjih bugarskih vlastodržaca.

3) Posle formiranja ovog Zagraničnog bugarskog revolucionarnog komiteta, njegovi članovi će izraditi jedan državno-politički program, naročito proklamacijom obelodaniti ga bugarskom narodu i pozvati ga u borbu protiv okupatora i njegovih agenata u Bugarskoj.

4) Jedan od zadataka ovog zagraničnog komiteta će biti da od predstavnika pomenutih partija formira u Sofiji ili na terenu Bugarski centralni nacionalni komitet. Kod istoga će

se obrazovati Vojni štab sa zadatkom da sprovede organizaciju u redovima oficirskog kora i isti idejno pripremi za odlučni momenat. Centralnom vojnom štabu staviće se u dužnost da konačno izvede ovaj posao u svim garnizonima Bugarske kao što je vođstvo Kapetanske lige učinilo u oči prevrata 19. V 1934. godine. Pored ove dužnosti Centralni nacionalni komitet imaće za zadatak da obrazuje u celoj zemlji okružne, sreske i mesne nacionalne odbore.¹⁶

U daljem tekstu se predlaže da zagranični komitet održava vezu sa Mihailovićevom Vrhovnom komandom, a, istovremeno, da održava vezu i sa vojnim krugovima u Bugarskoj, preko kojih bi se mogla organizovati nabavka i prebacivanje oružja i municije, s obzirom da Bugarska nije razoružana zemlja. Prva dužnost zagraničnog komiteta bi bila obnavljanje starih i stvaranje novih kanala između Bugarske i Jugoslavije. Vrhovna komanda JVUO bi imala svog stalnog delegata u Bugarskom zagraničnom revolucionarnom komitetu. Za postizanje postavljenih ciljeva, u ovom projektu predviđena su i sledeća sredstva:

»1) Narediti svima komandantima korpusa da upute u Zagranični komitet sve bugarske emigrante i bugarske vojne begunce koji se nalaze na njihovoj teritoriji sada i ubuduće.

2) Izdati ovlašćenje organizatoru Zagraničnog komiteta u vezi sa njegovim budućim radom, a prema priloženom konceptu.

3) Pisati pismo potpukovniku Ljubi Jovanoviću da organizatoru Zagraničnog komiteta g. Srbakovu ne čini nikakve smetnje u vršenju njegove dužnosti. U ovom pismu izričito napomenuti da se Srbakovu ne sme ništa desiti i da je zato odgovoran lično on...

6) Organizatoru treba staviti na raspoloženje potrebna novčana sredstva, i to po mogućstvu u bugarskoj valuti. Svi izdatci će se knjižiti i imaće po mogućstvu uredno pravdajuća dokumenta.

7) Organizatoru treba staviti na raspoloženje radio-telegrafistu, radio-stanicu, jedan radio-aparat na bateriju sa potrebnim pogonom i omogućiti mu da nabavi jednu pisacu mašinu na bugarskom.

8) Snabdeti ga sa lažnim legitimacijama, i to blanko da može on i njegovi kuriri nesmetano da obilaze svako građansko mesto. Isti moraju nositi i žig nadležne nemačke vlasti u koliko je to potrebno.

9) Zagranični komitet treba snabdeti sa nekoliko metara beloga šifona radi pisanja konspirativnih pisama. Da se omogući Zagraničnom komitetu, odnosno njegovom organizatoru da može da štampa svoje letke, i proklamacije namenjene Bugarskom narodu u štampariji propagandnog štaba pukovnika Pavlovića ili štampariji Ljube Jovanovića...«

Osim toga, u tekstu ovog predloga se traži da se premeste komandanti bataljona Savo Vlasisavljević i potporučnik Nedeljko Popović, s obzirom da između njih dvojice i Srbakova postoji neprijateljstvo, čak su oni, ranije pokušali da ovoga opljačkaju i ubiju. Predlog se završava:

»12) Moja je želja (Srbakovljeva — nap. autora) kada se izradi državno politička platforma, i organizuje Zagranični komitet i organizuje kurirska služba, da nabavim civilno odeo i sam se prebacim u Bugarsku i tamo na licu mesta produžim rad.«¹⁷

Akciju uspostavljanja veze sa bugarskom Zemljoradničkom strankom Mihailović je preduzeo na širem planu. Pored Ocokoljica, on je angažovao i nekolicinu viših funkcionera svoje organizacije, među kojima je bio i major Radoslav Đurić. Njega je Mihailović krajem aprila 1942. godine imenovao za delegata Vrhovne komande za južnu Srbiju i Makedoniju i uputio u ove krajeve. U njima je Đurić formirao svoj »Štab 110«.

Početkom avgusta, Mihailović je uputio Đuriću telegram u kome kaže:

»Zadovoljan sam sa radom u južnoj Srbiji — produžite i pokušajte vezu s Bugarima, i to sa zemljoradnicima, isključite komuniste. Kredite za Bugare, na slučaj uspeha, daću Vam.«¹⁸

Za uspostavljanje veze sa bugarskim »zemljoradnicima«, Đurić je predložio Mihailoviću da angažuje i vođu levog krila jugoslovenske Zemljoradničke stranke, Dragoljuba Jovanovića. Na ovaj predlog Mihailović mu je, krajem avgusta, odgovorio:

»Dragoljub Jovanović od interesa je za nas za vezu sa Bugarima. Neka Gustav (kap. Nenad Mitrović, Đurićev obaveštajni oficir — nap. autora) odmah stupi u vezu preko Dragoljuba sa Asenom Stamboliskim. Asen nije bog zna šta, pa neka se potraže i drugi. Poručite Bugarima da nagovaraju vojnice da beže kućama sa oružjem i tamo po šumama da orga-

nizuju nacionalne zemljoradničke čete, kao i mi našu vojsku, ali ne komunističke. Stavićemo novčana sredstva na raspoloženje ali ne Asenu nego nekom drugom koji je pošteniji. Akciji da pristupe odmah. Za ovo nam Dragoljub može poslužiti odlično.«¹⁹

Pored Dragoljuba Jovanovića, za uspostavljanje ove veze Mihailović je nešto ranije pokušao da iskoristi i Aleksandra Cvetkovića, bivšeg podbana u Skoplju, koji se tada nalazio u Beogradu. Izvršenje ovoga zadatka povereno je 6. jula majoru Zarku Todoroviću:

»Stančev je moj dobar prijatelj, majka mu je Srпкиnja, čovek Damjana Velčeva. Veza s njim neobično važna. Sto pre da je ostvarite. Za ovo koristiti Aleksandra Cvetkovića... koji je lični prijatelj Stančeva...«²⁰

U oktobru 1942. godine Mihailović naređuje generalu Trifunoviću da uhvati vezu sa novinarom Tomalevskim:

»Tomalevski novinar, sekretar gen. Stančeva, bug. predstavnika kod vojnog zapovedništva u Beogradu, traži vezu sa nama. Gledaj da uhvatiš u moje ime vezu sa Tomalevskim i da vidiš šta hoće. Ništa ne prodaj, sve kupuj.«²¹

Odugovlačenje na uspostavljanju ove veze Trifunović je pravdao oprežnošću. Zbog toga Mihailović 25. novembra naređuje Đuriću:

»Od Bugara tražite podatke o sledećim licima, da li im se može verovati: general Ivan Marinov, sada komandant divizije u Bitolju, general Stančev, sada u Beogradu za vezu sa Nemcima, Tomalevski, žurnalist u Beogradu u društvu sa generalom Stančev.«^{21a}

Međutim, Đurić je još pre prijema ovog naređenja, 5. novembra 1942. godine, obavestio Mihailovića:

»Stanje dosadanjeg rada s Bugarima. Kanal za vezu utvrđen. Asen (Stamboliski — nap. autora) isključen iz stranke zbog pića. Zemljoradničku stranku vodi Ginevski. Grupa nacionalista blisku nama vodi puk. Velčev. Političke prilike: najveći broj pristalica imaju komunisti, zatim zemljoradnici i najzad puk. Velčev. Dragoljub Jovanović taktizira... Vezao se sa zemljoradnicima u Bugarskoj i u Rumuniji. Bugarsko vođstvo u Bugarskoj ne miriše Dragoljuba Jovanovića najbolje... Grupa Velčeva kojoj pripada i Kjoseivanov (raniji predsednik vlade — nap. autora) sklona je da paktira s nama. Njihov glavni uslov je, bugarska republika u sklopu bal-

kanske federacije. Zemljoradnička stranka istog je mišljenja. Glavni im je cilj isterivanje monarhističke klike. Voljni su vezati sudbinu Bugara za naš brod... Uspostavljanje kontakta sa pukovnikom Nepovim, mislim to je Vaš prijatelj za koga ste još ranije pitali. Naš delegat kome sam dao ovlaštenje u Vaše ime, oko 29-og. X, prešao je granicu. Kako me izveštava, kroz 15 dana doći će kod mene, eventualno sa zaključenim sporazumom, odmah ću podneti detaljan izveštaj.«²²

Takođe u novembru 1942. godine i Đurić je obavestio Mihailovića:

»Kod mene je Đura (pseudonim Stevana Lužajića, šefa antikomunističkog odseka niške policije — nap. autora). Bio je na sastanku sa Velčevim i Ginevskim. Obojica traže formiranja federativne Jugoslavije Srba, Bugara, Hrvata i Slovence, sa radnom demokratijom... Za sada predlažu formiranje balkanskog komiteta sa Vama na čelu...«²³

U nastavku depeše Đurić kaže da Velčev želi da se sastane sa Mihailovićem, eventualno da uputi kod njega nekog generalštabnog majora. Velčev je izjavio da ima 2—3 ilegalna odreda u Balkan-planini i da je voljan da se odmetne posle potpisivanja protokola sa Mihailovićem. A zatim nastavlja:

»Sa Đurom bio bi Vaš predstavnik dr. Stevčić, lekar iz Pirota, bivši senator i istaknuti član Demokratske stranke... Industrijalac Cekić iz Pirota nudi da ograničeno finansira naš rad sa Bugarima. Molim za odobrenje za punomoć dr. Stevčiću...«²⁴

Kao svedok u toku sudskog procesa Draži Mihailoviću, 1946. godine, Đurić je o uspostavljenoj vezi sa Velčevom izjavio:

»... On je uspeo (Stevan Lužajić — nap. autora) da uspostavi kanal. Prvu vezu nije mogao uspostaviti, jer je dobio izveštaj da je Damjan Velčev konfiniran. Posle toga je taj Lužajić uspeo da uspostavi vezu preko Stare planine i sa još dvojicom svojih ljudi, otišao je na sastanak sa delegatima Damjana Velčeva, jer sam Velčev nije mogao doći, pošto je bio konfiniran, već su na sastanak došli njegovi delegati i primili osnovne direktive...«²⁵

Mihailović je predlagao Velčevu da organizuje »nacionalne čete« i da okupi pristalice bugarske Zemljoradničke stranke i, sprovodeći program zemljoradnika, spreči širenje partizanskog pokreta u Bugarskoj.

Dalji zadatak Velčeva i njegove organizacije, prema Mihailovićevoj zamisli, bio bi zbacivanje dinastije Koburga, uspostava »Balkanske unije« u koju bi ušle Jugoslavija, Bugarska, Turska, Grčka i Albanija, a Makedonija bi dobila nezavisnost. Dinastija Karađorđevića bila bi na čelu Unije.

Velčev je, preko delegata, dao pristanak na ovaj plan. U cilju održavanja veze, Đurić je organizovao »obaveštajnu centralu u Nišu a Lužajić je uspeo preko te stаницe da uhvati vezu«²⁶ — kako je Đurić izjavio na procesu Draži Mihailoviću.

U novembru 1942. godine Mihailović je uputio Đuriću i instrukcije za pregovore sa Velčevim i Ginevskim, kao i poruku za njih dvojicu:

»'Hermanu' (pseudonim Đurića — nap. autora) dajem sledeće instrukcije za pregovore sa gospodom Velčevim i Ginevskim:

Velika Jugoslavija od Triglava do Crnoga mora nam je ideal. Tome idealu možemo ići postupno. Dosadašnja Jugoslavija ima da reši velike unutrašnje probleme i da se konsoliduje kao čvrsta zajednica. Dosadašnja Bugarska mora takođe da reši problem oblika vladavine i odgovornosti za stupanje na stranu Nemačke. Ona takođe mora još sad pre glavne akcije da da vidnog dokaza da se ne slaže sa Borisovom politikom, a to može učiniti samo borbom protivu Nemačke, kao i mi...«

U daljem tekstu kaže se da bugarske narodne mase, u svom sopstvenom interesu, moraju sprečiti komuniste da ne iskoriste situaciju za svoje političke ciljeve, i da se povede akcija za sprečavanje zverstava prema Srbima koje vrši bugarska vojska. Napominje se da je jugoslovenska vlada u Londonu, proglašavajući uniju sa Grčkom, stvorila mogućnost i Bugarskoj da uđe u ovu uniju. Ukoliko bi Bugarska želela da se ostvare njene aspiracije na Belo more (Egejsko more), koje ide na račun Grčke, potrebno bi bilo da se Bugarska, kao posebna jedinica, angažuje u borbi protiv Nemačke, kako bi saveznici pristali da zadovolje Bugare. Potrebno je izaći pred narod sa zajedničkim parolama i rad saobraziti sledećem: borba za veliku Jugoslaviju od Triglava do Crnog mora; bugarski predstavnici se obavezuju da organizuju borbu na svojoj teritoriji, da se propagandom u vojsci spreče zverstva Bugara; buduće uređenje bazirano na demokratiji i u interesu bliske saradnje. Mihailović se slaže sa for-

miranjem balkanskog komiteta kao i ponudom da on bude na čelu. A, zatim, na kraju instrukcije, piše:

»... Objasniti bugarskim zemljoradnicima da će na njih možda naići još jedan, koji je po mom nalogu tragao za njima a to je Lazar Trklja. Poruku preko radia Londona tražio sam da izađe, ako je usvoje kao dokaz autentičnosti naših pregovora.

Ovih instrukcija u pregovorima tačno se pridržavati, pošto se pregovori vode preko posrednika. U smislu izloženog može se zaključiti i protokol.«²⁷

Poruka koju je Draža uputio Velčevu i Ginevskom glasi:

»Veoma sam sretan da sam u ovom teškom vremenu stupio u vezu sa bugarskim velikanom gospodinom Damjanom Velčevim, kao i sa predstavnikom zemljoradnika velikog Stamboliskog, gospodinom Ginevskim. Njegovo zajedničko delo 19. maja 1934. godine služi i danas za osnovicu Bugarsko-Jugoslovenskih odnosa. Teška borba gospodina Velčeva dobro mi je poznata. U vreme njegovog najtežeg stradanja, imao sam dug sastanak u Sofiji sa gospodinom Kimonom Georgijevim. Tada smo pretresli budućnost zajedničkih odnosa i došli do punog razumevanja. Sa gospodinom Georgi Dimitrovom sam u vezi, te mogu poslužiti kao spona između njega i njegovih saradnika u Bugarskoj. Zajednička saradnja gospodina Velčeva, i Zemljoradnika Stamboliskog udružuje Bugarski narod i vojsku u velikome delu koje ih očekuje.

Pozdravljam gospodina Damjana Velčeva i gospodina Ginevskog sa dubokim poštovanjem i želim da naš zajednički napor urodi plodom zajednice Južnih Slovena, čemu sam i sam odan sa najdubljom verom.«²⁸

Za te pregovore bugarski delegati su tražili originalno Mihailovićevo punomoćje, radi čega Đurić 24. novembra 1942. godine traži od Draže odobrenje da ga on potpiše. Za pregovore je bio određen dr Đuro Stevčić, lekar iz Pirota.

Draža je depešom, dva dana kasnije, to odobrio i zatražio da se četnički delegati raspitaju kod Bugara za njegove poznanike: »general Svetoslav odnosno Slave Popov, potpukovnik Stojčev, major Lekarski, žurnalista Lazar Popovski, žurnalista Georgi Vlkov, gimnaziski učitelj Ivan Kostov, doktor medicine Mihailo čija je sestra supruga generala Markova, sada komandanta sofiskog garnizona«.²⁹

Na ovaj Mihailovićev telegram Đurić je odgovorio:

»Vezu sa Bugarima uspostaviću. Dao sam novom licu obaveštenje, da sa Stevčićem preduzme rad po Vašim instrukcijama. Kroz deset dana prelaze granicu i sastaje se. Proveriću za Ginevskog.«³⁰

»Novo lice« je u stvari zamenilo Stevana Lužajića. O njemu Đurić 29. maja 1943. godine, obaveštava Mihailovića:

»Naš delegat za rad sa Bugarima, mesto Đure (Lužajića — nap. autora), Panić Mihailo, činovnik Jugosl. Lojda i rez. kapetan. On je 5-og aprila otišao za Pirot i stupio u vezu sa Stevčićem. 17. ov. meseca Panić je izvestio da su uhvatili vezu sa Velčevom i sastanak je zakazan u Caribrodu. Dalje rezultate izvestiću. Tražio sam hitan izveštaj i brze rezultate.«³¹

U međuvremenu Mihailović je primio pismo od Georgija Dimitrova — Gemeta iz Kaira, datirano 24. novembra 1942. godine, koje u izvodu glasi:

»U tim istorijskim i sudbonosnim momentima koje preživljavaju naši narodi i ceo svet, nema mesta sentimentalizmu. Ipak, ja ne mogu da iskažem svoju beskrajnu i iskrenu radost, što je bratski srpski narod i celo južno slavenstvo našlo u Vašem licu dostojnog izrazitelja ljubavi prema slobodi i velikoj samopregornosti za nju. Ja sam duboko uvjeren, međutim, da ćete Vi na sve ove pohvale i pozdrave pogledati samo kao na jedan težak i svetao dug, koji ste dobrovoljno primili na sebe, kao i svi narodni apostoli. Vaš čisti patriotizam i vaše visoko nacionalno saznanje treba da Vam uvek napominju da vi ipak ne pripadate samo srpskom narodu, no i čitavom južnom slavenstvu i čitavom Balkanu! Samo ćete tako moći da ispunite istorijski zadatak koji vam je određen...

Ne čekajte savete odavde, već se pripremajte smelo i pametno za rešavanje pitanja tamo na terenu. Bez incidenata i provokacija ne može. No ja sam osobito zadovoljan i sretan, što se bar do sada naša dva bratska naroda nisu bacili u međusobne raspre i krvoprolića. Nadam se da toga neće biti ni do kraja rata. Naprotiv, verujem da će se moći postići puno razumevanje sa bugarskim narodom i bugarskom armijom, za bratsku zajedničku akciju protiv opšteg neprijatelja, te će se na taj način moći da realizira velika ideja, pre svega za južno slavenstvo, a zatim i za balkansku federaciju! ... Ja gorim od želje da se što skorije vidimo i stavimo u akciju sve snage i mogućnosti za veliku i istorijsku zajedničku borbu. No, ostajem tu još nekoliko meseci da pokušam da organiziram i drugim putem jedan deo od mojih poslova i dok se ne

uredi pitanje i način za moje doletanje do vas. Po svim tim pitanjima detaljno će vam govoriti onaj koji vam nosi pismo...»³²

Izuzev hvalospeva Dražinoj ličnosti i bojazni za »bugarske stvari«, u pismu nisu iznete neke političke koncepcije, pa čak nije formulisana ni platforma, sa koje bi trebalo poći u odnosima sa Mihailovićevo organizacijom. Dimitrov samo »veruje da će se moći postići puno razmatranje sa bugarskim narodom i bugarskom armijom«. Iz pisma se vidi da je Dimitrov usvojio Mihailovićevu sugestiju da dođe u zemlju. Međutim, do toga, u toku rata, nije došlo.

Posle uspostavljanja veze sa Georgijem Dimitrovom-Genetom i nekolicinom oficira bugarske okupacione armije Mihailović je organizovao u istočnoj Srbiji dva centra za vezu sa Bugarskom: sektorom od Dunava, granicom, do severno od Niša, upravljao je, kao delegat, major Ljuba Jovanović Patak, a sektorom od Niša preko Makedonije rukovodio je major Đurić.

Za neposredne izvršiće poslova oko uspostavljanja i održavanja veze sa bugarskom Zemljoradničkom strankom u Jovanovićevom štabu bili su određeni profesor Lazar Trklja (»505«) i bugarski novinar — emigrant Stefan Srbakov. Zadaci ovoga centra bili su određeni Mihailovićevom direktivom Lazaru Trklji od 25. oktobra 1942. godine:

»Vaš centar treba da se razvije u ob. centar za praćenje svih događaja u Bugarskoj. Zbog toga razvijte i ob. službu pored organizacije u Bugarskoj. Dimitrov poručio sledeće: slaže se sa našim predlogom u pogledu obrazovanja centra na našoj teritoriji, ali pod uslovom da se postigne saglasnost sa unutrašnjim krugovima u Bugarskoj, naročito vojničkim. Ako imamo sigurnu vezu sa Mladenom Kostovim, onda preko nje ga doći u vezu sa Pecom Trajkovim, a Peco Trajkov može nas staviti u dodir sa vojničkim krugovima u Bugarskoj. Dr. Dimitrov ne poznaje Nečeva niti Saleva... Preko Kostova, uspostaviti veze sa zemljoradničkim i zvenarskim krugovima u Sofiji. Dr. Dimitrov želi da ga informiram o svima našim dosadanjim vezama da bi ih proverio i dao uputstva.«³³

Međutim, pokušaji na ovom planu nisu dali željene rezultate. To otvoreno priznaje i sam Trklja u svom telegramu Mihailoviću 3. novembra 1942. godine:

»Stvaranje veze sa zemljoradničkim i zvenarskim vođstvom ide vrlo teško... Sem toga, nemaju vere u autoritet akcije i Srbakova. Zato je potrebno da Dimitrov, ako ima kanale, obavesti vodeće ljude i da preko r. Londona, ako se slaže, lično pozove u pokret Levskog, jer ima najviše autoriteta od svih... Primakli smo se granici. Imamo kanale. Nazivamo se oko Niša. Nema izgleda da se nađe Tumangelov... Teškoća je oko aktiviranja stanica na bugarskom terenu...«³⁰

Krajem 1942. godine, Trklja telegramom izveštava Mihailovića da je od Zaječara do Negotina uspostavljeno šest kanala i da tih dana očekuje sastanak sa trojicom Bugara: Fikom Krnjovim, Todorom Salevim i Asenom Drndarevim. On pominje i nekog oficira Koleva, koji operiše sa jednom naoružanom grupom između Kule i Belogradčika, i kaže da će sa njim pokušati da uhvati vezu iz Velikog Izvora. Napominje da je imao vezu sa Mladenom Kostovim, ali da je ovaj odbio saradnju. Povezao se sa pojedincima, kao sa dr Rongačevim, ali »trajna veza nikada nije ustanovljena«. Trklja je bio u vezi i sa Goranovim iz Vidina, ali je ovaj bio službom sprečen da se sastane sa Trkljom. Asen Drndarev je primio saradnju, ali ni on nije došao na zakazani sastanak. Za Gruju Polomskog Trklja javlja, da se stavio na raspoloženje, ali, po oceni meštana, on je alkoholičar.

O vezi sa Zemljoradničkom strankom Trklja kaže:

»... Sa zemljoradničkim vođstvom kao celinom, još nemamo stalnu vezu, ali pitanje je, da li ono i postoji, jer su jedni u Londonu, drugi pobijeni, treći u hapsu, a malo ih je na slobodi. Letos su bili na slobodi: Petko Petkov, Georgi Kolev, Nikola Hajdikov, dr. Rongačev, Asen Pavlov i Deda Georgi Jordanov.«

U daljem izlaganju Trklja daje prikaz raspoloženja bugarskih masa, navodeći da je njegovo uverenje iako su zemljoradnici brojno jači, da su »komunisti za sada najbolje organizovani«.

O radu Srbakova daje sledeću ocenu:

»Sve veze Srbakova do sada u Bugarskoj bile su samo fikcija. Uopšte njegovo držanje mi je zagonetno i sumnjam da će se produktivno moći koristiti.«

Trkljin telegram se završava molbom:

»... ako možete, dejstvujte da budu pušteni iz logora u Beogradu Bugari Petko Kostov i Jonče Stevanov.«³¹

Na primedbu o Srbakovu Mihailović mu je isti dan odgovorio:

»Dimitrov ne polaže mnogo na Srbakova, zato ga koristite onoliko koliko može da vam da.«³⁶

Trklja je, zatim, 28. decembra 1942. godine javio Mihailoviću da se sastao sa zemljoradničkim predstavnicima iz vidinske oblasti. Dao im je uputstva za rad, a radiće ljudi koje je Dimitrov predložio. Tražio je od Mihailovića da im se doturi nešto oružja.

I pored svih napora Jovanovića i Trklje, rezultati na planu rada sa Bugarima su i krajem 1942. godine bili veoma mali. O njima Jovanović obaveštava Mihailovića:

»Naš rad sa Bugarima kreće se u dva pravca: u današnjici otklanjamo suprotnosti i neprijateljske postupke bugarske vojske prema srpskom narodu, dok istovremeno sa političkim ljudima i vojnicima, koji žive na teritoriji Bugarske, stvaramo političke veze i plan, za zajedničku budućnost oba naroda. Za vremenski period od 1941. godine do januara 1943. godine zaključno, šaljem u prilogu izveštaj kapetana II klase g. Borivoja Milosavljevića, koji je bio jedan od prvih saradnika sa Bugarskom, zajedno sa prof. Števanom Srbakovim i Vašim izaslanikom Lazarom Trkljom. Kakve je rezultate dala ova saradnja, Vama je dobro poznato, a ukoliko nije, videće se iz izveštaja kapetana g. Milosavljevića.

Prema poruci Dr. Dimitrova iz Londona, pozvao sam na saradnju sva lica, koja je ovaj preporučio: Asena Drndarskog, doktora Rongačeva, doktora Koleva, činovnika Goranova i dr. Od svih ovih lica, odazvao se samo doktor Kolev, ali se i on docnije pritajio, kada su povodom naše akcije, otpočela hapšenja u Sofiji, Vidinu i unutrašnjosti. Svi ostali su odgovorili, da još nije vreme ili što je još gore, da je narod upro oči u Rusiju. Ovi zemljoradnički prvaci i političari potpuno su izneverili očekivanja dr. Dimitrova i naše nade.

Prema Vašim uputstvima okrenuo sam se Kapetanskoj ligi. Preko Borisa Bumbarova, dobio sam pristanak na saradnju i Pece Trajkova. Kao što sam Vas u svoje vreme izvestio, predstavnici Lige zajedno sa Bumbarovim trebali su doći u Srbiju na konferenciju samnom, a potom upućeni Vama. Međutim, bugarska tajna policija ušla je u trag ovoj stvari i izvršila hapšenje naših kurira za Sofiju i unutrašnjost. Uhapšeni su sledeći kuriri i saradnici: Gruja Polomski, Fiko Krnjakov, Todor Salev, Cvetko Dragić, Jordan Popov-Dančev i Mladen Kostov. Uskoro će im biti u Vidinu suđenje. Od hapšenja gore navedenih naših saradnika, koje je izvršeno pre dva meseca, pa do danas naši kuriri ne mogu nikako da pronađu Borisa Bumbarova u Sofiji. Imam sigur-

ne podatke da on nije uhapšen, ali je iz Sofije nestao i nikako da mu se uđe u trag. Zemljoradnički omladinski prvak, Dr. Kolev pronađen je od naših kurira u Sofiji, ali je ovaj odbio dalju saradnju, navodeći da mu je tajna policija stalno na tragu.

O našim odnosima sa bugarskim vojnim komandantima koji se nalaze na teritoriji moga korpusa, podneo sam Vam opširan izveštaj depešom, pre nekoliko dana. U dopunu tog izveštaja navodim, da je major Zaharijev, k-dant bugarskog odreda u Zaječaru, tražio sastanak samnom, kao i da ću nastojati da do ovoga sastanka što pre dođe. Ja se sa svoje strane trudim, da ponovo uspostavim vezu sa k-dantom korpusa Nikolovim i potpukovnikom Ivanovim, sa kojima se znam od ranije. Isto tako nastojim da dođem u dodir sa bugarskim k-dantom u Boru. Kao plod ovih razgovora i dodira sa bugarskim k-dantima u Srbiji, pojavljuje se jedno sasvim izmenjeno i prijateljsko držanje bugarskih vojnika prema srpskom narodu u ovim krajevima, kao i njihovo neutralno držanje za vreme naših potera za partizanima...»³⁷

U izveštaju kap. Milosavljevića upućenom Mihailoviću, govori se o njegovom radu na vezama sa Bugarskom. Milosavljević pominje i lica iz Jovanovićevog izveštaja. Govoreći o izveštajima koje je podnosio Piletiću, Milosavljević kaže:

»Moji koncepti izveštaja nalaze se kod p. pukovnika u penziji Branka Predića iz Brusnika, kome sam iste izveštaje predao na pismenu molbu industrijalca Ike Panića koji je po pričanju p. pukovnika Predića takođe bio obavešten i zainteresovan za moj rad. Napominjem da sam doznao kasnije da me je Stevan Srbakov i prog. Trklja Lazar omeo da uhvatim kontakt sa Ikom Predićem, koji je u to vreme nekoliko puta dolazio u Negotin.«

U nastavku, Milosavljević kaže:

»U toku 1942. godine postigli smo samo da stvorimo solidne prelaze preko Timoka i ništa drugo. Pa i taj je rad u prvo vreme bio težak, jer sam morao sa svoja tri pratioca da se probijem kroz kontrolu, kroz straže i zasede kako naših oružanih odreda tako i Nemaca, Rusa, naših i bugarskih graničara, jer ovaj kraj u to vreme nije bio organizovan...«³⁸

Zbog neuspeha u radu, a i zbog lične netrpeljivosti i međusobnih sukoba sa četničkim komandantima, Lazar Trklja krajem 1942. godine napušta teren istočne Srbije i tim povodom šalje Mihailoviću sledeći izveštaj:

»Kada sam pošao od Vas nisam verovao da ću se na tome poslu toliko zadržati, a da neće imati dovoljno rezultata. Ja sam tamo pošao na Vašu želju sa napomenom da ću poći i neko vreme zadržati se i učiniti ako se šta bude moglo. Verovao sam da je bilo nešto učinjeno po toj stvari. Po onome što ste mi govorili pri polasku, kada sam tamo došao video sam da su Vas krivo obaveštavali. Isto kao i po pitanju veze sa Rumunijom... Predlog koji sam Vam poslao o obrazovanju zagranličnog komiteta bio je, u stvari, predlog Srbakova koji sam ja u zajednici sa Iljevim prihvatio i Vama poslao na saglasnost. Ali sam odmah od Vas tražio da pitate Dr. Dimitrova: u koliko se na Srbakova može osloniti jer je meni bilo poznato da on nije u zemljoradničkim redovima igrao neku ulogu... Ta sumnja pojačana je posle mojih razgovora sa njim i posle obaveštenja koja sam dobio od Bugara emigranata. On mi je otvoreno izjavio da on neće da radi za Dimitrova i Bugare u Londonu, i da on neće da uvodi Bugarsku u krvoproliće u kome se nalazi danas srpski narod... Bugari iz grupe Tumangelova rekli su mi da se u Beogradu kod zemljoradnika emigranata njemu nije verovalo i da je sumnjičen da došaptava bugarskom poslanstvu u Beogradu o emigrantskim stvarima...«

U nastavku izveštaja Trklja piše o svom radu u istočnoj Srbiji i o razmiricama pojedinih Mihailovićevih ljudi na terenu, a svoj izveštaj završava zaključkom da napušta teritoriju Srbije, pošto su ga na to nagнали razlozi koje je on izneo u izveštaju i kaže:

»Ja Vas molim da ove moje reči krivo ne razumete. Samo zato što želim dobro pokretu ukazujem na negativne strane koje mogu da predu u normalne pojave i koje mogu učiniti da naša čitava akcija promaši postavljeni zadatak. Ništa lakše nego pisati depeše i hvaliti se kako stvari dobro stoje...«³⁹

Na temelju prikupljenih izveštaja o radu s Bugarima, a da bi imao uvida u političku situaciju u Bugarskoj, Draža Mihailović 12. januara 1943. godine obaveštava Đurića:

»Stanje u Bugarskoj sledeće: Protogerovisti sačuvali svoju organizaciju ali nemaju oružje. To je grupa makedonstvujućih, nama odanih. Vojna liga se pojačava. Prijatelji Georgi Dimitrova ostali mu verni. To su zemljoradnici Stamboliskog. Peco Trajkov, vođa protogerovitsta, najvažniji je za nas kao agilan čovek koji traži vezu s nama i koji će tu vezu preneti na sve pomenute grupacije. Vezu sa njime hvatati preko Sofije na adresu Oklev ponavljam Oklev ulica Lule Burgas

br. 5. Ova ulica se nalazi u kvartu Sofije, upravo predgrađu koje nosi naziv Poduene ponavljam Poduene...«⁴⁰

Dražo dalje javlja Đuriću da se pri susretu sa Oklevom treba poslužiti određenom lozinkom. U nastavku depeše kaže da su u decembru 1942. godine uhapšeni Damjan Velčev, Dimitar Gičev, a verovatno i Kimon Georgijev. Za Gičeva naglašava da pripada Zemljoradničkoj stranci, ali onoj grupi koja nije sklona Mihailovićevoj organizaciji. Ima podatke da u okolini Prilepa Peca Trajkov »ima svojih četnika« i naređuje Đuriću da sa njima hvata vezu.

Mihailović je uporno nastojao da se poveže sa protogrovistom Pecom Trajkovim, zato Ljubi Jovanoviću Patku šalje 21. januara 1943. godine telegram u kome kaže:

»Pošto je broj '505' (Lazar Trklja — nap. autora) napustio izvršenje poverenog mu zadatka, uzmite Vi u svoje ruke celu stvar vođenja poslova u Bugarskoj... Težnja je da se preko stvorenih kanala postigne što bolja veza sa bugarskim zemljoradnicima, a naročito sa Mladenom Kostovim, i da se preko Mladena Kostova uhvati veza sa Pecom Trajkovim. Ovaj poslednji bi Vas doveo u vezu sa Vojnom ligom. Peco Trajkov je već poslao mi poruku.«⁴¹

Jovanović je uspeo da izvrši postavljeni zadatak i 16. februara 1943. godine javlja Mihailoviću da je sa Sofijom uspostavio kurirsku vezu i da je uputio pismo Peci Trajkovu.⁴²

Međutim, Siniša Ocokoljić je 21. januara 1943. godine obavestio Mihailovića, da je Saletić, obaveštajni organ iz Čuprije, »hitno pozvan od Stančeva i novinara Tomalevskog u Beograd« i traži direktive. Dalje kaže da je Saletić obećao Bugarima »da ih neće naše trupe dirati, ma šta oni preduze li« jer je to Dražino naređenje.⁴³

Istoga dana Mihailović mu je odgovorio:

»Ako je Stančev sada k-nt okupacionih trupa, mogao bi nama i Bugarima mnogo koristiti, pod uslovom da iskreno radi. U tome smislu da Saletić izvidi stvar... Njihovo je da se izvlače, mi ih možemo pomoći ako budu iskreni. Mi možemo da ga dovedemo u vezu sa Georgi Dimitrovim, koji je u Engleskoj.«⁴⁴

Evo još dva izveštaja (bez potpisa i datuma) koji govore o Stančevu i Tomalevskom:

»... u Beogradu se već godinu dana nalazi jedan od najposposobnijih i elitnih bugarskih generalštabnih generala i

nesumnjivo sa ličnim poverenjem cara Borisa. To je Đeneral Stančev, koji se ovde pojavljuje u svojstvu vojnog atašea, sprovodeći pri tome specijalne misije čisto političke prirode... Sve potrebne podatke o ulogama i značaju pojedinih političkih ličnosti Jugoslavije dobija od bivšeg poverenika ministarstva spoljnih poslova Kr. Jugoslavije, Tomalevskog Dimitrija, koji odlično poznaje političke i vojne ličnosti naše zemlje. Među lične prijatelje Stančeva ubrajaju se sledeće ličnosti: Dmitrije Ljotić, Boško Čolak-Antić, Aleksandar Bodi (ovaj ima nalog đenerala Nedića da ispita što detaljnije ulogu Stančeva i mogućnost njegovog korišćenja za bugarsko-srpsko zbližavanje). Karakteristično je, da gde god primeti jugoslovensko raspoloženje, smatra za obavezno da diskretno podvuče svoje prijateljske veze sa Dražom Mihailovićem, za koga kaže da je vrlo spreman i tih čovek i da ga prijatno iznenađuje da je u njemu nađen jedan veliki borac na Balkanu...⁴⁵

U drugom izveštaju se, između ostalog, kaže:

»... Bugarski novinar Tomalevski jedini od glavnih Panovih ljudi koji je ostao u životu. On je sa Panovom i Sandanovom sačinjavao glavnu trojku desnog krila makedonske grupe, zajedno sa Pop-Trajkovom, Lazarevskim i drugima... Bio je glavni ideolog federalističke struje u stranci i kao takav slat je u više mahova u Albaniju, gde mu je zona rada bila Korča. U to vreme bio je i u Albaniji naš vojni izaslanik Tasa Dinić, sa kojim je ostao otada u vrlo prijateljskim ličnim vezama. Pred sam rat osnovao je u Skoplju i bio glavni urednik lista 'Južna Srbija', koje je pomagalo i naše Ministarstvo inostranih poslova. Tada je stupio u dobre odnose i sa Ljotićevim bratom, koji je u to vreme bio šef Balkanskog oteka u Ministarstvu inostranih poslova.

Tomalevski je čovek jake inteligencije, odličan novinar a naročito dobar organizator. Prema nama je bio dosta iskren...⁴⁶

Međutim, 29. maja 1943. godine, Đurić obaveštava Mihailovića da je Tomalevski uhapšen, a general Stančev smenjen.⁴⁷

Dok je Mihailović svim silama nastojao da se što čvršće poveže sa Bugarima i u tom poslu tražio potporu dr Dimitrova, dotle je ovaj s nepoverenjem gledao na njegovu akciju i, po svemu sudeći, nije se mnogo angažovao na tom planu. On je omalovažavao i one slabe veze koje je Mihailović uspeo da uspostavi sa Velčevom i Georgijevom, izjavivši za njih da »sada ne mogu da igraju

nikakvu aktivnu ulogu«. U pismu Mihailoviću upućenom 15. februara 1943. godine Dimitrov kaže:

»Pisao sam Vam po gostu koji je izvesno vreme kod Vas, no ne dobih nikada odgovora. Onakvog kakvog Vas poznajem iz Sofije, uveren sam da ćete me dobro razumeti. Ni sam imao nameru da napustim Bugarsku. Vaši predstavnici u Sofiji nastojali su da se realizuju u odlučnom momentu. Na vreme sam došao u Beograd u nadi da možemo da organizujemo jednu opštu zajedničku akciju usred nemačke agresije i Hitlerove vojske koja je došla na Balkan. Tada se behu saglasili Vaši i u Beogradu, i behu preduzete mere da se sa našim vojnim prijateljima ugovori plan za dejstvo, ali uzalud smo čekali nekoliko meseci. Jedva, kada dođoh u Beograd, saznadoh da su se Vaši odavno odrekli toga plana. (Ovo se odnosi na period pre Hitlerovog napada na Jugoslaviju — nap. autora).

Sada preživljavamo sudbonosne i istorijske momente za naše narode. Ja odoh iz Bugarske, da bih poradio na ostvarenju velikih ideala mogeg učitelja i vođe A. Stamboliskog, i ništa me neće odvratiti od toga. Ja tvrdim da ako učinimo, učinićemo ga samo zajedno. Ako izgubimo, izgubićemo ga zajedno. I Vama i nama niko neće da pomogne ako se ne pomognemo sami. Nikad ne zaboravite da među nama nema spora koji ne bi mogli bratski da rešimo. Ako nešto treba da ustupamo, ustupićemo jedan drugome, a ne da ustupamo Turcima, Grcima ili drugim materijalistima... Potrebno je da se iskoriste sile našeg naroda i vojske i Vašeg naroda i vaše vojne organizacije zajedno za određeni momenat, i da odigramo pravilno našu istorisku ulogu...

Političke principe i principe borbe treba da ostavimo za posle rata, što uslovljava i atmosfera koja će dozvoliti da tada mislimo misaono i pametno...

Ja imam dosta dobre veze sa prijateljima u Bugarskoj i radim u tome duhu. Sve što mogu činim da i Vi uđete u tu vezu i dobijete siguran kontakt sa njima, da bi se mogle da organizuju što skorije i efikasnije borbe za ostvarenje naših zajedničkih ciljeva i zadataka.

Potrebno je da znate da Damjan i Kimon (Velčev i Georgijev — nap. autora) sada ne mogu da igraju nikakvu aktivnu ulogu. Ko Vam kaže obratno taj Vas laže. Genovski je stari agent provokator. Od njega se čuvajte kao od vatre. Naredio sam našim prijateljima da se pošalje novi specijalni kurir za Vidin radi veze, ali sve mislim, da sve dok ja ne dođem kod Vas, nikako neće moći da se pokrene, kako treba naš bugarski pokret protiv cara Borisa i njegove braće Nemaca...»

Nemajući određene i realne političke koncepcije u čitavom tom sklopu zamršenih jugoslovensko-bugarskih

odnosa, Mihailović se rukovodio jedino velikosrpskim aspiracijama. Zbog toga, on za saradnike prima sve one koji su mu došli pod ruku, a za koje je smatrao da bi ih mogao iskoristiti. Ceo jednogodišnji rad na uspostavljanju veze a odgovornim opozicionarima iz Bugarske, mahom se sveo na kurirske veze, na poneku diverzantsku akciju i na propagandu među bugarskim vojnicima i na prazna obećanja Bugara.

Tako Mihailović poručuje Ljubi Jovanoviću, da izvesti puk. Ivanova, »da je on (Mihailović — nap. autora) lično najveći prijatelj našeg zbliženja sa Bugarima i da su oni do sad pokazali dosta dobre volje, samo je to ostalo, na platonskim izjavama a sada je čas da pređemo na delo«.

Međutim, u kojoj je meri postojalo međusobno poverenje i kakvo su mišljenje imali jedni o drugima, najbolje govori Đurićev izveštaj upućen, 7. maja 1943. godine, Mihailoviću:

»Grupa koja radi za vezu sa Velčevim prikupila je sledeće podatke: ...

Stančev: šovinista, potpuno odan Borisu ... Prema srpstvu ispoljava netrpeljivost, superiornost i oholost. Potajno podupire tezu nacionalne brojne nadmoćnosti na Balkanu. Fizičko uništenje Srba smatra kao jačanje bugarskih nacionalnih pozicija ...

Copov: tip bugarskog dendija, bez inicijative i izrađenog mišljenja. Mnogo polaže na lična zadovoljstva. Preko poznanika Srba sastavlja izveštaje za bugarsku vladu u smislu direktiva, koje dobija od naše grupe. U poslednjim instrukcijama iz Sofije okomio se na Tasu Dinića. U tome ga naši pomažu. Stančev o njemu ima negativno mišljenje.

Tomalevski: on je bugarski politički emigrant. Novac prima od njihovog poslanstva u vidu pomoći. Nezvanični agent Stančeva ... Figura internacionalnog konspirativca, i to mu je jedino stalno zanimanje. Novac u njegovom političkom opredeljenju igra presudnu ulogu. Dupla konspirativna uloga je prirođan zadatak njegovog života ...

Manolov: tip balkanskog buntovnika. Ideološki pripadnik Mušanova, a saradnik Velčeva. Zapostavljen je i proganjan ... Nama daje sve informacije. Ranije je bio poslanik zemljoradničke stranke ... On još od naše strane nije oprobano, jer nije isključena ni provokacija ...⁵⁰

Svi ovi ljudi su bili u Beogradu i s njima je radila beogradska grupa Mihailovićevih poverenika, koji su imali zadatak uspostavljanja veze sa Bugarima.

Međutim, 1. decembra 1943. godine Ljuba Jovanović izveštava Mihailovića:

»Moj saradnik za bugarske stvari izveštava me doslovno ovo: Našao sam se sa pukovnikom Ivanovim, načelnikom štaba korpusa, koji boravi u Niškoj Banji. Sa njim sam imao dvočasovni razgovor na bazi pisama koje ste uputili Borisu Bumarovu. Iako sam Ivanova od ranije poznavao, ipak me začudio njegov stav bez rezerve za našu zajedničku stvar. Pošto sam mu izručio pozdrave od Draže Mihailovića i Ljube Patka rekao sam mu otvoreno naše želje. Bilo mu je milo to da mu je i odgovorio da lično poznaje Ljubu i da je čuo sa velikim čuđenjem za njegovu ranu... O Draži kaže, da je njegov rad bio prijateljski za vreme boravka u njegovoj zemlji, što nije bio slučaj sa njegovim kolegom Tasom Dinićem« (koji je bio vojni ataše Kraljevine Jugoslavije u Sofiji — nap. autora).

Dalje je izlagao tezu o sudbini malih naroda u ovom ratu... On uviđa da je boljševizam zajednička opasnost, zato su general Nikolov, komandant korpusa, i on stupili u vezu sa ljudima Draže Mihailovića u poslednjim borbama u okolini Užica, gde su se zajednički borili. On za 3—4 dana ide za Čačak, gde će preuzeti potrebne korake za saradnju, kao i u Užicu. On mi je obećao da će za 10—12 dana nastojati da dođe do razgovora, ali za sada to ne može... Za pukovnika Lekarskog mogu Vam reći, da se nalazi u Sofiji odstranjen iz vojske, zajedno sa još 14 oficira neprijatelja Nemačke... Dostavljajući sve ovo, mišljenja sam, da bi trebalo da Vi lično uspostavite vezu sa pukovnikom Ivanovim, kad dođe u Čačak, a ja ću sa njim produžiti saradnju do srećnog završetka, ako Bog da. Njega smatram centralnom ličnošću u našoj saradnji. Nastojacu da što pre dođem u vezu sa Lekarskim, koji o svom trošku izdržava u Sofiji pomenutih 14 oficira. A i sam ću ove oficire vrbovati za našu stvar.«³¹

Na ovaj izveštaj Mihailović je 3. decembra 1943. odgovorio Jovanoviću:

»Ceo tok razgovora sa puk. Ivanovim iznetim u Vašim depešama 369—374 daje nam osnove za uspostavljanje još čvršće veze. Zato preko Vašeg poverenika tražite od generala Nikolova i pukovnika Ivanova šta oni konkretno predlažu s obzirom na sadašnju situaciju i potrebu da Srbi i Bugari jednom rade zajednički na opštem dobru... Sada čekamo konkretne predloge...«³²

Nekoliko dana kasnije, 8. decembra, Mihailović upućuje raspis svojim potčinjenim komandantima, u kome piše:

»Imamo jasnih znakova da bugarski nacionalni elementi žele iskrenu saradnju sa nama pošto će se oni lako jednoga dana odvojiti od Nemačke, kao Italija. Ovo naređenje važi samo za komandante korpusa. Komandanti korpusa preduzeće mere da stupe u tajnu vezu sa Bugarima i da ove veze postavе na nacionalnoj bazi. Ima dobrih uslova za saradnju sa Bugarima jer je bugarski narod za to. Komandanti korpusa preduzeće da do ove veze tajno dođe i o tome me izvestiti a ja ću davati uputstva za svaki konkretan slučaj. Prva baza za ove razgovore neka bude Srbima i Bugarima: jedini je spas u zajedničkom radu. Zbliženje koje je Boris proglasio sad treba da potekne odozdo, jer je Borisovo zблиženje bilo neiskreno. Mi u Bugarskoj imamo već prijatelje grupisane u tri frakcije, i to su: Stamboliskog, zemljoradnici i vojna lica. Ponavljam: vojna lica i protogerovisti, grupe generala Protogerova. Tome dodajmo i sve Bugare iskrene nacionaliste. Svi ovi razgovori imaju da budu u najvećoj tajnosti i da ne dođe do nikakvih manifestacija, jer će onda svi pokušaji propasti.«⁵³

Kapitulacija Italije i smrt bugarskog kralja Borisa doprinele su demoralizaciji bugarskih okupacionih trupa, koju Mihailović pokušava da iskoristi za postizanje svojih ciljeva. Zbog toga 29. decembra 1943. godine upućuje nov raspis svim komandantima, u kome kaže:

»Povodom smrti bug. kr. Borisa rasturite letke među bug. vojnike, pozivajući ih da pridruže nama... U letcima za Bugare, saopštite im da je Boris ubijen od Hitlera i da tako Hitler postupa sa svim onima koji mu služe... Podvući momenat, da se Bugarska još može spasti, ako se narod digne protiv Nemaca. Jedini spas ako se pridruže nama i stave pod našu VK...«⁵⁴

Istovremeno krajem 1943. godine, Mihailović formira u Beogradu grupu saradnika koji su dobili zadatak da uspostave vezu i povedu razgovore sa pojedinim bugarskim ličnostima, koje su tražile veze sa njim. Pored majora Saše Mihailovića i generala Svetislava Đukića, u grupu su bili određeni general Panta Draškić, Zaharije Vukićević, bivši načelnik dvorske kancelarije, Ljubo Milić, advokat i državni tužilac, Sveta Drašković, konzularni činovnik, Ika Panić, industrijalac i Aleksandar Cincar Marković, bivši ministar.

Sa ovom grupom vezu je održavao Ljuba Jovanović. Izveštavajući Mihailovića o jednom bugarsko-četničkom sastanku u Beogradu, Jovanović kaže:

»Prema mojim uputstvima, moj saradnik iz Beograda održao je sastanak pre 4 dana sa Ivanom Bojadžijevim, zetom Stamboliskog. Pošto se sa Bojadžijevim od ranije poznavao, razgovarao je sa njim kao sa starim drugom i prijateljem o političkim prilikama, kao i o mogućnosti na zblizavanju i organizovanju snaga za ujedinjenje sa Bugarskom.

O prilikama u Bugarskoj Bojadžijev kaže: narod je u svojoj celini protiv današnje politike i uglavnom je proruski orijentisan, što ne znači i komunistički. Ovo se raspoloženje može u datom momentu iskoristiti na vešt način od bugarskih komunista. Zato je potrebno, da se što pre uspostave veze i organizuje i onih političkih grupa i ljudi koji nisu za komunizam u Bugarskoj. Skoro ceo zemljoradnički pokret, pokazuje živ interes za sporazum isto tako grupe Nikole Mušanova, Damjana Velčeva u kojoj se naročito ističe pukovnik Lekarski sa svojim prijateljima. Zvenari i sva građanska desnica raspoložena je za saradnju sa Srbima i isto tako se i u vojsci iz dana u dan oseća otvoreno negodovanje... Bugarska buržoazija i deo vojske koji nisu bili u prošlosti za saradnju sa Jugoslavijom, sada pristaju na jednu takvu saradnju iz straha od boljševizacije zemlje. Za tu politiku oni bi štošta žrtvovali, pa i samu Koburšku monarhiju. Nužno se nameće što brža i šira akcija. Ovo je Bojadžijev izjavio u prisustvu Pante Draškića, đenerala i Ike Panića, industrijalca, koji su se stavili na raspoloženje našoj organizaciji u svemu, a naročito za saradnju sa Bugarima... Moj saradnik me izveštava, da je 5. XI. imao ponovo sastanak sa pukovnikom Ivanovim u Niškoj Banji.«⁵⁵

Na ovaj telegram Mihailović je 12. decembra 1943. odgovorio Jovanoviću:

»Primio sam ceo izveštaj Ivana Bojadžijeva. Ivan Bojadžijev je ozbiljan saradnik. Lično ga poznajem jer sam u gardiskom domu razgovarao celo posle podne a i docnije smo se viđali. Bojadžijeva treba na to potsetiti. Ovde ste postigli vrlo dobar uspeh. Đeneral Panta Draškić i industrijalac Ika Panić — ponavljam a ne Tika — obrazovao bugarsko-jugoslovenski komitet. U ovaj komitet da uđu i bugarski predstavnici iz svih njihovih posebnih grupa, koje hoće saradnju sa nama... Rad treba hitno da se izvodi i da se čas pre dođe do punog obrazovanja ovog komiteta. Poznat mi je raniji rad. g. Ike Panića, industrijalca, u Bugarskoj. Poznato mi je da su gg. do sada već imali sastanak sa Ivanom Bojadžijevom, zetom Stamboliskog... Bugarsko-jugoslovenski komitet održavaće vezu sa mnom preko generala Svete Đukića, a đeneralu Panti Draškiću poslaću hitno posebnu šifru...«⁵⁶

U martu 1944. godine Mihailović je naredio da se ponovo formira zagranični komitet »za sve poslove u vezi sa bugarskim narodom«. Kao predstavnici Mihailovićeve organizacije u Komitet su ušli Ljuba Jovanović i rezervni poručnik Vidak Kovačević. Organizator komiteta bio je Stefan Srbakov, koji je u komitet ušao kao Bugarin, s tim da u komitet uvede još nekoliko Bugara. U Dražinoj naredbi se kaže da je komitet samostalno telo a u disciplinskom pogledu neposredno je pod Vrhovnom komandom. Finansiranje komiteta vršiće Ljuba Jovanović, koji će Srbakovu omogućiti rad. U naredbi se dalje kaže:

»Zagranični komitet, odnosno organizator zagraničnog komiteta, ima pravo da formira četničke bugarske jedinice. Ostali detalji regulisaće se za ove jedinice kada se budu formirale. Njima će se dati mogućnost da rade u nacionalnom smislu.«⁵⁷

U podacima, koje je Jovanović dostavio Mihailoviću 3. juna 1944. godine, nema mnogo optimizma u pogledu razvoja četničko-bugarskog zbliženja i saradnje:

»Mnogobrojni pokušaji su činjeni i stalno se čine da se dođe u vezu sa Bugarima u Bugarskoj. Rezultati su beznačajni: nekoliko pisma sa nešto lepih reči o srpsko-bugarskom bratstvu dobivenih od Bugara ...

Bugarski oficiri i vojnici u Srbiji pokazuju jaku volju za sporazum sa Ravnogorskim pokretom na osnovici uzajamnog neuznemiravanja. Nedavno (krajem maja 1944. godine), napadnut je jedan želj. voz na teritoriji Timočkog korpusa, tovari bugarskog oružja i municije uzeti su. Ljuba Jovanović naredio je sutradan da se oduzeta sprema i municija vrate Bugarima. Dobio je odmah od bugarskog komandanta puk. Zaharijeva pismo u kome mu ovaj zahvaljuje na prijateljskom postupku. Po dobivenim podacima Bugari su bili jako oduševljeni tim događajem ...«⁵⁸

U izveštaju, bez potpisa i datuma, ali sigurno pisanim krajem avgusta ili početkom septembra 1944. godine, upućenom komandantu Srbije, kaže se, da su ppuk. Jovanović i njegov pomoćnik major »Era« (Ljuba Ivanović — nap. autora), u pratnji nekog novinara i bugarskog poručnika bili u Sofiji i vodili razgovore u ministarstvu vojske i sa nekim političarima iz vlade. U vezi s tim se kaže da će »kontakt Ljube Jovanovića sa značajnim licima iz bugarske vlade i drugim političarima uroditi za najkraće vreme plodom«. U tom cilju, prepo-

ručuje se da »pored njega odmah odu za Sofiju diplomata Šećerović ili diplomata Vučićević«, koji su se u to vreme nalazili negde oko Niša.

Jovanović je u Sofiju preneo i Mihailovićeve pisma upućena Velčevu, Kimonu Georgijevu, novinaru Lazaru Popovskom, generalu Slavi Popovu i trgovcu Vladi Georgijevu.

U tim pismima Mihailović apeluje da »u ovim odlučujućim časovima« treba da se što čvršće poveže, da udruže svoje snage, jer će jedino tako moći »savladati velike teškoće, za najveću budućnost naša dva naroda«. Mihailović moli da se ta ideja propagira i da mu se, s njihove strane, upute ljudi s kojima će on pregovarati.

Mihailović je 3. septembra 1944. godine, uputio pismo i tadanjem predsedniku vlade Bugarske Kostu Muravjevu, u kome mu je, pored ostalog, izneo svoju želju za direktnim kontaktom. Mihailović predlaže da mu uputi u Sofiju, kao svoje predstavnike, Vukašina Šećerovića i Aleksandra Vučićevića (advokat i sekretar Bugarsko-jugoslovenske lige u Beogradu — napomena autora). Pismo završava rečima da je »potrebno udružiti naše nacionalne snage u interesu opšte stvari«. Ovo pismo Muravjevu je preneo rezervni kapetan Andrija Lončarić.⁹

Mihailovićeve organizacija, a u prvom redu i sam Draža Mihailović, uporno su nastojali da se što čvršće povežu a predstavnicima antinemačkih struja u Bugarskoj. Neosporno je da je i jednu i drugu stranu prvenstveno zbližavao reakcionarni idejno-politički stav po pitanju državnog i društvenog uređenja, iz čega je rezultiralo obostrano neprijateljstvo prema narodnooslobodilačkim pokretima kako u Jugoslaviji, tako i u Bugarskoj.

Videći slabost narodnooslobodilačkog pokreta u Bugarskoj, Mihailović je preduzimao niz mera da onemogući uticaj našeg NOP na stanje u Bugarskoj, u pravcu organizovanja bugarskih masa za borbu protiv nemačkih okupatora i stvaranje uslova za novo društveno uređenje. Može se reći da je to bio osnovni motiv kojim se on rukovodio u svim nastojanjima za uspostavljanje što čvršćih veza sa tzv. antinemačkim strujama u Bugarskoj, a ne borba protiv okupatora. Ovo potvrđuje i činjenica da je Mihailovićeve organizacija uspela da usposta-

vi mnogo bolje veze i odnose sa bugarskim okupacionim trupama u Jugoslaviji, u zajedničkoj borbi protiv NOVJ, negoli sa takozvanim antinemačkim strujama, mada su i te veze, uglavnom, ostvarivane na bazi tobožnjeg antinemačkog raspoloženja, ali one su, kao što je poznato, išle u prilog baš nemačkim okupatorima i daljem porobljavanju srpskog, bugarskog i makedonskog, kao i ostalih južnoslovenskih naroda.

NEUSPELI POKUŠAJI U RUMUNIJI

Tražeći saveznike u susednim zemljama za borbu protiv NOP u Jugoslaviji, Draža Mihailović je uporno nastojao da stvori oslonac i u rumunskim reakcionarnim političkim i vojnim krugovima. Ovaj zadatak on je prvo poverio komandantu Krajinskog korpusa majoru Velimiru Piletiću, kome je uputio sledeće »instrukcije« za rad u Rumuniji:

»Pojas dunavske klisure naseljen našim življem i deo Banata koga drže Rumuni predstavlja onaj deo rumunske državne teritorije, na koji su prirodno upućene naše pretenzije i aspiracije. Do ovoga rata Jugoslavija se bila formalno odrekla tih svojih prirodnih težnji i aspiracija obzirom na rodbinske veze dveju dinastija. Međutim, kako se u ovom ratu Rumunija stavila na stranu sila osovina, a protiv svojih saveznika iz prošlog rata, pa čak i oružano stupila protiv njih, to se pobedom saveznika imaju zadovoljiti sve teritorijalne težnje rumunskih suseda, koji su se stavili na stranu saveznika.

Ta prostorija, na koju prirodno reflektiramo posle ovoga rata, treba da bude prostorija, na kojoj će se još u toku trajanja rata razviti naša živa delatnost. Koristeći sadašnji oslabeći državni aparat rumunske vlade, treba ne samo naš živalj, nego i rumunske mase pridobiti da sutra nedvosmisle-

no uđu u novu našu državu Kraljevinu Jugoslaviju, kao u pravu i istinsku njihovu Otadžbinu.

Znači, na toj teritoriji još za vreme trajanja ovoga rata treba potpaliti i razviti plamen oslobodilačke borbe sličan gigantskoj borbi koja se vodi na teritoriji Jugoslavije. S druge strane, treba razviti disidentsku akciju protiv rata koga sada vodi Rumunija u zajednici sa silama osovine.

Prema tome, za period od sada pa do kraja rata, postavljeni su kako politički tako i vojnički ciljevi koje smišljenim i vešt看 radom treba ostvariti. Da bi se ovo moglo ostvariti, težište akcije treba preneti na samo tle rumunske teritorije. Ovo će izvršiti delovi Jugoslovenske vojske u Otadžbini koji će se u tome cilju prebaciti na rumunsko tlo, oslanjajući se na prethodno pripremljene veze na tamošnjoj strani. Ovi delovi predstavljace jezgro oko koga će se prikupiti svi disidentski elementi, dok cela akcija ne dobije razmere jedne široke i smišljene organizacije, koja će obuhvatiti jednu veću prostoriju i veću masu ljudi.«

U tom cilju Mihailović, u svojim »Instrukcijama«, pod »III«, naređuje:

»Razviti usmenu i pismenu propagandu protiv rata; izneti delatnost i istorijat rumunskih partija i destruktivnih elemenata na čelu sa Antoneskom; Antoneska predstaviti kao izdajnika rumunskog naroda koji se predao nemačkim interesima; oglasiti ga za vinovnika svih velikih žrtava koje je rumunski narod podneo u ljudstvu i materijalu, tako da je potpuno osiromašio i doveden u ropski položaj prema Nemačkoj. Okriviti ga kao jedinog krivca zbog smanjenja rumunske teritorije na račun Madžara (Erdelj) i na račun Bugara (Dobruđa).

Koordinirati rad sa najpopularnijom nacionalnom grupom u Rumuniji protivnoj sadašnjem režimu Antoneska i njegove izdajničke klike, kao i sa svima ostalim nacionalnim grupama koje su iole popularne u rumunskom narodu.

Ustanoviti vezu sa grupom Manija, Gvozdenom gardom Horiје Sima i ostalima.

Uhvatiti vezu i osloniti se na Jevreje, koji svesrdno hoće da pomognu destruktivne, disidentske i sve ostale elemente u borbi protiv sadašnjeg režima. Prema Jevrejima biti veoma pažljiv, jer su naklonjeni komunizmu.

Koristiti ih materijalno što više.«¹

Major Mirko Lalatović je 13. maja 1942. godine uputio Mihailoviću telegram u kome kaže da Siniša Očokoljić razvija propagandu u južnom delu Banata i da Gvozdena garda želi vezu sa četnicima, a zatim dodaje

«... moje mišljenje: moramo biti oprezni zbog naših aspiracija na jedan deo Banata. Javite mi.»²

Na osnovu ovog izveštaja, Mihailović je 24. maja 1942. obavestio tadašnjeg predsednika emigrantske vlade Slobodana Jovanovića:

»Ovih dana uhvatio sam vezu sa Gvozdenom gardom i data su im potrebna uputstva za organizaciju ustaničke garde u Rumuniji. Živalj do Turn Severina potpuno za nas. U izgledu je i sastanak Horiје Sime sa mojim predstavnikom. Pored svega toga, ipak smo obazrivi.«³

Znatno kasnije, 25. septembra 1942. godine, Oco-koljić obaveštava Mihailovića da pripadnici Nacionalcarinističke stranke skupljeni oko Maniua traže vezu sa ljudima iz Mihailovićeve organizacije i moli od Mihailovića uputstva za dalji rad. Zatim kaže da je dao direktivu za propagiranje bekstva rumunskih vojnika i za vršenje sabotaže na železnicama i u fabrikama.⁴

Mada je Mihailović uporno insistirao na očvršćivanju uspostavljenih veza i stvaranje novih u Rumuniji, on nije bio zadovoljan postignutim rezultatima. Izveštaji koje je dobijao svodili su se na manje značajne obaveštajne podatke i informacije o situaciji u Rumuniji.

Uočivši teškoće oko uspostavljanja veza sa reakcionarnim političarima, Piletić je počeo da se orijentiše na ličnosti preko kojih je pretpostavljao da će moći da se domogne oružja i municije. O tome on početkom maja 1943. godine obaveštava i Mihailovića, navodeći da je preko majora Trifunca stupio u kontakt sa nekoliko generalštabnih oficira i da pregovori sa njima počinju za koji dan. On naglašava, da će glavni zahtev, u tim pregovorima, biti liferovanje oružja.

A zatim 10. maja Piletić izveštava Mihailovića:

»Usled nedostatka odlučnosti sa rumunskim predstavnicima, stvar teče izvanredno polako. Vojnici i političari traže izlaza iz situacije. Sem izraza vrlo velikih simpatija za Čiču, ništa stvarno nije postignuto. Svi su izgledi da će Rumuniju okupirati Nemci. Veliki kaos stvaraju dezerteri sa fronta i izbeglice, kao ruski padobranci, rumunske narodnosti koji su u ropstvu prošli kroz komunistički kurs. Pregovori za oružje nastavljaju se ali idu veoma sporo.«⁵

Osvrćući se krajem 1943. godine, na postignute rezultate, Piletić u telegramu upućenom 5. decembra Mihailoviću, kaže:

»U Rumuniji za sada ništa ne radim, pošto nemam pogodnog vođe. Tamo se može raditi samo oko Temišvara i to preko trgovaca, zanatlija i posednika tj. sasvim konspirativno...«

Prema Mihailovićevom ovlašćenju, u jesen 1943. godine dr Đura Đurović je uputio u Bukurešt svoga pašenoga Branka N. Maksimovića, sa zadatkom da uspostavi kontakt sa šefom Nacional-carinističke stranke Maniuom. Maksimović je proveo izvesno vreme u Bukureštu i nekoliko puta je razgovarao sa Maniuom. O tim razgovorima uputio je Mihailoviću i pismeni izveštaj, ali tom izveštaju se malo verovalo:

»Posle kratkog ispitivanja političke situacije i ankete koju sam izvršio, došao sam do zaključka da je jedini čovek budućnosti Maniu.

Odmah sam stupio u direktnu vezu sa njime i održao tri sastanka od kojih je svaki trajao po dva sata. Za celo vreme razgovora video sam da Maniu oseća veliku ljubav prema Srbima i da iznad svega ceni i poštuje čuvenog Dražu. Govoreći o njemu vidi se neko strahopoštovanje i želja da do kraja uspe jer po njegovim rečima 'jedini je Draža taj koji će da spase ovaj deo Balkana i Evrope od rasula, pljačke i od komunizma koji ovde propagira samo ološ'. Bilo bi potrebno dosta vremena da se opšte raspoloženje i osećanja njegova prema Srbima i Draži iznesu.

Njegova osećanja i želje prema nama deli sa njim devedeset posto rumunskog naroda.

Sadašnji položaj Maniua u Rumuniji je taj da ga sve političke stranke a isto tako i ljudi van politike, smatraju za čoveka budućnosti. Njegov stav prema Antoneskuiu je nepomirljiv jer Nemce smatra za neprijatelje Rumunije. Jedina linija gde se prećutno slažu je ta što je i Maniu beskompromisni neprijatelj komunista. U pogledu budućnosti, odnosno u pogledu poslednje etape ovoga rata, namera njegova je ta da kada počne ofanziva Anglo-Amerikanaca izvršice državni udar i odmah će sa svim snagama da napadne Mađarsku i pozadinu nemačkog fronta, dok će preko Dunava da stupi u direktnu vezu sa Dražom, kako bi ga snabdeo svim potrebnim stvarima. Njegove operacije, odnosno operacije njegove vojske upravljace se uglavnom prema planu saveznika a kao glavnog posrednika između njega i saveznika ili u neku ruku i Vrhovnog zapovednika priznao bi samo Dražu. Za Tita i komunističku bandu neće ni da čuje, dok su Hrvati u njegovim očima obični zločinci. Ne samo on i njegova okolina nego i cela Rumunija sa ushićenjem govori o najpopularnijem gerilcu Draži.

Izvođenje državnog udara u Rumuniji ne bi naišlo na neke veće teškoće jer vojska jedva čeka taj momenat, jer svi očekuju oslobođenje kao i mi i ostali narodi. Uspeh državnog udara bio bi olakšan i time što Nemci u Rumuniji nemaju neke kontingente vojske koji bi nešto ozbiljno mogli da urade jer bi u najkraćem roku bili savladani...

Prema tome bi bilo neophodno potrebno da u najkraćem roku budu jedan stalan izaslanik Dražin kod Maniua koji će biti u vezi sa našom Glavnom komandom i preko koga će Draža da izdaje sva uputstva za rad a što je najvažnije, da on izda naređenja za državni udar u Rumuniji, jer bi to bilo od neocenjive važnosti pred saveznicima.

Verujući da će taj plan da se usvoji, organizovao sam celu službu u Rumuniji tako da će sva naređenja biti hitno prenošena gde treba. Isto tako u Bukureštu će prilikom mog povratka tamo proraditi i emisiona radio-stanica, tako da će direktna veza biti stalna.

Prema mome planu bez obzira na sadanju moju situaciju, verujem da ću biti u Bukureštu najdalje kroz 30 do 40 dana tako da ću kroz kratko vreme stupiti u vezu preko već organizovanog kanala sa našom komandom kako bih dobio detaljna uputstva za rad kada ću da pošaljem i izveštaj o situaciji koja će tada biti tamo. Predviđam na osnovu razgovora vođenih tamo da će eventualno i pre preuzimanja vlasti od strane Maniua biti omogućene i neke pošiljke materijala, o čemu ću već blagovremeno da obavestim. To mi nije kao sigurno obećano, ali se na tome radi.⁷

Na poleđini ovog izveštaja, Draža je svojeručno stavio sledeću primedbu:

»I ako je izveštaj fantastičan, ipak ideje treba ponovo proučiti, a) dobijanje oružja od Rumuna — b) veze radiom sa Rumunima.«

U izjavi od 23. juna 1952. godine, Branko Maksimović kao osuđenik, daje sledeći opis svog boravka u Rumuniji:

»Septembra 1943. godine Đurović mi je poverio zadatak da odem u Rumuniju, da stupim u vezu sa dr. Juliom Maniu, kako bi se u Rumuniji organizovao ustanak i borba protiv Nemaca, a time da se to poveže sa organizacijom DM. Meseca oktobra iste godine, otputovao sam za Rumuniju, stupio sam u vezu sa Maniuom, gde sam se zadržao 15 dana. Dr. Đurović je bio šef propagandnog oteka Vrhovne komande i generalni sekretar Nacionalnog komiteta DM. Maniu je predsednik Zemljoradničke stranke i bivši predsednik vlade, i bio je neprijateljski raspoložen prema Nemcima i u opoziciji prema Antoneskuu. Kako sam od pre rata poznao Rumuniju i

neke ljude u Rumuniji koji su pripadali Zemljoradničkoj stranci, to sam preko jednog od njih — Aleksandra Gavrilovića, koji je bio predsjednik jugoslovenske kolonije u Bukureštu u stanu njegovog brata koji je imao lekarsku ordinaciju — ne sećam se ulice ni broja, kao ni imena njegovog brata. Maniu je tada legalno živio u Rumuniji. Sa Maniuom sam se sastao nekoliko puta i razgovarao o mogućnosti organizovanja otpora protiv Nemaca, a isto tako i protiv Mađara, što je Maniu vrlo rado prihvatio. On mi je izneo da je momentalno nemoguće da se u Rumuniji digne ustanak, ali da će u momentu kada se sovjetske trupe približe Rumuniji, izvršiti državni udar i da će rumunska vojska da stane na stranu saveznika i da napadne Nemce. Pored toga, on mi je rekao da je narod u Rumuniji spreman da na poziv njegov i njegovih saradnika okrene oružje protiv Nemaca. Ništa u ovim razgovorima nije bilo konkretno utvrđeno, jer je moj dolazak u Rumuniju bio samo informativne prirode, a definitivne i konkretne zaključke trebali smo da donesemo prilikom moje druge posete...⁴

Maksimović piše da je pri povratku bio uhapšen od Nemaca, te tako nije došlo do njegovog ponovnog odlaska u Rumuniju.

I kasniji Mihailovićeви pokušaji, kao i ovi prethodni, završavali su se neuspehom.

Osvrćući se na pitanje uspostavljanja veze sa rumunskim opozicionarima, Mihailović je u toku istrage maja 1946. godine izjavio:

»Moj pokušaj prema Rumuniji bio je stalan, kao i prema Bugarskoj... Ali to nisu bile ostvarene veze. Pokušaji su bili stalni, naročito na Piletićevom terenu...⁵

O svim tim pokušajima da Mihailovićeva organizacija uspostavi neki solidniji kontakt sa opozicionim grupama u Rumuniji, dr Đura Đurović je, prilikom suđenja 1945. godine, rekao:

»Znam da su komandanti u istočnoj Srbiji, a naročito puk. Pavlović imali zadatak da hvataju vezu s Rumunijom i u cilju kupovine oružja i u cilju političke saradnje sa opozicionim grupama. Draža se žalio da mu ovi oficiri nisu uspjeli ništa da svrše sa Rumunima.⁶

Tako su Mihailovićeви pokušaji da ostvari savez sa građanskim partijama Rumunije koje su bile u opoziciji prema vladajućem režimu i koje bi po njegovom predviđanju trebalo da budu nosioci vlasti posle rata, doživeli neuspeh.

HORTIJEVA VLADA TRAŽI VEZU SA MIHAILOVICEM

Vezu sa reakcionarnim krugovima u Mađarskoj Mihailović je uspostavio tek krajem 1943. i početkom 1944. godine, i to preko kapetana Brativoja Uroševića koji je imao pseudonim »Izonco Grize«. Urošević je znatno ranije bio upućen u Bačku sa zadatkom da u njoj radi na stvaranju Mihailovićeve organizacije, ali je posle kraćeg vremena bio otkriven. Mađarske vlasti su ga uhapsile i sprovele u logor, iz koga je uspeo da pobjegne i da se prebaci u Tursku.

U drugoj polovini 1943. godine pojedini istaknuti funkcioneri Mađarske vlade tražili su od britanskih obaveštajnih organa u Turskoj da ih povežu sa Mihailovićem. Za uspostavljanje ove veze određen je Urošević koji se, uz pomoć britanskih obaveštajnih kanala, ponovo vratio u Bačku i 29. decembra 1943. godine uputio Mihailoviću poruku mađarske vlade, koju mu je general Istvan Ujsasi, jedan od rukovodilaca mađarske obaveštajne službe, 17. decembra, usmeno saopštio.

Poruka je glasila:

»Ministru jugoslovenske vojske u Otadžbini, armiskom generalu g. Draži Mihailoviću.

1. — Mađarski narod i mađarska vlada žele da sa jugoslovenskim narodom i trupama pod komandom đenerala Mihailovića, kako sada tako i u budućnosti žive u miru i slozi kao dobri susedi!

2. — Mađarska vlada vrlo žali nemio događaj iz januara 1942. godine, kojom je prilikom nekoliko pripadnika mađarske vojske i žandarmerije, izgubivši razum, počinilo zločinačka dela nad srpskim življem na teritoriji Bačke. Za ova dela učinioci su stavljeni pod specijalan sud koji je zakazan za 15—23. decembar 1943. godine.

3. — Mađarska vlada daje uveravanje đeneralu g. Mihailoviću da ni u kom slučaju niti pod kakvim pritiskom neće dozvoliti da ijedan mađarski vojnik bude upućen na teritoriju današnje Srbije, bilo u cilju okupacije, bilo u napad ili tome slično. U naknadu za to mađarska vlada moli đenerala g. Mihailovića da sa svojim trupama ne prelazi na teritoriju Mađarske (današnje) kako bi se izbegli sukobi i nepotrebno prolivanje krvi.

4. — Teritorijalno pitanje ostavlja se za rešavanje posle rata 'za zelenim stolom', pošto će inače tu imati svoju reč da daju velike sile, i

5. — Mađarska vlada obećava đeneralu g. Mihailoviću da ni u kom slučaju neće poći sa nemačkim Rajhom protiv jugoslovenskih trupa ali moli da se od nje ne zahteva ni da ide protiv nemačkog Rajha.«¹

Međutim, još pre nego što je uspostavljen ovaj kontakt, Mihailović je bio obavešten da Ujsasi nastoji da uspostavi vezu sa njim. Zbog toga je 15. decembra 1943. godine uputio telegram načelniku štaba Komande Vojvodine potpukovniku Dušanu Gaćeši, u kome kaže:

»Vlada Andrić (diplomatski činovnik iz Darde — nap. autora) treba da obiđe Bačku a ako ima mogućnosti da ode u Peštu, bilo bi dobro da se nađe sa đeneralom Ujsasi, koji je bio sa mnom vojni izaslanik u Čehoslovačkoj.

On je tražio vezu sa mnom za rad protiv Nemaca. Kao svoju legitimaciju kod Ujsasi neka mu kaže da mi je on u Pragu pomogao da dobavim radio-aparat 'Orion'. Neka ga pozdravi, neka mu kaže da sam još jednog čoveka uputio kod njega, ali se on nije vratio. Neka mu kaže da očekujemo od njega konkretne predloge. Đeneral Ujsasi je pomoćnik mađarskog načelnika gl. đeneralštaba...«²

Samo deset dana kasnije, 25. decembra 1943. komandant Deligradskog korpusa major Brana Petrović obaveštava Mihailovića:

»... Međutim, dobio sam jedan vrlo interesantan i ozbiljan projekat, preko jednog mog klasnog druga, koji Vam podnosim:

Vaš kolega iz Praga đeneral g. Ujsasi, i predsednik Kalaj toplo Vas pozdravljaju, nudeći Vam ne samo pomoć u oružju, novcu i municiji, već puštanje i svih zarobljenih oficira, pod vidom radnika u Boru, odakle bi im se omogućilo begstvo.

Ukoliko se slažete, pošaljite znak, vreme i šifru i to preko:

- a — konzulata Mađarskog br. 123 gospodina Bali ili
- b) — poslanstvo u Carigradu pod istim brojem, gospodinu Ujvariu.

Radio-veze preko konzulata u Beogradu svakog 1, 10, 20, i 30. u mesecu. Ukoliko se sa ovim slažete, javite mi odmah da bih obavestio mog klasnog druga i konkretno što preduzeo.«³

Očigledno, nastojanja mađarske vlade da uspostavi vezu sa Mihailovićem nisu bila mala i njeno ostvarenje na ovom planu je široko postavljeno. Ona se nije plašila čak ni eventualne kompromitacije, ukoliko bi je realizovala preko stranih predstavnika.

Na Mihailovićev zahtev, član štaba komande Vojvodine sa pseudonimom »Arsen« stupio je u vezu sa »jednom mađarskom ličnošću, koja po svom službenom položaju danas zauzima važno mesto« i o razgovoru sa njom obaveštava 28. decembra Mihailovića:

»Tačno je, da je mađarska vlada jednom prilikom preko pukovnika Ujsasia, šefa vojne kontrašpijunaže koji odlično poznaje DM još iz Praga, gde su obojica bili vojni izaslanici svojih perspektivnih država, pokušala da dođe u vezu sa DM, ali je taj pokušaj tada propao. Upropastila ga je nespretnost posrednika koji su trebali da uspostave vezu preko Turske, odnosno jugoslovenskog poslanstva u Ankari. To su bili pukovnik Cukavac iz Sombora i jedan kapetan. Ime mu je zaboravio. Oni su otputovali u Carigrad, odakle se Cukavac, ne svršivši ništa, vratio, dok je kapetan ostao i emigrirao, kako se čulo, u Egipat. Posle tog neuspeha pokušaj duže vremena nije ponovljen. Za to vreme, međutim, produžio je moj sabesednik, dolazili su mu razni ljudi koje je lično poznao, i koji su mu se u poverenju predstavljali kao članovi pokreta DM i predlagali mu da ga dovedu u vezu sa DM govoreći da se mađarskoj vladi sada pruža prilika da sva sporna pitanja između Jugoslavije i Mađarske pokuša raščistiti, još za vreme trajanja rata, u direktnim pregovorima sa DM. Pošto ti ljudi nisu imali nikakva ovlašćenja, a on lično, ~~mada~~ ih je

poznavao, nije imao u njih dovoljno poverenja, otklonio je — veli — svaki njihov predlog naglašavajući da kao službeno lice o ovim predlozima ne može uopšte razgovarati, i da ga oni kao takvi ne interesuju. Međutim, meni može otvoreno da kaže imajući u mene savršeno poverenje, da mađarsku vladu, odnosno njenog delegata pukovnika Ujsasia i dalje jednako interesuje kontakt sa DM, pa me je s tim u vezi molio, da preko svojih veza kojima, kako pretpostavlja, raspolazem, stavim do znanja DM tu želju i da od njega saznam da li ga ona interesuje? U konkretnom slučaju pukovnik Ujsasi je voljan da doputuje ovamo i da se lično sastane sa DM tamo i kada ovaj bude to našao za shodno.«⁴

U vezi sa ovim izveštajem »Arsen« je 4. februara 1944. godine uputio dopis komandantu Vojvodine, u kome kaže:

»U vezi sa Vašim usmenim odgovorom na moj izveštaj o ponudi mađarske vlade za uspostavljanje veze sa DM preko mađarskog pukovnika Ujsasia, kojim ste mi saopštili naređenje Gospodina Ministra vojske, mornarice i vazduhoplovstva da radim na ostvarenju dobijanja od Mađara predložene radio-stanice i potrebnih lekova, izveštavam Vas hitno o sledećem:

Dotični mađarski funkcioner, koji mi je pomenutu ponudu učinio, vrativši se pre nedelju dana iz Pešte, tražio je samnom sastanak i upitao me je da li za njega imam kakav konkretan odgovor po predlogu koji je učinio po ovlašćenju. Ja sam smatrao za oportuno da ga još ne obaveštavam ni o dosadašnjem rezultatu preduzetih koraka. Zato sam mu se izvinio što nisam u mogućnosti da mu dam konkretan odgovor, iz razloga što za sada još nemam obaveštenja od »one ličnosti« koju sam zamolio da se za ovu stvar zauzme. Izražavajući zbog toga svoje veliko žaljenje, moj poznanik Mađar kazao mi je dalje da je imao razgovor, *po pozivu* sa pukovnikom Ujsasiem koji mu je rekao da je odmah po prijemu njegovog izveštaja izvestio predsednika vlade Kalajia o nađenom kanalu do DM, pa se živo interesovao o rezultatu i ostvarenju te veze. Na kraju mi je rečeno da on čeka samo pismen poziv od DM. Inače, moj poznanik mađ. funkcioner i ovom prilikom mi je ponovio punu gotovost mađarske vlade da sa DM uspostavi stalnu vezu i da mu, u najširim granicama mogućnosti, u svemu izađe u susret, kao i da pokuša da u najlojalnijim razgovorima s njime nađe preduslove za rešenje mađarsko-jugoslovenskih, bolje reći mađarsko-srpskih odnosa posle rata. Ponovno mi je, međutim, istakao molbu za apsolutnom potrebom *krajnje diskrecije* po celoj ovoj stvari.

Zbog okolnosti da moj mađ. poznanik izrično u ime puk. Ujsasia urgira odgovor u ovoj stvari, molim Vas da me

izvolite, što je moguće pre, obavestiti o konačnoj odluci g. Ministra, kako bih mogao da dam konkretan i definitivn odgovor mađarskom funkcioneru. Skrećem Vam, međutim, pažnju na činjenicu o kojoj ćete se sami uveriti iz predaje izloženoga, da je neposredna veza sa puk. Ujsasiem u stvari već uspostavljena ovim kanalom koji mi je moj poznanik, mađ. funkcioner, ponudio. Ta veza zapravo čeka samo da se njime koristimo.

Ovom prilikom smatram za potrebno da Vam otkrijem identitet dotičnog mađarskog funkcionera, najviše iz razloga da bi se videla puna ozbiljnost ponuđenog poduhvata i neposrednost kontakta sa mađarskom vladom. Taj funkcioner je 'Laslo Hori', pomoćnik mađarskog oficira za vezu kod Zapovednika za Srbiju, a sada i za Jugoistok. On je rezervni oficir, u civilnu po zanimanju profesionalni novinar koji od dana stupanja Mađarske u rat, odnosno od dana dolaska nemačke vojske u Beograd, stalno vrši istu dužnost pomoćnika mađ. oficira za vezu kod Zapovednika za Srbiju. Karakter njegova rada je obaveštajan i čisto politički. Kratak opis njegovih karakternih osobina dao sam već u svom ranijem izveštaju po istoj stvari po kojoj je ovde reč upućenom preko Vas neposredno Gospodinu Ministru.

Čast mi je zamoliti Vas da o prednjem izloženom izvolite obavestiti Gospodina Ministra, moleći Vas još jednom da po ovoj stvari, pošto je od vrlo hitne prirode, dobijem što pre odgovor.⁵

U međuvremenu, Urošević januara 1944. godine obaveštava Mihailovića:

»Mađarsku granicu prešao sam 5/I, popodne. Sa U. (Odnosi se na generala Ujsasija — nap. autora) razgovarao sam prvi put tek 9/I. — zbog moje bolesti...

9/I. po podne dobio sam telef. izveštaj od U da je već razgovarao sa nekim starijim od sebe i da je 'utisak sjajan'. Međutim, definitivn odgovor po pitanju koje me je najviše interesovalo (da li pristaju da nam liferuju materijal) nije mi dao. Istovremeno, saopštio mi je da odlazi na desetodnevno putovanje za koje vreme da se mi potrudimo da uspostavimo vezu. Ovo mi je indirektno poručio, ne lično meni, tako da nisam imao mogućnosti nikakve intervencije. Bio sam stavljen pred svršen čin.

22/I. drugi put sam se sastao sa U. Ovom prilikom podvukao mi je da mnogo žali što nije uspostavljena veza i da bi to trebalo učiniti na svaki način. U tom cilju ponova šaljem kurira za Beograd ne bih li uspeo da dobijem makar kakve podatke od Vas (preko Villia⁶) o tome: da li Vi nas čujete, kako nas čujete, da li redovno radite, da li ste dobili

moje vesti i predloge poslate po kuriru od 13. o. m. t.j. da li radite i na 63 m. u predloženo vreme itd?

Na sastanku od 22. o. m. U. mi je kazao da je razgovarao sa nekoliko najviđenijih merodavnih ličnosti, pa čak i sa najvišom. Uverava me da su oduševljeni nama, da žele da se celo pitanje što bolje uredi i da su apsolutno voljni da se prihvate liferacija. Međutim, da je to pitanje sada u studiji i da se po njemu vode još razgovori, kako bi se tačno utvrdilo gde i kakvog nama pogodnog materijala ima; da žele i predlažu čak i neki materijal za koji ja nisam insistirao da nam liferuju, i najzad, da će mi po svim tim pitanjima dati definitivni i jasan odgovor u sredu 26. o. m.

Posle ovoga poslednjeg razgovora stičem uverenje da će se stvar ubrzo razjasniti a vrlo verovatno i povoljno rešiti. Uspeh same stvari u mnogome zavisi i od uspeha uspostavljanja veze. Stoga molim da se pokloni ovoj vezi najveća moguća pažnja kako bih bio potpomognut sa te strane u izvršenju poverenog mi zadatka.

Na kraju izveštaja se, pored ostalog, kaže:

»Prema proverenim podacima, do danas je učinjena indiskrecija od strane U — i to lično — dva puta: u razgovoru sa bivšim velikim županom iz Novoga Sada, Fernabahom. To je bilo prilikom suđenja krivcima za novosadsko krvoproliće. Drugi put u razgovoru sa pravoslavnim vladikom.»

U izveštaju se ne objašnjava u čemu se sastojala ta »indiskrecija«, tako da se može pretpostaviti — da je »U« u stvari otkrio svoje veze sa organizacijom Draže Mihailovića.

Međutim, komandant štaba za Vojvodinu major Dragiša Rakić 9. februara 1944. godine, pored ostalog, obaveštava Mihailovića:

»Zbog okolnosti da on (Laslo Hori, koji je, prema već citiranom 'Arsenovom' izveštaju, kao predstavnik Ujsasia, razgovarao sa 'Arsenom' — nap. autora) izrično u ime pukovnika Ujsasia urgira odgovor po ovoj stvari, može se zaključiti da pukovnik Ujsasi sve do 28. januara ove godine nije primio Vašeg specijalnog izaslanika sve do ovog datuma, kao i da sam pukovnik Ujsasi toga Horia smatra kao najpodesniju ličnost za uspostavljanje ovoga kanala.

Obzirom na uslove pod kojima se ovaj kanal uspostavlja, potpisati je mišljenja da je ovo za nas najpogodniji kanal, pošto dolazi direktno iz Budim Pešte do Beograda njihovim staranjem, a tek od Beograda se prebacuje na ovu komandu. Zatim iz činjenice da delegirana ličnost Gospodina Ministra nije mogla doći do ovog datuma do kontakta, može

se smatrati da je ovo pogodniji kanal od onoga kojeg bi ta ličnost uspostavila.

Kako Mađari sve energičnije traže konkretan odgovor, u ime pukovnika Ujsasia, molim Gospodina Ministra za naređenje šta mogu odgovoriti na njihovo pitanje: 'Kakav konkretan odgovor imate po predlogu koji sam učinio po ovlašćenju pukovnika Ujsasia i zašto se još nije iskoristila već uspostavljena veza.' Kako se od ove veze očekuju i materijalne koristi, smatram da bi ovo trebalo što pre rešiti i obe stvari preneti na jedno te isto lice, pošto bi zahtevanje od Horia, da se stara samo o materijalnim ustupcima, kod istog proizvelo negativan utisak i rezultat, kako je on to sam izvoleo naglasiti.

U prilogu se dostavlja i jedan članak o DM koji je izašao u mađarskom listu 'Ešti Ujšag' i čija je tendencija političko pripremanje javnog mišljenja u korist Draže Mihailovića i Srba, kako bi se iz daleka pripremao teren za sporazum sa njima.⁸

Članak »Ešti Ujšag« sadrži biografske podatke o D. Mihailoviću i ističe njegove zasluge za »Treći srpski ustanak«. Članak ovako završava:

»Ko je dakle Draža Mihailović? Jedan pozni izdanak onih fanatičnih, divljih srpskih boraca, koji su se za vreme petstogodišnjeg turskog jarma beznadežno, ali neustrašivo, ne mirujući ni minut borili, jer su verovali u zvezdu vodilju svoga naroda.

Bila je velika sreća za srpski narod, kada bi Nojba-her, Nedić i Draža Mihailović dali iskreno jedan drugom ruku.«⁹

S obzirom na karakter i ciljeve povezivanja sa Mihailovićem, mađarski reakcionarni krugovi nisu ni mogli preporučiti Mihailoviću bolju spregu: s jedne strane — Nemce, a s druge — kvislinga Nedića.

Pregovori između predstavnika mađarske vlade i Mihailovićeve organizacije uspešno su se razvijali. O tome Urošević 26. februara 1944, obaveštava Mihailovića:

»U subotu, 26. februara bio sam primljen kod predsednika Kalaja. Tom prilikom trebalo je da se precizira šta mogu i šta hoće da daju od materijala, tj. trebalo je da se izdaju, 'definitivno' naređenja za izvršenje liferacije.

Odmah na početku razgovora saopštio mi je predsednik Kalaji, da će sanitetski i radio-materijal dati bez daljnje-
ga, i da sa time mogu da računam. Međutim, kazao je da oni raspolazu podacima, prema kojima se u poslednje vreme vrši jak pritisak na Vas, od strane svih saveznika, da se izmi-

rite sa Titom. Pomenio je Čerčilova sina u štabu kod Tita, Donovanovog sina kod Vas, zatim jednog engleskog đenerala, jednog američkog pukovnika itd. Svi ovi kod Vas, kaže, došli su da utiču na Vas, i Tita, sa druge strane da se izmirite. Citirao je zatim jedan pasus iz rezolucije kongresa sa Ravne gore, gde je rečeno, da partijska borba mora da prestane i da sve borbene snage treba da budu zajednički upućene protiv neprijatelja. Dalje, naveo je Vaše reči, koje ste izgovorili nekom skorašnjom prilikom, kojima ste se nepovoljno izrazili o *mađarskom narodu*. Na ovo je stavio svoju primedbu, da on ne bi imao ništa protiv, da ste grdili njega, njegovu vladu ili koju drugu vladu; ali da ceo mađarski narod nije zaslužio da se napada, odnosno da Vas umoljava da ne grдите narod već vladu — što je u svakom slučaju više diplomatski — jer vlade prolaze a narodi ostaju. Ovu primedbu stavio je na najumereniji način. Najzad, pomenio je, da je i predstojeći put Nj. V. Kralja Petra II u London takođe sa ciljem da se nađe rešenje za izmirenje između Vas i Tita.

Kao zaključak te bojazni, da će doći do izmirenja, saopštio mi je da ne može da dozvoli da oružje i municija odu Vama, pošto ne želi da i jedan od tih metaka bude upotrebljen protiv Mađarske.

Na to sam ja izneo kontra-razloge i uveravanja da do takvog sporazuma neće, niti može, ikad doći. Ali nisam uspeo da izmenim njegovu odluku. Ostajalo mi je da biram između dve solucije: ili da saopštim da se povlaćim (jer je suština moga zadatka baš oružje i municija) ili da izvučem, pre no što se povučem, što se izvući može. Izabrao sam ovo drugo. U tome su me i oni sami pomogli (razgovoru je prisustvovao i đeneral). Saopštili su mi da oni žele da produže što više atmosferu prijateljstva između naša dva naroda; da su voljni da učine sve potrebno u tome smislu; da će narediti odmah da se uputi jedna propagandna radio-stanica i ostali materijal za Vaše potrebe; da ja mogu koristiti zasebnu šifru za vezu sa Vama i pored toga što je uzus da se to daje samo uz reciprocitet. Bilo je govora i o vršenju propagande na našem jeziku, sa njihove tajne, rezervne radio-stanice; samo treba naći modus, jer oni žele da mesto te njihove rezervne propagandne stanice ostane u tajnosti, dok ja zahtevam da to bude moj čovek koji će govoriti iz nje, itd. Najzad, obećali su mi puštanje ljudi iz Kištarče (članovi JVO / Jugoslovenska vojska u otadžbini — nap. autora / osuđeni u Somborskom procesu) kao i prebacivanje u Banat ili gde želim, svih ljudi — oficira i podoficira — koji se nalaze internirani na teritoriji Mađarske.¹⁰

U nastavku izveštaja Urošević napominje, da će svakako nastojati da uputi obećani sanitetski i radio-ma-

terijal, a da mu je »general« (sigurno Ujsasi) obećao da bi transport mogao krenuti oko 10. marta.

Kapetan Urošević je u svojoj aktivnosti bio vrlo uporan i snalažljiv. On je uspeo da prodre i do predsednika mađarske vlade i do ministra spoljnih poslova. U svom izveštaju upućenom Mihailoviću 16. marta 1944. godine, Urošević prenosi razgovor koji je vodio sa ministrom spoljnih poslova Mađarske:

»U toku prve polovine meseca marta situacija se izmenila u sledećem:

1. — U subotu 4. marta bio sam primljen kod Ministra spoljnih poslova. Ovo je bilo na moje traženje da se ipak nešto preduzme i oružje i vojni materijal Vama dostavi, i ako je Ministar predsednik kazao da za sada ne može dati ni jedan metak iz bojazni da bi on mogao biti upotrebljen protiv Mađarske...

U razgovoru od 45 minuta izložio sam mu potrebe, razloge kao i koristi po njih ako bi izišli u susret ovom Vašem traženju, tj. rekao sam da je to 'kondicio sine qua non' za moj ostanak ovde i za našu kolaboraciju. On je na to odgovorio da su oni voljni da sve učine da potpomognu Vašu borbu, koju sa simpatijama prate; da će on sa svoje strane upotrebiti sav svoj autoritet i upliv kako bi se Vama što više izišlo u susret; da će sanitetski i radio-materijal poći u najkraćem roku za Srbiju; da je radio-stanica od 1 kilovata za Vaše potrebe data u rad pošto nemaju takvu gotovu stanicu koju bi mogli staviti na raspoloženje; da su voljni da puštaju naše ljude iz Kiš Trče, koji su osuđeni kao članovi JVO, i da ih prebace u Srbiju itd. ali da se za sada strpite u pogledu oružja jer je njima mnogo potrebno za odbranu njihove severoistočne granice od opasnosti koja se približava. On se ipak nada da će se i po tom pitanju nešto moći da postigne, makar nešto, da bi pokazali svoju dobru volju.

Kao rezultat toga razgovora, i ostalog rada do sada, biće sledeće:

a) 18. marta polazi jedan naš čovek sa nešto radio-materijala prema trebovanjima koja sam ja ovde na svoju ruku spremio ne znajući Vaše potrebe stvarne. Druga količina materijala ići će uskoro, verovatno sa sanitetskim materijalom;

b) Oko 25. marta poći će veća količina sanitetskog materijala, možda u vrednosti preko 100.000 pengova i

c) Ostala količina sanitetskog materijala kao i propagandna radio-stanica od jednog kilovata za srednje talasne dužine (ovaj podatak dao je Vili) poći će verovatno oko 15. aprila.

Napomena: Tačka pod a) vrlo verovatno će se ostvariti, pod b) verovatno je takođe, dok po pitanju radio-stanice, još nemam ubeđenje da zaista iskreno misle da daju.«¹¹

Pored ovih, vođeni su i razgovori o saradnji u borbi protiv narodnooslobodilačkog pokreta Jugoslavije. O tome poručnik Konstantin Hadži-Ilić, saradnik Komande Vojvodine, 3. februara 1944. javlja Mihailoviću:

»Da li ste primili vesti slate po kuriru preko Vilija (Aleksandra Mihailovića, četničkog komandanta Beograda — nap. autora)? Da li odobravate tajni i neskrupulozni rad i saradnju sa Ujsasiem protiv komunista u Bačkoj? Molim javite Viliju da već oko polovine februara očekuje prvi transport od oko 3 vagona materijala Dunavom kod Višnjice. Tačan dan javiću docnije. Molim da Vili proveri u Kikindi je li Kosta Medaković, carinik, naš čovek da šaljem ljude na njega.«¹²

Pošto se u Mađarskoj plasirao kao poluzvanični predstavnik Mihailovićeve organizacije, Urošević aprila 1944. godine izveštava Mihailovića:

»Radio-kontakt uspostavljen je ali stvarne veze još nema. Zbog njihovog prevrtljivog karaktera pomišljam i na mogućnost namerne sabotaže i odugovlačenja. Šta je na stvari — ne znam. Očekujem sa nestrpljenjem Vaše prve vesti: 'da li uopšte radite sa nama', 'da li nas čujete', itd.

Danas Vam šaljem svoj četvrti telegram a da nijedan još nisam od Vas primio. Smatram da ni ona tri prva nisu odposlata iako me oni uveravaju da su ih otposlali. Razlog za ovu moju sumnju je sledeći:

Pre četiri dana saopšteno mi je da mi se ne može dozvoliti da se služim zasebnom šifrom u saobraćaju sa Vama, iz razloga što oni žele da kontrolišu šta ja vama javljam jer bih u protivnom slučaju ja mogao da dostavljam i vesti koje bi išle protiv njihovih interesa. Inače, 'stavljaju mi svoju šifru potpuno na raspoloženje'. Dalje navode, da ja nisam vojni izaslanik sa pravima diplomatskog predstavnika tj. sa pravom na opštenje putem diplomatske pošte, koja ne bi bila podvrgnuta njihovoj kontroli, već, samo Vaš tajni oficir za vezu, koji može povremeno da koristi kurire, kao i njihovu šifru. Dodali su i podvlače ovo: da oni rado pristaju da mi sva ta prava daju (sva prava diplomatskog predstavnika sa pravom korišćenja zasebne šifre), ali samo pod uslovom reciprociteta, što će reći, da jedan njihov oficir bude primljen kod Vas sa istim pravima!

Ovde zamalo što nije došlo do potpunog prekida odnosa. Na takvo njihovo traženje odgovorio sam im da to nije moja stvar da rešim, već Vaša. Zatim, na postavljeni predlog

da opet više dana čekam (pošto g. Vaš poznanik iz inostranstva ima mnogo posla), odgovorio sam mu da ste mi Vi postavili izvesne rokove do kojih moram postići izvesne rezultate (vezu, liferacije itd.) i da na ovaj način, stalnim odugovlačenjem i čekanjem, moj rok ističe, te da sam prinuđen da se vratim natrag. Zatražio sam mu, dakle, diplomatski pasoš za Tursku, koji mi je obećao prilikom našeg prvog viđenja. Odgovorio mi je da se on toga ne seća da mi je obećao, da je to inače nemoguće dobiti i da će mi dati samo običan pasoš, kao što sam već pre imao. Na to sam se oprostio i otišao. Tri dana sam se tako sklonio da me uopšte nisu mogli naći i kad su već mislili da sam otišao, ponovo sam se pojavio. Tražio sam: iprave za put, kao i kakvu poruku da Vam odnesem — 'zašto su prekinuti pregovori, veza itd'. Ovom prilikom izgladili smo donekle stvar i sada smo ostali na ovome:

1 — Oni ostaju pri svemu ranije izjavljenom kako u pogledu saradnje protivu Titovljevih pristalica u Bačkoj, tako i po pitanju liferacija traženog materijala — sa napomenom da neće moći baš sve količine tražene da isporuče (ja sam to već očekivao pa sam im zato više tražio no što bih od konkretnih saradnika tražio); prilog 1.

2 — Mojim kodeksom šaljem Vam pitanje (telegram no. 4) da li pristajete da primite njihovog oficira — tajnog vojnog atašea — sa reciprocitetom u odnosu na mene; i

3 — 15. o. m. šaljem kurira do Willi-a ne bismo li dobili Vaše dogovore po ranije slatim pitanjima i izveštajima a naročito: da li nas čujete, da li uopšte radite i zašto još nikako ne stupate u rad sa nama? Moje pak mišljenje po ovom poslednjem pitanju je sledeće: dokle god ne dobijete moje vesti — po mojoj šifri, ne želite da ulazite u rad sa njima. Stoga i zaključujem da niste dobili ni moja prva tri telegrama pa Vam ih šaljem u kopijama (sem br. 1). Prilog 2. Moje rezonovanje o verovatnom razlogu Vašeg šutanja saopštio sam juče i njima, stoga su i pristali da ode današnji moj telegram no. 4 sa aktuelnim pitanjem.

Mišljenja sam da im povoljno odgovorite. Na taj način dobićemo mnogo u vremenu u pogledu reorganizacije JVO u Bačkoj. Isto tako, možda ću uspeti i obećanu liferaciju da postignem. Najzad, njih mnogo interesuje 'Vaše pitanje' tj. kolika je Vaša popularnost kod naroda, vojnička jačina, stepen izvršenih organizacija itd. itd. Mislim, oni su prilično pogrešno obavešteni po svim tim pitanjima, i to na našu štetu. Iako uviđaju da je Tito prešao svoju zenitnu tačku, ipak imaju pogrešno mišljenje o odnosu vrednosti pojmov: 'Draža : Tito'. Meni naravno mnogo ne veruju te bi dakle korisno bilo da ih jedan njihov čovek o svemu tome obaveštava. Naravno, nemoguće ga je zamisliti u Vašoj blizini, iz razloga što bi

on javljao o mestu Vašeg boravljenja ali, u Homolju, na Gori ili u Crnoj Gori, mogao bi biti. Svakako, trebalo bi mu prirediti i takav doček svuda usput, da dobije još lepšu i upečatljiviju sliku o nama (ljudi sa bradama, sa oružjem, 'arsenalima' na leđima, da škrguću zubima itd.) jer oni nas tako isključivo i zamišljaju i boje nas se. Dakle, vrlo su: glupi: plašljivi i lažljivi. Na taj način, taj njihov čovek poslužio bi korisno za propagandu naše stvari kod njih.

Ukoliko odbijete ovaj njihov predlog, moj će posao biti znatno otežan ali ne i onemogućen. U tom slučaju služio bih se njihovim kodeksom za neke naivnije stvari, kurirom: za opširnije izveštaje a tajnom radio-stanicom — ukoliko postignemo njome vezu — za najvažnije izveštaje. U ovom smislu ulažemo velike napore za postignuće rezultata. Ima izgleda da ćemo i preko Poljaka (izbeglica — nap. autora) moći neke depеше da Vam dostavljamo (naravno po mome kodeksu). O ovome detaljnije u tački IV ovoga izveštaja.

Prvi transport materijala trebalo je da pođe oko 15. o. m. ali kako nismo uspeli da uspostavimo vezu a i zbog 'zategnutosti odnosa' za sada, odlaze se na neodređeno vreme. Čim dođe Vaš odgovor po traženom pitanju (telegr. no 4) pokrenuću ponovo pitanje liferacije. Molim, a propos, dostavite mi spisak potrebnog materijala po sanitetskoj grani što pre.

Dakle, još jedno molim, dostavite mi što pre odgovore na sva pitanja bilo radiom, bilo do Willi-a, da tamo čekaju na dolazak kurira koji će krajem o. m. verovatno opet doći.¹³

Veza iz Beograda za Budimpeštu je dobro funkcionisala. Iz izveštaja majora Živorada Vukosavljevića (načelnika štaba Komande severnih pokrajina), koji je upućen Mihailoviću 29. juna 1944. godine, vidi se da je izvršena organizacija kurirskih veza sa Mađarskom, koju smo stavili na raspoloženje i Komandi Vojvodine.¹⁴

U izveštaju se naglašava da u tom cilju stoje na raspolaganju svakodnevna telefonska veza sa Budimpeštom i jedan kurir koji može u svako doba da putuje za Mađarsku. Taj kurir je imao izvesnih veza sa mađarskim Ministarstvom spoljnih poslova i sa mađarskim poslanstvom u Beogradu. Takođe je bio angažovan i kurir mađarskog poslanstva, koji je svakih 14 dana putovao u Budimpeštu. Pored ove dve kurirske veze, u izveštaju se preporučuje i jedan činovnik mađarske rečne plovidbe, koji je svake subote odlazio u Novi Sad.

Septembra 1944. godine kapetan Urošević, pored ostalog, izveštava Mihailovića o povoljnom razvoju situacije u Budimpešti:

»Raspoloženje zvaničnih vlasti prema DM organizaciji znatno se popravilo u poslednje vreme.

Oni sve više uviđaju da su 1943. godine pogrešili što su uništili ovu organizaciju. Oseća se jaka struja da se ta greška popravi. Zvanični organi vlasti pozivaju pojedine istaknute nacionaliste da 'nešto' preduzmu, pozivaju ih na 'dužnost' da se organizuju itd. Ima se utisak da će u momentu sloma mađarske vlasti pozvati nacionaliste, pa čak i DM organizaciju možda, da im predaju vlast, tj. da se stvori zajednička milicija za održavanje reda itd...«¹⁵

Međutim, događaji na frontovima brzo su se odvijali, a u okviru toga i odnosi Mihailovićeve organizacije sa mađarskim »antinemačkim strujama« u vladi, došli su u čorsokak i postali bespredmetni.

STVARANJE RAZDORA MEĐU ALBANCIMA

U nameri da ostvari velikosrpske osvajačke težnje, i sa ciljem da pronađe saveznike u borbi protiv oslobođilačkog pokreta ne samo u Jugoslaviji, nego i van njenih granica, Mihailović nastoji da se poveže i sa albanskim reakcionarnim krugovima. Zbog toga on sredinom 1942. godine upućuje majoru Radoslavu Đuriću uputstvo u kome su izneti njegovi »pogledi na vezu sa Albancima«, u kome kaže:

»1) — potrebno je učiniti sve da se Arnauti muslimani tuku protiv italijanskih trupa za slobodnu Albaniju, u okviru Balkanske Unije.

Zato je potrebno koristiti usmenu i pismenu propagandu, novčana sredstva i naoružanje.

2) — Londonu postaviti zahtev da se sva pomoć za Albaniju, kako u novcu tako i u naoružanju, uputi nama, a da ćemo je mi slati našim kanalima njima.

Ovo bi bio najsigurniji način da Albance učinimo zavisi od nama.

3) — Mi se ne možemo obavezati ni na kakav ugovor političkog karaktera za slobodni Balkan, kojeg ćemo urediti sami.

Teritorijalnim ustupcima, ili uopšte rešavanju pitanja promene granice, ne možemo mi pristupiti kao vojska Kr. Jugoslavije, koja se 'de jure' i 'de fakto' bori kao takva u današnjem ratu.

4) — U Štabu kod pukovnika Bajraktara treba da bude jedan naš oficir za vezu koji bi u tu svrhu sa sobom imao i radio-stanicu. Pukovnik g. Bajraktar treba da da obećanje da će tome oficiru pružiti punu zaštitu radi njegove lične bezbednosti i omogućiti izvršenje zadatka...

6) — Prema okupatoru održati lojalan stav dokle god pomaže našu akciju u severnoj Albaniji.

7) — Arnauti katolici moraju progoniti komuniste tj. ne smeju dozvoliti prelaz naših komunista u Albaniju niti ih tamo trpeti i izdržavati.¹

I pored toga što je na četničkoj konferenciji u Sahovićima, krajem 1942. godine, donet zaključak da se buduća država (»četnička diktatura u monarhiji«) osvajački proširi i obuhvati pola Albanije, dok bi druga polovina pripala Grčkoj, Mihailoviću nije smetalo da se poveže sa reakcionarnim strujama Albanije. Vezu je tražio pod parolama »Balkan Balkancima« i »Balkanska Unija«. O projektovanom »čišćenju državne teritorije od svih narodnih manjina i nenacionalnih elemenata« — naravno, u razgovorima sa Albancima nije ništa rečeno.

Naprotiv, Albancima je obećavana lepa budućnost ukoliko prihvate saradnju sa Mihailovićevom organizacijom. U tom pogledu bila je angažovana i propaganda Radio-Londona i direktna intervencija jugoslovenske emigrantske vlade.

O uspostavljanju prvog kontakta Mihailović je 7. jula 1942. godine obavestio predsednika emigrantske vlade Slobodana Jovanovića:

»... Uhvatio sam vezu sa nacionalnom grupom u Albaniji, koju vodi pukovnik Muharem Bajraktari i kapetan Zemeldita (ispravno je: Zenel Lîpa — nap. autora) oba iz Ljume. Oni su za saradnju s nama u borbi protiv okupatora. Nastojaju da produbljenju veza u cilju zajedničkog rada protiv okupatora. Pojačajte propagandnu u tom smislu.«²

Na ovu vest Slobodan Jovanović je 20. jula odgovorio Mihailoviću da se preko londonskog radija već vrši propaganda na albanskom jeziku, a i major Perić, u Istambul, radi sa nekim albanskim oficirima i nastoji da

dođe do što čvršće saradnje.³ Istovremeno, Slobodan Jovanović je izvestio jugoslovenskog ambasadora u Turskoj:

»Perić radi po našim instrukcijama sa ciljem da obezbedi što tešnju saradnju između Mihailovića i pukovnika Bajraktarija.«⁴

Septembra 1942. godine u akciju stupa i bivši jugoslovenski predstavnik u Tirani dr Jovan Đonović. On poručuje pukovniku Bajraktariju:

»Budućnost Albanije je u rukama Albanaca. Ako se bore protiv Osovine, i sarađuju sa pokretom đenerala Mihailovića, oni će osigurati svoje mesto prilikom savezničkog uspostavljanja mira...«⁵

Zahvaljujući ovakvoj moralnoj pomoći iz inostranstva, Mihailović je uspeo da preko svojih komandanata uspostavi željene veze.

Tako je major Radoslav Đurić već 14. jula 1942. godine obavestio Mihailovića da je došao u vezu »sa Arnautima preko granice. Oni imaju vezu sa vođom nacionalista Bislimom u šumi u Albaniji«. Zatim Đurić traži od Mihailovića poruku, koju bi dostavio Albancima.⁶

Tri dana kasnije Đurić javlja Mihailoviću da je Bislim vođa jedne grupe pristalica Zogua, da je sastanak održan sa »Arnautima iz giljanskog sreza i da je cilj te grupe ponovno dovođenje Zogua na vlast«.⁷

Međutim, Mihailović mu je odgovorio da već ima vezu, ali naglašava da je i on uspostavio, i da im poruči »da se što pre organizuju protiv okupatora i postupaju po starim metodama«. Pored ostalog, Mihailović im pozdravlja vođu i želi da budu najbolji prijatelji. Dalje, naglašava da je ta veza vrlo potrebna i korisna, samo da se čuva nemačke provokacije i da Bajraktariju »ne otkrije naše namere«.⁸

Već u avgustu 1942. godine Mihailović upućuje Đurića na nove veze:

»Radi ostvarenja naših ciljeva, potrebno stupiti u tešnju vezu sa nacionalistima albanske države, koje vodi pukovnik Muharem Bajraktar. Predstavnik Muharema za vezu sa nama je Šerif Lipa poručnik italijanske vojske, sada sa službom u Prištini. Brat Šerifov je kapetan Zenel Lipa (koga je Mihailović pomenuo u telegramu upućenom Slobodanu Jovanoviću — nap. autora) prvi saradnik Muharemov...«⁹

U nastavku telegrama Mihailović poručuje pukovniku Bajraktariju, da je voljan »da mu pruži svu potrebnu pomoć u novcu i oružju čim sa njime postigne uzajaman bolji dodir i vezu« i da Bajraktari preduzme mere za prekid zuluma prema Srbima na Kosovu, pa da se »Srbi i Arnauti uzajamno pomažu u borbi na stvaranju ideala pod devizom — Balkan balkanskim narodima«. Draža je takođe izvestio Bajraktarija da je tražio od Radio-Londona propagandu na albanskom jeziku.

U septembru iste godine Đurić je obavestio Mihailovića da je Šerif Lipa u službi italijanskog Gestapoa i da je poruku za njega ostavio kod Mire Novaković, Šerifove stanodavke, žene poručnika Novakovića, koji se nalazio u zarobljeništvu.

Međutim, izgleda da se Šerif Lipa nešto zamerio Mihailoviću, koji 25. oktobra javlja Đuriću da još nije dobio odgovor od Šerifa Lipe, a 6. decembra mu kaže »sa onim u Prištini Šerifom neću više da radim, izgleda da je lopov i da je želeo da se dočepa para«. ¹⁰

Bez sumnje, u ostvarivanju ovih veza novac je igrao vidnu ulogu. Zato Mihailović poručuje Đuriću da sa »zlatom, kod Albanaca i u Južnoj Srbiji možemo učiniti mnogo. Imate ga i imaćete ga.« ¹¹

Pored ove, Đurić je održavao veze i sa Albancima iz srezova Lab, Vučitrn, Priština, Drenica, Uroševac, Kačanik i Gnjilane, o čemu septembra 1942. godine javlja Mihailović, a zatim u nastavku telegrama Đurić napominje, da Albanci iz pobrojanih srezova neće da idu sa Bajraktarijem, nego žele da imaju svoje vođe, pod komandom četnika. Zato on predlaže da se formiraju zasebne albanske jedinice. ¹²

U decembru 1942. godine, Mihailović naređuje Đuriću:

»... Preko naših odreda kod Mavrovih Hanova, što pre stupite u direktnu vezu sa Muharemom Bajraktarom i drugim albanskim vođama koji su uz nas i naše saveznike, na bazi Balkanske Unije. Tamo čas pre da ode Naumović (kap. Dimitrije Naumović — nap. autora) sa jednom radio-stanicom.« ¹³

Sve veze koje je Đurić održavao sa albanskim kvislinzima oslanjale su se na Kosovski komitet, šovinističko-revanšističku organizaciju koja je egzistirala pomagana

od strane Albanije, još u periodu između dva svetska rata.

To je neposredna četnička veza sa M. Bajraktarijem.

Drugi centar tih veza bio je na terenu Crne Gore, i to u Kućima, a njime su rukovodili major Rudolf Perhinek (»Rade Perišin«) i major Savo Vukadinović.

Perhinek je uspeo da organizuje solidnu obaveštajnu mrežu u Albaniji, preko koje je dolazio do značajnih podataka. Prema jednom njegovom izveštaju iz sredine 1942. godine, neki Albanac mu je dostavio izveštaj, čiji jedan deo govori o albanskim predlozima za ugovor sa Mihailovićem. Predlozi su obuhvaćeni u 6 tačaka:

»1) Đeneral g. Draža Mihailović da založi svoju časnu reč da će poštovati status na Kosovu (podrazumevajući pod Kosovom teritoriju koja leži južno od linije Rožaj—Novi Pazar). Taj status razmotriće se od strane jedne mešovite srpsko-albanske komisije po završenom ratu i kada budemo mi formirali Balkansku uniju.

2) Da će našu organizaciju snabdeti oružjem i novcem u koliko je to moguće pre.

3) Albanci, u zamenu za uslugu pod tač. 1) od strane generala Draže Mihailovića, obavezuju se da neće ni snagom ni sredstvom za borbu ili život pomagati muslimane u Sandžaku, ako bi oni eventualno došli u konflikt sa organizacijom četnika.

4) Od trenutka kad budemo obezbeđeni sredstvima traženim u tač. 2 mi se obavezujemo da budemo spremni svakog trenutka da povedemo zajedničke akcije sa Srbima protiv okupatora.

5) Obavezujemo se takođe da nećemo sarađivati sa Hrvatima i muslimanima iz Bosne koji su se prošliih meseci obratili našem šefu Guverneru Kruji za buduću saradnju u slučaju da Sile osovine izgube rat.

6) Nećemo znati ni za kakav kompromis sa Italijanima koji od nekog vremena strahuju za ishod rata, a da nebi izgubili obale Jadrana, progovarali su tajno o jednom kompromisu sa Albancima da bi stvorili Kralja Italijana u Albaniji čime se nadaju da bi pridobili albanski narod pa i onaj deo koji se danas bije protiv njih, da bi konačno sprečili Slovenima izlazak na Jadran u celosti.«¹⁴

Veze koje je Perhinek ostvario, i pored toga što ni one nisu urodile nekim značajnijim rezultatima, bile su realnije i intenzivnije od Đurićevih.

Tome je mnogo doprinela teritorijalna blizina i naslon na ljude iz Mihailovićeve organizacije koji su od ranije živeli u Albaniji.

Mihailović je nastojao da razne reakcionarne struje koje su nikle u toku rata, a koje su međusobno bile u zavadi, pojedinačno iskoristi za ostvarenje svojih ciljeva.

Pored veza sa Kosovskim komitetom (na teritoriji Jugoslavije), još u toku 1942. godine Perhinek je uspostavio veze sa Prenk Galjom, vođom katolika iz Severne Albanije, i pukovnikom Bajraktarijem, čovekom Zogua. On je imao i posebnu vezu, obaveštajnog karaktera, sa pravoslavnim mitropolitom i ljudima oko njega.

U izveštaju »o stanju u Severnoj Albaniji« Perhinek javlja Mihailoviću:

»... Prenk Galja, komandant Severne Albanije, čovek koji uživa poverenje katolika, otvoreno je stupio u političku borbu protiv muslimana-Kosovara, uklanjajući njihove ljude s položaja, čime se zamerio vođstvu Kosovara-begova. U razgovoru sa Prenkom došao sam do zaključka da bi željno primio svaku potporu u borbi protiv muslimana, ali svakako da bi to uradio po sporazumu sa okupatorom...«¹⁵

U jednom izveštaju od avgusta 1942. godine, Perhinek obaveštava Mihailovića, da je Prenku »dao instrukcije i nov zadatak sa težnjom da zavadi katolike sa muslimanima«.¹⁶

Da bi sinhronizovao ovu akciju, Mihailović upućuje Đuriću sledeću direktivu:

»Arnaute katolike iz severne Albanije, koje vodi Prenk Galja, potrebno je stalno potstrekavati na borbu protiv muslimana, a kao pomoć pružiti im potrebna sredstva.

Sa njima je potrebno ugovoriti saradnju u akciji protiv muslimana za slučaj da sile Osovine gube rat, s tim, da severna Albanija, sa našom pobedom, a pristankom Albanaca katolika, uđe u sastav velike Jugoslavije, u kojoj ne sme više biti muslimana.«¹⁷

U politici prema Albaniji, Mihailović je očigledno upotrebio staru taktiku režima bivše Jugoslavije, koja je imala za cilj da što više produbi i zaoštri versku i plemensku podvojenost u Albaniji, i iz njihove međusobne borbe izvlači sopstvenu korist.

Takva Mihailovićeva taktika jasno je izražena i u telegramu upućenom 23. oktobra 1943. godine majoru

Savi Vukadinoviću, u kome se, pored ostalog, preporučuje:

»Naše veze sa Arnautima katolicima, krijmo od Arnata muslimana, pa i sa njima održavajte veze, pa ako dođe do sukoba, držite se po strani.«^{17a}

U istom smislu Perhinek februara 1943. godine izveštava Mihailovića:

»Kao politički činioци u Albaniji se ističu: za Južnu — pleme Toska, a za severnu Albaniju pleme Gege. Ova dva plemena su politički podvojena, a i po narečju se mnogo razlikuju, te bi stoga zgodno bilo još više ovu podvojenost, na vešt način, istaći i za nas iskoristiti...«¹⁸

Mihailović je glatko prihvatio ovakav stav, jer je on bio na liniji ostvarenja njegovih osvajačko-šovinističkih i antinarodnih ciljeva, što potvrđuje i njegova direktiva upućena Savi Vukadinoviću 11. decembra 1943. godine da »hvata što čvršće veze sa Albancima na sve strane za zajedničku borbu protiv komunista.«¹⁹

O postignutim uspesima u saradnji sa Albancima Perhinek je 23. oktobra 1943. godine obavestio Mihailovića:

»Na našoj granici prema Albaniji je red i mir. Prenk Galja, koji je apsolutni gospodar katolika Vrmože i Klimenta, dobro je raspoložen prema nama. Ne dozvoljava nikakvu akciju prema nama preko njegove teritorije. Ovo nam je u ovoj situaciji dobro došlo. Čak su naši neki delovi bili našli sklonište na njegovoj teritoriji.«²⁰

Mihailović je usluge Prenka Galje novčano nagrađivao, a doturao mu je i nešto oružja. Zato Mihailović naređuje u septembru 1943. godine majoru Lašiću da Prenku da »ponešto para, pa će imati njegove ljude. Ne možemo računati da sve Albance kupimo parama jer nikad toliko para ne bi mogli imati, ali možemo potkupljivati pojedince.«²¹

Po svemu sudeći, stiće se utisak da je katolička struja u Albaniji bila naklonjena Mihailovićevoj organizaciji. O tome 25. oktobra 1943. godine Vukadinović obaveštava Mihailovića:

»... Aktivna je grčka propaganda za sjedinjenje Albanije i Grčke. Grčki agenti stigli su do Skadra i imali su sastanak sa katoličkim sveštenstvom. Sveštenstvo nije prihvatilo njihov predlog, već su obrazovali jednu komisiju na čelu

sa sveštenikom Ilircadijem iz Kastrata. Ovaj sveštenik je izabran od celog katoličkog sveštenstva u Skadru. Zadatak je komisije, da uhvati vezu sa jugoslovenskim ministrom Mihailovićem, u nameri da priključe sve hrišćane Albanije Jugoslaviji, s tim, da im se ostavi sloboda albanskih škola, činovnici da budu hrišćani Albanci, sloboda suda sa jednim zajedničkim zakonom, ali na albanskom jeziku. Vojska, finansije, trgovina, diplomatija i sve drugo, da budu zajednički. Ova komisija bi se obavezala da formira dobrovoljačku vojsku pod uslovom, da joj se stave na raspoloženje materijalna sredstva. Ova vojska bi bila direktno pod komandom jugoslovenskog ministra i radila bi u Albaniji tamo gde se naredi.

Za izvođenje ove organizacije potrebno je za sad najmanje 1.000 napoleona u zlatu.²²

Međutim, za Mihailovića je mnogo važnija bila veza sa pukovnikom Bajraktarijem, kome je, po ličnoj izjavi, »pisao možda 20 puta«.²³

Muharem Bajraktari je bio ličnost sa dvora kralja Zogua i borio se za restauraciju njegove vladavine a protiv italijanske okupacije. O njemu se u jednom ranijem Perhinekovom izveštaju kaže:

»Muharem Bajraktar traži od Pavla pismeni zadatak kada bude napad protiv neprijatelja... Muharem Bajraktar traži i pismene upute za rad od Pavla, koje da potpiše i stavi pečat, kako bi znao sa kime ima posla. Obecava da će uputiti, gde Pavlu bude potreba, onoliko barjaka koliko bude potrebno, pod vođstvom samog Muharema.«²⁴

Posle ovoga došlo je do direktnog kontakta između Muharemovih delegata i Pavla Đurišića.

Kroz te veze četnici su nastojali da ubede Bajraktarija u potrebu borbe protiv narodnooslobodilačkog pokreta, rame uz rame sa Mihailovićevom organizacijom. S obzirom na ciljeve koje je Bajraktari sebi postavio, ovo nije predstavljalo neke naročite teškoće.

Još u decembru 1942. godine Perhinek je javio Mihailoviću:

»16. decembra stigli su u Kolašin kuriri pukovnika Muharema Bajraktara, koji su bili pozvani sa naše strane preko naših agenata. Kuriri su: Ali Saban iz Valone, Sali Rama iz Valone i Beg Rustem iz Jasenice.

Ovi su kuriri sigurni i oprobani naši prijatelji. Nisu doneli sa sobom nikakvih dokumenata ili pisma od samog pukovnika, jer je i njemu stalo do toga da dođe prvo u direktnu vezu sa nekim Vašim predstavnikom ili komandantom

pa tek onda da dođe do ličnih sastanaka sa samim Muharemom...«²⁵

U daljem tekstu izveštaja, Perhinek daje podatke o Bajraktarijevoj ličnosti, iznoseći i program njegove borbe, koji se sastoji u: »... ostvarenju slobodne Albanije u starim granicama, a u zajednici sa Jugoslavijom. Iz ovoga rezultira i njegov protivnički stav prema Kosovskom komitetu i njegovim metodama rada. Takođe ne slaže se sa onim u Plavu i Gusinju (Prenk Galja — nap. autora). Prema iskazu kurira, Muharemovi ljudi smatraju za potpuno opravdanu našu osvetu nad muslimanskim živiljem u Metohiji i Kosovu...«

Izveštaj se završava konstatacijom da su kuriri lepo primljeni, svaki je dobio po 2.500 lira — »kako bi ih jače vezali za sebe, jer će nam oni od sada služiti kao stalni održači veze između nas i Muharema. Muharemu je Pavle poklonio jedan automatski pištolj »Mauzer«, a iz naše blagajne postali smo mu 5 zlatnika, kao uspomenu na prvi dodir.«

I ova veza se, dakle, bazirala na verskom i političkom antagonizmu pojedinih struja u Albaniji, služeći se pri tom, primitivnim i ne baš skupim načinom podmićivanja.

Prilikom uspostavljanja veze sa Bajraktarijem, Đurišić mu je uputio i pismo koje, u izvodu, glasi:

»Osećam se sretan da smo posle toliko vremena i truda stvorili neposredan dodir sa Vama preko Vaših delegata Ali-Šabana i ostalih. Osećam se sretan jer predviđam da će ovaj naš direktan dodir, kroz naše zajedničke napore i rad, doneti dobre rezultate za bolju budućnost našeg i Vašeg naroda.

Ostvarenje ove veze poteklo je još u proleće ove godine preko g. Šerifa Lipe, poručnika u italijanskoj vojsci, sada sa službom u Prištini. U prvim danima ove naše veze dobili smo od njega tekst sporazuma koji nam je on dostavio i od tada još uvek održavamo vezu sa njim...

U današnjem opštem svetskom metežu vodi se gigantska borba za ostvarenje novog i pravednijeg poretka Evrope. Ovu borbu mogu dobiti samo naši Veliki saveznici: Englezi i Amerikanci, koji već sada nisu više daleko od cilja.

Ukoliko se tiče pitanja Balkana, oni su za istu devizu kao i mi: Balkan balkanskim narodima. A kad su oni za to, ubeđeni smo da će — u zajednici sa narodima Balkana — i postići ovaj cilj. Oni su, za svaku svoju odluku, obezbedili uspeh.

Zato je na nama, narodima Balkana, da svojom sporazumnoj prijateljskom saradnjom, uredimo naša međusobna pitanja i podemo u novi — Balkanski život. Da uredimo svoju Veliku Balkansku zajednicu — bez prisustva trećeg...

Zato smo, pored okupatora, vodili borbu i sa komunistima i vodićemo je do njihovog uništenja, te i Vama ističemo potrebu i dužnost da se i Vi borite protiv komunista, jer je to jedini put da ostvarimo nacionalnu slobodu.

Mi Jugosloveni, nemamo nikakvih drugih težnji, sem uspostavljanja naše Jugoslavije, jake i slobodne i primamo iskrenu i prijateljsku saradnju svakog našeg suseda, te želimo da ovo vidimo u Vama i u Vašoj borbi...

U pogledu vođenja naše dalje veze, javljamo Vam da G. Ministar želi poslati svog oficira sa jednom radio-stanicom u Vaš štab radi stalne neprekidne veze, kao i mogućnosti uspešnog koordiniranja akcija kada budu otpočele operacije protivu okupatora u širem zamahu...

Ako imate ikakvu mogućnost, bilo bi veoma važno i korisno da ostvarimo lični sastanak. Zato javite gde se i kada možemo sastati. Ako vam je to nemoguće, pošaljite svoga opunomoćenog delegata. Smatram da se sastanak može ostvariti oko 5. januara 1943. godine...²⁶

U februaru 1943. godine došlo je ponovo do sastanka predstavnika Albanije i četnika, o kome Perhinek podnosi sledeći izveštaj Mihailoviću:

»Noću 1/2. februara t. g. ostvaren je sastanak Ali Šabana i Beg Rustema, sa Albanske i Slavkovića Leka, Radenović Nika i Milovana, sa naše strane, u selu Ržanici. Rezultat sastanka je: a) Muharem Bajraktar bio je u borbi sa Italijanima i albanskim fašistima, te mu nije zbog toga moglo biti uručeno pismo...

b) Muharem Bajraktar ovlastio je porukom, da sve stvari koje se tiču Krstenića (selo — nap. autora), a u odnosima sa nama, može da rešava Sali Mon, Ali Šaban ili Rustem, potprefekt Plava.

v) Ali Šaban moli, da se uputi izaslanik za pregovore sa njim, Rustemom ili sinom Sali Mona. Moli da ovo bude za 5—6 dana. Uradiće se.

g) Sali Monu je teško, kako se iz razgovora moglo videti, da Muharem Bajraktar radi preko njega, u Gašu ili Krsteniću.

d) U Krsteniću se nalazi vojvoda-otac potprefekta Rustema, koji je sa Gašinima i Krstanićanima, opunomoćio sina i Sali Mona, da pregovaraju mesto njih i pristaju na sve što oni budu uradili...²⁷

Na kraju izveštaja Perhinek je dopisao da je na sastanak sa Ali Sabanom uputio majora Krgovića.

Do ponovnog sastanka četnika i Muharemovih ljudi došlo je 17. februara 1943. godine. Poručnik Dimitrije Vlahović bio je delegiran da razgovara u ime četnika sa begom Rustemom.

Vlahović je tražio da se ugovori novi sastanak, na kome bi bilo prisutno i lice ovlašćeno od njihovog glavnog štaba, koje bi moglo dati odgovore po svim pitanjima. Pošto je Vlahović od Albanaca dobio izveštaj o situaciji u Albaniji, sastanak je bio završen.

Na planu zajedničke borbe četnika i albanskih odreda protiv narodnooslobodilačkog pokreta najviše se angažovao major Savo Vukadinović. On je održavao kontakt i sa zvaničnim funkcionerima kvislinške vlade Albanije. O tome on 11. decembra 1943. godine obaveštava Mihailovića:

»Naša aktivnost u Albaniji za stvaranje Balkanske Unije i vojnog saveza, nastavlja se. Albanska vlada daće definitivni odgovor o ovome tek po povratku ministra spoljnih poslova iz Italije.«²⁸

U telegramu upućenom Mihailoviću 12. decembra, isti oficir kaže:

»Naša stvar u Albaniji stoji vrlo dobro. Sa njima smo u tesnoj vezi. Hapse po našem zahtevu sve naše ljude koji emigriraju kao sumnjivi. Mi isto radimo sa njihovima, po sporazumu.«²⁹

Preko Vukadinovića je i Mihailović lično slao poruke albanskom ministru unutrašnjih poslova Džafer-beg Devi.

Zadovoljan Vukadinovićevim radom, Mihailović mu 19. novembra 1943. godine upućuje telegram, u kome, pored ostalog kaže:

»... Vrlo dobro je što su Arnauti napali komuniste. Ovo ste vrlo dobro postigli i ovo će biti zaloga za naš budući rad sa Arnautima. Nastojte da ove veze sa Arnautima što više pojačate. Vi ćete primiti što pre njihovu delegaciju radi potpisivanja saveza i pristupanja u Balkansku Uniju, samo da oni istrebe komuniste sve do reke Mače.

Smatrajte savez sa Arnautima kao veliki i naš i njihov uspeh. Razvijte što srdačnije odnose i međusobno poverenje.«³⁰

Sedamnaestog decembra Mihailović upozorava Vukadinovića na Džafer-beg Devu i kaže mu da »misli da će depeša za Devu učiniti svoje. Sleđuje za njega i pismo . . . iskoristite Albance i njihovu odluku da unište komuniste kod sebe.«³¹

Posle kapitulacije Italije i dolaska Nemaca u Crnu Goru i Albaniju, četnička veza sa albanskom kvislinškom vladom, pod protektoratom nemačkih okupatora, i dalje se razvijala.

Kada je u jesen 1944. godine saznalo da su se britanske jedinice iskrcale u Albaniji, Đurišić je predložio Mihailoviću da se uputi delegat u Albaniju i da uspostavi vezu sa britanskom misijom i sa vođom Albanaca katolika.

Mihailović se složio s ovim predlogom i za delegata odredio Savu Vukadinovića. On je dobio zadatak da ponudi Britancima da se sve četničke jedinice stave pod njihovu komandu.

O toj svojoj misiji Savo Vukadinović je po svom bekstvu iz zemlje dao iskaz engleskim vlastima u Bariju. Evo delova izveštaja engleskog kapetana C.F.W. Dajksa (Dykes), koji je sastavljen na temelju Vukadinovićevog saslušanja i nosi datum 11. april 1943. godine. (U izveštaju je Sava Vukadinović obeležen sa S.V.):

»... 17. septembra 44 (pribl.) kad su čuli da su se britanske snage iskrcale u Albaniji, odlučeno je da SV treba da poseti Gjon Marka Gjoni, vođu Katoličkih Albanaca, po podne. SV je pošao iz Podgorice kolima Albanskog prefekta u Tuzli. Prefekt Tani, došao je po njega i oni su otišli zajedno sa Veljkom Ivančevićem (bivši sekretar Trgovačke komore u Podgorici — nap. autora). Stigli su u Skadar oko 18.00 h. Ovdje je Tani njih ostavio, a oni su otišli (SV i Ivančević) da vide Ahmeta Dečevića (bivši član Industrijske komore, po kapitulaciji Italije prešao u Skadar i bio glavna četnička veza za snabdevanje — nap. autora) jugoslovenskog muslimana koji je pre rata radio u Podgorici sa Ivančevićem ...

18. sep. 44. (pribl.). Oko 9.00 h. SV i Ivančević otišli su da vide Marka Gjon Markaja (sina Gjon Marka Gjoni), koji je živio u gradu. SV se predstavio i objasnio svoju misiju. SV je pitao Markaja da li on zna gde je Britanska Misija. Markaj je rekao da je on u vezi sa Britancima preko nekog majora Neele (Nil), a da Britanci pokušavaju da pridobiju Albance

da napadnu Nemce... Markaj je takođe rekao da njegovi ljudi imaju vezu sa Zogistima, osobito Bazi Caniem; Britanska Misija bila je u stvari Misija kod Zogiste. Zato se uvidelo da i Albanski nacionalisti i četnici žele istu stvar... Markaj je tako obećao da će doći u vezu sa Britancima...»³²

U izveštaju se dalje kaže da su se sutradan Vukadinović i Ivančević vratili (kolima prefekta Tanija) u Podgoricu, a Markaj je trebalo da se poveže sa britanskom misijom.

Dvadeset četvrtog septembra Vukadinović i Ivančević su ponovo otišli u Skadar do Markaja, koji im je saopštio da je britanska misija odsutna, ali da je on uputio pismo majoru Nilu. Pored ostalog, Markaj je izvestio Vukadinovića »da je sa skadarskim prefektom uređeno jedno ranije njegovo pitanje, tj. da granica bude otvorena četnicima i nacionalističkim izbeglicama«. U tom razgovoru, Vukadinović je ugovorio sastanak između Đurišića i Markaja. Sastanak se održao krajem septembra 1944. godine u Podgorici, u kući Miće Stijovića (trgovac markama, krajem septembra 1944. godine prešao u Skadar). Tom sastanku su prisustvovali Đurišić, Vukadinović, Miljan Radonjić, kapetan Branko Radević (ađutant Lašića), Markaj, predsednik skadarske opštine, jedan albanski žandarmerijski oficir i Mato Murat, šef skadarske policije. Iz razgovora koji je vođen Vukadinović pominje samo to da je zaključeno da Markaj organizuje sastanak Đurišića sa nekim članom britanske misije. Neposredno po održanom sastanku Markaj—Đurišić, napominje Vukadinović, kod Đurišića su došli četnici Đukan Anđelić (propagandist u Đurišićevom štabu), kapetan Bećir Tomović (profesor, radio sa Anđelićem), inž. Ljubo Lazarević iz Lipova i Dušan Vlahović. Tu su i oni informisani o toku sastanka.

Tek krajem oktobra Vukadinović je uspeo da preko albanskih veza stigne do britanske misije, koja se nalazila 20 km južno od Lješa. Tu je Vukadinović razgovarao sa potpukovnikom Mek Linom (Mac Lean) i majorom Emerijem (Amery). Ovaj poslednji je doneo za Vukadinovića pismo iz Kaira od Mladena Žujovića. Vukadinović je objasnio cilj svog dolaska, naime želju da se četnici stave pod englesku komandu. Po tome se nije moglo ništa zaključiti, odnosno doneti neke odluke, jer je trebalo pitati merodavne u Italiji.

Posle toga sastanka Vukadinović se, u pratnji albanskih žandarma, vratio do varošice Tuzi (pogranično mesto). Odatle je produžio u Đurišićev štab.

Veza Mihailovićeve organizacije sa »antinemačkim strujama« u Albaniji bila je samo fraza i fikcija koja je trebalo da opravda tu spregu kako pred narodom, tako i pred inostranom javnošću.

Neosporno je da je Muharem Bajraktari bio protivnik Italijana (jer su oni zbacili Zogua), ali isto tako je notorno da je Prenk Galja radio u sporazumu s Italijanima, dok je vlada bila pod italijanskim a docnije pod nemačkim protektoratom. S druge strane, Kosovski komitet je bio eksponent okupatora, i tako se Mihailović povezao u Albaniji sa svima onima koji su prihvatili borbu protiv narodnooslobodilačkog pokreta, što je bio i osnovni cilj njegove organizacije.

NEOSTVARENA VEZA SA ZERVASOM

Od svih veza koje je Mihailovićeve organizacija pokušavala da ostvari sa »antinemačkim strujama« u susjednim zemljama, svakako je najmanje rezultata pokazala ona koja je trebalo da bude uspostavljena sa Grčkom.

Prvi pokušaji su učinjeni u toku februara 1942. godine, kada je Mihailović uputio telegram Slobodanu Jovanoviću, koji je on primio od Engleza tek 16. aprila:

»U vezi nedavno zaključenog pakta sa Grčkom, potrebno je reći Grcima da stupe u kontakt sa nama, iz Grčke. Čekam instrukcije po tome. Informacija o Grcima primljena od strane pukovnika Mihailovića.«¹

Po prijemu ovog telegrama Jovanović se obratio ministarstvu spoljnih poslova Momčilu Ninčiću:

»Molim da se preduzmu mere preko Grka da se ova saradnja vaspostavi i veza održava. Ovo je u obostranom interesu, jer general Mihailović ima veze s Bugarima i može koordinirati rad na celom Balkanu...«²

Na uspostavljanju veze sa Grčkom Mihailović je pružala pomoć i britanska misija pri njegovom štabu, na čiju intervenciju on krajem 1942. godine traži podatke od majora Đurića:

»Englezi pitaju da li imate naših ljudi u Skoplju u va-roši. Isto tako traže kanale sa našim ljudima u Đevdeliji, Ne-gotinu, Velesu, Skoplju kao i drugim gradovima na ovom pravcu, isto to na pravcu Kičevo, Tetovo, Skoplje. Ovome pri-daju veliku važnost, jer bi nas tim putem doveli u vezu s Grcima.«³

Šef britanske misije pukovnik Bejli upućuje Miha-iloviću 3. marta 1943. godine pismo u vezi sa ovim pred-metom:

»Pre par nedelja razgovarali smo o akciji u Grčkoj i vezama sa pukovnikom Zervasom. Tom prilikom sam obaves-tio svoga kolegu u Grčkoj, da je odgovor, koji je grčki pukov-nik Vama uputio posle prijema Vaše poruke lanskog godine, negde zalutao te niste isti ni dobili.

Sada sam dobio od svoga kolege poruku pukovnika Zervasa koja glasi: 'Molim Vas da budete dobri da predate gospodinu đeneralu Mihailoviću bratske pozdrave u ime mo-je i slobodne Grčke, njemu i junačkom srpstvu. Želim što skoriji dodir s njima radi utvrđivanja planova za zajedničku akciju uz saradnju Engleza.' Moji su mu poslali i neke pred-loge za izvođenje jednog susreta između Vaših, Grčkih i na-ših predstavnika. O tome možemo podrobnije da razgovaramo kad budem došao gore. Za sada sam hteo da Vam odmah iz-ručim poruku.«⁴

S obzirom da se u Zervasovom štabu nalazila bri-tanska misija, to Britancima uspostavljanje veze između Mihailovića i Zervasa ne bi zadavalo neke naročite teš-koće. Ali, kasnije oni su za ovo pokazivali sve manje interesovanja.

Zbog toga je Mihailović 1. decembra 1943. godine uputio majorima Đuriću i Vukadinoviću sledeći telegram:

»Grčki nacionalistički elementi, koji su veoma snažni, uporno pokušavaju vezu sa nama. U ovome uspostavljanju veze, nas Jugoslovene i Grke ometaju Englezi. Treba na svaki način da dodemo do veze sa Grcima. Moj delegat u Crnoj Gori major Savo Vukadinović preduzeće sve što može u pravcu Tirane, da se ova veza uspostavi, jer se u Tirani nala-ze 2 Grka koji su u tome cilju i došli. Poručio sam da naša vlada pomogne ovu vezu i da Grke uputi kako u pravcu Crne Gore u pleme Kuče, tako i na teren p.puk. Đurića i to na Po-reč, na Kosovo, u oblast Kozjaka i Vranje. P. puk. Đurić na-stojaće sa svoje strane što energičnije da ovu vezu uspostavi, naravno, sa nacionalnim elementima. Osnova za ove razgo-vore je Balkanska Unija i povezanost balkanskih naroda, kroz svoje nacionalne snage, suprotno komunističkim. P. puk. Đu-

rič da pokuša preko pogodnog lica, koje bi sa pasošem uputio u Grčku da do ove veze dođe...»⁵

Deset dana kasnije, 11. decembra, major Vukadinović je odgovorio Mihailoviću da je uputio ljude u Tiranu da pronađu dva Grka i da im je dao instrukcije za rad.

Ozbiljniji pokušaj uspostavljanja veze sa Zervasom učinjen je tek u martu 1944. godine. Zadatak je poveren kapetanu Mihailu Vemiću, kome je Mihailović izdao sledeće ovlašćenje:

»Ovlašćenje — Za rezervnog vazduhoplovnog kapetana II klase g. Mihaila Vemića, koji se upućuje u Grčku sa zadatkom da uhvati vezu sa grčkim nacionalnim snagama, koje se nalaze u slobodnim grčkim planinama pod komandom đenerala Elosa (pseudonim đenerala Zervasa — nap. autora).

Kapetan g. Vemić otputovaće što pre u Grčku, i čim tamo stigne, preduzeće potrebne mere da dođe u vezu sa đeneralom Elosom, sa kojim uspostaviti stalnu vezu po mojim usmenim instrukcijama.

Kapetan g. Vemić uspostaviće iz Grčke sa mnom direktnu radio-vezu, i obaveštavaće me o tamošnjim prilikama, u prvom redu o rezultatu postignutih veza sa grčkim đeneralom Elosom. Komandantu grčkih nacionalnih snaga kapetan Z. Vemić saopštiće moje poruke, i naročito insistirati da đeneral Elos uspostavi sa našom Vrhovnom komandom direktnu radio-vezu.«

Međutim, i ovaj pokušaj završio se neuspehom.

U junu 1944. godine Mihailović je odlučio da kupi sve Grke sa teritorije Jugoslavije i da od njih formira »Grčku legiju«. Naročito je imao u vidu one koji su se nalazili na prinudnom radu, mahom u Boru, odakle su pojedinci često bežali.

U duhu ove odluke, Mihailović je juna 1944. godine izdao sledeći spis:

»U sastavu Jugoslovenske vojske u Otadžbini, odobrio sam formiranje Grčke legije od Grka koji se nalaze u našoj zemlji.

Mesto i ostali detalji formiranja ove legije odrediće se naknadno. Hitno izvestite koliko imate i da li imate Grka u svojim jedinicama, ili na vašem terenu, koji žele da stupe u Grčku legiju, koja će se formirati pri Jugoslovenskoj vojsci u Otadžbini.

Za starešine ove legije odrediće se Grci ili oni koji su živeli u Grčkoj«⁶

Ali, za formiranje Grčke legije više nije bilo vremena.

I ova neostvorena Mihailovićeve veza bila je planirana na liniji borbe koju je okupator vodio protiv narodnooslobodilačkog pokreta, kako u Jugoslaviji tako i u Grčkoj.

Parola o borbi za stvaranje Balkanske unije bila je samo fikcija, koja je trebalo da prikrije osnovni cilj Mihailovićeve organizacije — koordiniranje borbe koju su sile Osovine vodile protiv NOP, što je karakteristično za sve Mihailovićeve veze sa »pokretima otpora« u susjednim zemljama.

I pored svih napora i preduzimanih mera, Draža Mihailović nije uspeo da ostvari svoj plan da postane centralna figura kontrarevolucije na Balkanu. Odlučujući dorinos neuspehom završetku realizacije ovoga plana pružile su narodnooslobodilačke i revolucionarne snage Jugoslavije koje su imale dominantan uticaj u narodu i sprečile razne kombinacije kontrarevolucije i kvislinga.

REGISTAR IMENA

GRIZOGONO NENAD bio je član »Patriotskog foruma« (»Nacionalnog komiteta«) organizacije Draže Mihailovića u Splitu, koji je obrazovao Mihailovićev delegat za Dalmaciju dr Mladen Žujović maja 1943. godine. Posle kapitulacije Italije pobjegao u Italiju, a zatim u Kairo, gde je imenovan za ministra u emigrantskoj vladi Božidara Purića. Posle završetka 2. svetskog rata ostao u emigraciji.

HADŽI-ĐORĐEVIĆ LJUBOMIR, konzul Kraljevine Jugoslavije u Carigradu. U toku 2. svetskog rata je bio rukovodilac jednog od obaveštajnih centara emigrantske vlade u Turskoj. Po završetku rata ostao u emigraciji.

IVKOVIĆ BRANISLAV BRANA, sudija, pripadnik Demokratske stranke. U toku 2. svetskog rata opredelio se za organizaciju Draže Mihailovića i januara 1944. imenovan za člana Centralnog nacionalnog komiteta Mihailovićeve organizacije. Po završetku rata osuđen na vremensku kaznu 1945. godine.

OLCAN MIHAILO pripadnik profašističke Ljotićeve organizacije »Zbor« i ministar u srpskoj kvislinškoj vladi Milana Nedića. U toku oslobođenja Jugoslavije pobjegao iz zemlje.

PEROVIĆ TODOR bio je advokat u Trebinju. U toku 2. svetskog rata, kao istaknuti funkcioner organizacije Draže Mihailovića, u Hercegovini, održavao je veze sa italijanskim, a zatim nemačkim okupatorima. Posle oslobođenja osuđen na vremensku kaznu 1945. godine.

RADOJČIĆ ŽIVOJIN, pukovnik vojske Kraljevine Jugoslavije. Bio je jedan od organizatora i učesnika u vojnom puču 27.

marta 1941. godine. Posle aprilskog sloma pobegao iz zemlje i u toku 2. svetskog rata bio je na raznim dužnostima i ustanovama emigrantske vlade Kraljevine Jugoslavije. Posle oslobođenja vratio se u zemlju.

SAVIĆ DRAGUTIN, pukovnik vojske Kraljevine Jugoslavije. Bio je jedan od organizatora i učesnika u vojnom puču 27. marta 1941. godine. Posle aprilskog sloma pobegao iz zemlje i u toku 2. svetskog rata bio je na raznim dužnostima i ustanovama emigrantske vlade Kraljevine Jugoslavije. Posle oslobođenja vratio se u zemlju.

SUPIĆ ĐORĐE, kapetan vojske Kraljevine Jugoslavije. Od 1942. godine bio je prvo adutant, a zatim načelnik štaba Komande Srbije u organizaciji Draže Mihailovića. Poginuo 1945. godine.

SUMENKOVIC ILIJA bio je poslanik, a zatim ambasador emigrantske vlade Kraljevine Jugoslavije u Turskoj (Ankari). U toku 2. svetskog rata bio je rukovodilac jednog od obaveštajnih centara emigrantske vlade u Turskoj. Posle oslobođenja Jugoslavije ostao u emigraciji.

VRANJEŠEVIĆ SLAVOLJUB, major vojske Kraljevine Jugoslavije. Posle aprilskog rata 1941. godine stupio u kvislinšku žandarmeriju u Srbiji, a zatim prešao u Bosnu i kao pripadnik organizacije Draže Mihailovića radio na širenju ove organizacije u Bosni. Izvesno vreme je bio Mihailovićev delegat za centralnu Bosnu i načelnik štaba četničkih odreda zapadne Bosne. Lično se sastajao i vodio pregovore sa nemačkim okupatorima o saradnji i borbi protiv NOP. Posle oslobođenja, 1946. godine, osuđen na vremensku kaznu.

IZVORI I OBJASNJENJA

RASULO MIHAILOVIĆEVIH ODREDA U CRNOJ GORI

- ¹ AVII, arhivski fond D. M., GG—P—101.
- ² Branko Latas, Milovan Dželebdžić, *Četnički pokret Draže Mihailovića 1941—1945.*, BIGZ, Beograd, 1979.
- ³ Isto kao pod 2.

TAJNE VEZE

- ¹ AVII, arhivski fond D. M., VK—Y—91.
- ² Isto kao pod 1.
- ³ Isto kao pod 1.
- ⁴ Isto kao pod 1.
- ⁵ Isto kao pod 1.
- ⁶ Isto kao pod 1.
- ⁷ Isto kao pod 1.
- ⁸ AVII, arhivski fond D. M., VK—Y—230.
- ⁹ Isto kao pod 8.
- ¹⁰ AVII, arhivski fond D. M., VK—Y—529.
- ¹¹ AVII, arhivski fond D. M., VK—Y—51.
- ¹² AVII, arhivski fond D. M., VK—Y—166.
- ¹³ AVII, arhivski fond D. M., D/i—7—733.
- ¹⁴ Izjava Mate Ruskovića pred istražnim organima 1948.
- ¹⁵ AVII, arhivski fond D. M., D—1—22.
- ¹⁶ AVII, arhivski fond D. M., D—III, IV, V, VI—str. 24.

- ¹⁷ AVII, arhivski fond D. M., D—2, 3—190.
- ¹⁸ AVII, arhivski fond D. M., D—III.
- ¹⁹ AVII, arhivski fond D. M., D—VII.
- ²⁰ AVII, arhivski fond D. M., D—8—502.
- ²¹ AVII, arhivski fond D. M., D/i—9—1154.
- ²² AVII, arhivski fond D. M., VK—Y—425.
- ²³ AVII, arhivski fond D. M., VK—Y—126.
- ²⁴ AVII, arhivski fond D. M., VK—Y—26.
- ²⁵ AVII, arhivski fond D. M., VK—Y—332.
- ²⁶ AVII, arhivski fond D. M., VK—Y—104.
- ²⁷ AVII, arhivski fond D. M., VK—Y—301.
- ²⁸ AVII, arhivski fond D. M., D/i—10—1277.
- ²⁹ AVII, arhivski fond D. M., D—XI—18.
- ³⁰ AVII, arhivski fond D. M., D/i—XII—27.
- ³¹ AVII, arhivski fond D. M., D/i—XII—28.
- ³² AVII, arhivski fond D. M., D/i—13—1464.
- ³³ AVII, arhivski fond D. M., D/i—XIV—44.
- ³⁴ AVII, arhivski fond D. M., VK—Y—522.
- ³⁵ AVII, arhivski fond D. M., VK—Y—70.
- ³⁶ Isto kao pod 35.
- ³⁷ AVII, arhivski fond D. M., VK—Y—98.
- ³⁸ AVII, arhivski fond D. M., S—V—17181.
- ³⁹ AVII, arhivski fond D. M., D—V.
- ⁴⁰ AVII, arhivski fond D. M., VK—Y—163.
- ⁴¹ AVII, arhivski fond D. M., VK—Y—310.
- ⁴² AVII, arhivski fond D. M., CG—W—51.
- ⁴³ AVII, arhivski fond D. M., VK—Y—179 i 180.
- ⁴⁴ AVII, arhivski fond D. M., VK—Y—59.
- ⁴⁵ Konstantin Fotić, »Rat koji smo izgubili«, Njujork, 1948.

KRAH JEDNE POLITIKE

- ¹ AVII, arhivski fond D. M., VK—P—74/1.
- ² AVII, arhivski fond D. M., VK—Y—503/4.
- ³ AVII, arhivski fond D. M., D/i—16—1781.
- ⁴ AVII, arhivski fond D. M., D/i—XIII—47.
- ⁵ AVII, arhivski fond D. M., VK—Y—503/7.
- ⁶ AVII, arhivski fond D. M., VK—Y—503/8.
- ⁷ AVII, arhivski fond D. M., D/i—16—1758.
- ⁸ AVII, arhivski fond D. M., D/i—16—1802.
- ⁹ AVII, arhivski fond D. M., D/i—16—1795.

- ¹⁰ AVII, arhivski fond D. M., VK—Y—724.
¹¹ AVII, arhivski fond D. M., VK—Y—728.
¹² AVII, arhivski fond D. M., D/i—XVII—56.
¹³ Izjava Miloša Trifunovića u svojstvu svedoka na suđenju
Draži Mihailoviću 1946. godine.

NOVI POKUŠAJI PRIKRIVANJA IZDAJE

- ¹ AVII, arhivski fond D. M., VK—Y—555/1.
² AVII, arhivski fond D. M., D/i—XVII—323.
³ AVII, arhivski fond D. M., D/i—16—1968 i 1969.
⁴ AVII, arhivski fond D. M., D/i—XIX—332.
⁵ AVII, arhivski fond D. M., D/i—XIX—3277.
⁶ AVII, arhivski fond D. M., D/i—19—2171.
⁷ AVII, arhivski fond D. M., D/i—XXI—3639.
⁸ AVII, arhivski fond D. M., D—30—486.
⁹ AVII, arhivski fond D. M., D/i—XX—69.
¹⁰ AVII, arhivski fond D. M., D/i—19—2194.
¹¹ AVII, arhivski fond D. M., D/i—XXI—80.
¹² AVII, arhivski fond D. M., D/i—XXI—86.
¹³ AVII, arhivski fond D. M., D/i—XXI—84.
¹⁴ AVII, arhivski fond D. M., D/i—21—2281.
¹⁵ AVII, arhivski fond D. M., D/i—XXII—14.
¹⁶ AVII, arhivski fond D. M., VK—Y—555/1.
¹⁷ AVII, arhivski fond D. M., D/i—XXII—214.
¹⁸ AVII, arhivski fond D. M., D/i—XXII—18.
¹⁹ AVII, arhivski fond D. M., D/i—21—2311.
²⁰ AVII, arhivski fond D. M., VK—Y—645.

OBAVEŠTAJNI CENTRI PURICEVE VLADE

- ¹ AVII, arhivski fond D. M., D/i—IV—70.
² AVII, arhivski fond D. M., D/i—V—380.
³ AVII, arhivski fond D. M., D—XX—1946.
⁴ AVII, arhivski fond D. M., D—12—1087.
⁵ AVII, arhivski fond D. M., VK—Y—514, 515, 516.
⁶ AVII, arhivski fond D. M., VK—Y—525.
⁷ AVII, arhivski fond D. M., D/i—XVI—50.
⁸ AVII, arhivski fond D. M., D—XXXVIII—9944.
⁹ AVII, arhivski fond D. M., D—28—264.
¹⁰ AVII, arhivski fond D. M., D—XLII—12706.

- ¹¹ AVII, arhivski fond D. M., D/i—6—653.
- ¹² AVII, arhivski fond D. M., D/i—IX—156.
- ¹³ AVII, arhivski fond D. M., VK—Y—358/1.
- ¹⁴ AVII, arhivski fond D. M., VK—Y—461/2.
- ¹⁵ AVII, arhivski fond D. M., VK—Y—529.
- ¹⁶ AVII, arhivski fond D. M., D/i—XVII—55.
- ¹⁷ AVII, arhivski fond D. M., D/i—16—1896.
- ^{17a} AVII, arhivski fond D. M., VK—Y—529.
- ¹⁸ AVII, arhivski fond D. M., VK—Y—662.
- ¹⁹ Isto kao pod 18.
- ²⁰ Isto kao pod 18.
- ²¹ AVII, arhivski fond D. M., VK—Y—634/1.
- ²² AVII, arhivski fond D. M., VK—Y—554.
- ²³ AVII, arhivski fond D. M., D—LIV—157, 158.
- ²⁴ AVII, arhivski fond D. M., D—LIV—159.
- ²⁵ AVII, arhivski fond D. M., D—LIII—5866.
- ²⁶ »Izdajnik i ratni zločinac Draža Mihailović pred sudom«, Beograd 1946.
- ²⁷ AVII, arhivski fond D. M., D—XXXVI—5899, 5900.
- ²⁸ AVII, arhivski fond D. M., D—26—3066.
- ²⁹ Predrag Ivanović »Ko su Ljotićevci«, Čikago, 1954.
- ³⁰ AVII, arhivski fond D. M., D—XXXVII—6305, 6306.
- ³¹ AVII, arhivski fond D. M., VK—Y—563.
- ³² AVII, arhivski fond D. M., VK—Y—570.
- ³³ AVII, arhivski fond D. M., VK—Y—579.
- ³⁴ AVII, arhivski fond D. M., D/i—19—2168.
- ³⁵ AVII, arhivski fond D. M., D—LI—5490.
- ³⁶ AVII, arhivski fond D. M., D—33—523.
- ³⁷ AVII, arhivski fond D. M., D—LIV—226.
- ³⁸ AVII, arhivski fond D. M., D—XL—1161.

NOVINSKA AGENCIJA »DEMOKRATSKA JUGOSLAVIJA«

- ¹ Gajret je kulturno-prosvetno društvo osnovano 1903. godine u Bosni i Hercegovini sa ciljem da okuplja i pomaže muslimansku omladinu na srednjim i visokim školama i učenike u privredi. U Gajretu su bili okupljeni Muslimani koji su bili nacionalno orijentisani kao Srbi i koji su nastojali da u srpskom nacionalnom duhu odgoje što više Muslimana.
- ² AVII, arhivski fond D. M., VK—P—69.
- ³ AVII, arhivski fond D. M., VK—P—582.
- ⁴ AVII, arhivski fond D. M., VK—Y—551.
- ⁵ AVII, arhivski fond D. M., VK—Y—551, dep. br. 02.

- ⁶ AVII, arhivski fond D. M., VK—Y—551.
- ⁷ AVII, arhivski fond D. M., D—XXXIX—10995 i 10996.
- ⁸ AVII, arhivski fond D. M., VK—Y—602/2.
- ⁹ AVII, arhivski fond D. M., D—29—985 i 986.
- ¹⁰ AVII, arhivski fond D. M., D—XL—11352.
- ¹¹ AVII, arhivski fond D. M., D—30—281.
- ¹² AVII, arhivski fond D. M., D—XL—11595, D—XLI—11848 i 11849.
- ¹³ AVII, arhivski fond D. M., VK—Y—602/2.
- ¹⁴ AVII, arhivski fond D. M., D—27—337 i 349.
- ¹⁵ AVII, arhivski fond D. M., D—29—841.

KAPITULACIJA ITALIJE

- ¹ »Dokumenti o izdajstvu Draže Mihailovića«, knj. 1. Beograd 1945; AVII, arhivski fond D. M., BH—X—602.
- ² AVII, arhivski fond D. M., BH—X—603.
- ³ Isto kao pod 2.
- ⁴ AVII, arhivski fond D. M., BH—X—876.
- ⁵ AVII, arhivski fond D. M., BH—X—755.
- ⁶ AVII, arhivski fond D. M., H—X—84.
- ⁷ Moša Pijade »Za kralja i otadžbinu — za zločin i izdajstvo otadžbine!«, Beograd 1945.
- ⁸ Drago Gizdić, »Dalmacija 1942«, Zagreb, 1959, Pismo dr Milana Đukića upućeno 24. oktobra 1942. godine Petru Bačoviću.
- ⁹ Drago Gizdić, »Dalmacija 1942.« Zagreb 1959.
- ¹⁰ Drago Gizdić, »Dalmacija 1943.«, Zagreb 1962.
- ¹¹ Isto kao pod 10.
- ¹² AVII, arhivski fond D. M., H—V—390.
- ¹³ AVII, arhivski fond D. M., H—X—223.
- ¹⁴ AVII, arhivski fond D. M., H—X—224.
- ^{14a} AVII, arhivski fond D. M., H—P—116.
- ¹⁵ AVII, arhivski fond D. M., BH—V—11769.
- ¹⁶ AVII, arhivski fond D. M., SL—V—27.
- ¹⁷ AVII, arhivski fond D. M., VK—Y—627.
- ¹⁸ Isto kao pod 17.
- ^{18a} AVII, arhivski fond D. M., SL—V—3.
- ¹⁹ AVII, arhivski fond D. M., D—26—2752.
- ²⁰ AVII, arhivski fond D. M., VK—Y—553.
- ²¹ AVII, arhivski fond D. M., VK—Y—556.
- ²² Isto kao pod 17.
- ²³ »Sudjenje članovima političkog i vojnog rukovodstva organizacije Draže Mihailovića«, Beograd 1945.
- ²⁴ Isto kao pod 23.
- ²⁵ Isto kao pod 23.

NEUSPELA MISIJA PUKOVNIKA BEJLIJA

- ¹ AVII, arhivski fond D. M., VK—Y—742.
- ² AVII, arhivski fond D. M., VK—Y—720.
- ³ AVII, arhivski fond D. M., VK—Y—710/1.
- ⁴ AVII, arhivski fond D. M., S—Y—12.
- ⁵ AVII, arhivski fond D. M., S—Y—21/1.
- ⁶ AVII, arhivski fond D. M., D—23—2217.
- ⁷ Elizabeta Barker, »Britanska politika na Balkanu u 2. svetskom ratu«, Zagreb 1978.

UPORAN STAV GENERALA ARMSTRONGA

- ¹ Izjava Milana Borojevića pred istražnim organima 1952. (M—1976).
- ² AVII, arhivski fond D. M., VK—Y—762.
- ³ AVII, arhivski fond D. M., VK—Y—765.
- ⁴ AVII, arhivski fond D. M., S—Y—23.
- ⁵ AVII, arhivski fond D. M., S—Y—19.
- ⁶ AVII, arhivski fond D. M., D—XXXVIII—9963.
- ⁷ AVII, arhivski fond D. M., D—XXXVIII—10068.
- ⁸ AVII, arhivski fond D. M., S—Y—14/1.
- ⁹ AVII, arhivski fond D. M., D—XXXVIII—10068/1.
- ¹⁰ AVII, arhivski fond D. M., VK—Y—758.
- ¹¹ AVII, arhivski fond D. M., VK—Y—770.
- ¹² AVII, arhivski fond D. M., VK—Y—775.
- ¹³ AVII, arhivski fond D. M., VK—Y—782.
- ¹⁴ AVII, arhivski fond D. M., VK—Y—777.
- ¹⁵ AVII, arhivski fond D. M., D—30—464 i 465.
- ¹⁶ AVII, arhivski fond D. M., VK—Y—784.
- ¹⁷ AVII, arhivski fond D. M., VK—Y—785.
- ¹⁸ AVII, arhivski fond D. M., VK—Y—788/1.
- ¹⁹ AVII, arhivski fond D. M., VK—Y—788.
- ²⁰ Isto kao pod 19.
- ²¹ AVII, arhivski fond D. M., VK—Y—634.
- ²² »Knjiga o Draži I«, Vindzor, Kanada, 1956.
- ²³ AVII, arhivski fond D. M., VK—Y—840.
- ²⁴ AVII, arhivski fond D. M., D—27—4454.
- ²⁵ AVII, arhivski fond D. M., VK—P—95.
- ²⁶ AVII, arhivski fond D. M., VK—Y—842.
- ²⁷ AVII, arhivski fond D. M., D—XLI—12141.
- ²⁸ AVII, arhivski fond D. M., D—XLII—12409.

MIHAILOVIĆEVI KORPUSI POD KOMANDOM OKUPATORA

- ¹ »Tajna i javna saradnja četnika i okupatora 1941—1944«, Dokumenti, »Arhivski pregled«, Beograd 1976.
- ² »Suđenje članovima političkog i vojnog rukovodstva organizacije Draže Mihailovića«, Beograd, 1945.
- ³ Isto kao pod 1 (dokument je na engleskom jeziku).
- ⁴ AVII, arhivski fond D. M., S—V—1294.
- ⁵ »Dokumenti o izdajstvu Draže Mihailovića«, knj. 1, Beograd, 1945.
- ⁶ AVII, arhivski fond D. M., S—X—28.
- ⁷ AVII, arhivski fond D. M., S—X—1/1.
- ⁸ AVII, arhivski fond D. M., S—V—2875.
- ⁹ Albert Sajc, »Mihailović — šarlatan ili heroj?« Kolumbija, Ohajo, 1953.
- ¹⁰ »Srbija u Narodnooslobodilačkoj borbi — Centralna Srbija«, *Nolit — Prosveta*, Beograd, 1967.
- ¹¹ AVII, arhivski fond D. M., S—V—7751.
- ¹² AVII, arhivski fond D. M., S—V—28/1.
- ¹³ AVII, arhivski fond D. M., VK—P—122/1.
- ¹⁴ AVII, arhivski fond D. M., VK—P—125/1.
- ¹⁵ AVII, arhivski fond D. M., D—31—481.
- ¹⁶ Isto kao pod 1 (dokument je na nemačkom jeziku).
- ¹⁷ Isto kao pod 1 (dokument je na nemačkom jeziku).

POKUŠAJI ORGANIZOVANJA »RAVNOGORSKE OMLADINE«

- ¹ AVII, arhivski fond D. M., S—0—7.
- ² Isto kao pod 1.
- ³ AVII, arhivski fond D. M., VK—0—4.
- ⁴ Isto kao pod 3.
- ⁵ AVII, arhivski fond D. M., D—11—843.
- ⁶ AVII, arhivski fond D. M., D—11—842.
- ⁷ AVII, arhivski fond D. M., D—XII—2410.
- ⁸ AVII, arhivski fond D. M., D—XII—2411.
- ⁹ AVII, arhivski fond D. M., D—XXIII—2625.
- ¹⁰ AVII, arhivski fond D. M., VK—0—10.
- ¹¹ AVII, arhivski fond D. M., D—14—812.
- ¹² AVII, arhivski fond D. M., D—20—267.
- ¹³ AVII, arhivski fond D. M., D—22—915 i 916.
- ¹⁴ AVII, arhivski fond D. M., S—0—9.
- ¹⁵ AVII, arhivski fond D. M., D—31—42.
- ¹⁶ AVII, arhivski fond D. M., D—S—14—698.

¹⁷ AVII, arhivski fond D. M., VK—0—15.

¹⁸ Isto kao pod 17.

»SVETOSAVSKI« KONGRES

¹ AVII, arhivski fond D. M., D—23—2269.

² AVII, arhivski fond D. M., VK—P—147.

³ AVII, arhivski fond D. M., VK—P—58/2.

⁴ Isto kao pod 3.

⁵ AVII, arhivski fond D. M., VK—P—104.

⁶ AVII, arhivski fond D. M., K—P—148.

⁷ AVII, arhivski fond D. M., D—29—81.

⁸ AVII, arhivski fond D. M., M—152 (izjava Mustafe Mulalića pred istražnim organima 1945. godine).

⁹ Isto kao pod 8.

¹⁰ Hadžiefendić je u okolini Tuzle bio organizovao tzv. Muslimansku legiju i vršio je mobilizaciju Muslimana za nemačke jedinice SS »Hadžar« divizije i dr. Prilikom oslobođenja Tuzle, septembra 1943. godine, on je uhvaćen od strane jedinica NOVJ i zbog svojih zločina osuđen na smrt, pre nego što je Mulalić pisao navedeno pismo. AVII, arhivski fond D. M., VK—P—122.

¹¹ AVII, arhivski fond D. M., VK—P—122.

¹² AVII, arhivski fond D. M., D—XLI—12367—12369.

¹³ AVII, arhivski fond D. M., D—30—702—706.

¹⁴ AVII, arhivski fond D. M., D/i—III—32 i D/i—3—240.

¹⁵ AVII, arhivski fond D. M., D—XXVII—3726 i 3727; VK—P—30/1.

¹⁶ AVII, arhivski fond D. M., D—18—2214.

¹⁷ AVII, arhivski fond D. M., D—XLII—12787.

¹⁸ AVII, arhivski fond D. M., D—31—910 i 911.

¹⁹ AVII, arhivski fond D. M., VK—P—727/1.

²⁰ AVII, arhivski fond D. M., VK—P—68.

²¹ Izjava Nikole Raspopovića pred istražnim organima 1945. (M—136).

²² Isto kao pod 21.

^{22a} AVII, arhivski fond D. M., S—P—2.

²³ Isto kao pod 22a.

²⁴ AVII, arhivski fond D. M., D—28—105.

²⁵ AVII, arhivski fond D. M., D—28—375.

²⁶ AVII, arhivski fond D. M., D—29—83—85.

²⁷ AVII, arhivski fond D. M., D—XLII—12725.

²⁸ AVII, arhivski fond D. M., D—31—821.

²⁹ AVII, arhivski fond D. M., M—226 (elaborat).

³⁰ »Izdajnik i ratni zločinac Draža Mihaiović pred sudom«, Beograd, 1946.

- ³¹ AVII, arhivski fond D. M., D—31—44, 45, 46 i 47.
- ³² AVII, arhivski fond D. M., VK—P—147.
- ³³ Izjava Brane Ivkovića pred istražnim organima 1945 (M—380).
- ³⁴ Izjava Dragog Jovanovića pred istražnim organima 1946.
- ³⁵ Izjava Mustafe Mulalića pred istražnim organima 1945. (M—152).
- ³⁶ Isto kao pod 35.
- ³⁷ AVII, arhivski fond D. M., VK—P—171.
- ³⁸ AVII, arhivski fond D. M., VK—P—176.
- ³⁹ AVII, arhivski fond D. M., VK—P—170.
- ⁴⁰ Isto kao pod 35.
- ⁴¹ »Knjiga o Draži«, knjiga 2. Vindzor, Kanada, 1956.
- ⁴² AVII, arhivski fond D. M., VK—P—202.
- ⁴³ AVII, arhivski fond D. M., VK—P—561.
- ⁴⁴ AVII, arhivski fond D. M., VK—P—561 i VK—P—252.
- ⁴⁵ Isto kao pod 35.
- ⁴⁶ Isto kao pod 35.
- ⁴⁷ AVII, arhivski fond D. M., D—32—191 i 192.
- ⁴⁸ AVII, arhivski fond D. M., VK—P—378/1.
- ⁴⁹ AVII, arhivski fond D. M., VK—P—296.

RAZGOVORI S DRAGIŠOM VASIĆEM

- ¹ Iz autorovih zabeleški o razgovorima sa Dragišom Vasićem 1944. godine.

OBAVEŠTAJNO-TERORISTIČKA ORGANIZACIJA »TETAS«

- ¹ AVII, arhivski fond D. M., VK—W—27.
- ² AVII, arhivski fond D. M., VK—V—97.
- ³ AVII, arhivski fond D. M., VK—W (pismo Dušana Radovića »Kondora« Draži Mihailoviću, upućeno 1. marta 1943.
- ⁴ AVII, arhivski fond D. M., D—29—662.
- ⁵ »Izdajnik i ratni zločinac Draža Mihailović pred sudom« Beograd, 1946.
- ⁶ Izjava Tanasija-Tase Dinića pred istražnim organima 1946. (M—1790).
- ⁷ AVII, arhivski fond D. M., S—V—1991.
- ⁸ AVII, arhivski fond D. M., D—L—bez broja i S—W—371.
- ⁹ AVII, arhivski fond D. M., D—L—bez broja.
- ¹⁰ AVII, arhivski fond D. M., S—W—364.
- ¹¹ AVII, arhivski fond D. M., D—L—bez broja.
- ¹² AVII, arhivski fond D. M., S—W—359.

- ¹³ AVII, arhivski fond D. M., S—W—359.
- ¹⁴ AVII, arhivski fond D. M., D—XXXVII—6117, (depeša Dušana Radovića, »Kondora«, koji je i svoju suprugu uključio u obaveštajnu mrežu »Tetas«.
- ¹⁵ Isto kao pod 13.
- ¹⁶ AVII, arhivski fond D. M., S—W—354.
- ¹⁷ AVII, arhivski fond D. M., S—W—362.
- ¹⁸ AVII, arhivski fond D. M., S—W—403.
- ¹⁹ AVII, arhivski fond D. M., S—W—433.
- ²⁰ AVII, arhivski fond D. M., D—XL—11012. Pod »Nišijom zemljom« Radović podrazumeva teritoriju u okuci Drine na sektoru oko Srebrenice.
- ²¹ AVII, arhivski fond D. M., D—XL—11094.
- ²² AVII, arhivski fond D. M., D—XLIII—314.
- ²³ AVII, arhivski fond D. M., D—XL—11014.
- ²⁴ AVII, arhivski fond D. M., S—W—bez broja; pismo Dušana Radovića Draži Mihailoviću, upućeno 15. novembra 1943.
- ^{24a} AVII, arhivski fond D. M., S—W—373.
- ²⁵ AVII, arhivski fond D. M., S—W—106.
- ²⁶ AVII, arhivski fond D. M., S—W—364.
- ²⁷ AVII, arhivski fond D. M., S—W—442.
- ²⁸ AVII, arhivski fond D. M., S—W—393.
- ²⁹ AVII, arhivski fond D. M., S—W—411.

RADIO-VEZE POD KONTROLOM OKUPATORA

- ¹ AVII, arhivski fond D. M., S—W—988.
- ² AVII, arhivski fond D. M., S—W—999.
- ³ AVII, arhivski fond D. M., S—W—1010 i S—W—1060.
- ⁴ AVII, arhivski fond D. M., S—W—1172.
- ⁵ AVII, arhivski fond D. M., S—W—2232.
- ⁶ AVII, arhivski fond D. M., S—V—16676.
- ⁷ AVII, arhivski fond D. M., S—W—2225.
- ⁸ AVII, arhivski fond D. M., D—S—12—230.
- ⁹ AVII, arhivski fond D. M., D—27—78.
- ¹⁰ Isto kao pod 7.
- ¹¹ AVII, arhivski fond D. M., D—S—2—65, 66, 67, 68, 69, 70. i 72.
- ¹² AVII, arhivski fond D. M., VK—W—164.
- ¹³ AVII, arhivski fond D. M., VK—W—163.
- ¹⁴ AVII, arhivski fond D. M., D—L—72.
- ¹⁵ Isto kao pod 7.
- ¹⁶ Isto kao pod 7.
- ¹⁷ AVII, arhivski fond D. M., VK—W—166.

- ¹⁸ Izjava majora Slavoljuba Vranješevića pred istražnim organima 1946. (M—296).
- ¹⁹ AVII, arhivski fond D. M., S—W—414.
- ²⁰ »Nemačka obaveštajna služba«, knjiga 8, Beograd 1956.
- ²¹ Isto kao pod 20.
- ²² AVII, arhivski fond D. M., VK—W—111.
- ²³ AVII, arhivski fond D. M., VK—W—92.
- ²⁴ AVII, arhivski fond D. M., VK—W—88.
- ²⁵ AVII, arhivski fond D. M., VK—W—116.
- ²⁶ AVII, arhivski fond D. M., VK—W—88.
- ²⁷ AVII, arhivski fond D. M., VK—W—132.
- ²⁸ AVII, arhivski fond D. M., VK—W—135.
- ²⁹ AVII, arhivski fond D. M., VK—W—111.

DVA REZIDENTA

- ¹ AVII, arhivski fond D. M., CG—W—4/1.
- ² AVII, arhivski fond D. M., VK—W—16.
- ³ AVII, arhivski fond D. M., VK—W—24.
- ⁴ AVII, arhivski fond D. M., CG—W—27.
- ⁵ AVII, arhivski fond D. M., CG—X—14.
- ⁶ AVII, arhivski fond D. M., CG—W—14.
- ⁷ Isto kao pod 6.
- ⁸ AVII, arhivski fond D. M., CG—W—9.
- ⁹ AVII, arhivski fond D. M., CG—W—63.
- ¹⁰ AVII, arhivski fond D. M., CG—W—34/2.
- ¹¹ AVII, arhivski fond D. M., CG—W—23.
- ¹² AVII, arhivski fond D. M., CG—W—118.
- ¹³ AVII, arhivski fond D. M., CG—W—9.
- ¹⁴ AVII, arhivski fond D. M., CG—W—14.
- ¹⁵ AVII, arhivski fond D. M., CG—W—23.
- ¹⁶ AVII, arhivski fond D. M., E—S/1.
- ¹⁷ »Izdajnik i ratni zločinac Draža Mihailović pred sudom«, Beograd, 1946.
- ¹⁸ AVII, arhivski fond D. M., D—BH—1—bez broja.
- ¹⁹ AVII, arhivski fond D. M., D—BH—1—859.
- ²⁰ Isto kao pod 16.
- ²¹ AVII, arhivski fond D. M., D—BH—1—859.
- ²² AVII, arhivski fond D. M., D—BH—5—648.
- ²³ AVII, arhivski fond D. M., D—BH—1—18.
- ²⁴ AVII, arhivski fond D. M., D—BH—1—28.
- ²⁵ AVII, arhivski fond D. M., D—BH—1—30.

- ²⁶ AVII, arhivski fond D. M., D—BH—1—31.
- ²⁷ AVII, arhivski fond D. M., D—BH—1—42.
- ²⁸ AVII, arhivski fond D. M., D—BH—6—144.
- ²⁹ AVII, arhivski fond D. M., BH—X—77.
- ³⁰ AVII, arhivski fond D. M., D—BH—3—130.
- ³¹ AVII, arhivski fond D. M., D—BH—4—109, 111.
- ³² AVII, arhivski fond D. M., BH—X—125.
- ³³ AVII, arhivski fond D. M., D—BH—6—161, 162, 163.
- ³⁴ AVII, arhivski fond D. M., BH—X—96.
- ³⁵ AVII, arhivski fond D. M., D—BH—8—125.
- ³⁶ AVII, arhivski fond D. M., D—BH—8—269.
- ³⁷ AVII, arhivski fond D. M., BH—X—134.
- ³⁸ »Suđenje članovima političkog i vojnog rukovodstva organizacije Draže Mihailovića«, Beograd 1945.

OBAVEŠTAJNI CENTAR »ŠTABA BR. 2«

- ¹ Izjava Ljubomira Mihailovića pred istražnim organima 1945. (M—323).
- ² AVII, arhivski fond D. M., S—W—1147.
- ³ AVII, arhivski fond D. M., S—W—1147.
- ⁴ Isto kao pod 3.
- ⁵ Izjava Radomira Milinkovića »Džeka« pred istražnim organima 1945. (M—572).
- ⁶ AVII, arhivski fond D. M., S—W—1160.
- ⁷ AVII, arhivski fond D. M., D—XLIV—1310.
- ⁸ AVII, arhivski fond D. M., D—XLIV—1313.
- ⁹ AVII, arhivski fond D. M., VK—Y—517.
- ¹⁰ AVII, arhivski fond D. M., VK—Y—528.
- ¹¹ AVII, arhivski fond D. M., D/i—16—1913.
- ¹² Arhiva vojne misije Kraljevine Jugoslavije u Italiji 1944. godine.
- ¹³ Izjava Radomira Miloševića pred istražnim organima 1945. godine (M—2190).
- ¹⁴ Izjava Dragog Jovanovića pred istražnim organima 1946. godine.
- ¹⁵ AVII, arhivski fond D. M., S—W—1189.
- ¹⁶ Izjava Miodraga Stojanovića pred istražnim organima 1946. (M—2251).
- ¹⁷ Isto kao pod 5.
- ¹⁸ AVII, arhivski fond D. M., S—W—1200.
- ¹⁹ Podaci o Vlastimiru Petkoviću navedeni prema arhivu BdS, predmet Vojina Andrića.
- ²⁰ Arhiv BdS, izjava Aleksandra Milikića.
- ²¹ Izjava Vojina Andrića pred istražnim organima 1952. godine (M—1977).

- ¹ AVII, arhivski fond D. M., D—VII.
- ² AVII, arhivski fond D. M., D—IX—230.
- ³ AVII, arhivski fond D. M., D—IX—292.
- ⁴ AVII, arhivski fond D. M., D—IX—383.
- ⁵ AVII, arhivski fond D. M., D—XII—360.
- ⁶ AVII, arhivski fond D. M., D—XII—412.
- ⁷ AVII, arhivski fond D. M., D—XXIII—2531.
- ⁸ AVII, arhivski fond D. M. D—XVIII—1078.
- ⁹ AVII, arhivski fond D. M., D—V—od »Valhenas«.
- ¹⁰ AVII, arhivski fond D. M., S—W—2304.
- ¹¹ Isto kao pod 10.
- ¹² AVII, arhivski fond D. M., S—W—2304.
- ¹³ AVII, arhivski fond D. M., S—W—2328.
- ¹⁴ AVII, arhivski fond D. M., S—W—2327.
- ¹⁵ »Nemačka obaveštajna služba« knjiga VIII, Beograd 1956.
- ¹⁶ AVII, arhivski fond D. M., H—P—35.
- ¹⁷ AVII, arhivski fond D. M., H—P—53/1.
- ¹⁸ AVII, arhivski fond D. M., D—22—1002, 1004.
- ¹⁹ Arhiv BdS, arhiv Helm, dosije 6—116.
- ²⁰ Isto kao pod 19.

VEZE SA BUGARSKIM REAKCIONARIMA I OKUPATORIMA

- ¹ AVII, arhivski fond D. M., D/i—2—70.
- ² AVII, arhivski fond D. M., D—3—23.
- ³ AVII, arhivski fond D. M., D/i—2—195.
- ⁴ AVII, arhivski fond D. M., D/i—3—275.
- ⁵ AVII, arhivski fond D. M., D—4—286.
- ⁶ AVII, arhivski fond D. M., D/i—5—364.
- ⁷ AVII, arhivski fond D. M., D—V—473, 352.
- ⁸ AVII, arhivski fond D. M., D—XXIII—493.
- ⁹ AVII, arhivski fond D. M., D/i—8—964.
- ¹⁰ AVII, arhivski fond D. M., D—XV—797.
- ¹¹ AVII, arhivski fond D. M., D—XIX—1208, 1209, 1210.
- ¹² AVII, arhivski fond D. M., D/i—6—654.
- ¹³ AVII, arhivski fond D. M., D—XIX—1263.
- ¹⁴ AVII, arhivski fond D. M., D—XX—1960, 1961.
- ¹⁵ AVII, arhivski fond D. M., D—XXIV—2856.
- ¹⁶ AVII, arhivski fond D. M., VK—Y—899.
- ¹⁷ Isto kao pod 16.
- ¹⁸ AVII, arhivski fond D. M., D—S—332.

- ¹⁹ AVII, arhivski fond D. M., D—S—477.
- ²⁰ AVII, arhivski fond D. M., D—4—83.
- ²¹ AVII, arhivski fond D. M., D—13—1281.
- ^{21a} AVII, arhivski fond D. M., D—16—1862.
- ²² AVII, arhivski fond D. M., D—XXIII—2605, 2608.
- ²³ AVII, arhivski fond D. M., D—XXIV—3010.
- ²⁴ Isto kao pod 23.
- ²⁵ Izjava R. Đurića u svojstvu svedoka na sudskom procesu Draži Mihailoviću (M—17—88)
- ²⁶ Isto kao pod 25.
- ²⁷ AVII, arhivski fond D. M., VK—Y—871.
- ²⁸ AVII, arhivski fond D. M., VK—Y—872.
- ²⁹ AVII, arhivski fond D. M., D—16—1874.
- ³⁰ AVII, arhivski fond D. M., D—XXVII—3836.
- ³¹ AVII, arhivski fond D. M., VK—Y—905.
- ³² AVII, arhivski fond D. M., VK—Y—873.
- ³³ AVII, arhivski fond D. M., D—13—1291, 1292, 1293.
- ³⁴ AVII, arhivski fond D. M., D—XXIII—2555, 2556.
- ³⁵ AVII, arhivski fond D. M., D—XXVIII—3931, 3936.
- ³⁶ AVII, arhivski fond D. M., D—13—bez broja.
- ³⁷ AVII, arhivski fond D. M., VK—Y—874.
- ³⁸ AVII, arhivski fond D. M., S—Y—118.
- ³⁹ AVII, arhivski fond D. M., VK—Y—901.
- ⁴⁰ AVII, arhivski fond D. M., D—20—149, 150.
- ⁴¹ AVII, arhivski fond D. M., D—20—262.
- ⁴² AVII, arhivski fond D. M., D—XXXII—1186.
- ⁴³ AVII, arhivski fond D. M., D—XXXI—388.
- ⁴⁴ AVII, arhivski fond D. M., D—20—274.
- ⁴⁵ AVII, arhivski fond D. M., S—W—2458.
- ⁴⁶ AVII, arhivski fond D. M., S—W—1283.
- ⁴⁷ AVII, arhivski fond D. M., VK—Y—905.
- ⁴⁸ AVII, arhivski fond D. M., VK—Y—875.
- ⁴⁹ AVII, arhivski fond D. M., D—29—254.
- ⁵⁰ AVII, arhivski fond D. M., S—Y—113.
- ⁵¹ AVII, arhivski fond D. M., D—XL—11484.
- ⁵² AVII, arhivski fond D. M., D—29—253, 254.
- ⁵³ AVII, arhivski fond D. M., S—Y—120 i D—29—250, 251, 252.
- ⁵⁴ AVII, arhivski fond D. M., D—bez broja.
- ⁵⁵ AVII, arhivski fond D. M., D—XLI—12077.
- ⁵⁶ AVII, arhivski fond D. M., D—30—538, 541.
- ⁵⁷ AVII, arhivski fond D. M., VK—Y—881.
- ⁵⁸ AVII, arhivski fond D. M., S—Y—129.
- ⁵⁹ AVII, arhivski fond D. M., VK—Y—894.

NEUSPELI POKUŠAJI U RUMUNIJI

- ¹ AVII, arhivski fond D. M., S—Y—155.
- ² AVII, arhivski fond D. M., D—2—28.
- ³ AVII, arhivski fond D. M., D/i—2—200.
- ⁴ AVII, arhivski fond D. M., D—XVI—1000.
- ⁵ AVII, arhivski fond D. M., S—S—12—433.
- ⁶ AVII, arhivski fond D. M., D—XLI—11070.
- ⁷ AVII, arhivski fond D. M., S—Y—57.
- ⁸ Izjava Branka Maksimovića pred istražnim organima 1952. godine (M—1991).
- ⁹ Izjava Draže Mihailovića pred istražnim organima maja 1946. godine.
- ¹⁰ »Suđenje članovima političkog i vojnog rukovodstva organizacije Draže Mihailovića«, Beograd 1945.

HORTIJEVA VLADA TRAŽI VEZU SA MIHAILOVICEM

- ¹ AVII, arhivski fond D. M., VK—Y—915.
- ² AVII, arhivski fond D. M., D—30—315.
- ³ AVII, arhivski fond D. M., S—V—16591.
- ⁴ AVII, arhivski fond D. M., VK—Y—915/1.
- ⁵ AVII, arhivski fond D. M., S—Y—139/1.
- ⁶ Pseudonim majora Aleksandra Saše Mihailovića, komandanta Beograda u organizaciji Draže Mihailovića.
- ⁷ AVII, arhivski fond D. M., VK—Y—919.
- ⁸ AVII, arhivski fond D. M., S—Y—139/1.
- ⁹ Isto kao pod 8.
- ¹⁰ AVII, arhivski fond D. M., VK—Y—917.
- ¹¹ AVII, arhivski fond D. M., VK—Y—920.
- ¹² AVII, arhivski fond D. M., VK—Y—923.
- ¹³ AVII, arhivski fond D. M., VK—Y—925.
- ¹⁴ AVII, arhivski fond D. M., S—Y—139/7.
- ¹⁵ AVII, arhivski fond D. M., S—Y—140.

STVARANJE RAZDORA MEĐU ALBANCIMA

- ¹ AVII, arhivski fond D. M., VK—Y—914.
- ² AVII, arhivski fond D. M., D—14—286.
- ³ AVII, arhivski fond D. M., VK—Y—387.
- ⁴ Isto kao pod 3.
- ⁵ AVII, arhivski fond D. M., VK—Y—242.

- ⁶ AVII, arhivski fond D. M., D—VII—bez broja.
- ⁷ AVII, arhivski fond D. M., D—VII—bez broja.
- ⁸ AVII, arhivski fond D. M., D—4—153.
- ⁹ AVII, arhivski fond D. M., D—6—499.
- ¹⁰ AVII, arhivski fond D. M., D—16—1938.
- ¹¹ Isto kao pod 10.
- ¹² AVII arhivski fond D. M., D—XVIII—1167.
- ¹³ AVII, arhivski fond D. M., D—16—1958.
- ¹⁴ AVII, arhivski fond D. M., CG—Y—2.
- ¹⁵ AVII, arhivski fond D. M., VK—W—55.
- ¹⁶ AVII, arhivski fond D. M., VK—Y—908.
- ¹⁷ AVII, arhivski fond D. M., VK—Y—914.
- ^{17a} AVII, arhivski fond D. M., D—28—194.
- ¹⁸ AVII, arhivski fond D. M., CG—Y—3.
- ¹⁹ Isto kao pod 17a.
- ²⁰ AVII, arhivski fond D. M., D—CG—3—218.
- ²¹ AVII, arhivski fond D. M., D—CG—8—4012.
- ²² AVII, arhivski fond D. M., D—XXXVIII—9900.
- ²³ Izjava Draže Mihailovića pred istražnim organima 1946. godine.
- ²⁴ Isto kao pod 16.
- ²⁵ AVII, arhivski fond D. M., VK—W—50.
- ²⁶ Isto kao pod 25.
- ²⁷ AVII, arhivski fond D. M., CG—Y—4.
- ²⁸ AVII, arhivski fond D. M., D—XLI—12236.
- ²⁹ AVII, arhivski fond D. M., D—XLI—12351.
- ³⁰ AVII, arhivski fond D. M., D—29—836.
- ³¹ AVII, arhivski fond D. M., D—30. 679.
- ³² AVII, arhivski fond D. M., E—1.

NEOSTVARENA VEZA SA ZERVASOM

- ¹ AVII, arhivski fond D. M., D/i—2—70.
- ² AVII, arhivski fond D. M., VK—Y—bez broja.
- ³ AVII, arhivski fond D. M., D—16—1866.
- ⁴ AVII, arhivski fond D. M., VK—Y—710.
- ⁵ AVII, arhivski fond D. M., D—29—216.
- ⁶ AVII, arhivski fond D. M., S—Y—159.

S A D R Ź A J

Rasulo Mihailovićevih odreda u Crnoj Gori	5
Tajne veze	11
Krah jedne politike	43
Novi pokušaji prikrivanja izdaje	55
Obaveštajni centri Purićeve vlade	66
Novinska agencija »Demokratska Jugoslavija«	83
Kapitulacija Italije	92
Neuspela misija pukovnika Bejlja	120
Uporan stav generala Armstronga	132
Mihailovićevi korpusi pod komandom okupatora	152
Pokušaji organizovanja »Ravnogorske omladine«	176
»Svetosavski« kongres	187
Razgovori s Dragišom Vasićem	224
Obaveštajno-teroristička organizacija »Tetas«	230
Radio-veze pod kontrolom okupatora	245
Dva rezidenta	265
Obaveštajni centar »Štaba br. 2«	280
Radio-stanica »506«	298
Veze sa bugarskim reacionarima i okupatorima	314
Neuspeli pokušaji u Rumuniji	341
Hortijeva vlada traži vezu sa Mihailovićem	347
Stvaranje razdora među Albancima	360
Neostvorena veza sa Zervasom	374
Registar imena	379
Izvori i objašnjenja	381

Nikola Milovanović
KONTRAREVOLUCIONARNI POKRET
DRAŽE MIHAILOVIĆA
RASULO, 3

Recenzenti

dr Petar Kačavenda
Rade Vojvodić

Lektor

Predrag Milićević

Likovno-grafička oprema

Lenka Knežević-Zuborski

Korektor

Svetlana Milošević

Izdaje

Izdavačka organizacija
SLOVO LJUBVE
Beograd, Mutapova 12
1983.

Za izdavača

Ljubiša Pantić

Tiraž

5000 primeraka

Stampa

GRO »Kultura« OOUR »Radiša Timotić«
Beograd, Đure Jakšića 9

ω

Kontrarevolucionarni pokret
Draže Mihailovića

RASULO